

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

І. І. КРАВЧУК

**Економічний розвиток
сільського соціуму:
проблеми управління**

Монографія

ЖИТОМИР «ПОЛІССЯ» 2014

УДК 330.341:338.43.01:658
ББК 65:60 - 65(2)325:65.2/4
К77

Рецензенти:

М.Й. Малік - доктор економічних наук, професор, академік НААН України, завідувач відділом розвитку підприємництва і кооперації Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» НААН України;

І.О. Соловйов - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту організацій Херсонського державного аграрного університету;

О.В. Скидан - доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедрою менеджменту інвестиційної діяльності Житомирського національного агроекологічного університету.

Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського національного агроекологічного університету (протокол № 3 від 26.11.2014 р.)

Кравчук І. І.

К77 **Економічний розвиток сільського соціуму: проблеми управління.** Монографія – Житомир : Полісся, 2014. – 344 с.

ISBN 978-966-655-767-7

У монографії досліджено економічний розвиток сільського соціуму як об'єкт управління. Визначено і теоретично обґрунтовано сутність сільського соціуму як економічного феномену. Проаналізовано та доопрацьовано категорійно-понятійний апарат економічного розвитку сільського соціуму. Висвітлено проблему формування механізмів управління економічним розвитком сільського соціуму.

Запропоновано методику комплексної оцінки ендогенного потенціалу сільських територій. Розроблено модель оптимального стратегічного розвитку аграрного сектора економіки, наведено стратегічні детермінанти територіального управління економічним розвитком сільського соціуму. Розглянуто методику оцінки ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму та запропоновано алгоритм формування технології оцінювання. Розроблено організаційний механізм акумулювання інноваційного потенціалу сільського соціуму та запропоновано методологічний підхід до формування соціального капіталу села.

Монографія розрахована на фахівців в галузі державного, галузевого управління, керівників підприємницьких структур та особистих селянських господарств, науковців, викладачів, студентів.

УДК 330.341:338.43.01:658
ББК 65:60 - 65(2)325:65.2/4

ISBN 978-966-655-767-7

© Кравчук І. І., 2014

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	7
Глава I. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	
1.1. Еволюція вчення про соціально-економічний розвиток у світових наукових школах	9
1.1.1. Гносеологічні витoki і теоретична інтерпретація сутності економічного розвитку соціуму	11
1.1.2. Класифікація чинників розвитку соціуму за економічною, соціальною, екологічною та просторовою ознаками	14
1.2. Вектори та особливості теоретичних досліджень економічного розвитку аграрного соціуму	17
1.2.1. Ідентифікація понятійного апарату проблеми економічного розвитку аграрного соціуму	19
1.2.2. Дуальність трактування економічного розвитку аграрного соціуму	20
1.3. Концептуальне бачення можливостей впливу на економічний розвиток сільського соціуму	25
1.3.1. Сільський соціум як економічне поняття	26
1.3.2. Ознаки та вимір економічного розвитку сільського соціуму	28
Глава II. ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ	
2.1. Теоретичне обґрунтування необхідності управління економічним розвитком сільського соціуму	34
2.1.1. Теоретичне моделювання об'єктно-суб'єктної взаємодії в управлінні економічним розвитком сільського соціуму	37

2.1.2.	Системний підхід до управління економічним розвитком сільського соціуму	41
2.2.	Використання зарубіжного досвіду управління економічним розвитком сільського соціуму	44
2.2.1.	Формування інституціонального середовища економічного розвитку сільського соціуму	47
2.2.2.	Важелі територіального управління економічним розвитком сільського соціуму	50
2.2.3.	Управлінські детермінанти економічного розвитку сільського соціуму	53
Глава III.	МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ	
3.1.	Методологічні засади управління місцевим економічним розвитком	56
3.1.1.	Методи та інструменти управління економічним розвитком сільського соціуму	59
3.1.2.	Використання внутрішніх ресурсів сільського соціуму в управлінні його економічним розвитком	63
3.2.	Формування механізму управління економічним розвитком сільського соціуму	65
3.2.1.	Складові механізму управління економічним розвитком сільського соціуму та порядок їх взаємодії	68
3.2.2.	Функції економічного механізму управління розвитком сільського соціуму	71
Глава IV.	КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДІАГНОСТИКИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ-	
4.1.	Методологічні підходи до розробки принципів діагностики управління економічним розвитком сільського соціуму	76
4.2.	Застосування комплексних технологій оцінювання	78
4.3.	Засадничі принципи формування алгоритму оцінювання ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму	82

4.4. Методичні аспекти оцінки ефективності державного управління економічним розвитком сільського соціуму	87
4.5. Використання програмно-цільового методу діагностики ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму	97

Глава V. СУЧАСНИЙ СТАН УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

5.1. Організаційно-економічні аспекти управління розвитком сільського соціуму	107
5.2. Тенденції розвитку сільського соціуму як об'єкта управління	125
5.3. Вплив ендогенного потенціалу сільських територій на економічний розвиток сільського соціуму та методика його оцінки	129
5.4. Управління економічним розвитком сільського соціуму в умовах формування організаційної структури агробізнесу	139
5.5. Проблеми комплексного управління економічним розвитком сільського соціуму	151

Глава VI. УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

6.1. Організаційно-економічні аспекти формування мережі агробізнесу за участі сільського соціуму	162
6.2. Посилення системності в управлінні економічним розвитком сільського соціуму	177
6.3. Формування механізму управління сільським соціумом в контексті зрівноваженого розвитку	186
6.4. Підвищення ролі соціального капіталу села в управлінні економічним розвитком сільського соціуму	195
6.5. Удосконалення інституціонального середовища управління економічним розвитком сільського соціуму	208

**Глава VII. СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ**

7.1. Формування інноваційного механізму управління економічним розвитком сільського соціуму	217
7.2. Ефективне використання потенціалу сільського соціуму в умовах децентралізації управління	227
7.3. Управління економічним розвитком сільського соціуму на засадах концепції маркетингу . . .	239
7.4. Наукове та інформаційне забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму	251
7.5. Моделювання стратегій економічного розвитку сільського соціуму з використанням його ендогенного потенціалу	264
<i>Післямова</i>	275
<i>Список використаних джерел</i>	280
<i>Додатки</i>	313

ПЕРЕДМОВА

Важливе місце у вирішенні проблеми продовольчого забезпечення та збереження аграрного потенціалу України належить сільському соціуму, основним завданням якого є підтримання зрівноваженого розвитку територіальних економічних систем, підвищення якості життя сільського населення в умовах використання переваг багатофункціональності сільської економіки та економічної активності сільської громади.

Динаміка розвитку вітчизняного сільського господарства, в якому працює понад 30 % сільського населення, свідчить про негативні кількісні та якісні зміни, що відбулися у період ринкової трансформації економіки, зокрема, одновекторна спрямованість на реалізацію економічних інтересів без урахування соціальних та екологічних компонентів відтворення, деформація структури сільськогосподарського виробництва, сировинна експортна орієнтація, комерціалізація, скорочення працівників і обмеження їх заробітної плати, зменшення чисельності сільського населення.

Формування ефективної системи управління економічним розвитком сільського соціуму та зміцнення економіко-соціо-екологічного потенціалу сільських територій визначають необхідність пошуку напрямів ефективної координації розвитку на макро-, мезо- та локальному рівнях інституціональної управлінської системи. Означені проблеми зумовлені недостатньою кількістю відповідних комплексних наукових розробок на основі системного підходу, що стримує процес інноваційного управління економічним розвитком сільського соціуму. Виконання поставлених завдань потребує спрямування зусиль владних структур усіх рівнів і наукового потенціалу держави на розробку й реалізацію дієвих інструментів управління економічним розвитком сільського соціуму, максимально адаптованих до взаємодії його складових – соціального капіталу села, сільськогосподарської галузі та сільської економіки, потенціалу сільських територій.

Проблема ефективного управління економічним розвитком сільського соціуму набула актуальності в процесі докорінних змін політичної, економічної та соціальної систем в Україні, оскільки економічні перетворення супроводжувалися спадом агропромислового виробництва, збіднінням сільського населення, руйнуванням соціальної інфраструктури села, по-

силенням розбіжностей між фактичними досягненнями та потенційними можливостями економічного зростання сільського соціуму. Теоретико-методологічні дослідження проблеми управління соціально-економічним розвитком сільських територій, сільського господарства, соціального капіталу села, аграрного сектора економіки здійснено такими відомими вітчизняними вченими економістами-аграрниками, як О. М. Бородіна, О. А. Бугуцький, М. О. Барановський, Я. В. Верменич, Ю. Е. Губені, М. І. Долішній, Д. Ф. Крисанов, М. Ф. Кропивко, Ю. Я. Лузан, Ю. О. Лупенко, І. І. Лукінов, М. Й. Малік, А. С. Малиновський, Л. І. Михайлова, О. В. Мороз, О. М. Онищенко, М. К. Орлатий, Н. В. Павліха, О. І. Павлов, В. І. Пила, І. В. Прокопа, П. Т. Саблук, Є. І. Ходаківський, Л. О. Шепотько, О. Г. Шпикуляк, В. В. Юрчишин, К. І. Якуба.

Серед найвідоміших закордонних дослідників управління економічним розвитком сільського соціуму слід назвати Ф. Бастіа, С. Берковіца, Е. фон Вайцзеккера, В. Катькало, Г. Клейнера, Я. Корнаї, Дж. Мартінеса-Альєра, М. Модерау, А. Пігу, Ф. Перру. Проте складність і багатоаспектність наукової проблеми управління економічним розвитком сільського соціуму в Україні та особливе його значення для продовольчої безпеки країни і збереження соціально-економічного потенціалу, соціальної захищеності населення, екологічної безпеки країни визначили вибір проблеми монографічного дослідження.

ГЛАВА 1

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Еволюція вчення про соціально-економічний розвиток у світових наукових школах

Постіндустріальна ера розвитку суспільства XXI ст. характеризується політичними, економічними, соціальними, екологічними, просторовими трансформаціями глобального життєвого простору людства, багатовекторність проявів яких зумовлює формування нової архітектури об'єктно-суб'єктних відносин у суспільному економіко-соціо-еко-просторовому розвитку та потребує залучення різних видів ресурсів і формування дієвих систем управління. Основним інтегратором розвитку є *соціум* – фізичний, економічний, інтелектуальний носій різних трансформацій та «живий» вимір їх ефективності, від здатності якого підтримувати продовольчу безпеку та сталий розвиток залежить існування націй, держав, регіонів. Управління соціумом вбачається інтегрованим механізмом координації усіх його складових – політичної, економічної, соціальної, екологічної, просторової, що забезпечує відтворення суспільного життя та добробуту людей.

Інтегрований підхід до розвитку соціуму та управління ним визначився у процесі еволюції соціально-економічних концепцій та парадигм світових наукових шкіл. Термін «соціум» походить від латинського «*socium*», що означає «спільність», «спільнота», а дослівно з англійської мови («*society*») перекладається як суспільство, товариство, цілісна соціальна система; людська спільність певного типу (родові і сімейно-споріднені, соціально-класові, національно-етнічні, територіально-поселенські спільності); соціальне оточення людини, сукупність форм діяльності людей, що історично склалися. Означені характеристики соціуму свідчать про «інтеграційну» сутність цього терміну, в якому відбиваються необхідні для існування людей економічні, соціальні, географічні чинники [273].

Передумовами формування існуючих концепцій соціуму слугували теорії суспільства античних мислителів Геродота, Полібія, Конфуція, Пла-

тона, Арістотеля, які ототожнювали соціум із державою. Мислителі середньовіччя вважали його більш широким фундаментальним утворенням, а державу – однією з його складових. У філософських працях періоду XVI–XVIII ст. соціум розглядався як специфічне утворення, форма людського співжиття, головними чинниками якого є свідомість, економічна діяльність і спілкування [206, с. 48; 140, с. 44; 141 с. 102–103]. Пошук теоретичних моделей, які б адекватно відтворювали природу і сутність соціуму, історію його розвитку і механізми функціонування, триває і досі.

Сучасна система наукових поглядів на соціум формується у напрямках виявлення спільних методологічних ознак дослідження процесів суспільного розвитку в соціальних, економічних, екологічних, географічних теоріях та обґрунтування необхідності переважного розгляду соціуму як категорії, в якій відображається сутність «людської спільності» з притаманними їй економічними і соціальними функціями. Еволюція економічних, соціальних, екологічних, просторових концепцій визначила теоретичний зміст і практичний характер розвитку людини та її оточення. Науково-теоретичний доробок у зазначеному напрямі бере початок із праць Л. Гвіччардіні, Ж. Бодена, Ш. Монтескьє (друга половина XVI ст. – середина XVIII ст.), в яких концентруються ідеї обумовленості розвитку соціуму географічним середовищем та ролі людини у його трансформаціях [37, с. 24; 22, с. 690; 176, с. 38].

У цей же період М. Ломоносовим висувається гіпотеза «територіальних виробничих центрів», припущенням в якій є залежність розвитку території від економічної діяльності місцевого населення [143, с. 96]. Пізніше, у першій половині XIX ст., у теоріях географічного посибілізму, просторової організації суспільства, природно-господарських територіальних систем окреслюються економічні чинники адаптації територіальних соціумів до «наданих природою» благ існування [199, с. 56; 29, с. 34; 3, с. 32; 44, с. 86]. В цей же період відбувається стрімкий розвиток економічної соціології та відносно нового наукового напрямку – соціально-економічної екології [330, с. 381].

У праці «Економічні софізми» (1831 р.) Ф. Бастіа домінує погляд про сприяння економічному зростанню соціально-економічної гармонії людей, об'єднаних спільною метою виживання [17, с. 90–91]. С. Подолинський наголошує на необхідності забезпечення подолання природних та економічних проблем соціуму шляхом солідарної діяльності, формування суспільного добробуту, морального самовдосконалення людей («Праця людини та її відношення до розподілу енергії», 1879 р.). Теоретики «морального суспільства» (холізму) Д. Холдейн, Ю. Хабармас, В. Оукен апелюють до необхідності оптимального співвідношення у розвитку природи і соціуму, а інвайроменталісти вважають економічну діяльність для «блага існування» визначальною передумовою стійкості і стабільності екологічних систем [296, с. 211; 293, с. 74].

Фундатори теорії соціальної економіки, розквіт якої припав на другу половину XIX – початок XX ст., досліджуючи механізми забезпечення врівноваженого зростання соціуму, розробили більш адекватні умовам того часу моделі економічної поведінки людей у забезпеченні добробуту. Результатом стали науково-теоретичні і прикладні розробки відносно забезпечення врівноваженого зростання, ролі держави у добробуті соціуму, формування та реалізації «правил господарського порядку» (Л. Вальрас, К. Віксель, Г. Дейлі) [308, с. 255]. Серед найбільш значимих праць того періоду можна виділити дослідження представника Кембриджської неокласичної школи А. Пігу, концепції якого зводилися до обґрунтування економічної основи соціального добробуту, розробки принципів досягнення «найбільшого блага для найбільшої кількості людей» («Економічна теорія добробуту», 1932 р.) та шведського економіста Г. Касселя, який відстоював ідею необхідності виділення неекономічних факторів впливу на економіку країн у реалізації механізму реального спонукання локальних (місцевих) ініціатив до участі у забезпеченні загального добробуту на території існування («Економічна історія країни», 1935 р.) [210, с. 88; 99, с. 34].

Дослідження еволюції вчення про соціально-економічний розвиток у світових наукових школах пов'язується із визначенням чинників, що сприяли економічному розвитку соціуму, зокрема, економічних, соціальних, екологічних, просторових. Обґрунтування їх інтегрованого впливу на економічне зростання соціуму дозволило виділити пріоритети трансформації механізмів управління економічним розвитком соціуму та самого соціуму як реципієнта координації.

1.1.1. Гносеологічні витoki і теоретична інтерпретація сутності економічного розвитку соціуму

Подальший виток в еволюції економічних, соціальних, екологічних, просторових теорій відбувся у середині та другій половині XX ст. Економізація соціальних концепцій цього періоду визначалась виділенням ролі економічних структур та інститутів у розвитку соціуму М. Вебером («Історія господарства: місто», 1925 р.), формуванням принципів структурування соціально-економічного простору з подальшою його трансформацією у «простір соцієтальної ієрархії економічних відносин» Т. Парсонсом («Структура соціальної дії», 1937 р.), розвитком міжпарадигмальної соціо-економічної концепції А. Етціоні, суть якої зводиться до обґрунтування економічної поведінки людей в умовах раціонального вибору («Моральний вимір. До нової економіки», 1988 р.) [27, с. 211; 201, с. 88; 350, с. 54].

Екологізація економічних теорій означеного періоду пов'язана з іменами американських екологічних соціологів Л. Вірта та Р. Маккензі, які визначи-

ли соціо-економічні ролі людини у взаємодії із середовищем. На існуванні інтегруючих чинників економічного, соціального, екологічного і просторового наголошував В. Вернадський, визначивши людину інтегратором взаємодії природи й економіки, а людський розум вбачав визначальним фактором розвитку («Декілька слів про ноосферу», 1944 р.) [32, с. 117]. Аналогічних позицій дотримувався румунський економіст Н. Георгеску-Роген, згідно з вченням якого, людина є функціональною одиницею, що змінює середовище своїм існуванням, а економіка вбачається каналом для перетворення природних ресурсів у товари, послуги, задоволення людей, відходи [358, с. 232–233]. В цей же період відбувається становлення просторових теорій, в яких виділяються національні, регіональні, локальні межі суспільного зростання за участі соціально-економічної, політичної діяльності членів соціуму різних статусів і груп (державних, керівних, організаційних, виконавчих).

Варто зазначити, що у теоріях економічного зростання другої половини ХХ ст. окреслені перспективи поглибленої інтеграції парадигми економічних систем Е. Денісона, Р. Солоу («Аналіз економічного зростання США з 1929 по 1969 рр.», 1974 р.). [202, с. 311]. Одночасно в теоріях економічного розвитку «індивідуалізуються» чинники розвитку соціуму: людський капітал вбачається фактором інтенсифікації інноваційної економіки (Д. Белл, «Прихід постіндустріального суспільства: підприємство соціального прогнозування», 1975 р.), обґрунтовується нова роль науки, техніки, освіти у новому технологічному укладі (К. Мерфі, Р. Рошер) [322, с. 6; 238, с. 202–203].

Пік розвитку концепцій, в яких розглядається економічна функція соціуму, припадає на кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. Одним із сучасних основоположників теорії економічного соціуму є К. Брунер, який у праці «Людина і концепція соціуму: два підходи до розуміння суспільства» (1987 р.) до основної функції соціуму відносить алокаційну функцію та обґрунтовує її економічний сенс – розподіл обмежених ресурсів між альтернативними способами використання та з найефективнішою їх комбінацією [330, с. 368]. Аналогічних поглядів дотримуються Н. Штерн, Дж. Бенігер, Т. Умесао, М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Дж. Мулган, які вважають інтелектуальні й креативні здібності людей виробничою силою, що сприяє алокаційному розподілу інноваційних ресурсів в економічному, екологічному, територіальному, інституціональному середовищах [72, с. 34].

У концепції віртуального суспільства соціум вбачається комунікаційним простором, в якому формується матеріальна архітектура економіки. У працях представників нооекономічної течії С. Берковіца, С. Вассермана, Б. Веллмана, М. Кастельса, Д. Ноука соціум розглядається через економі-

ко-інноваційну призму і вбачається уніфікатором економічного зростання. Ця позиція підтримується представниками школи екологічної економіки Р. Констанца, А. Янссоном, Дж. Мартінес-Альєром, які сформулювали основні положення «вбудовування» економіки у природу та визначили взаємодоповнюючу сутність економічних, біологічних, фізичних, хімічних процесів. Ключова роль соціуму, на їх думку, полягає у забезпеченні досягнення біофізичних меж економічного зростання на користь вимог сталої економіки [36, с. 22; 88, с. 264].

В економічних теоріях кінця ХХ ст. обґрунтовується залежність розвитку національних економічних систем від економічних благ, що формуються завдяки участі членів соціуму та забезпечують ендогенну взаємодію підсистем фірм, ринків, країн, регіонів, процесів, проектів, середовищ (Я. Корнаї, Г. Клейнер). Підхід Дж. Б'юкенена щодо необхідності удосконалення системи прав власності заради сприяння добровільному обміну між людьми продуктами їх праці на основі взаємовигідних контрактів, що був висвітлений у праці «Конституція економічної політики» (1997 р.), переплітається з трансакційним підходом до вивчення економічних організацій в теорії неінституційної економіки. В цьому сенсі її основоположники М. Грановеттер, Г. Демсец, К. Ерроу, Т. Еггертсон, Р. Коуз, Д. Коулман та ін. наголошують на необхідності інституціонального впливу на діяльність з управління трансакціями та їх безпосередніх учасників [20, с. 31; 137, с. 77].

Кінець ХХ ст. і початок ХХІ ст. характеризується поглибленою інтеграцією та взаємодоповненням економічних, соціальних, екологічних, просторових теорій. У процесі обґрунтування постулатів концепції соціо-екологічної орієнтації економічних систем Л. Туроу та Ф. Фукуяма доводять необхідність створення передумов «загального добробуту» за допомогою використання функцій соціально-економічного розвитку, а до «ресурсів добробуту» відносять простір існування людей та ефективність їх соціо-економічної діяльності. Ю. Зайдель, Р. Теммен доповнюють ці позиції необхідністю узгодження «координат впливу» з розвитком економічного, екологічного, соціального середовищ та виділяють «центри впливу», до яких відносять місцеві (локальні), регіональні, національні системи управління (у т.ч. галузеве) [256, с. 77; 77, с. 134].

Дослідники ресурсної теорії організації В. Вернерфельд, В. Катькало вбачають центри прийняття рішень і генерування прибутку полюсами зростання регіонів, периферійних фірм, територій [410, с. 174; 101, с. 207]. О. Рамелт, Д. Тісс, розвиваючи ідеї центр-периферійної парадигми Ф. Перру, вважають необхідною трансформацію «точок зростання» територіально-економічних утворень в ареали місцевого розвитку за умов активізації економічної ініціативи локальних соціумів [395, с. 11].

Проблема економічного розвитку соціуму досліджується у економіці, економічній соціології, економічній географії, сучасних ресурсних теоріях та концепціях економічного зростання. Спільними ознаками дослідження цієї проблеми є інтегрування дослідницьких технологій, розширення меж здійснення необхідного моніторингового інструментарію, залучення інноваційних методик оцінки. Зважаючи на складність і багатоаспектність проблеми, наразі дослідження економічного розвитку соціуму здійснюються у площині вивчення взаємовпливу його економічної, соціальної, екологічної, просторової складових.

1.1.2. Класифікація чинників розвитку соціуму за економічною, соціальною, екологічною та просторовою ознаками

Кожна наступна теорія економічного, соціального, екологічного, просторового розвитку доповнювала попередні і враховувала специфіку й особливості періоду історичного розвитку соціуму та його участі у забезпеченні економіко-соціо-еко-просторового відтворення життя людства. Дослідження еволюційних змін у зазначених теоріях відображено у таблиці 1.1 та додатках А.1–А.4. Пропонується класифікувати процес еволюціонування соціально-економічної парадигми розвитку соціуму за ознакою домінування економічних, соціальних, екологічних, просторових чинників (табл. 1.1).

Вважаємо доцільним виділити сім періодів (просторово-орієнтований, економіко-соціальний, еколого-соціо-економічний, інтеграційний, системний, інноваційний, синергетично-координаційний та комунікаційно-мережного управління), кожен яких характеризується змінами у соціумі залежно від інтеграції економічної поведінки його членів. Останні два етапи характеризують сучасний період та визначають необхідність використання синергетичної методології в дослідженнях розвитку соціуму, оскільки його економічна, соціальна, екологічна, просторова підсистеми є нерівноважними і потребують нових підходів до оцінки зміни структури.

Як свідчать дані табл. 1.1 та додатки А.1–А.4, критеріальними ознаками теорій, в яких домінує соціальний аспект економічного, екологічного та просторового розвитку соціуму є соціально-економічна гармонія інтересів людей, об'єднаних спільною метою, що сприяє економічному зростанню; визначення ролі економічної поведінки людей в умовах раціонального вибору з метою задоволення базових потреб; розподіл різних видів капіталу (економічного, культурного, соціального) для структурування соціального простору. Критеріальними ознаками теорій, в яких домінує екологічний аспект зазначених видів розвитку соціуму вбачаються: соціально-екологічне забезпечення розвитку локальних соціумів, посилення соціо-ролі

Таблиця 1.1

Етапи еволюції теорій розвитку соціуму

Період	Назва підходу відносно концепцій соціально-економічного розвитку	Особливості вияву в соціумі та участі членів соціуму	Узагальнення, притаманні інтеграції економічних, соціальних, екологічних, просторових чинників
Друга пол. XVI – середина XVIII ст.	Просторо-во-орієнтований	Формування локальних ареалів життя	Підтримка локального існування соціуму
Середина XVIII – середина XIX ст.	Економіко-соціальний	Економічне забезпечення якості існування людей та їх солідарність у діяльності з формування суспільного добробуту	Економічна природа соціальних об'єднань у забезпеченні розвитку територіально-економічних комплексів
Середина XIX – початок XX ст.	Еколого-соціо-економічний	Збалансування економічних, екологічних, соціальних інтересів людей в економіко-просторових системах	Оптимальне співвідношення розвитку природи і соціуму
Середина XX ст.	Системний	Цілісність механізмів забезпечення сталого розвитку в глобальних та локальних соціо-еколого-економічних системах	Синтез економічних, соціальних та екологічних факторів розвитку
Друга пол. – кінець XX ст.	Інноваційний	Інтелектуалізація виробництва, інтенсифікація людського капіталу в інноваційному економічному розвитку	Узгодження розвитку соціуму та економічного зростання
Кінець XX – початок XXI ст.	Синергетично-координаційний	Взаємодоповнення попередніх підходів, збагачення інституціональними, стратегічними підходами і зростанням ролі інформаційних активів	Оптимальне поєднання координаційних схем генерування економічного розвитку соціуму в стратегічних рішеннях
Перспективний	Комунікативно-мережного управління	Використання глобальних інформаційних мереж як комунікативного соціо-еко-економічного простору	Поєднання економічної діяльності соціуму з управлінськими функціями, що здійснюються з використанням інформаційних мережних каналів

Джерело: власні дослідження.

людини у взаємодії із довкіллям, економічне забезпечення добробуту соціо-екологічної сталості. Економічний аспект є домінантою критеріальних ознак, що визначають: формування «якості існування» соціуму та його економічного забезпечення; залежність «життєздатності» економічних систем від ринкових, галузевих, технологічних, соціальних змін; розвиток нового технологічного укладу, інтелектуалізація виробництва, вимоги до безперервної освіти; взаємозв'язок економіки зростання добробуту людей з економікою соціальної сфери, культури інтелектуальної власності; залежність продуктивності від відповідності соціально-економічних норм гарантування продуктивності.

Домінування просторового аспекту у дослідженнях розвитку соціуму пов'язується із визначенням господарського освоєння природних ресурсів, що сприяє оптимальному розміщенню «центрів виробництва»; формуванням соціомеханізмів взаємодії людини і природи, розвитком соціонормативної та духовної культури просторового розміщення; територіальною організацією економічного життя суспільства; впливом урбанізації на формування «точок розвитку» просторово-економічних ландшафтів; максимальним використанням ендегенного соціо-еколого-економічного потенціалу для локального розвитку.

Синергетична концепція використана Р. Грінбергом та Я. Рубінштейном для обґрунтування теоретичних засад економічної соціодинаміки, в якій розкрито роль соціуму в посткризовому розвитку соціальних, економічних, екологічних, просторових систем [47]. Виділення та наукове обґрунтування факторів «специфічності людського активу» дозволило В. Зеліцеру, Г. Слезінгеру розробити «правила раціонального вибору», згідно з якими людина стає «утилізатором корисності» у соціоекономічному середовищі [30]. З ними погоджується М. Модерау, який наголошує на необхідності використання інноваційного підходу до розвитку соціуму, згідно з яким людина є «соціально-економічним активом» продуктивності та локалізує забезпечення життя у майбутньому [171]. Означене покладено в основу теорії ендегенного потенціалу, серед основних постулатів якої – максимальне використання ендегенного економіко-соціо-екологічного потенціалу та спонування місцевих ініціатив до локального розвитку, що зумовлює прискорення суспільного розвитку.

Таким чином, еволюційні зміни в економічних, соціальних, екологічних, просторових теоріях були зумовлені синтезом підходів до виділення детермінант розвитку соціуму. Найбільшої трансформації у напрямках інтеграції положень різних теоретичних напрямів соціально-економічна парадигма зазнала у середині ХХ – на початку ХХІ ст. Головним підходом у дослідженні соціуму є синергетичний, ключовими базовими теоріями –

концепція соціо-економічного комунікаційного простору, біофізичних меж економічного зростання, соціо-екологічної орієнтації економічних систем, ендогенного потенціалу.

1.2. Вектори та особливості теоретичних досліджень економічного розвитку аграрного соціуму

Сучасний етап розвитку глобального агропродовольчого сектору є складним і суперечливим процесом, що відбувається в умовах тотальної урбанізації, скорочення чисельного сільського населення, загроз продовольчого забезпечення, з одного боку, та поглиблення індустріалізації сільського господарства, капіталізації аграрного бізнесу та створення агропродовольчих глобальних мереж – з іншого. Забезпечення продовольством залишається основним стратегічним завданням аграрного сектору країн в умовах постіндустріальних викликів і ноосферизації формату майбутнього суспільства. Тому створення передумов для економічного, соціального, екологічного, просторового розвитку соціуму в аграрному секторі слід розглядати на засадах соціо-динамічного підходу до якості існування та умов відтворення локального, регіонального, національного, глобального соціумів на сталій основі.

Концептуальне забезпечення соціально-економічного розвитку аграрного сектору протягом тривалого часу здійснюється у площині визначення ступеню впливу різних чинників на економічне, соціальне, демографічне, екологічне становище учасників аграрного виробництва та ідентифікацією їх з аграрним соціумом, якому притаманні особливі функції поєднання власного життя і діяльності з локальними еко-ландшафтними благами. У цьому сенсі представляє інтерес визначення спільної природи становлення аграрного соціуму та можливість згрупувати означені у всіх теоріях чинники розвитку соціуму (рис. 1.1).

Класифікація соціально-економічних теорій дозволяє виділити основні функції управління, в яких відображається інтегрований підхід до розвитку аграрного соціуму – організацію соціально-економічних формацій та інвайронментальної орієнтації ноосфери, мотивацію економічного та інституціонального забезпечення «якості існування», планування та розробку соціо-нормативних механізмів територіальної архітектури. Трансформації, що відбуваються в сучасних аграрних економічних системах, визначаються багатовекторністю проявів, зміною структури об'єктно-суб'єктних відносин, потребують залучення різних видів ресурсів та адекватного інституціонального забезпечення.

Використання терміну «агросфера» в економічній науці зумовлено усвідомленням багатофункціональної ролі сільського господарства, змі-

Функції управління розвитком соціуму	Методологічний вектор	Фундатори
Організація соціально-економічних формацій, сприяння економічному зростанню та контролю за їх розвитком	Економічний	Л. Вальрас, А. Пігу, К. Віксель, Ф. Фон Хайєк, Я. Корнаї, Т. Егертсон, Д. Норт, Р. Коуз, Л. Туроу
Мотивація економічного забезпечення «якості існування» соціуму	Соціальний	Г. Кері, М. Вебер, А. Етціоні, Б. Бурд'є, К. Брунер, Дж. Мулган, М. Кастельс
Організація інвайроментальної орієнтації розвитку ноосфери з піднесенням ролі людей у взаємодії із середовищем	Екологічний	Е. Еванс, А. Холлі, Дж. Піншо, Л. Вірт, Дж. Мартінес-Альєр, Р. Маккензі
Розробка соціо-нормативних механізмів управління економічним розвитком територій	Просторовий	Ш. Монтеस्कьє, Де ла Блаш, Ю. Саушкін, Ф. Перру, Ж. Тісс, О. Рамелт, В. Катькало, Р. Грінберг

Рис. 1.1. Класифікація соціально-економічних теорій за методологічними векторами розвитку соціуму

Джерело: власні дослідження.

нами векторів його розвитку в умовах стійкого економічно, соціально та екологічно зрівноваженого прогресу. На думку Т. Рівеса, базовими умовами для розбудови сталої агросфери є чотири фактори: природні умови, економічний потенціал, менталітет, політика, що формуються на засадах взаємодії людей, інституцій, законів [392, с. 71]. Триєдина (соціально-економічна й екологічна) основа агросфери дозволяє розглядати її як аграрну економіко-соціо-екологічну систему з людиноцентристським напрямом розвитку [39, с. 6]. Триєдина орієнтація сучасного трактування терміну «агросфера» базується на економічних теоріях кінця ХХ – початку ХХІ ст., в яких відображені ідеї соціально-економічного розвитку у постіндустріальному суспільстві.

З методологічного погляду, вивчення й осмислення теоретичних концепцій соціально-економічного розвитку передбачає інтерпретацію понятійного апарату відносно аграрного соціуму та його структури. Поняття «аграрний соціум», «соціум аграрного сектору економіки», «сільський соці-

ум», «соціально-економічний розвиток сільського господарства, аграрного сектору агро-еколандшафтів, сільських територій», «соціо-еко-економіко-просторовий» розвиток використовуються в економічних дослідженнях з метою обґрунтування комплексних, інтегрованих теоретико-методологічних підходів до суспільного розвитку. Означений понятійний апарат зустрічається у концепціях розвитку біосфери, сталого та постіндустріального розвитку [212, с. 24; 193].

1.2.1. Ідентифікація понятійного апарату проблеми економічного розвитку аграрного соціуму

Перші спроби виокремлення аграрного соціуму з'явилися у поглядах фізіократів (друга половина XVIII ст.), які вважали продукт, створений у сільському господарстві, основою економічної піраміди суспільства, а до основної ролі людини відносили «взаємовідносини з природою» у використанні «єдиного самостійного фактора виробництва – землі, природи» [103, с. 317]. У теорії й методології соціально-економічного розвитку агропродовольчого сектору у XX ст. трактування аграрного соціуму характеризується дефініційним розмаїттям. За агроіндустріальним підходом до нього відносять персонал агробізнесових структур, який ототожнюють з людським капіталом (із традиційним методологічним обґрунтуванням) й досліджують особливості його ефективного використання [331, с. 1057; 334, с. 460; 335, с. 580]. В той же час критики цього підходу вважають процес агроіндустріалізації «злюкисним» для соціально-економічних трансформацій в аграрному секторі та до основних проблем агропродовольчої економіки відносять спорадичний розвиток науково-технічного прогресу на «нерівному фронті» [399, с. 132; 321, с. 130; 340, с. 210].

У цей період досліджуються фактори взаємодії людського капіталу та економічного середовища, до яких відносять здатність до інтелектуальної, творчої, інноваційної праці, підприємницькі здібності, фізичне здоров'я, сприятливе інституціональне забезпечення [102, с. 45]. Проблеми розвитку людського капіталу аграрного сектору економіки в цьому контексті розглядаються через призму моделі Ч. Тібу, що описує процес вибору індивідуумами середовища помешкання на основі існуючих «наборів суспільних благ». На його погляд, до локальних суспільних благ (*local public good*) відносяться водні ресурси, земельний простір, флора, фауна, агро-еколандшафти, вироблений продукт, надана послуга, що формують соціальну стабільність на території (яка вважається «чистим» локальним суспільним благом) [405, с. 419; 178, с. 69].

У середині XX ст. активізуються дослідження соціального капіталу у світових економічних та соціологічних наукових школах. П. Бурд'є, Дж. Коул-

мен, Р. Патмен, А. Портес наголошують на його винятковому значенні в економічному розвитку соціуму, вважають базовою формою капіталу, що містить нематеріальні фактори – соціальні взаємовідносини, норми, мережі, довіру – та сприяє економічному розвитку [328, с. 33]. Означені позиції в контексті формування аграрного соціуму підтримує О. Шпикуляк, який вважає соціальний капітал села інститутом сільського розвитку, консолідуючим чинником економіко-соціальних ролей особистості селянина у соціумі і господарській діяльності в умовах реформування господарсько-територіальної системи села та системної реалізації потенціалу інститутів аграрного соціуму [306]. Погоджуючись з такою думкою щодо необхідності обґрунтування вартісних та економічних складових, відносин власності у дослідженнях соціального капіталу аграрного сектору як основи аграрного соціуму, вважаємо використання міждисциплінарного, інтегрованого, синтезованого підходів до його оцінки перспективними напрямками концептуальних досліджень.

У період обґрунтування біосферної парадигми (середина ХХ ст.) із виділенням у структурі біосфери складової – агросфери, до якої входять всі типи агроландшафтів, агробіоценозів, агроекологічних та соціально-економічних систем до аграрного соціуму відносили середовище існування значної частини населення, якому притаманні особливі фундаментальні закономірності внутрішнього розвитку, що є результатом взаємодії природних і соціально-економічних факторів, а також сільську місцевість, що включає не тільки сільські населенні пункти, а й всю територію поза межами міст [182, с. 98].

1.2.2. Дуальність трактування економічного розвитку аграрного соціуму

Водночас сформувались два теоретичні підходи до визначення аграрного соціуму. Згідно з першим підходом, започаткованим представниками східної школи соціально-економічних теорій, аграрний соціум ототожнюється із селом, агропоселенням, агротехнополісами, агромістечками, вважається таким, що безпосередньо взаємодіє із землею, ландшафтом, природою, є менш відчуженим від природи порівняно з урбаністичним відчуженням та більш вбудованим у природу [198, с. 67; 251, с. 88]. Згідно з другим підходом (представники західної школи соціально-економічних теорій) до аграрного соціуму відносили всіх працівників, що виконують аграрні виробничі функції (виробництво і переробка сільськогосподарської продукції) та займаються різною діяльністю у сфері інфраструктурного забезпечення аграрного бізнесу. У цьому сенсі основною вбачається «прив'язка» членів соціуму до видів аграрної діяльності, а не до місця проживання

[188, с. 44]. В процесі обґрунтування теорій кумулятивної причинності регіонального економічного розвитку та регіонального постмодернізму в контексті сучасної глобальної парадигми сталого розвитку дослідники (О. Бавико, С. Дукінс, А. Маркузен, Г. Менк'ю, А. Маркузен) вбачають необхідними виділення територіально-економічних критеріїв класифікації мезосоціумів та мікросоціумів, до яких відносять економічні функції із забезпечення і підтримки власного існування на конкретній території в умовах єдності культурних, етно-ментальних укладів [10, с. 201; 341, 342, с. 144; 373, с. 212].

У теоріях економічного зростання (друга половина ХХ ст.) сформовано передумови становлення аграрного соціуму в залежності від характеристик територій та особливостей використання їх потенціалу в розвитку національної економіки. У рамках *«теорії економічної бази»* сільське господарство представляється «базовим» сектором, орієнтованим на задоволення внутрішнього і зовнішнього попиту, а до функцій аграрного соціуму віднесені створення потенціалу, забезпечення циклів відтворення та формування соціально-екологічної взаємодії (П. Де ла Курт, В. Сомбарт, Г. Річардсон) [41, с. 111]. У процесі обґрунтування територіальної спеціалізації у *«сировинній теорії»* доводиться необхідність участі місцевого населення (локального соціуму) у виробництві трудомістких товарів, що зумовлює попит на трудові ресурси та зростання вартості робочої сили – заробітної плати. Економічне зростання у *«теорії товарного циклу»* пов'язується з розробкою нових видів продукції та вважається інноваційним процесом, що потребує «якісної праці» людей [241, с. 202; 119, с. 130].

У 70-х рр. ХХ ст. під впливом консьюмеризму відбувається переосмислення соціальної відповідальності бізнесу, державних і громадських організацій, що зумовило розвиток та укріплення значимості *концепції маркетингу*, до якого відносять «соціальний процес управління потоками товарів і послуг від виробників до споживачів з метою забезпечення ефективного погодження попиту і пропозиції і одночасного вирішення проблем соціуму» [360, с. 408]. Досить цікавою і корисною в методологічному плані є *концепція локального маркетингу* у трактуванні Дж. Квілча, сутність якої зводиться до необхідності врахування регіональної (локальної) гетерогенності національних ринків, особливості якої враховуються при розробці маркетингових програм, а простір аграрного соціуму є головною складовою потенціалу продовольчого маркетингу [390, с. 133; 391; 325, с. 165]. До особливостей розвитку аграрного соціуму у концепції *«ринкового місця»* Д. Шульц і Ф. Кітчен відносять його інтеграційну функцію, що забезпечує формування «ринкового місця з домінантою виробника і дистриб'ютора» та сприяє поєднанню агроеколандшафтів із економічною діяльністю,

соціальним маркетингом, інфраструктурним забезпеченням агробізнесу [398, с. 36; 92, с. 44].

В процесі методологічного обґрунтування залежності економічного розвитку від показника ринкового потенціалу А. Пред та Дж. Харріс запропонували *модель доступності територіального ринку* для економічних суб'єктів, на основі якої П. Кругман визначив засади формування агломерацій як економіко-соціально-просторових утворень з розгалуженою системою інфраструктури, в яких місцевий соціум відіграє ключову роль [128, с. 24]. З такою думкою погоджуються теоретики аграрного бізнесу Т. Реадон, С. Баррет та розглядають *агроіндустріалізацію* як фундаментальну трансформацію, пов'язану з формуванням нової специфічної соціально-економічної системи, в якій збільшується частка несільськогосподарських джерел доходу, здійснюється диверсифікація витрат домашніх господарств, відбувається зменшення доданої вартості сільського господарства в агропродовольчій системі відносно вартості несільськогосподарських секторів. У цьому сенсі соціальний (людський) актив агробізнесу ототожнюється як з виробниками сільськогосподарської продукції і продовольства, так і з працівниками інфраструктурної сфери агробізнесу без «прив'язки» до місця проживання (сільської місцевості) [391].

Згідно із *структурним підходом* соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери пов'язують з «переходом відповідальності» за розвиток сільського господарства від державного (урядового) сектору до приватного, в якому виробляється кінцевий продукт агробізнесу, а працівників розподіляють за участю в індивідуальних товарних системах із визначенням їх ролі в міжсекторальній взаємодії за схемою «зовнішнє середовище – поведінкова реакція – результативність» [372, с. 304]. Основними вимогами до працівників є вміння нівелювати моральні ризики і несприятливий відбір (опортуністичну поведінку) до заключення контрактів, оптимізувати ланцюги поставок, скорочувати трансакційні витрати (Б. Беймон, Г. Бірс, Д. Зільберштейн) [60].

Прихильники *соціального підходу* до мережного аналізу агробізнесу підкреслюють роль соціальної структури, міжособистісних відносин та індивідуального положення агентів мережі, які здійснюють вплив на поведінку індивідів і колективів та результати їх діяльності. На думку М. Грановеттера, соціальні відносини впливають на економічну поведінку агентів та інституціональні угоди, що підтримують трансакції [45, с. 55]. З ним погоджується П. Адлер, що наголошує на визначальній ролі *соціуму агробізнесу*, який вважає ресурсом, розподіленим між структурними позиціями акторів, що утворюється в результаті взаємодії індивідів на основі їх розташування у мережі або в результаті довготривалих соці-

альних відносин [313]. Д. Крачарді, Д. Буртон, Р. Нібон до перспектив розвитку аграрної соціо-економічної теорії відносять концептуальне обґрунтування кооперативної поведінки та ефективності аграрного соціуму у щільних агропродовольчих мережах (*dense networks*), що сприяє появі довіри, створює соціальні норми і є основою кооперації [367, с. 222; 332, с. 111; 379, с. 396].

Позиції *навчального підходу* до аграрного соціуму підтримує В. Ачер, який до соціально-економічних функцій учасників агропродовольчих мереж відносить навчальну (*learning*) функцію, що ототожнюється із здатністю агентів накопичувати і засвоювати знання, розвивати специфічні навички та генерувати позитивні екстерналії іншим агентам шляхом переливу знань, сприятливих для інновацій [318, с. 118]. К. Менард, Л. Сове додають до навчальної – функції взаємозв'язку бізнес-відносин, колективної дії, конфігурації підприємницьких відносин, аллокації та ідентифікують чотири типи владних відносин у міжорганізаційній взаємодії – вплив, довіру, лідерство, інституціональну підтримку [374, с. 160; 397, с. 85].

Теоретичне узагальнення положень і дослідження проблем концептуального обґрунтування аграрного соціуму засвідчує, що всі дефініції терміну ґрунтуються на класифікації його ознак за: ієрархією середовища, за виконанням суспільних функцій, сферою економічної діяльності, територіальною належністю. При цьому аграрний соціум переважно ототожнюють з персоналом агробізнесових структур та виробниками сільськогосподарської продукції на сільських територіях, що мають єдність умов існування, особливий аграрний уклад буття і відтворюють якість життя на території існування шляхом здійснення економічної діяльності. Вважаємо, що такі положення дозволяють визначати зміст дефініції «аграрного соціуму» в сенсі розгляду його як спільності людей, що здійснюють економічну діяльність на різних рівнях ієрархії аграрного сектору і забезпечують відтворення власного добробуту за допомогою виконання багатоманітних функцій у сільськогосподарському виробництві, агробізнесі, інфраструктурних підгалузях, науковому та інформаційному забезпеченні (рис. 1.2).

Таку позицію підтримує П. Нікітенко, який вважає людський потенціал соціуму джерелом відтворення технологій, технологічних укладів, науково-технічного прогресу, а аграрний соціум – суб'єктом розвитку суспільства, яке, на його погляд, сформується у період 2025–2033 рр. і матиме ознаки ноосферного (на відміну від кібернетичного, оптимізаційного, автономного, природничого) [185, с. 131]. Важливого значення для вивчення інституціональної та економічної динаміки аграрного соціуму набувають дослідження становлення та розвитку «економіки знань» у рамках інформаційного глобалізованого суспільства [185, с. 130].

Рис. 1.2. Сутнісні ознаки аграрного соціуму

Джерело: власні дослідження.

Отже, теоретико-методологічне забезпечення управління економічним розвитком соціуму аграрного сектору здійснюється у площині визначення ступеня впливу різних чинників на економічне, соціальне, екологічне становище учасників аграрного виробництва та ідентифікацію їх з аграрним соціумом. До аграрного соціуму відносяться сільське населення, персонал агробізнесових структур, що здійснюють економічну діяльність в аграрному секторі економіки та є об'єктами і суб'єктами взаємодії економічних, соціальних, екологічних, просторових систем.

1.3. Концептуальне бачення можливостей впливу на економічний розвиток сільського соціуму

Соціально-економічні трансформації агропродовольчої сфери характеризуються пошуком, формуванням і реалізацією механізмів координації, адекватних реальним і перспективним умовам розвитку економічних, соціальних, екологічних, просторово-демографічних складових. Імперативні тенденції сучасного етапу розвитку світової агропродовольчої системи означаються інформационалізацією, створенням мережної архітектури агробізнесу та підсиленням міжсекторальної взаємодії, що зумовлює підвищення ролі об'єктно-суб'єктних відносин сільського соціуму з учасниками різних підсистем агропродовольчої сфери на глобальному, національному, регіональному, мікроекономічному рівнях ієрархії. Від ефективного використання ендogenous потенціалу аграрного сектору економіки – природних, економічних, екологічних, трудових ресурсів залежить прискорення його адаптації до швидкозмінних умов суспільного розвитку.

Соціально-економічні трансформації в аграрному секторі економіки торкнулися всієї системи аграрних відносин, стали основою формування інноваційних механізмів становлення сільського соціуму та управління ним з боку різних інституціональних структур. Проблеми участі та ролі сільського соціуму в продовольчому забезпеченні країн, формуванні експортного потенціалу регіонів, мережного агромаркетингу є ключовими факторами у становленні нової парадигми розвитку агропродовольчої сфери, стрижневими засадами якої є інтегрований і синергетичний підходи до її локального рівня. Теоретичне обґрунтування і логіка вивчення феномену сільського соціуму дозволить узагальнити поняття явища, його хронологію, різноаспектні прояви в усіх сферах суспільного розвитку.

З метою розуміння концептуальної, цілісної основи методологічного об'єкта «сільський соціум» необхідно розглянути його теоретичне значення, суть, природу, еволюцію. Поняття «сільський соціум» в англійській інтерпретації «*rural community*» або «*rural society*» дослівно перекладається як «сільська комуна», «сільське товариство», «сільська громада», «сільське суспільство» та містить дві сутнісні ознаки – «сільський» (як спосіб і уклад життя, економічна діяльність та певній території) та «соціум» (спільність, община, група людей) [362, с. 115]. Знаходження єдності у методологічному обґрунтуванні економічної природи наведених ознак дозволить представити концептуально-цілісний ракурс поглядів на сутність сільського соціуму.

Етимологія поняття «соціум» свідчить про еволюціонування його дефініцій, кожний етап якого залишив змістовний відбиток на змісті терміну. На початку цього дослідження було доведено можливість розгляду соціуму із виділенням економічних ознак забезпечення його розвитку. Насамперед

це стосується постійних економічних відносин, які забезпечують зміну середовища існування соціуму, підпорядковується єдиній політичній владі, домінуючій культурі та мають ознаки ієрархічності, саморегуляції, відкритості, інформаційності, самодетермінованості, самоорганізації.

Ототоження у понятійному апараті дефініції «соціум» з комуною (від фр. *commune* – община) дозволяє дослідити еволюцію трактування терміну у прив'язці до локальних спільнот із різними напрямками економічної діяльності. У цьому сенсі інтерпретація соціуму пов'язана з наявністю «общинних» ознак – спільних інтересів, власності, ресурсів, видів діяльності, доходів, майна, праці, об'єднаних за принципом кооперації та екологізації способу життя. Такі комунітарні групи формувались у процесі сільськогосподарського освоєння територій, а цілі й принципи їх організації спрямовувались на «руральну» (сільськогосподарську) діяльність. Прикладом можуть бути кібуци Ізраїлю, які нині «переросли» в «урбокібуци» та виробляють 33 % сільськогосподарської продукції країни [261, с. 232].

Концептуальне обґрунтування сільського соціуму знайшло відображення в теорії аграрної економіки (початок ХХ ст.). С. Булгаков визначальним фактором аграрно-економічного розвитку вважав «первинні умови» сільського господарства, які формуються у сільському економічному просторі і стають основою «капіталістичного землеробства». У своїй праці «Капіталізм і землеробство» вчений підкреслює необхідність наукового прогнозування соціально-економічного розвитку сільських поселень з використанням економічного апарату [96]. Методологічне поєднання соціально-економічних теорій розвитку людини, її існування у природному і культурному середовищі сприяло зародженню нового наукового напрямку – економічної антропології, в якій обґрунтовуються детермінантні ознаки розвитку соціуму. К. Маркс вважав необхідним врахування економічних чинників у дослідженнях соціуму та доводив, що економічні механізми суспільного відтворення не можуть бути замінені соціальними і біологічними [154]. Аналогічних поглядів дотримувались М. Зібер, Б. Малиновський, які обґрунтували універсальність форм економічної діяльності на різних щаблях суспільного розвитку та визначили особливості економічних відносин у цивілізованому соціумі [85, с. 150].

1.3.1. Сільський соціум як економічне поняття

Багатоаспектність поглядів на сільський соціум актуалізує необхідність систематизації підходів до вивчення його сутності, структури і напрямів регулювання розвитку. До основних підходів у дослідженні природи, структури і еволюції сільського соціуму відносяться соціально-класовий, організаційно-виробничий, структурно-функціональний. Згідно з соці-

ально-класовою концепцією К. Маркса, сільський соціум є вторинним по відношенню до індустріального соціуму та самостійним агентом соціально-політичного й економічного розвитку [154]. Організаційно-виробнича концепція (авт. М. Кондратьєв, М. Макаров, А. Чайнов) ґрунтується на виділенні виробничої кооперації як базисного елемента розвитку сільського соціуму, якому притаманний колективізм [111, с. 303; 149, с. 14; 298, с. 68]. На засадах методологічних поглядів А. Большакова, С. Мартинова, В. Староверова, М. Хатаєвича щодо багатоаспектності складових сільського соціуму сформована структурно-функціональна концепція, згідно якої до ключових детермінант його розвитку відносять економічні, виробничі, підприємницькі, управлінські фактори [234, с. 117].

На думку основоположника економічної антропології, американського економіста К. Поланьї, визначальними атрибутами розвитку соціуму є економічні чинники, оскільки людина ототожнює своє самозабезпечення з ринком, обміном, торгівлею, власністю, а соціальний статус – із доходами від економічної діяльності [385; 248, с. 24]. Підтримуючи такі позиції, німецький економіст Х. Шрадер зауважує, що нинішній вектор розвитку дефініції соціуму характеризується економічним атрибутивним методологізмом, а сучасний фокус наукової уваги економічної антропології зорієнтований на процеси змін у соціумі, причинами яких стали інтеграція у світовий ринок, зміна способу життя, споживання, обміну та поява феноменів символічного споживання, нетоварного виробництва, домашньої зайнятості, неофіційного сектору економіки, моральної економіки [307, с. 27]. Означені аспекти доводять методологічну єдність ідентифікації сутнісних ознак сільського соціуму.

У руральних європейських теоріях наголошується на «общинних» ознаках сільського соціуму, формуються теоретико-методологічні засади сільського розвитку, диверсифікації діяльності на сільських територіях, агломеративної організації агробізнесу. Концептуальне обґрунтування етапів еволюції агропродовольчих систем США здійснюється в напрямках індустріалізації аграрних теорій без виділення общини як основи сільськогосподарського виробництва. Згідно з поглядами Е. фон Вайцзеккера, А. Ловинса сільський соціум вбачається важливим фактором соціально-економічного розвитку глобального суспільства, а його основою – сільська сім'я як локальна виробнича одиниця, що вмотивована до відтворення специфічних ресурсів існування у природно-територіальному континіумі [409].

Багатоаспектне значення терміну «сільський соціум», широкий спектр трактування його змісту та нескінченні дебати емпіричних теоретиків зумовлюють необхідність обґрунтування економічної сутності його дефініцій. Вагоме місце у теоретико-методологічних дослідженнях займають проблеми участі людини у процесах соціально-економічного розвитку суспільства та

формування сталого відтворення свого існування у певному економіко-соціо-еко-просторовому середовищі. Обґрунтовуючи концепцію економічного простору О. Максименко, О. Топчів ототожнюють «простір діяльності» на сільських територіях із сільським соціумом, до якого відносять економічну (підприємницьку) сферу села та сферу соціально-культурного забезпечення, людей (учасників виробничих відносин), капіталу (відтворювальні і трансфертні джерела), екологічний, просторовий ландшафти та означають потребу покращення існування на території рушійною силою розвитку сільського соціуму [281, с. 82; 92, с. 42].

На переконання Д. Крисанова, сільський соціум слід ототожнювати з сільськими поселеннями, жителі яких виконують аграрні економічні функції, а головною метою є виробництво продуктів харчування для задоволення потреб населення та сільськогосподарської сировини для переробних галузей агропромислового комплексу [131, с. 56]. Погоджуючись з автором, можна додати, що унікальність аграрної економічної функції полягає в одночасному забезпеченні продуктивності економічної діяльності та якості життя у сільському соціумі.

Єдність соціальних, економічних, територіальних, функціональних, ментальних ознак вбачають у сільському соціумі В. Баутін, А. Шатохін, які вважають його 1) типом соціальності, що існує як стійка спільнота людей, зумовлена природними умовами організації її життя, сільським способом поселення та діяльності; 2) спільнотою людей, що постійно проживає на певній території, виконує аграрну функцію, спільно користується освітніми, медичними, побутовими, культурними послугами та має особливу, успадковану соціоетноментальність; 3) сільською громадою, що проживає на певній території, має особливий життєвий уклад, пов'язаний із користуванням еколандшафтними благами, здійсненням багатовидової діяльності на екоресурсному просторі [18, с. 67; 304, с. 36].

Погоджуючись з В. Єременко, Г. Куропятником щодо впливу на еволюцію аграрної економіки особливостей «фермерських укладів», «аграрного буття» [69, с. 25; 136, с. 73], вважаємо, що *поняття* «сільський соціум» має трактуватись як людська спільність певного типу, що має родові, сімейно-споріднені, національні, територіально-поселенські зв'язки і здійснює сільськогосподарську діяльність [119, с. 350].

1.3.2. Ознаки та вимір економічного розвитку сільського соціуму

Теоретико-методологічне обґрунтування концепцій сільських територій зумовило підвищення інтересу вітчизняних і зарубіжних науковців до вивчення соціально-економічних складових розвитку, виділення індикато-

рів і формування показників комплексної оцінки економічного розвитку соціуму, серед яких вагоме місце належить системам інтегральної оцінки економіко-соціо-еколого-просторовому розвитку, що слугувало передумовою становлення концепції економічного розвитку сільського соціуму. А. Лісовий, М. Малік, Л. Михайлова, М. Орлатий, П. Саблук, К. Якуба доводять необхідність зміни вектору концептуального погляду на сільські території – з економічного на соціально-економічний – та вважають сільський соціум рушійною силою розвитку українського села та аграрної сфери вітчизняної економіки. Аналогічних поглядів дотримуються М. Барановський, І. Ковальчук, О. Онищенко, І. Прокопа, О. Павлов, Ю. Губені, Л. Щепотько, О. Шпичак, які доводять необхідність врахування системних ознак сільського соціуму у процесах формування сталих соціо-просторових економічних систем – сільських територій [117, с. 140].

Погоджуючись з Т. Парсонсом, Х. Хотеллінгом, які вважали адаптаційний потенціал соціуму основним ресурсом його існування [201, с. 186; 363], вбачаємо необхідним до ознак сільського соціуму додати ресурсну ознаку (просторовий потенціал) й враховувати її як інтеграційну у процесі концептуального обґрунтування.

Більшість дослідників намагаються в контексті сучасних постіндустріальних трансформацій виділити актуальні проблеми соціально-економічного розвитку глобальної агропродовольчої сфери і досліджувати їх в ієрархічному вимірі глобальних, національних, регіональних і локальних агропродовольчих систем, систематизуючи характерологічні особливості участі соціуму у ефективному відтворенні. Д. Хілар ототожнює сільський соціум з «поселенським континуумом», вважає його підсистемою аграрної природно-соціальної системи поряд з економічною, політичною, культурною, релігійною підсистемами, а до основних функцій відносить соціальну консолідацію, контроль і взаємопідтримку, виробництво, розподіл, обмін, споживання [362, с. 116]. Заслуговує на увагу думка О. Гриценка щодо економічної основи розвитку сільського соціуму з метою реалізації свободи індивіда у сільській системі, формування якої здійснюється на засадах реалізації принципів ринкового встановлення ціни на людський капітал, економічної демократії, соціальної відповідальності. Це зумовить розвиток соціально-трудовак відносин між працею і капіталом, сприятиме досягненню паритету інтересів власників, менеджерів, найманих працівників та стабілізації трудової сфери села [48, с. 38].

Авторські узагальнення багатоманітних підходів до визначення характерних рис і ознак сільського соціуму дозволяють, по-перше, виділити економічні чинники його відтворення; по-друге, розглядати його як економіко-соціо-еко-просторову систему; по-третє, здійснювати методологічне обґрунтування його розвитку на засадах інтеграційного підходу (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Сутнісні ознаки сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Пропонуємо визначати сільський соціум як стійку спільноту людей, що постійно проживає на сільській території, здійснює економічну діяльність, спільно користується освітніми, медичними, побутовими, культурними послугами та природно-екологічними благами, має особливу, успадковану соціо-етно ментальність, прагне до відтворення власного добробуту існування на цій території та формує локальний ендегенний потенціал сільської території.

Зміст поняття «сільський соціум» в інтерпретації С. Кисельова, М. Присяжного дозволяє стверджувати про наявність у ньому системних ознак: економічної, просторової, демографічної, соціально-інфраструктурної, координаційної, узагальнення тенденцій розвитку яких дозволили вітчизняним науковцям, зокрема І. В. Прокопі, здійснити класифікацію

українських сіл за типами поселень та участю населення у сільськогосподарському виробництві або інших видах економічної діяльності. Наведена типологія стала основою для подальших методологічних розвідок у процесі формування пріоритетів державного регулювання розвитку села, сільських територій, сільської економіки [106, с. 91; 219, с. 128; 231, с. 49].

Заслужують на увагу соціально-класова, організаційно-виробнича, структурно-функціональна концепції сільського соціуму, що запропоновані російськими дослідниками З. Калутіною, В. Радченко в процесі вивчення системи підходів до дослідження природи, структури й еволюції сільського соціуму. Вартим уваги є те, що означена проблематика ними досліджується через економічну призму, а основними факторами, що детермінують розвиток сільського соціуму, вбачаються виробничі і підприємницькі функції [233, с. 120; 98, с. 37].

У методологічних дослідженнях аграрної економічної науки простежується орієнтація на чотири «вектори» сільського соціуму – людський капітал, сільське господарство (інша економічна діяльність), сільська територія, екологія (природа), в контексті яких забезпечується теоретичне, прикладне і практичне обґрунтування економічних засад його відтворення. До особливостей людського капіталу села слід віднести соціально-економічні, просторові, демографічні фактори, що формують основу його економічного розвитку. Особливий прояв соціально-економічних факторів відбувається за умов відсутності варіативності економіко-підприємницького середовища, що звужує можливість докладання праці, знань, навичок, умінь у різних сферах економічної діяльності. Просторові фактори ідентифікуються з необхідністю їх врахування у сільськогосподарській діяльності та забезпеченні якості життя населення на певній території. Демографічні – низький рівень мотивації сільського населення (особливо молоді) до життя і праці в селі, що зумовлює міграційні процеси. Означені фактори стримують розвиток людського потенціалу села із сукупністю його властивостей, що можуть бути використані для досягнення мети – забезпечення високої якості життя сільського соціуму.

Заслужує на увагу методологічний підхід щодо ідентифікації сільського соціуму як самодостатнього соціально-економічного утворення, яке здатне задовольняти власні матеріальні, фінансові та культурні потреби в процесі адаптації його ендогенного потенціалу до екзогенного середовища [170, с. 35]. Погоджуємось із М. Зайченко та Ю. Молодожен, які відносять до критеріїв самодостатності сільських громад розширене відтворення людського капіталу, наявність власної повноцінної економічної системи із високими адаптаційними можливостями до зовнішнього середовища, доступність сільського населення до економічного механізму задоволення

потреб, організаційно-фінансову автономію та дієздатність органів місцевого самоврядування, цілеспрямоване, збалансоване та еколого-економічне обґрунтування використання ресурсної бази громад для створення сприятливого життєвого середовища, інтегрованість у соціально-економічні процеси членів сільського соціуму та їх ефективну взаємодію [78, с. 239; 173, с. 28]. Разом із тим, вважаємо доцільним ідентифікувати економічні чинники самодостатності сільського соціуму в контексті формування механізмів її забезпечення на макро-, мезо- та локальному рівнях управління аграрним сектором економіки із врахуванням економічних, демографічних та просторових умов розвитку регіонів та сільських територій.

Нині концептуальне й прикладне забезпечення розвитку людського капіталу в соціально-економічних системах характеризується виявленням і обґрунтуванням чинників, що впливають на його конкурентоспроможність. Л. Михайлова, Т. Морозова до них відносять здатність особи до міжособистісної конкуренції та здатність групи осіб до професійно-підприємницької конкуренції; навички і вміння людського капіталу певних галузей утримувати конкурентні переваги у внутрішньому і зовнішньому ринковому середовищі [166, с. 165; 177, с. 116]. М. Семів зауважує, що основним у формуванні конкурентоспроможності людського капіталу є набуття і підтримка досвіду, що використовується для відтворення економічних систем та їх потенціалів – людського, економічного, соціального, екологічного [249, с. 95].

Розглядаючи вищенаведені погляди, необхідно відзначити наявність низки взаємодоповнюючих чинників та ознак сільського соціуму, що свідчить про можливість його ототожнення із системою, в якій сконцентровані основні елементи та функції (рис. 1.4).

Вважаємо за доцільне розглядати сільський соціум як локальну сільську економічну систему – інтегровану форму просторових відносин природи, населення, господарства, якій притаманна просторова узгодженість економічної, соціальної, екологічної складових. Цілісність системи сільського соціуму забезпечується взаємодією її підсистем за допомогою одночасного виконання різних функцій та координації з боку управлінської підсистеми.

Заслугує на увагу думка Ю. Нестерчук, яка вважає необхідним формування аграрно-промислових систем як цілеспрямованого процесу створення нової цілісності на основі зближення інтересів, зміцнення виробничо-господарських зв'язків і відносин прямих та опосередкованих учасників аграрно-промислового відтворювального процесу [184, с. 218]. Ключова роль у цьому процесі відводиться сільськогосподарським виробникам, а інтеграційною основою міжгалузевих відносин вважається сільський соціум.

Методологічне обґрунтування переважного впливу внутрішніх причин і факторів економічного зростання в сучасних економічних теоріях дозво-

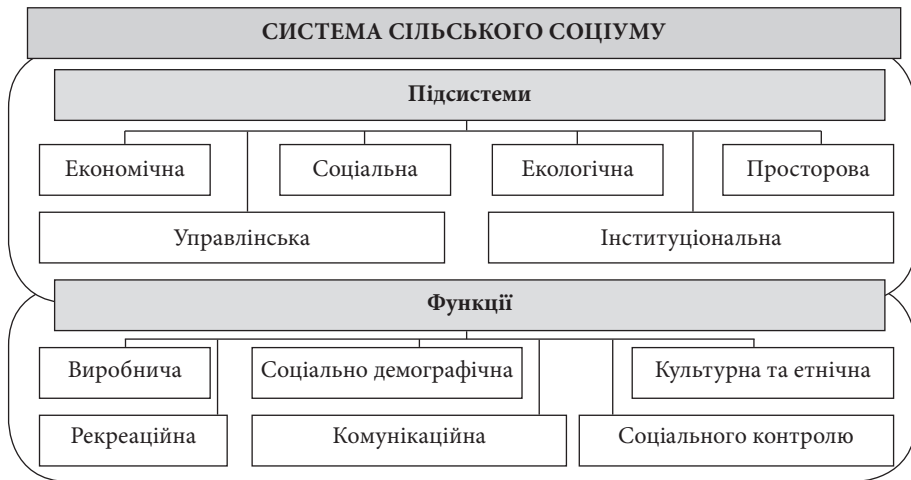

Рис. 1.4. Сільський соціум як система

Джерело: власні дослідження.

ляє формувати концептуальні погляди на сільський соціум як ендегенний потенціал розвитку агропродовольчої сфери країни, складовими якого є економічний, соціальний, просторовий, екологічний потенціали. Слід погодитись з позиціями Дж. Гроссмана, Е. Хелпмена, Р. Лукаса, які вважають ключовими факторами ендегенного зростання знання, технології, інновації, НДДКР. й додати до цього необхідність їх акумулювання у середовищі сільського соціуму за умов сприятливого державного регулювання [361, с. 64; 370, с. 8]. Доцільним вбачається розгляд сільського соціуму через призму теорії ендегенного технологічного прогресу Ф. Агіюна, П. Хоувітта [315, с. 334]. У цьому сенсі формування конкурентного середовища сільського соціуму забезпечить виведення на ринок продукту або технології, використання яких сприятиме підвищенню ефективності виробництва кінцевої продукції (продовольства, сировини для інших галузей економіки).

Підсумовуючи вищенаведене, слід зауважити, що в концептуальному обґрунтуванні розвитку сільського соціуму застосовуються системний підхід до формування механізмів взаємодії людських спільностей з використанням економічних, соціальних, екологічних, просторових чинників. Сільський соціум ототожнюється із людською спільнотою певної території, яка, здійснюючи економічну діяльність і використовуючи еколандшафтні територіальні ресурси, забезпечує якість життя й умови для відтворення людського капіталу країни, збереження самобутньої національної культури.

ГЛАВА II

ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

2.1. Теоретичне обґрунтування необхідності управління економічним розвитком сільського соціуму

Розвиток соціально-економічних систем передбачає використання управління як технології цілепокладання, стратегічної орієнтації та специфічних функцій і методів впливу на об'єкт задля досягнення поставленої мети. З методологічного погляду, умови розвитку сільського соціуму як управлінського об'єкта характеризуються багатоаспектністю вимірів, зокрема: сільське населення, людський капітал села одночасно є об'єктами впливу різних господарських структур та органів державної влади на місцях. На сільські території, з їх природно-кліматичними та рекреаційними особливостями, здійснюється вплив багатьох виробничих, корпоративних, маркетингових, посередницьких структур. Розвиток сільської економіки (яка вбачається такою, що формується під впливом різновидової діяльності на сільських територіях) відбувається під впливом інституціонального середовища, яке поєднує в собі різноаспектні координації економічних, соціальних, екологічних, просторових складових сільського соціуму.

Сільський соціум як об'єкт управління є основним локальним реципієнтом координації, що формується на різних рівнях ієрархії інституціонального середовища і стимулює мотивацію до змін у економіко-соціо-еколого-територіальних підсистемах. Дослідження існуючих теоретико-методологічних підходів до управління соціально-економічним розвитком аграрного сектору економіки свідчить про розмаїття концептуальних поглядів на управління сільським соціумом та особливості формування управлінських механізмів у середовищі сільського соціуму, які сприяють найефективнішому використанню управлінського потенціалу.

Теоретико-методологічні погляди на управління формувались у процесі досліджень спільної діяльності людей із взаємозв'язаним усвідомленням цілей, орієнтирів, а також способів їх досягнення. Перші відомості про управлінські дії, спрямовані на забезпечення існування членів територі-

альних соціумів, знаходяться у дослідженнях організації життєдіяльності первісних общин. Відповідно до психології управління, ефективність будь-якої спільної діяльності залежить від «правильно заданого напрямку», що стимулює людей на досягнення цілей. У період доіндустріального розвитку суспільства управління соціумом в основному пов'язувалося з державним управлінням, яке вбачалося процесом здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень влади через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій.

У період кінця ХІХ – початку ХХ ст. управління стало ототожнюватися з процесом організації капіталістичного виробництва, а згодом сформувалась класична теорія управління (менеджмент), в якій цілеспрямований, програмований вплив на об'єкти для досягнення кінцевої мети вбачався детермінантою розвитку економічних систем. Ефективність управління, на думку класика менеджменту П. Друкера, є потужним стимулом мотивації працівників до участі у виробничих процесах та початковим етапом формування соціальної відповідальності підприємства перед соціумом [67, с. 304)]. У цей же період започатковано дослідження впливу соціальних чинників на продуктивність виробничих систем, що в подальшому отримало розвиток у біхевіористичних теоріях.

Пізніше, у 20-х – 30-х рр. ХХ ст., одночасно із розвитком теорій мотивації, аспекти соціально-економічної координації розглядалися через призму «можливостей (здатності) менеджменту» забезпечувати соціально-економічні стандарти життя працівників у мікросоціумі. З огляду означеного, сільський соціум вбачається об'єктом управління сільськогосподарських підприємств, інших підприємницьких структур, що мотивується ефективним управлінням до життя і праці на сільській території. Разом із тим, обмежена кількість економічних структур на сільських територіях або їх відсутність стає суттєвим антимотиваційним чинником для участі сільського населення у забезпеченні власного добробуту. Відтак необхідним є пошук та концептуальне обґрунтування розвитку суб'єктів управління, які б забезпечували ефективне регулювання соціально-економічного відтворення на сільських територіях в умовах глобальної індустріалізації агропродовольчої сфери та стрімких урбаністичних процесів.

З огляду на теорію економічного розвитку Й. Шумпетера, економічним розвитком сільського соціуму слід вважати підвищення ефективності функціонування економічної системи агропродовольчого сектору, сільської економіки, удосконалення базових елементів їх основних структур.

Згідно з системним підходом до управління як до процесу, що об'єднує різноманітні елементи в єдине ціле, спонукає їх до дії, руху, забезпечує удосконалення й розвиток, економічний розвиток сільського соціуму, є

об'єктом впливу підприємницьких структур, що знаходяться на сільських територіях, державних і галузевих органів управління, органів місцевого самоврядування. Його варто розглядати як локальний об'єкт державного управління, на який здійснюється керуючий вплив суб'єктів як засіб закріпленої за ними компетенції, а також – як об'єкт управління (менеджменту) сільськогосподарських і агробізнесових структур, який забезпечує власними функціями виконання господарських завдань.

П. Саблук, М. Кропивко, О. Булавка вважають державне управління в агропродовольчому секторі системним суспільним явищем, що поряд з технічними об'єктами має біологічні – елементи живої природи, які використовують люди у процесі економічної діяльності для забезпечення власного фізіологічного існування та соціально-економічного розвитку [284, с. 74]. Держава, поширюючи свій владний вплив на соціум, встановлює загальні правила, вимоги, норми поведінки людей у всіх сферах суспільного життя, а також забезпечує їх дотримання можливістю застосування державного примусу.

Позиція Я. Ларіної щодо необхідності врахування екстернатних (зовнішніх) ефектів в управлінні соціально-економічними системами аграрного сектора обґрунтовується складністю й багатовимірністю агропідприємств, які розглядаються як поєднання «природи» і «соціуму» що визначає спосіб трансформації природних ресурсів у засоби життєдіяльності людей й потребує використання синергетичного підходу в управлінні [139]. Поділяючи таку думку, можна вважати, що в процесі управління економічним розвитком сільського соціуму необхідно підвищувати цінність ендогенних факторів, забезпечуючи стимули для створення локальних виробничих систем, що дозволить компаніям використовувати місцевий потенціал економічного розвитку.

Реалізація державного управління економічним розвитком сільського соціуму здійснюється на засадах принципів, що закріплені у правових нормах та визначають найважливіші правила організації державного регулювання. До них слід відносити галузеві (реалізуються на засадах аграрної політики шляхом низхідної координації від макроінститутів до мезо- та мікроінститутів), функціональні та територіальні (реалізуються на засадах економічної та регіональної політики шляхом аналогічних координацій). На думку В. Козалта, у державному управлінні економічним розвитком соціуму до методів управління слід відносити програмно-цільове бюджетування (як розподіл фінансових ресурсів за програмами, що мають конкретні стратегічні цілі й оперативні завдання до виконання на місцевому рівні) та проектний метод [366].

2.1.1. Теоретичне моделювання об'єктно-суб'єктної взаємодії в управлінні економічним розвитком сільського соціуму

Управління економічним розвитком сільського соціуму в теоретичному контексті розглядається як система об'єктно-суб'єктної взаємодії, учасниками якої є члени сільського соціуму (керована система) та керівники всіх ієрархічних рівнів управління, підприємницьких структур, активу громади (керуюча система). Порядок відносини у взаємодії встановлюється компетенціями учасників, зокрема, соціальними, економічними, владними, інституціональними. Прихильники інструменталістського напрямку трактують владу у соціумі як здатність до мобілізації ресурсів для досягнення певних цілей. Згідно з теорією розподілу зон впливу Д. Ронга, членів сільського соціуму варто ототожнювати з учасниками соціально-економічних відносин, які періодично міняються владними ролями в процесі організації різних видів ресурсів та стають об'єктами і суб'єктами управління різних соціально-економічних підсистем (виробничих, інфраструктурних, сфери послуг) [411]. Влада як один з необхідних атрибутів управління в соціумі зумовлює можливість, здатність, потенціал ефективного перетворення ресурсів. Сільський соціум, як суб'єкт влади, втілює в собі її активне джерело, а також ресурси. Працівники різних господарських об'єктів на сільських територіях забезпечують, згідно з комунікативним підходом в теорії управління Ю. Хабармаса, Х. Арендта, К. Дойча, взаємодію керуючих і керованих управлінських підсистем за допомогою багатостороннього інституціонального спілкування, що впливає на «економічну інтеграцію координацій» [293, с. 214].

Не можна не погодитись із авторами фундаментальних досліджень економічної системи влади П. Баренбоймом, В. Дементьевим щодо ототожнення економіки із системою влади, на думку яких, для виникнення певної форми влади одного економічного агента над іншим необхідна система правил, що регулюють ринкові відносини та в рамках якої можна встановити владу над контрагентами [112, с. 306; 53, с. 137]. Відтак, влада кожного економічного агента сільського соціуму, по-перше, обумовлена його власними ресурсами, а по-друге, є відображенням діючих політичних, правових та економічних інститутів, які створені в межах певного конституційного порядку з метою обмеження економічної поведінки певними рамками (рис. 2.1).

Економічна необхідність державних і господарських інститутів влади у сільському соціумі полягає у примусі приватних економічних агентів до соціально-продуктивної діяльності, забезпеченні координації економічної поведінки агентів, які прагнуть до максимізації особистої вигоди, що не перешкоджає досягненню позитивних результатів для суспільства. Система економічної влади знаходиться у стані ефективної рівноваги, якщо має місце

Рис. 2.1. Економічна система влади в управлінні сільським соціумом

Джерело: власні дослідження.

такий розподіл витрат і вигод у соціумі, результатом якого є збіг (або найбільш можливе наближення) індивідуальної функції корисності економічного агента із «суспільною» функцією корисності. Методологічно об'єктивним можна вважати виділення феномену влади в економічному середовищі села, що полягає як у її впливі на поведінку окремих економічних агентів, так і у впливі на функціонування локальної аграрної системи в цілому.

При вирішенні економічних питань важливо враховувати значимість принципу поділу влади на різних рівнях ієрархії, що має забезпечити конституційний баланс у суспільстві. У цьому сенсі доцільно підтримати думку В. Дементьєва, М. Гордона, Н. Оленцевича, які відносять до методів регулювання економічних відносин у соціумі імперативний (побудований на відносинах влади і підпорядкування) і диспозитивний (побудований на відносинах рівності сторін) та вважають їх основними у впливі на економічні об'єкти різних складових соціуму [196, с. 116].

З методологічної точки зору, вивчаючи економічний розвиток сільського соціуму як об'єкт управління, необхідно враховувати механізм реалізації

права власності його членів у взаємодії керуючої і керованої систем. Висока актуальність цієї проблеми зумовлена наближеністю сільського населення до земельних ресурсів та використання ним землі як основного виробничого ресурсу в сільськогосподарській діяльності. У цьому плані власність тісно пов'язана з економічною владою, з управлінням виробництвом, із повсякденними відносинами між людьми. За інституціональним підходом реалізація права власності передбачатиме створення сприятливих умов та забезпечення суб'єктами управління права на вибір способу використання цього фізично-економічного блага. Сила цього права вимірюється ймовірністю і витратами його реалізації, які залежать від дій уряду, неформальних громадських акцій, а також панівних етичних і моральних норм. Відтак власність тісно пов'язується з економічною владою, з управлінням виробництвом, із повсякденними відносинами між членами сільського соціуму, а права власності закріплюються у законодавстві.

Теоретичне підґрунтя управління економічним розвитком сільського соціуму на засадах державно-приватного партнерства слід розглядати у площині взаємовідносин представників державних органів та приватного сектора аграрної економіки. Зростання ступеню багатофункціональності сільської економіки, індустріалізація аграрного виробництва та стрімкий розвиток агробізнесу зумовили потребу взаємоузгодження координацій між керівниками й агентами, що потребує взаємоконтролю економічної поведінки з метою створення стимулів для ефективної діяльності. Підтримуємо позиції З. Варналія щодо необхідності використання моделі державно-приватного партнерства в соціально-економічному управлінні аграрним сектором економіки як організованої взаємодії економічної діяльності, соціальної відповідальності, громадської підзвітності, фінансових ресурсів, технологій, управлінської ефективності та підприємницької ініціативи [56, с. 412].

Вважаємо, що управління економічним розвитком сільського соціуму на засадах державно-приватного партнерства має здійснюватись за трьома векторами: 1) функціональним (розвиток державно-приватного партнерства в галузях, які визначають доступ сільськогосподарських підприємств до факторів виробництва і ринків; 2) галузевим (державно-приватне партнерство в окремих галузях на основі змішаних форм власності, кооперації державних та приватних компаній, укладання галузевих угод); 3) регіонально-муніципальним (державно-приватне партнерство щодо розвитку окремих територіальних виробничих сегментів, регіональних ринків праці, територіальної і комунальної інфраструктури). Відповідно до постулатів агентської теорії, розробка і реалізація взаємоконтролю поведінки економічних агентів державного і приватного секторів сільського соціуму

має знизити інформаційну асиметрію і сприяти уникненню протиріч між керівником і агентом [400].

За постулатами теорії суспільного договору Нобелівського лауреата з економіки Дж. Б'юкенена, сільський соціум можна вважати середовищем горизонтальної соціальної контрактації, що формується і підтримується за допомогою державного управління на трьох етапах: 1) локального «природного розподілу благ» (визначається зусиллями, що витрачені людьми на отримання і захист обмежених благ); 2) «укладання конституційного договору» (визначення прав свободи та прав власності індивідів і держави із захисту благ); 3) «постконституційного договору» (функції держави із встановлення правил створення суспільних благ) [186, с. 211]. Згідно з позицією Дж. Б'юкенена щодо можливості оптимізації державних функцій суспільного координування, контрактне середовище сільського соціуму сприятиме раціональній організації взаємодії сільського населення і забезпеченню координації його господарської діяльності шляхом агрегування економічних інтересів і захисту індивідуальних прав.

Аспекти віднесення сільського соціуму до первинного, природно-соціального ресурсу створення суспільних благ, який стає об'єктом прямого або опосередкованого впливу держави, доцільно розглядати на засадах теорії економічного добробуту А. Пігу. В цьому сенсі основні форми державного управління (державного контролю і використання податків і субсидій як інструментів регулювання аграрного сектору економіки) розглядаються як реалізація соціально спрямованої аграрної політики, інфраструктурної стратегії, програм подолання нестабільності.

Структурна реорганізація сільського соціуму як територіального утворення та системно-конгломератного об'єкта управління, ключовою рисою якого є квазітелеологічність стосовно процесу економічного й соціального розвитку як самого утворення, так і країни – соціально-економічної системи вищого рангу, зумовлює необхідність не тільки дослідження ролі кожного з елементів (підсистем) у реалізації функцій управління, але й програмування процесу структурної перебудови із забезпеченням функціональної спроможності, дієздатності як окремих елементів стосовно економіки територіального соціуму, так і усїєї територіальної економічної системи як підсистеми національної. Обґрунтовуючи концептуальні засади формування мезоекономічних систем, Е. Баккуєв вважає доцільним розробляти сценарні прогнози їх розвитку на основі агроекономічного зростання з поступовим переходом до формулювання чітких характеристик ролі аграрного соціуму у регіональному економічному розвитку [14, с. 301].

До ефективних методів управління територіями Т. Мещеряков відносить використання маркетингової концепції, а до інструментів управління – ре-

кламу, просування й спонсорство для покращення регіонального іміджу. На його думку, місцеві органи влади мають бути рушійною силою реалізації політики по залученню необхідних ресурсів, що сприятиме розвитку різних видів капіталу території (культурного, соціального, людського, інституційного тощо) [163, с. 124].

У сучасній науковій термінології, пов'язаній з управлінням сільськими територіями, визначається багатоаспектність поглядів на управління економічним розвитком території, під яким нині розуміють не тільки відповідну діяльність владних структур. Як зазначають А. Торп і Ж.-Б. Траверсак, «... поняття територіального управління (*governance*) є туманним і неоднозначним. ... Іноді це поняття уявляється як компромісне управління або як процес багаторівневої та багатополюсної координації в сильно асиметричному контексті, де існує багато центрів прийняття рішень». Визначення територіального управління зводиться до територіалізації (*territorialisation*) стандартів і відповідної значущості адміністративних територій поряд зі способами участі численних гравців у колективному процесі прийняття рішень чи економічному розвитку [404, с. 81].

Таке розширення поняття багато в чому зумовлено цілком об'єктивними політичними, економічними та соціокультурними процесами, що відбувалися в другій половині ХХ ст. Нині питання управління економічним розвитком сільських та приміських територій загострилось з двох основних причин. По-перше, ускладнюється склад людей на територіях: відносна однорідність тих, що займаються сільським господарством, поступається місцем мозаїці зацікавлених сторін, таких як постачальники послуг або промислових товарів, нові жителі, туристи й візитери; по-друге, збільшується залученість людей, які хочуть брати участь у процесах прийняття рішень та локальних проектах через різні групи тиску.

2.1.2. Системний підхід до управління економічним розвитком сільського соціуму

Методологічна багатоаспектність поглядів на економічний розвиток сільського соціуму як на об'єкт управління зумовлює необхідність дослідження концептуальних підходів до системи управління економічним розвитком сільського соціуму. Питання ефективного взаємозв'язку управлінських систем в процесі координації соціально-економічного розвитку аграрного сектору, людського капіталу, сільського соціуму досліджувались багатьма вітчизняними вченими зокрема, В. Бойком, О. Бородіною, Я. Верменичем, Ю. Губені, М. Долішнім, С. Злупком, Л. Михайловою, П. Саблуком, В. Юрчишиним, І. Прокопою, Н. Павліхою, О. Павловим. Ними сформовано основи ефективного соціального-економічного управління,

що пов'язується з удосконаленням системи інституціональної координації та необхідністю формування управлінського ланцюга на засадах адекватності локальним вимогам регіональних соціумів [118, с. 100]. Структурою управління економічним розвитком сільського соціуму доцільно вбачати організований процес координації, суб'єктами якого є державні та інші інституціональні структури макро-, мезо- та мікроекономічного рівнів ієрархії, що здійснюють вплив на соціально-економічні процеси в аграрній сфері економіки. У процесі делегування повноважень через ланцюги ієрархії використовуються різні методи та інструменти управління, виконуються управлінські функції, в результаті чого забезпечується економічне зростання (підвищення обсягів виробництва продукції, рівня життя сільського населення, продуктивності праці у сільському господарстві, покращення стану соціально-культурної сфери та сільських територій тощо. Отже, можна вести мову про існування системи управління економічним розвитком сільського соціуму (рис. 2.2).

З методологічного погляду, система управління економічним розвитком сільського соціуму є сукупністю функцій, методів, інструментів управління на різних рівнях ієрархії, що забезпечують динамічні трансформації економічних, екологічних, соціальних, просторових складових сільського соціуму відповідно до поставленої мети та місії соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки.

Виділення ієрархічних рівнів управління як ключового елементу системи управління економічним розвитком сільського соціуму забезпечує основу для виконання управлінських функцій, використання методів та інструментів у системному зв'язку координацій, що формує середовище управління. Суб'єкти мезоекономічного рівня здійснюють прямий вплив на економічний розвиток сільського соціуму за допомогою функцій планування, організації, мотивації, контролю, координації, регулювання у ракурсі їх виконання регіональними функціональними структурами із використанням аналогічних методів та інструментів, притаманних суб'єктам мікроекономічного рівня. Разом із тим, до суб'єктів мезоекономічного рівня управління відносяться материнські структури агрохолдингів, суб'єкти агропродовольчого бізнесу та інфраструктури аграрного бізнесу, керівництво міжнародних проектів, які виконують функції керування та спонукання із використанням стратегічних, стандартизаційних, інституціональних методів та фінансових, маркетингових інструментів.

Керівництво місцевих органів влади, сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, підприємств диверсифікованих видів діяльності, соціально-побутової та культурної сфери здійснюють прямий вплив на економічний розвиток сільського соціуму, виконуючи аналогічні

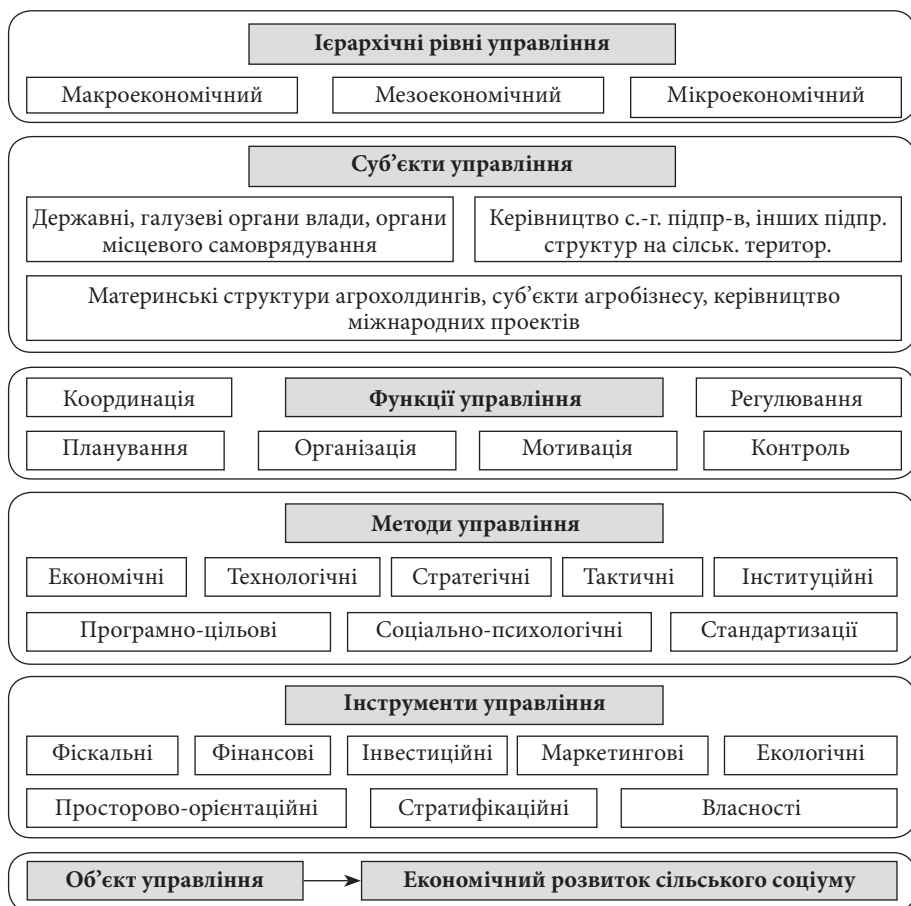

Рис. 2.2. Система управління економічним розвитком сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

наведеним функції управління, використовуючи економічні, технологічні, тактичні, соціально-психологічні методи та економічні й маркетингові інструменти управління. З огляду на вищенаведені позиції, необхідним вбачається використання системного підходу в методології управління економічним розвитком сільського соціуму на засадах вивчення й узагальнення основних властивостей, параметрів і критеріїв розвитку управлінських систем.

У процесі виконання функцій управління важливого значення набувають альтернативні функції, зокрема громадського контролю. Громадський контроль є засобом забезпечення законності в діяльності виконавчо-розпорядчих органів, видом соціального контролю, особливостями якого є отримання легітимності від громади із можливістю самоорганізації контролюючих структур та ефективністю його здійснення на локальному рівні управління – у сільському соціумі.

Вважаємо доцільним теоретико-методологічне забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму здійснювати на засадах класичних системних концепцій. Використання тектологічного підходу О. Богданова [5, с. 237] дозволить сформулювати методологічні принципи регулюючих механізмів організаційних відносин у процесі управління, зокрема кон'югації (з'єднання елементів систем управління різних ієрархічних рівнів у єдиний ланцюг координації), дезінгресії (утворення нейтралізуючих (сполучних) ланок між різнорідними координаціями), ланцюгового зв'язку (формування єдиних центрів управління), бірегуляції (зворотного зв'язку), егресії та дигресії (способів централізованого формування передумов ефективного управління), що дозволить здійснювати перепрофілювання організаційних відносин з орієнтацією на заданий результат. Згідно з підходом Б. Трентовського щодо врахування внутрішніх та зовнішніх ефектів в системі управління соціальними групами [168], передумовою ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму слід вважати формування управлінського механізму на основі цільової орієнтації конкретного сільського соціуму.

Отже, дослідження управління економічним розвитком сільського соціуму здійснюється з використанням постулатів теорій економічного зростання, економічної системи влади, економічного добробуту. Особливістю формування системи управління сільським соціумом є багатокомпонентність суб'єктів і об'єктів управління. Методологічна багатоаспектність поглядів на економічний розвиток сільського соціуму як об'єкт управління розвивається в контексті обґрунтування інтегрованих координацій в делегуванні повноважень на різних рівнях управлінської ієрархії та за участі державних, галузевих органів управління, керівництва підприємницьких структур на сільських територіях, органів місцевого самоврядування, активу сільської громади.

2.2. Використання зарубіжного досвіду управління економічним розвитком сільського соціуму

Усвідомлення значення сільського господарства у підтримці продовольчої безпеки та економічного розвитку спонукає уряди країн світу до пошуку ефективних механізмів управління сільськогосподарським виробництвом,

аграрним бізнесом, сільськими територіями, продуктивною силою відтворення яких є сільське населення. Використовуючи методи аналізу і синтезу у різноаспектному вивченні взаємовідносин сільського соціуму з державою і владою, економічними агентами, ринковими інститутами, громадським організаціями, в сучасних дослідженнях аграрної економіки вітчизняні і зарубіжні науковці мають єдність у поглядах щодо необхідності узагальнення позитивного досвіду з управління сільським соціумом, соціальним капіталом села в умовах економічної глобалізації, індустріалізації сільського господарства та стрімкої урбанізації життєвого простору людства.

Позитивізм вбачається у можливості використання схем організаційної архітектури, фіскальних механізмів, моделей взаємовідносин між аграрними економічними агентами та державними інститутами, за допомогою яких підвищились ефективність розвитку сільського господарства, сільських територій, якості життя сільського населення. Вивчення досвіду управління економічним розвитком сільського соціуму має відбуватись на засадах розгляду динамічних змін підходів, механізмів, управлінських рішень в реалізації аграрних політик економічно розвинених країн, теоретико-методологічного та прикладного обґрунтування можливостей його використання в Україні.

Впродовж останніх тридцяти років у світі триває процес удосконалення управління агропродовольчою сферою з метою підвищення її економічної ефективності, збереження довкілля та забезпечення високих життєвих стандартів для працівників. Механізми управління сільським господарством як базовим економіко-соціо-еко-просторовим сектором економік провідних країн світу формуються з огляду на національні традиції державного управління галузями, регіонами, соціумом. Для їх використання розробляються програми й стратегії розвитку агропродовольчої сфери, аграрного бізнесу, фермерської індустріалізації, обов'язковою умовою яких є бюджетування тактичних схем реалізації.

Державну підтримку територіального розвитку сільського соціуму в Канаді розпочато у 30-х-40-х рр. XX ст. Комісія *Rowell-Sirois* у 1937 р. вперше сформулювала концепцію, згідно з якою кожна провінція повинна бути здатною забезпечувати відповідні стандарти послуг, не встановлюючи вищий за середньо державний податковий тягар, що у подальшому стало основою Канадської програми вирівнювання для провінцій (1957 р.). В ній визначався перелік стандартів життя для всіх громадян. Федеральний бюджет 1960 р. був першою спробою забезпечити економічний розвиток провінцій. Він давав змогу фірмам отримувати подвійні ставки податкових пільг, пов'язаних з інвестиціями в основний капітал, на більшість активів, освоєваних для виробництва нової продукції, за умови, що їх розташову-

вали у визначених територіях із високим рівнем безробіття та повільним економічним зростанням.

Для організації економічного розвитку сільського соціуму Франції характерним є об'єднання у сільськогосподарські (кооперативні) групи за територіальною ознакою, що сприяє «територіальному прискоренню», яке оцінюється показниками місця (в якому сільськогосподарський кооператив здійснює свою діяльність), розташування учасників кооперативу, наявності джерел отримання товарів і послуг. Кооперативні групи забезпечують територіальне прискорення завдяки спільній діяльності учасників, характер якої змінюється залежно від ступеню інтеграції групи у різні ринкові структури [404, с. 77].

В Ірландії управління сільським розвитком на засадах створення локальних продовольчих ланцюгів забезпечує участь фермерів у «альтернативних» схемах реалізації сільськогосподарської продукції, що дозволяє формувати механізми участі багатьох зацікавлених осіб, підвищує здатність оцінювати і використовувати специфічні локальні ресурси розвитку. Згідно з методологією структурних змін у сільському середовищі, що базується на використанні інноваційних геоінформаційних систем, сформовано засади розвитку сільського господарства Португалії. Використання в країні «Загальної агрокультурної політики», що проводив Європейський союз з 1992 р., дозволило знайти елементи зв'язку сільськогосподарської діяльності з іншими секторами і регіонами та визначити стратегічні напрями розвитку урівноваження потреб сільського і міського соціумів.

Досвід Бразилії щодо використання просторово-економічних індикаторів як інструментів управління продуктовими ланцюгами свідчить про формування інституціонального середовища управління агросоціумом на засадах просторової економіки. Науковцями розглядається можливість використання просторових індикаторів для цілей сталого розвитку агросоціуму на основі аналітичної моделі, що передбачає перевизначення поняття суспільного блага [46, с. 44].

У США, відповідно до закону «Щодо продовольства, збереження природних ресурсів та енергетики» від 18.06.2008 р., державна підтримка спрямовується на розвиток товарного виробництва та підвищення доходів фермерів за рахунок прямих виплат і цільових цін, охорону сільгоспугідь, підтримку розвитку фермерських ринків через виділення грантів для фермерських придорожніх ринків та інших форм продажу сільгосппродукції в місцях її виробництва, надання державної підтримки фінансово слабшим товаровиробникам або фермерам, які розпочинають свою діяльність [389].

У Японії економічними важелями підтримки сільського соціуму є встановлення гарантованих закупівельних цін і державних закупівель сільгосппродукції, підтримка сільськогосподарської науки та сільськогосподарського

машинобудування [11]. До основних пріоритетів аграрної політики Китаю віднесено скорочення розриву у співвідношенні доходів міського і сільського населення, в результаті чого за період 2001-2008 рр. середньодушовий чистий дохід сільського населення збільшився вдвічі, а коефіцієнт Енгеля (частка продовольства у витратах на споживання) знизився з 47,7 до 42,9 % відповідно.

Заходи інституціонального регулювання в аграрній сфері Китаю дозволили сформувати економічні передумови для підвищення якості життя сільського соціуму. За останнє десятиліття забезпеченість житлом сільського населення Китаю зросла майже у чотири рази, у 2007 р. завершено проект бюджетної програми доступності сільського населення до якісної питної води, до 2020 р. планується будівництво 300 тис. км автомобільних доріг [133]. У перспективах розвитку агросфери країни до пріоритетів віднесено оптимальне використання ендегенного потенціалу сільських територій шляхом створення агрокластерів з глибокої переробки сільськогосподарської продукції, логістичних мережних систем аграрного маркетингу, поліпшення благоустрою села за рахунок розвитку соціальної та агропромислової інфраструктури.

2.2.1. Формування інституціонального середовища економічного розвитку сільського соціуму

Сучасний стан економічного розвитку сільського соціуму ототожнюється із сприятливим інституціональним середовищем, формування якого здійснюється у відповідності до національних політик розвитку агросфери, агрогосподарювання, агро-еколого-просторового зростання. Необхідність підтримки територіального простору існування соціуму зумовлена причиною альтернативності: в разі відсутності допомоги території не мають шансів дістати поштовх до економічного розвитку. Перші спроби втручання держави в регіональний розвиток були спричинені світовою економічною кризою 1929–1933 рр., яка викрила регіональні диспропорції в різних країнах. Активне державне втручання в процес економічного розвитку з метою згладжування регіональних контрастів інтенсивніше спостерігалось уже в післявоєнний період

У світі протягом декількох десятиліть відбувається активне пропагування диверсифікації видів економічної діяльності на сільських територіях, що традиційно також були лише місцем ведення сільського господарства. Завдяки активній діяльності у цьому напрямі, згідно з даними зарубіжних учених, вже на початку XXI століття 30-35 % доходів домогосподарств на сільських територіях (зокрема, 42 % в Африці, 40 % у Південній Америці та 32 % в Азії) отримувалися від здійснення несільськогосподарських видів діяльності [132, с. 65].

Заходи регіональної політики здійснювали в США, Великій Британії, Німеччині, Франції, Італії, Японії та низці інших країн. Але більш-менш систематизовану підтримку в аналізованих країнах започатковано в 60-х роках минулого століття: в Канаді, зокрема, це пов'язано із затвердженням бюджету 1960 р., у США – затвердженням Акта комунальних робіт та економічного розвитку 1965 р. Європейський Союз за означенням має на меті вирівнювання територіального розвитку. Сфокусовані програми вирівнювання територіального розвитку в країнах Центральної та Східної Європи (на постсоціалістичних теренах) розпочато в 1990-х роках. Формування механізмів управління агросферою на інтеграційних засадах дозволило країнам – членам Європейського союзу сформувати механізм стійкого управління соціально-економічним розвитком сільського господарства, сільських територій, сільського населення завдяки ефективним організаційно-економічним заходам – структуруванню аграрної політики, стратегуванню та індикативному програмуванню із розробкою чіткого фінансового інструментарію підтримки (рис. 2.3.).

Одним із основних організаційних інструментів фінансування регіональної політики ЄС є структурні фонди, правила діяльності яких зазнають постійних змін внаслідок необхідності адаптації до нових викликів розвитку агросфери. Основне їх призначення – чіткий розподіл фінансової підтримки за конкретним спрямуванням зокрема, інвестування у розвиток інфраструктури та створення нових робочих місць, підтримка локальних проектів розвитку, диверсифікація економік споріднених галузей, розвиток сільської місцевості, надання допомоги фермерам, які господарюють у слабо розвинених регіонах, підтримка заходів щодо скорочення безробіття і розвиток людських ресурсів.

Поряд із зростанням обсягів фінансування на розробку та забезпечення основних засад регіональної політики відбуваються процеси постійного реформування структурних фондів. Зокрема, за програмою «Агенда – 2000» змін зазнала секція «Гарантія», удосконалено діяльність ЄФРР, відбулись істотні зміни у фінансуванні сільського господарства через ЄСРФГ (виплати здійснюються шляхом перерахування коштів безпосередньо на рахунок фермера незалежно від країни його проживання; для одержання коштів по секції «Управління» країна-учасниця відправляє запит щодо фінансування з обґрунтуванням вартості проекту), скоротилися пріоритетні цілі [84, с. 183-184].

У процесі досягнення цілей конвергенції, регіональної конкурентоспроможності та зайнятості, співпраці у період 2007-2013 рр. дозволило здійснити розподіл коштів структурних фондів ЄС для сприяння структурній перебудові відсталих регіонів, зокрема: у створення робочих місць, поліпшення інфраструктури, проведення іригації, подолання безробіття у сільських регіонах. В умовах усвідомленої необхідності удосконалювання

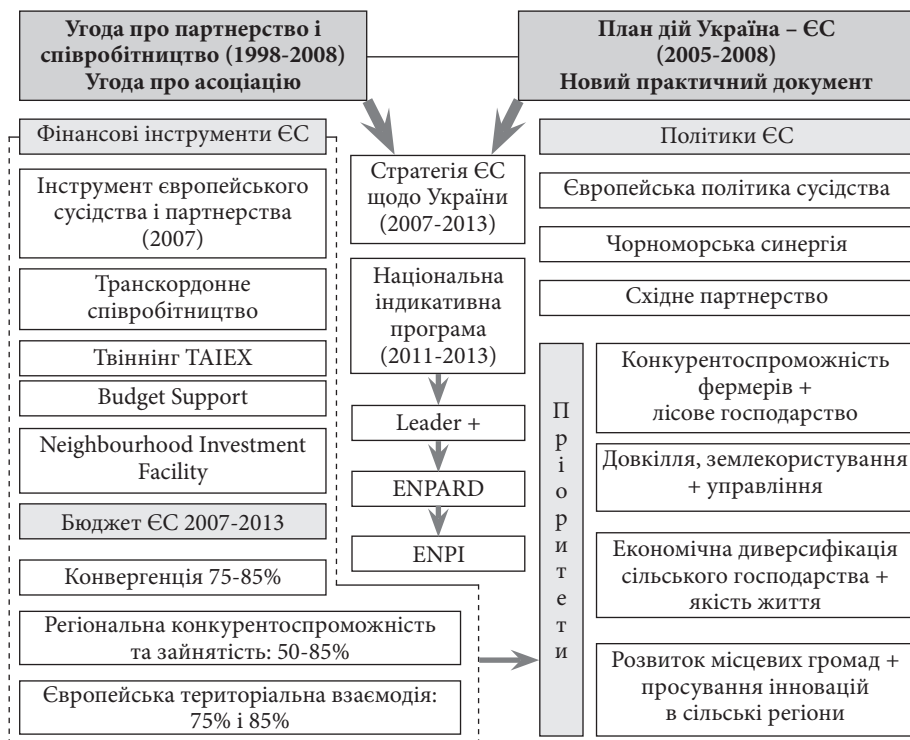

Рис. 2.3. Фінансові інструменти, програми та пріоритети підтримки економічного розвитку аграрного сектору в ЄС

Джерело: побудовано на основі [197].

управління розвитком сільського соціуму в Україні доцільно розглянути досвід країн з розвинуеною ринковою економікою. Інтерес викликає аналіз результатів управління аграрною сферою, орієнтованого на соціально-економічний розвиток села, сільських територій країн, що зіткнулися з аналогічною проблемою і вдало вирішили її. На наш погляд, особливий інтерес становить досвід Польщі, Чехії, Словаччини, в яких за короткий проміжок часу здійснено переорієнтацію сільського господарства на агровиробничі маркетингові системи із мережною організацією діяльності, а члени сільського соціуму стали основними учасниками агробізнесових відносин. За таких умов сільський соціум став основним продуктивним соціально-економічним ресурсом країн, за допомогою якого економічно підтримується рівень продовольчого забезпечення і якість життя населення.

Розвинуті країни світу активно субсидують аграрний сектор також і з міркувань продовольчої безпеки та мінімізації загрози надлишкової міграції сільського населення в міста і за кордон тощо. Величина таких субсидій досягає в країнах ЄС – у середньому 50 % від вартості сільськогосподарської продукції, у Швейцарії – 82 %. За існуючими оцінками, майже на 75 % обсягів сільськогосподарської продукції, що реалізується на внутрішньому ринку ЄС, поширюються державні заходи підтримки [84, с. 83]. Водночас, досліджуючи проблематику формування державної політики розвитку сільських територій в контексті європейської інтеграції України, не можна оминати увагою того факту, що протягом останніх років у самому ЄС відбувається зміна підходів до визначення пріоритетів Спільної Аграрної Політики (САП) [352].

Важливо враховувати сучасні тренди та пропозиції щодо реформування САП, серед яких слід відмітити: а) скасування виплат фермерам задля підтримки їхніх доходів, натомість видається необхідною концентрація ресурсів на інтенсивному розвитку сільських територій та сумісних із природними умовами видів агровиробництва; б) поступове скорочення прямих виплат та інструментів регулювання ринку (у перспективі – повне скасування); в) бюджет, призначений на прямі виплати, перенаправляти на фінансування заходів з розвитку сільських територій і популяризацію якісної агропродукції, стимулювання споживання здорових продуктів на території ЄС і за її межами.

2.2.2. Важелі територіального управління економічним розвитком сільського соціуму

Економічний розвиток сільського соціуму у країнах Євросоюзу пов'язується із розвитком сільських територій. Це зумовлено традиціями імплементації Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), згідно з якою фінансування економічного розвитку має територіальну, а не галузеву спрямованість, що дає змогу розширенню можливостей формування «фінансового порядку» структурних фондів. Політика розвитку сільських територій у ЄС здійснюється в рамках структурної політики та Спільної Аграрної Політики (САП). Для фінансування програм розвитку сільських територій створено такі потужні інституції, як Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд (ESF), Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації та гарантій (EAGGF), Фонд фінансових інструментів підтримки рибацтва (FIFG) тощо.

У зв'язку з процесом урбанізації в країнах ОЕСР важлива роль у сталому розвитку належить міським урядовим структурам. Так, у Великобританії діє централізований уряд, який керує виконанням Стратегії сталого роз-

виту; у парламенті діє спеціальний комітет з проблем захисту навколишнього середовища, а в регіонах – регіональні агентства розвитку, бізнесові і громадські ради, спеціальні установи і програми; нові автономні інституції з моніторингу процесу і результатів сталого розвитку.

Формування і реалізація підтримуючих державних програм і стратегій у різних країнах Євросоюзу спрямовані на забезпечення соціально-економічних умов для відтворення потенціалу сільського соціуму. У цьому сенсі цікавим є досвід Польщі, де висока ефективність сільських господарств забезпечує відповідні доходи суб'єктів, зайнятих у аграрному секторі. Зокрема, середньомісячний дохід (брутто) на одну особу, зайняту у сфері сільського господарства, становив у 2008 р. 575 дол. США. Водночас, середньомісячні доходи загалом по країні становили 856 дол. США [394]. Ключову роль у цій ситуації відіграла зміна пріоритетів фінансування структурних фондів у рамках політики зближення із орієнтацією на ендогенний розвиток села (рис. 2.4).

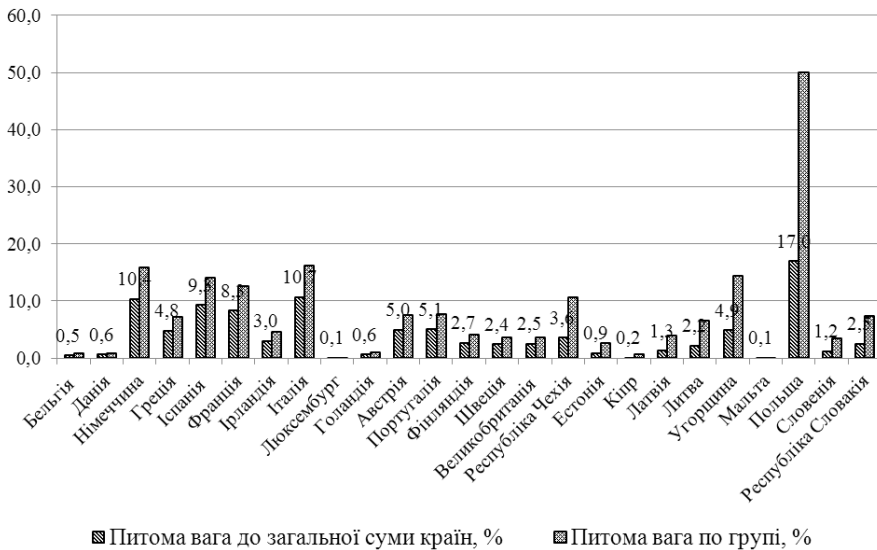

Рис. 2.4. Розподіл коштів САП ЄС на сільський розвиток між країнами ЄС, 2007-2013 рр.

Джерело: [23].

Зміст рис. 1.8 свідчить про збільшення фінансування країн – нових членів, що відбувалось у рамках політики зближення у східному партнерстві.

Сталий розвиток в економічних вимірах можна інтерпретувати як розвиток, що послідовно і постійно триває. Тобто, це шлях, на якому «максимум людського добробуту для сьогоднішніх поколінь не призводить до падіння майбутнього благополуччя» (Пірс і Барб'єр). При цьому добробут не можна розглядати як задоволення тільки економічних потреб. Це також прагнення до чистого здорового довкілля і соціального прогресу. Добробут створює капітал. Здатність підтримувати і нарощувати капітал визначається взаємодією всіх його видів, а також проблематикою, пов'язаною з народонаселенням [403; 351].

До організаційних передумов підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, агробізнесу регіонів відносять кластеризацію, яка забезпечує територіально-галузеву інтеграцію соціально-економічних, екологічних, просторових ресурсів у межах детермінованого впливу інституційного середовища. Досвід країн ЄС свідчить, що кластеризація є однією з умов підвищення конкурентоспроможності сільської (локальної) та регіональної економіки. Економіка Фінляндії повністю кластеризована, у ній виділено 9 кластерів, економіка Нідерландів розбита на 20 «мегакластерів», на основі функціонування яких визначено пріоритети інноваційної політики держави. У Данії функціонує 29 кластерів, у яких беруть участь 40 % усіх підприємств країни, які забезпечують 60 % експорту. В Австрії діють трансграничні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, активізуються зв'язки з Францією і Великобританією [278, с. 184].

У Німеччині створено промислові кластери, у Словенії прийнято стратегію зростання конкурентоспроможності промисловості, розроблено програму національного розвитку кластерів. Близько 60 міждержавних, регіональних, національних, громадських організацій об'єднані в Європейський кластерний альянс, який функціонує на основі Європейського кластерного меморандуму [278, с. 183]. Україні слід залучати світовий досвід розвитку кластерів і підтримувати кластерні ініціативи, у т.ч. в аграрній сфері. Нинішня ситуація, коли ініціаторами створення кластерів виступають дрібні товаровиробники, не є перспективною. Важливо розвивати територіальне бізнес-середовище на основі державно-приватного партнерства, яке базувалося б на використанні бізнесом сприятливих природно-кліматичних та територіально-економічних умов регіону з активною державною підтримкою ініціатив товаровиробників щодо розвитку соціальної та виробничої інфраструктури. Державна політика підтримки розвитку аграрних кластерів має сприяти модернізації галузі, підвищенню ефективності аграрного бізнесу та соціального розвитку регіонів.

Якщо у розвинутих країнах рівень життя сільського населення постійно підвищується внаслідок відповідної державної політики, особливо це

стосується територій з ускладненими умовами проживання та ведення господарської діяльності, то в Україні у цьому відношенні зберігається ціла низка гострих проблем. Внаслідок багатьох об'єктивних причин, сільські території України характеризуються монофункціональністю, що концентрується навколо сільського господарства, як основного виду діяльності та джерела доходів лівової частки мешканців сіл.

Використовуючи досвід Європейського Союзу у сприянні розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на сільських територіях, потрібно виділити такі основні потенційні їх напрями: діяльність у туристичній сфері, зокрема агротуризму; виробництво енергії на основі відновлювальних джерел; діяльність у сфері культури, мистецтва та національно-етнічної спадщини; упорядкування земельних угідь та покращення ландшафтів; розвиток соціальних послуг; здійснення віддаленого надання послуг (інформаційних, торгівельних, науково-дослідницьких тощо) шляхом використання мережі Інтернет.

На нашу думку, багатофункціональність розвитку сільських територій означає, що, завдяки відповідним державним механізмам підтримки та сприяння розвитку як сільського господарства, так і несільськогосподарських видів економічної діяльності, ці території повинні перетворитися на повноцінну частину національного господарства, де населення буде користуватися благами, за якістю та кількістю максимально прирівняними до урбанізованих систем з ідентичними можливостями особистого (кар'єрного) розвитку та забезпечення економічного достатку.

2.2.3. Управлінські детермінанти економічного розвитку сільського соціуму

Управління економічним розвитком сільського соціуму здійснюється з огляду на політику і стратегії та згідно визначених акцентів з ефективного використання ресурсів, збереження довкілля та підвищення соціально-економічної гармонізації людини і інституціонального середовища сільської економіки. Місія аграрного сектора, що визначена у Стратегії «Європа 2020», полягає у стабільному забезпеченні населення якісними і доступними харчовими продуктами та активній участі у вирішенні світової проблеми голоду, основними факторами зміцнення економіки країн вбачаються розумне зростання, сталий розвиток, всеосяжне зростання напрямів діяльності, зайнятість, дослідження й інновації, зміна клімату й енергетика, освіта, боротьба з бідністю [346]. До цілей оновленої аграрної політики ЄС віднесено життєздатне виробництво продовольства, стале використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату, збалансований сільський розвиток, що зумовило акцентування уваги на

розвитку локального (ендогенного потенціалу) села – сільського соціуму. Дослідженням встановлено три основні групи акцентів Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 рр. – соціально-економічні, організаційні, екологічні, задля досягнення яких використовуватимуться фінансові інструменти підтримки ефективного використання ендогенного потенціалу локального рівня агросфери – сільського соціуму (рис. 2.5.).

Соціально-економічні			
підтримка дрібних фермерів (фіксована щорічна виплата у розмірі від 500 до 1250 євро незалежно від розміру господарства)	врахування кількості робочих місць при визначенні розміру субсидій	обмеження на максимально можливий обсяг виплат на с.-г. підприємство в рік	скорочення загального обсягу витків на маркетингові платежі на 10 % від 2007-2013 рр.
створення фермерами спільних страхових фондів (компенсація фермерам, які втратили 30% свого доходу через негоду, різку волатильність ринків)	відміна системи квот на цукор до 2017 р., регулювання квот на молоко	збільшення фінансування пільгового постачання безпечних продуктів харчування (органічної продукції) в соціальні заклади	особливий режим підтримки малих форм господарювання (до 10% річного бюджету прямих платежів у країні)
Організаційні			
підтримка «організованого с.-г. вир-ва» з кращою ринковою позицією (організацій продуцентів, «коротких» збутових ланцюгів тощо)	полегшення відкриття для фермерів-початківців власного с.-г. підприємства	Підтримка несільсько-господарської економічної диверсифікації в аграрних регіонах (до 70 тис. євро на проєкт)	Сприяння організації продовольчого ланцюга постачання і управління ризиками у сільському господарстві
Екологічні			
1. Стимулювання екологізації сільського господарства за допомогою схеми «зелених» платежів на:			
диверсифікацію культур (вищущування не менше трьох)	утримання постійних пасовищ	формування екологічних зон з консервацією 5%	
збереження біорізноманіття і елементів ландшафту		агроекологічні заходи	
2. Встановлення субсидій пропорційно площі с.-г. угідь без фіксації верхньої межі виплат фермеру			
3. Додаткова підтримка (до 3 тис. євро) ферм, що отримують сертифікат якості продукції			

Рис. 2.5. Акценти Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 рр., спрямовані на розвиток сільського соціуму

Джерело: адаптовано на основі [197].

При цьому основними засадами цільового розподілу грошових субсидій для забезпечення доходності сільськогосподарського виробництва, орієнтованої на стимулювання економічного зростання і збільшення зайнятості у селі, вбачаються ефективні і гнучкі інструменти кризового менеджменту для розв'язання нових економічних проблем, екологізація з метою досягнення довготривалої продуктивності і збереження екосистем, додаткове інвестування у наукові дослідження та інноваційні розробки, створення конкурентоспроможного і збалансованого ринкового ланцюга забезпечення продуктами харчування від виробника до споживача, стимулювання заходів щодо захисту навколишнього середовища у сільському господарстві, проста і ефективна Спільна аграрна політика (спрощення деяких механізмів без втрати їх ефективності).

В умовах структурно-функціональних змін сільського соціуму України досвід країн ЄС вбачається адаптивним до вітчизняних умов, оскільки існують аналогічні організаційно-економічні та екологічні чинники локального зростання. Використання досвіду організації структурних фондів у фінансовому забезпеченні розвитку сільського господарства та сільських територій дозволить консолідувати фіскальні ланцюги підтримки у процесі реалізації аграрної політики України, що стане основою до створення економічно міцних організаційних утворень на сільських територіях (кооперативів, фермерських об'єднань, агропродовольчих корпорацій), здатних брати рівноправну участь у кредитуванні агробізнесу, ринкової, соціально-економічної та комунальної інфраструктури.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що управління економічним розвитком сільського соціуму в економічно розвинених країнах світу здійснюється на засадах реалізації державних політик і програм підтримки агропродовольчих галузей, розвитку сільських територій, удосконалення механізму взаємовідносин учасників продовольчих ланцюгів (виробників сільськогосподарської продукції та інших економічних агентів), житлових та рекреаційних програм. Серед важливих механізмів реалізації програм підтримки аграрного сектору в країнах Євросоюзу виділяються кластеризація, розвиток диверсифікованих видів діяльності на сільських територіях та максимальне використання їх ендогенних можливостей тощо. Одночасно відбувається постійне удосконалення Структурних фондів (через які відбувається фінансування програм і проєктів розвитку) з метою максимальної адаптації фінансової підтримки до умов конкретного сільського соціуму. Використання зарубіжного досвіду є корисним для України через існуючий брак ефективних організаційно-економічних механізмів інтегрованого управління агросферою та сільським соціумом (наприклад, міжбюджетне фінансування сільської соціальної, побутової інфраструктури призводить до ненадходження фінансових ресурсів, або до фінансування за залишковим принципом).

ГЛАВА III

МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

3.1. Методологічні засади управління місцевим економічним розвитком

Фундаментальні економічні перетворення в аграрному секторі економіки України сприяли активізації наукових досліджень, предметом яких є питання трансформації аграрних відносин, методологічні основи поєднання механізму ринкового саморегулювання та державних важелів впливу. До його основних функцій відносяться: планування, організація, облік і контроль управлінської діяльності органів державної влади по всій вертикалі координацій – від макроекономічного до мезоекономічного (регіонального) та мікроекономічного (локального) рівнів соціально-економічних відносин. З огляду на багатогранність і різноманітність управлінських акцій, що передбачають наявність певної мети та використання відповідних засобів для її досягнення, інструментарій державного управління економічним розвитком сільського соціуму слід розглядати як систему делегування повноважень, що, завдяки комунікативним ресурсам та фінансовій підтримці, змінює стан сільських соціумів на різних територіях.

У будь-якій економічній системі ринкового типу локальний економічний розвиток становить фундамент, на якому формуються первинні ресурсні та фінансові потоки, закладаються основи регіонального поділу праці та виробничої кооперації, утворюються стабільні зв'язки та взаємозалежності різноманітних видів відтворювальних циклів та соціально-економічних процесів. У контексті даного дослідження економічний розвиток сільського соціуму відтворює зв'язки, на основі яких формуються внутрішні регіональні та національний агропродовольчі ринки, зміцнюється єдність національної економіки, забезпечується базис соціально-економічного зростання інтелектуального капіталу села.

З точки зору сучасної методології наукових досліджень, поняття «економічного розвитку» визначається як підвищення темпу економічного зростання, вираженого у показниках динаміки валового продукту чи рів-

ня доходів на душу населення. Основними рушійними силами розвитку вбачаються заощадження, які підтримують інвестиційні процеси і процес створення капіталу, спонукаючи тим самим економічне зростання та ціни факторів виробництва (особливе значення відіграє рівень віддачі від вкладеного капіталу та рівень оплати праці) [34, с. 29].

Пропонується детермінантами економічного розвитку сільського соціуму вважати збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, обсягів споживання та попиту в сільського населення, капіталу, інвестицій, підвищення рівня якості життя на сільських територіях (рис. 3.1).

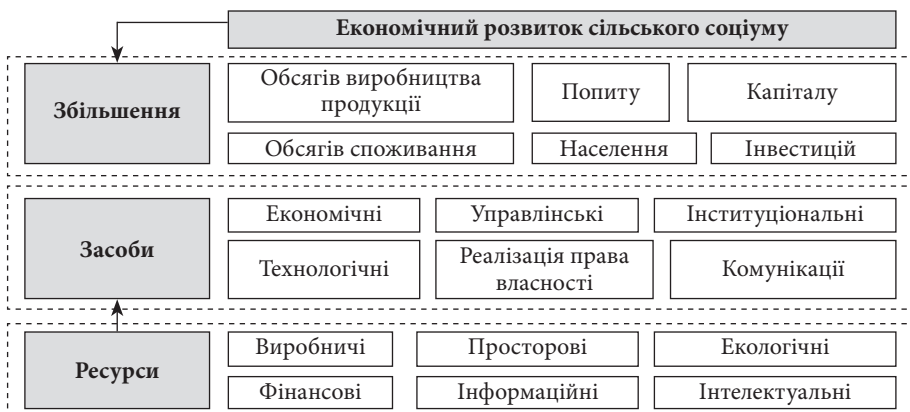

Рис. 3.1. Детермінанти економічного розвитку сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Економічний розвиток сільського соціуму є найбільш складним об'єктом аграрної та регіональної політики, що потребує врахування особливостей галузевої та територіальної структури місцевого господарства, визначення специфіки місцевих умов нагромадження капіталу, особливостей функціонування місцевого ринку праці, зайнятості та кадрового забезпечення. Постійної уваги потребують місцева специфіка цінкових та кон'юнктурних коливань, дослідження особливостей розвитку конкурентного середовища, інвестиційних та інноваційних процесів, специфіки формування регіональних, міжрегіональних, зовнішньоекономічних зв'язків.

Забезпечення та стимулювання економічного розвитку сільського соціуму слід розглядати у площині формування об'єктно-суб'єктних відносин, що здійснюються в управлінні економічним розвитком населення, території, економіки, та результату (очікуваного ефекту) від координацій, що стимулюють або гальмують економічне зростання. У широкому розумінні

«місцеве економічне зростання» – це постійне підвищення добробуту громадян, що мешкають на території країни – в містах, селищах та селах. Таку точку зору підтримує О. Бородіна, яка вважає сільський розвиток процесом якісного вдосконалення соціально-економічних, виробничих, природних, територіальних, агроекологічних складових економічної системи села [277, с. 134]. Економічне зростання сільського соціуму розглядається як стабільний, випереджаючий розвиток, як відтворення місцевої економіки на засадах інтенсивного розвитку, збільшення обсягів валового регіонального (муніципального, місцевого) продукту в розрахунку на одну особу.

Найбільш потужні наукові школи, які безпосередньо чи опосередковано досліджували управління місцевим економічним розвитком, склалися в Німеччині, Швеції, Великій Британії, США та Франції. Концептуальні розробки їх представників ґрунтуються на теоріях розміщення (локалізації) та розвиваються в напрямках методологічного забезпечення систем управління місцевим економічним розвитком. Вагомими дослідженнями у становленні теорії локальної (місцевої) економіки є дослідження А. Ашмана та Н. Вальцера, на думку яких, основою локального економічного розвитку є базові галузі підприємницької діяльності, що розвиваються у конкретному територіальному просторі [317, с. 78]. Їхні погляди підтримують Е. Блейклі та Н. Грін, згідно з дослідженнями яких, в управлінні локальною економікою поряд з традиційними методами та інструментами використовуються спеціальні, зокрема планування ендегенного розвитку на основі використання локальних показників [327, с. 95].

А. Монастирський вважає, що теорії місцевого економічного розвитку багато запозичили з теорії регіональної економіки, що зумовлено відсутністю єдності в розумінні регіону, нерозвинутістю муніципальної економічної та управлінської науки, та наголошує на можливості їх віднесення до теорій місцевої економіки, оскільки вони пояснюють генезис місцевих економічних систем та їх взаємодію з іншими територіальними утвореннями [175, с. 318].

З методологічної точки зору, управління економічним розвитком сільського соціуму слід пов'язувати з економічним розвитком сільських населених пунктів, який вбачається процесом зміни, зростання та покращення кількісних та якісних характеристик його економічної системи шляхом раціоналізації використання виробничих, природних, трудових, фінансово-інвестиційних ресурсів на основі підприємництва та рівноправного поєднання різних форм власності для задоволення потреб місцевого населення [259, с. 111]. А. Мельник вважає, що соціально-економічний розвиток сільських населених пунктів пов'язується із підвищенням соціального добробуту населення територіальної громади на основі забезпечення со-

ціальних стандартів життя, гарантованих державою і є місією управління економічним розвитком соціуму [157, с. 69].

Ототоження економічного розвитку сільського соціуму з «економічним розвитком на основі громади» запропонував С. Перрі (США) в процесі розробки першої федеральної програми з Економічного розвитку громади (ЕРГ). На його думку економічний розвиток громади, соціуму має відношення до певної місцевості, на якій проживає категорія людей, що займаються спільною діяльністю з економічного розвитку [384, с.66]. у цьому ракурсі позиція С. Перрі є тотожною до підходів теоретиків локальної економіки, оскільки економічний розвиток може включати практично будь-який вид діяльності, який на місцевому рівні сприйматиметься як покращення життя громади.

3.1.1. Методи та інструменти управління економічним розвитком сільського соціуму

Зважаючи на такий широкий спектр потенційних заходів, загальну мету управління економічним розвитком сільського соціуму можна сформулювати як створення більш потужних інституційних важелів впливу, або, якщо лаконічніше, покращення механізмів впливу на життєдіяльність громади. Метою може бути також створення нових підприємств, покращення комунального господарства, зміна усталеної практики шляхом створення таких установ, як банки або запровадження будь-яких інших механізмів покращення, що роблять громаду привабливішою для людей, які хочуть тут жити і працювати.

Згідно із такими положеннями, до базових методів управління економічним розвитком сільського соціуму слід віднести інституційні, в межах використання яких формується стратегія розвитку конкретної сільської поселенської мережі. Базовий спектр функцій її реалізації включає конкретні види діяльності (або конкретних партнерів) для справедливого інвестування у підприємництво або розвиток різних форм власності; кредитування або інші види грошової допомоги для місцевого бізнесу; розвиток людського потенціалу шляхом проведення тренінгів, надання консультацій або інших послуг; зміцнення місцевого потенціалу шляхом захисту прав та одстоювання інтересів, проведення досліджень, а також надання громаді інших видів послуг.

Розвиток загалом та його економічна компонента є явищем об'єктивним. У сільському соціумі, як і в будь-якій іншій економіко-соціальній системі, можуть відбуватися різноманітні процеси, зумовлені історичними, географічними та економічними чинниками: соціальні (формування соціальних груп: родин, сімей); демографо-біологічні (народження, смерть,

переселення людей); історико-культурні (збереження традицій, звичаїв, обрядів); економічні (пошук сфери прикладання та реалізація здатності до праці, ведення господарства, об'єднання зусиль різних господарюючих суб'єктів, підприємницька діяльність) тощо. Цілеспрямованість, передбачуваність, ефективність, оптимальність розвитку сільського соціуму досягається завдяки управлінню.

Традиційно місцевий економічний розвиток розглядається в науковій літературі як об'єкт впливу з боку органів місцевого самоврядування. Враховуючи розуміння сільського соціуму як динамічної відкритої організації, яка володіє властивістю інтегративності, передбачає входження кожної організаційної системи у відповідну макроорганізацію, можемо стверджувати, що сільський соціум є об'єктом управлінського впливу з боку управлінських суб'єктів різних ієрархічних рівнів та функціональної природи, що стимулюють розвиток (рис. 3.2).

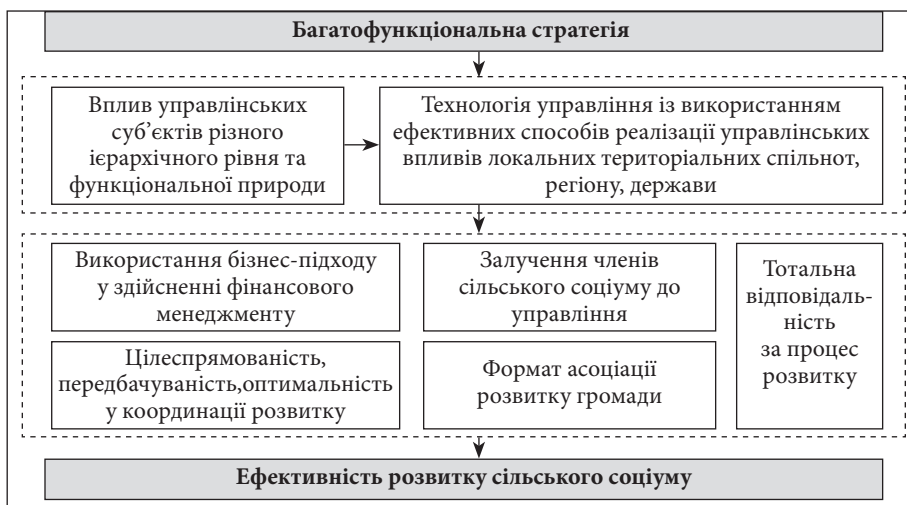

Рис. 3.2. Управлінські чинники сприяння економічному розвитку сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Вважаємо, що технологією управління економічним розвитком сільського соціуму слід вважати способи реалізації управлінських впливів усіх без винятку інститутів управління стосовно всіх об'єктів управління (організацій, локальних територіальних спільнот, регіону, держави).

Обґрунтовуючи теорію ієрархічності управління економічним розвитком населених пунктів, А. Монастирський висловлює припущення про можливість ототожнення їх розвитку з розвитком місцевого соціуму, в системі ієрархічного управління яким виділяє п'ять рівнів: глобальний, макроекономічний, мезоекономічний, локальний та макрорівень [175, с. 114]. Означені аспекти доповнюють теорії локалізації місцевого управління Р. Бінгхема та Р. Мейера, в яких зроблено спробу структурувати ланцюги управлінських впливів місцевого розвитку і представити їх як своєрідну «технологію управління», що здійснюється за допомогою специфічних управлінських методів та інструментів [326].

У контексті таких концептуальних підходів доцільно виділяти різні моделі управління економічним розвитком сільського соціуму: 1) ліберально-ринкову, функціонування якої зумовлено мінімізацією впливу держави та муніципальних органів управління на розвиток місцевої економіки, динаміка якої, в свою чергу, визначається рішеннями менеджерів суб'єктів господарювання, що функціонують в умовах жорсткої ринкової конкуренції; 2) стихійно-хаотичну, за якої жоден з суб'єктів управління економічним зростанням сільського соціуму не є домінуючим чи таке домінування є короткостроковим та постійно змінюється – економічний розвиток сільського соціуму визначається місцевим економічним саморозвитком, розвитком населеного пункту та ринковим саморегулюванням; 3) державницько-централізовану, за якої держава концентрує в своїх руках важелі забезпечення економічного розвитку населених пунктів, повноваження регіональних та місцевих органів влади є номінальними, вони, фактично, є провідниками державної економічної політики; 4) регіональну модель (регіональні органи державної влади відіграють основну роль у визначенні напрямів економічного розвитку локальних поселень).

Аналогічних позицій дотримується С. Даукінз та розширює спектр виділення моделей управління локальним економічним розвитком, додаючи до них примітивно-умовну модель (характерна для соціумів, що не мають об'єктної бази для забезпечення економічного розвитку), самоврядну модель, згідно з якою визначальним суб'єктом управління економічним розвитком сільського соціуму є органи місцевого самоврядування, що реалізують економічне бачення розвитку спільноти територіальною громадою та синергійно-комплексну модель, яка дозволяє формувати підхід до ефективного об'єднання управлінських впливів у процесі забезпечення місцевого економічного розвитку з боку управлінських суб'єктів різного ієрархічного рівня на принципах позитивної синергії, що дає змогу узгодити інтереси держави, регіону, локальної спільноти та суб'єктів господарювання [342, с. 144].

Розвиток соціально-економічних систем усіх ієрархічних рівнів передбачає модифікацію технологій управління та адаптацію їх до умов конкретного об'єкта. Використання засад загальної теорії економічного розвитку дозволяє виокремити типи технологій управління економічним розвитком поселенської мережі: модифікація, модернізація, трансформація та реформування. Основними передумовами ефективного економічного розвитку сільського соціуму є діяльність підприємств, суб'єктів господарювання на сільських територіях, органів місцевого самоврядування та інших зацікавлених сторін, яка спрямована на примноження економічних ресурсів громади. В. Чеботарьов серед цілей управління процесом стабілізації місцевого економічного розвитку виділяє забезпечення умов максимального працевлаштування населення, що є основою для підвищення добробуту місцевих мешканців, сприяє підвищенню якості життя на всій території країни [300, с. 145]. В. Гончаров, Д. Солоха, С. Чирков характеризують адаптивне управління сільськогосподарськими системами на рівні регіону як скоординовану комплексну взаємодію державних і недержавних органів влади щодо управління економічною, соціальною та екологічною підсистемами регіонального простору, які інтегровані господарськими відносинами, для створення умов пристосування господарських суб'єктів до мінливих параметрів внутрішнього та зовнішнього середовища [276, с. 88].

Погоджуємось з авторами Проекту «Місцевий економічний розвиток міст України» (ПЕРМ) в тому, що управління місцевим розвитком – це процеси координації, що здійснюються органами місцевої влади, місцевого самоврядування або певної агенції, асоціацій підприємств, організацій соціальної сфери, фінансових установ та ін., які діють від імені місцевої влади з метою забезпечення економічної спроможності територіальної громади міста, селища і села [70, с. 19]. Разом з тим вважаємо, що успіх соціально-економічного і, загалом, суспільного розвитку сільського соціуму значною мірою залежить від здатності органів місцевого самоврядування втілювати політику місцевого економічного розвитку, від наявності достатнього обсягу отримання ресурсів та їх ефективного використання для забезпечення життєдіяльності громади, від відповідної інституційної підтримки усіх перетворень, що відбуваються в громаді.

До інструментів управління економічним розвитком сільського соціуму слід віднести стратегічне планування, формування місцевих бюджетів, муніципальне управління, використання фінансових інструментів розвитку приватного сектору, маркетинг території як цілісного економічного утворення, залучення інвестицій, підтримку бізнесу, створення сприятливого бізнес-клімату, раціональне використання комунальної власності та ін. Аналогічних позицій дотримуються С. Біла, О. Шевченко, М. Кушнір, які

вважають необхідним здійснення комплексу заходів з метою підтримки місцевого економічного розвитку з боку органів місцевого самоврядування, зокрема, реалізації програмних документів місцевого розвитку, налагодження роботи публічної влади щодо створення сприятливих умов для стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу, стимулювання і зміцнення партнерства між місцевою владою, бізнес-спільнотою, громадою, формування сприятливого середовища для досягнення збалансованого соціально-економічного, інфраструктурного, екологічного та інституційного розвитку громади. [266, с. 18]. На наш погляд, у цьому комплексі заходів мають зосередитись дії з підтримки розвитку базової галузі сільської економіки – сільського господарства.

З огляду на позицію Е. Блейклі, у процесі планування розвитку локальних просторових систем в довгостроковій цілі їх економічного зростання мають включатись цілі розвитку базових галузей (в які залучена більшість місцевого населення) [327, с. 75]. Погоджуючись з такою позицією, вважаємо доцільним виділити принципи управління економічним розвитком сільського соціуму: 1) формування довгострокових цілей економічного зростання з використанням галузевих показників; 2) застосування системного підходу до визначення проблем, формування завдань, що мають бути вирішені на місцях; 3) вироблення спільного бачення органів публічної влади, бізнесу та громадськості щодо стратегічних пріоритетів, цілей і завдань економічного зростання на місцевому рівні; 4) налагодження ефективної співпраці органів публічної влади, громадян та бізнесу щодо стимулювання місцевої економічної ініціативи, залучення та оптимального використання ресурсів (насамперед, місцевих), вирішення актуальних питань економічного зростання на місцевому рівні, забезпечення стабільного місцевого економічного розвитку; 5) забезпечення прозорості, відкритості, публічності прийняття рішень щодо задіяння механізмів, інструментів, ринкових та адміністративних стимулів економічного зростання на місцевому, регіональному рівні тощо.

3.1.2. Використання внутрішніх ресурсів сільського соціуму в управлінні його економічним розвитком

Світова економічна криза та виклики посткризового періоду серед актуальних питань стимулювання економічного розвитку зумовили проблему пошуку внутрішніх ресурсів розвитку на місцевому рівні, формування нових підходи, за якими має реалізуватись відповідальність місцевої влади за місцевий розвиток, і визначення напрямів дії органів місцевого самоврядування щодо забезпечення економічного зростання на місцях. У теоретико-методологічному обґрунтуванні сільського розвитку виділяються

підходи, розробники яких вважають необхідним «конкретизувати» або «локалізувати» технології управління «сільськогосподарськими агломераціями» [369]. Підтримуючи думку Ю. Філіпова щодо здійснення планування в сільській економіці на основі вибору «точок зростання» [291, с. 89], вважаємо доцільним доповнити його аргументи авторським баченням проблеми.

На наш погляд, «точками зростання» в процесі економічного розвитку сільського соціуму слід вважати сільськогосподарські підприємства, особисті селянські господарства, інші підприємницькі структури (розташовані на сільських територіях). Стимулювання розвитку «точок зростання» забезпечується інституціональними засобами підтримки, залежно від їх галузевого розподілу. Водночас, консолідація зусиль сільського населення на освоєння та оптимізацію використання внутрішнього ресурсного потенціалу сільських територій сприятиме спрямуванню матеріальних і управлінських ресурсів для підтримки існуючих «точок зростання» та зародженню нових. Збільшення кількості «точок зростання» зумовлює створення «ареалів зростання» і розповсюдження імпульсів розвитку на прилеглі території.

До основних підходів, за якими має реалізуватися відповідальність влади за економічний розвиток сільського соціуму, відносяться: передання окремих функцій управління від органів місцевого самоврядування до місцевих громад і бізнесу; підтримка місцевим самоврядуванням розвитку ефективних і динамічних ринків; створення сприятливих умов, зняття адміністративних бар'єрів щодо залучення інвестицій, підвищення довіри інвесторів для збільшення надходження інвестицій. Вибір підходів обумовлений, по-перше, унікальністю ресурсного потенціалу для забезпечення економічного зростання кожної сільської території; по-друге, кращою усвідомленістю громадою стимулів і перешкод на шляху до налагодження стабільного місцевого зростання; по-третє, здатністю органів місцевої влади та бізнесу до створення ефективних умов для припливу інвестицій та подолання бар'єрів входження на місцеві ринки.

До методів підтримки економічного розвитку сільського соціуму вважаємо необхідними віднести створення мікропідприємств та кооперацію. Мікропідприємства створюються з метою розширення можливостей для місцевих жителів та, можливо, сімей, але майже завжди для малозабезпечених людей, щоб стати власниками бізнесу. Їх перевагами є самопрацевлаштування (а також поліпшення навичок та самореалізація) власників. Кооперація є особливою формою самоорганізації сільськогосподарських товаровиробників, сільського населення, які об'єднуються для спільного вирішення проблем господарської діяльності, розвитку сільських територій. Розгляд кооперації як методу підтримки економічного розвитку сільського

соціуму найактуальніше здійснювати у площині її організуючої властивості, завдяки якій різні члени сільського соціуму можуть ставати учасниками кооперативних об'єднань. Кооперативи можуть виконувати роль локальних економічних осередків сільського соціуму (наприклад, виступати реципієнтами фінансування з боку проектів міжнародної технічної допомоги, слугувати основою вертикально інтегрованих структур агробізнесу).

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що теоретико-методологічні підходи до вибору методів та інструментів управління розвитком сільського соціуму розглядаються в контексті ототожнення їх із системою делегування повноважень, що, завдяки комунікативним ресурсам та фінансовій підтримці, змінює стан сільських соціумів на різних територіях.

Управління економічним розвитком сільського соціуму розглядається у площині формування об'єктно-суб'єктних відносин, що впливають на якісне вдосконалення соціально-економічних, виробничих, природних, територіальних, агроекологічних складових економічної системи села.

До методів та інструментів управління економічним розвитком сільського соціуму слід віднести стратегічне планування, формування місцевих бюджетів, муніципальне управління, використання фінансових інструментів розвитку приватного сектору, маркетинг території як цілісного економічного утворення, залучення інвестицій, підтримку бізнесу, створення сприятливо-го бізнес-клімату, раціональне використання комунальної власності.

3.2. Формування механізму управління економічним розвитком сільського соціуму

Економічний механізм управління в аграрному секторі вітчизняної економіки реалізується відповідно до економічних законів, які відбивають об'єктивно існуючі, постійні, повторювані причинно-наслідкові зв'язки економічних явищ і процесів у сфері виробництва, розподілу й обігу (обміну) матеріальних благ і послуг. Визначення і прояв функцій економічного механізму управління економічним розвитком сільського соціуму доцільно розглядати через призму формування та реалізації його інституціонального забезпечення. Інституціональний підхід варто використовувати з огляду на необхідність здійснення аналізу економічних процесів та інститутів як частини системи, в якій інтереси соціуму є первинними, а дія окремих економічних суб'єктів підпорядкована цим інтересам. Основні засади економічного механізму управління в аграрному секторі закладаються в аграрній політиці і конкретизуються системою засобів і заходів у сфері управління аграрною економікою, соціально-економічним розвитком сільських територій з метою надання визначеної спрямованості економічним

процесам, згідно з цілями, завданнями і пріоритетами розвитку аграрного сектору економіки.

Дієвість системи управління економічним розвитком сільського соціуму досягається за допомогою вибору способів реалізації найбільш раціональних шляхів оновлення та відтворення його виробничого, соціально-культурного, екологічного, територіального потенціалів у процесі реалізації аграрної політики.

У теоретичному контексті економічний механізм управління сільським соціумом слід вважати комплексом взаємопов'язаних інструментів (організаційних, економічних, технологічних, управлінських та ін.), використання яких у певних комбінаціях сприяє ефективній реалізації стратегії розвитку аграрного сектору на всіх рівнях управлінської ієрархії.

З цим погоджується С. Мочерний, який вважає доцільним використання терміну «економічний механізм» у ракурсі економічного забезпечення внутрішньої будови, системи, сукупності станів і процесів, які слугують основою розвитку соціуму [73, с. 87]. Аналогічної думки дотримується Ю. Лузан надаючи йому ознак зв'язуючого елементу між різними економічними явищами в агропродовольчій сфері та вважаючи його способом забезпечення реалізації вимог дії об'єктивних законів у процесі господарської діяльності [144, с. 6]. Слід погодитись з Т. Петрушиною щодо визначення передумов формування економічного механізму управління соціумом, до яких відносяться трансформація економічної поведінки суб'єктів у соціально-економічну середовищі, підвищення рівня реакції соціуму на економічні виклики [208, с. 12].

Теоретико-методологічне обґрунтування процесів економічного розвитку зазвичай пов'язується із формуванням і використанням ефективних механізмів впливу, що потребує з'ясування сутності терміну «механізм управління» за контекстом. Наголос на необхідності формування ефективного механізму управління аграрним сектором простежується у наукових дослідженнях з регіонального управління. С. Біла, С. Козловський, В. Мікловда, Д. Лук'яненко, вважають ефективними механізмами управління галузями економіки регіону політичні, інституційні, економічні, організаційні, інвестиційні, фінансові та вказують на можливість їх інтеграції при здійсненні управління територіями, галузями, соціально-економічним розвитком населення [90, с. 34; 109, с. 112]. З такими судженням погоджується І. Кизим, який вважає необхідним розробляти механізми управління соціумом з використанням інноваційних підходів до його територіальної організації [170, с. 65].

Наразі свою дієвість у підвищенні економічного добробуту на місцях вже довели такі інноваційні форми як міжрегіональне співробітництво

та міжмуніципальне співробітництво. Проте у правовому плані є низка проблем щодо їх практичної реалізації. Вітчизняні дослідники зазначають, що нинішнє місцеве самоврядування в Україні становить архаїчну систему рад, що організаційно і ресурснонеспроможні ефективно вирішувати питання розвитку місцевих соціумів та надавати населенню публічні послуги належного рівня якості [175, с. 134; 165]. Консолідоване використання різних механізмів у територіальному і галузевому управлінні, на думку Б. Данилишина, сприятиме підвищенню ефективності розвитку об'єктів, на які вони спрямовані [50, с. 116]. Вищезначене вказує на багатоаспектність підходів до поняття «економічний механізм управління» в дослідженнях науковців, що підтверджується міждисциплінарністю їх обґрунтування. Водночас, наявність спільних ознак, інструментів формування і реалізації механізмів управління у теоріях державного, регіонального, галузевого управління зумовлює необхідність теоретико-методологічного обґрунтування економічного механізму управління сільським соціумом.

Важливим у теоретико-методологічному аспекті є визначення передумов формування економічного механізму управління сільським соціумом. М. Латинін вважає аграрну політику країни основою розробки багатьох функціональних механізмів управління аграрним сектором, сільським господарством, сільськими територіями, агробізнесом. Його підхід ґрунтується на виокремленні функцій (з позицій суб'єктів, які їх використовують) різних механізмів управління (організаційно-економічного, фінансового забезпечення, інноваційного, стратегічного та ін.) з метою подальшої інтеграції при координації галузевих, територіальних об'єктів. Інтегруючою основою механізмів управління вбачається механізм державного регулювання [141, с. 88]. Такі позиції підтримують А. Малиновський, О. Скидан, методологічні погляди яких стосуються формування й ефективного використання механізмів інституціонального регулювання сільського господарства, аграрного сектору, сільських територій з використанням всього арсеналу ефективних інструментів галузевого і регіонального управління [152, с. 72; 256, с. 65].

Теоретико-методологічні дослідження прихильників стратегічного управління аграрним сектором економіки ототожнюють економічний механізм управління із комплексом інструментів, засобів і функцій, які застосовуються в процесі реалізації стратегічних планів і програм розвитку на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Ними виділяються особливості формування економічного механізму управління сільським господарством, сільськими територіями, зокрема, необхідність узгодження тактичних програм реалізації регіональної стратегії розвитку аграрного сектору з її фінансовим забезпеченням та врахування ендогенних

умов розвитку конкретного сільськогосподарського підприємства, населеного пункту, сільської громади [268, с. 78; 240, с. 216; 271, с. 45].

Заслужують уваги позиції О. Бородіної, І. Прокопи, які підтримують ідею сталого сільського розвитку, щодо формування інтегрованого економічного механізму управління розвитком села, сільською економікою, сільськими територіями на засадах принципів, що використовуються в країнах Європейського Союзу [277, с. 167]. В. Юрчишин наголошує на необхідності оцінки й аналізу механізмів державного регулювання аграрних трансформацій з метою удосконалення науково-прикладних напрацювань з приводу аграрних перетворень, їхньої виробничо-експериментальної перевірки і практичного втілення [310, с. 252]. Науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки» підтримують дуальний підхід до формування економічного механізму управління аграрним сектором. На їх погляд, його ефективність залежить від узгодженості стратегій і програм розвитку сільського господарства, сільських територій, соціально-економічного розвитку села з потенційними можливостями їх реалізації на регіональному і локальному рівнях та від належних механізмів фінансування (у т. ч. й міжбюджетного) [284, с. 333].

Об'єктивними чинниками удосконалення формування механізму управління економічним розвитком сільського соціуму вбачаються забезпечення комплексності взаємодії його складових у процесі впливу на економічне зростання соціальної, екологічної, просторової складових сільського соціуму.

3.2.1. Складові механізму управління економічним розвитком сільського соціуму та порядок їх взаємодії

З огляду на мету цього етапу дослідження, яка полягає в обґрунтуванні методологічних аспектів формування економічного механізму управління сільським соціумом, розглянемо теоретичну конструкцію економічного механізму сталого розвитку агросфери О. Попової. На її думку, теоретична конструкція економічного механізму сталого розвитку агросфери посилюється цілеспрямованою упорядкованістю змін світогосподарської системи з потрібною інтеграцією – цілей (економічних, соціальних, екологічних), територій (планети, держав, регіонів, населених пунктів) й часу (нинішнє й майбутні покоління). Найвищою цінністю для сталого розвитку є людина з її системною триединою цілісністю: «біо – соціо – трудо». Еколого-соціальний імператив у моделі сталого розвитку визначатиме дедалі більшу гуманістичну спрямованість трансформації аграрних соціо-економічних систем [213, с. 118].

Погоджуємось з авторським баченням об'єктів формування стратегічних векторів, заходів і важелів економічного механізму розвитку агросфери, до яких віднесено аграрне виробництво, людський потенціал,

агроландшафт (складові сільського соціуму), що підтверджує висновок про формування системного конструкту – агросфери – об'єктивного поєднання сільського господарства і сільської території, у межах якої може забезпечуватися зрівноважений розвиток. Основа конструкту формується за допомогою розробки і реалізації економічного механізму управління на локальному рівні агросфери – у середовищі сільського соціуму. Аналогічної позиції дотримується А. Лісовий, який вважає необхідним здійснювати оцінку економічного механізму управління сільським соціумом на засадах використання інтегрального показника розвитку, що включає три основні складові: економічний потенціал, рівень розвитку соціальної сфери та екологічну безпеку [142, с. 21].

На наш погляд, економічний механізм управління розвитком сільського соціуму слід розглядати як систему зв'язків з організації та управління економічним розвитком усіх його складових (економічної, соціальної, екологічної, територіальної) при виробництві, обміні, розподілі, споживанні на всіх рівнях управління аграрним сектором економіки. Економічний механізм управління сільським соціумом є засобом реалізації аграрної та регіональної політики, оскільки територіальний (місцевий) розвиток сільського соціуму є об'єктом впливу державних регіональних органів влади, використання якого зумовлює необхідність фіскального та фінансового забезпечення стратегій, планів і програм розвитку.

Економічний розвиток сільського соціуму, з огляду на реалії сучасної європейської регіональної політики, зосереджується на розвитку ендogenous потенціалу та мобілізації місцевих активів. Саме ці пріоритети покладено в основу досягнення цілей Стратегії соціально-економічного розвитку Євросоюзу на період до 2020 року «Європа 2020: Стратегія інтелектуального, стійкого і всеосяжного зростання» [346]. З огляду на означене та враховуючи євроінтеграційний вектор зовнішньої політики України, формування економічного механізму розвитку сільського соціуму потребує інституційно-правової підтримки. Це підтверджується й тим, що практична реалізація в Україні нової регіональної політики передбачає створення багаторівневої моделі стимулювання розвитку регіонів – одночасно на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Регіональне самоврядування, яке в розвинених європейських країнах слугує запорукою рівномірного та успішного економічного розвитку всієї держави, в Україні де-юре взагалі відсутнє. Надмірна подрібненість територіальних громад та районів, їх неспроможність здійснювати ефективне місцеве самоврядування не дозволяють сьогодні провести в Україні реальну децентралізацію влади. Значна частина завдань, що за своєю природою мали б реалізуватися місцевим чи регіональним самоврядуванням, вико-

нуються місцевими державними адміністраціями або іншими державними органами, що погіршує якість їх виконання [172].

Європейська практика доводить, що найкращим засобом посилення потенціалу (ресурсної бази) територіальних громад є партнерство та співпраця, що реалізується в результаті міжмуніципального співробітництва, яке є формою синхронізації зусиль відповідних органів місцевого самоврядування на певній території задля вирішення питань місцевого значення [312, с. 119]. Потенціал міжмуніципального співробітництва дозволяє покращити якість надання послуг для місцевого населення завдяки ефекту масштабу: чим більша кількість громадян користується певними послугами (або чим масштабнішими є ці послуги), тим нижчими є витрати, пов'язані з їх наданням [55].

Слід зазначити, що розбудова міжрегіонального та міжмуніципального співробітництва у практичній площині отримує підтримку у вигляді мікропроектів, запроваджених у рамках Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду-II» (дія якого розпочалась 7 червня 2011 р.). Цей Проект спрямований на покращення умов життя місцевих громад та посилення управління за участі громадськості шляхом підтримки впровадження місцевих ініціатив, які відображені у вигляді «мікропроектів» чи «проектів громад», через надання невеликих грантів на принципах рівності, готовності працювати, сталості та принципу співфінансування витрат. Ці пріоритети розробляються організаціями громад (самоорганізованими мешканцями сільських територій) та спрямовуються в плани місцевого розвитку завдяки процесу спільного прийняття рішень [90, с. 36].

З огляду на багатогранність теоретико-методологічного обґрунтування економічного механізму управління сільським соціумом, необхідно розглянути існуючі підходи науковців щодо його складових. Наголос на цілісності конструкції економічного механізму, яку підтримують причинно-наслідкові та зворотні зв'язки організованого управління сільським господарством, сільськими територіями, соціально-економічним розвитком села, визначається у працях А. Діброви, Н. Кудли, В. Цибуляка [61, с. 23; 132, с. 65; 93, с. 202]. І. Кизим вважає доцільним виділяти в економічному механізмі управління регіоном безліч функціональних механізмів (інвестиційного, інноваційного, соціально-економічного, інституційного), які формуються з урахуванням конкретизації об'єктів впливу [170, с. 112].

Методологічні погляди економістів-аграрників у сенсі виділення складових та ознак економічного механізму управління аграрним сектором економіки можна умовно розділити на два напрями. Згідно з першим напрямом, який підтримують Ю. Лупенко, М. Орлатий, І. Гнибіденко, І. Демчак, складовими економічного механізму управління аграрним сек-

тором на макро-, мезо- і локальному рівнях є організаційно-економічні, технологічні, інноваційні інструменти, зокрема: державно-приватного партнерства, консолідації ініціатив місцевої влади і сільськогосподарських виробників, фінансування галузевих проєктів і програм розвитку, пов'язаних із створенням інфраструктури аграрного бізнесу, екологічних, рекреаційних програм тощо [271, с. 55; 240, с. 131]. За другим напрямом до його складових віднесено спеціальні механізми – правового забезпечення, кооперації, кластеризації, використання потенціалу місцевого самоврядування, екологізації економічного розвитку (А. Діброва, І. Кириленко, О. Павлов) [61, с. 28; 104, с. 26]. Близькими за змістом до другого напряму є позиції представників вітчизняної наукової школи державного управління С. Білої, Я. Жаліло, В. Жука, О. Шевченко, на думку яких у процесі теоретико-методологічного обґрунтування ефективного державного управління на різних ієрархічних рівнях слід вивчати перспективи формування багатьох механізмів (організаційно-економічного, фінансового забезпечення, правового, інституціонального, законодавчого, фіскального) [90, с. 40]. На наш погляд, обидва підходи є актуальними, оскільки за своєю суттю механізм управління передбачає досягнення економічних цілей зростання у соціумі.

Теоретико-методологічне забезпечення економічного механізму управління у площині дослідження управління економічним розвитком сільського соціуму зумовлює необхідність обґрунтування його функцій та інструментів. Вважаємо доцільним розглядати формування економічного механізму управління сільським соціумом через призму теорії управління соціально-економічними системами, згідно з якою управлінські механізми є результатом рішень, що приймаються на різних ієрархічних рівнях управління в аграрному секторі, для реалізації яких використовуються функції та інструменти, що забезпечують досягнення цілей об'єктів (підвищення ефективності розвитку сільськогосподарського виробництва, сільських територій, соціально-економічної, еколого-рекреаційної, культурно-побутової сфери).

3.2.2. Функції економічного механізму управління розвитком сільського соціуму

Формування економічного механізму управління розвитком сільського соціуму здійснюється на різних рівнях ієрархії на засадах низхідного процесу делегування повноважень, що забезпечує трансформації економічної поведінки суб'єктів у соціально-економічному середовищі на регіональному і локальному рівнях управління (рис. 3.3).

Функціями економічного механізму управління сільським соціумом є способи і методи реалізації державної підтримки сільськогосподарського виробництва, сільського підприємництва, соціально-культурної сфери

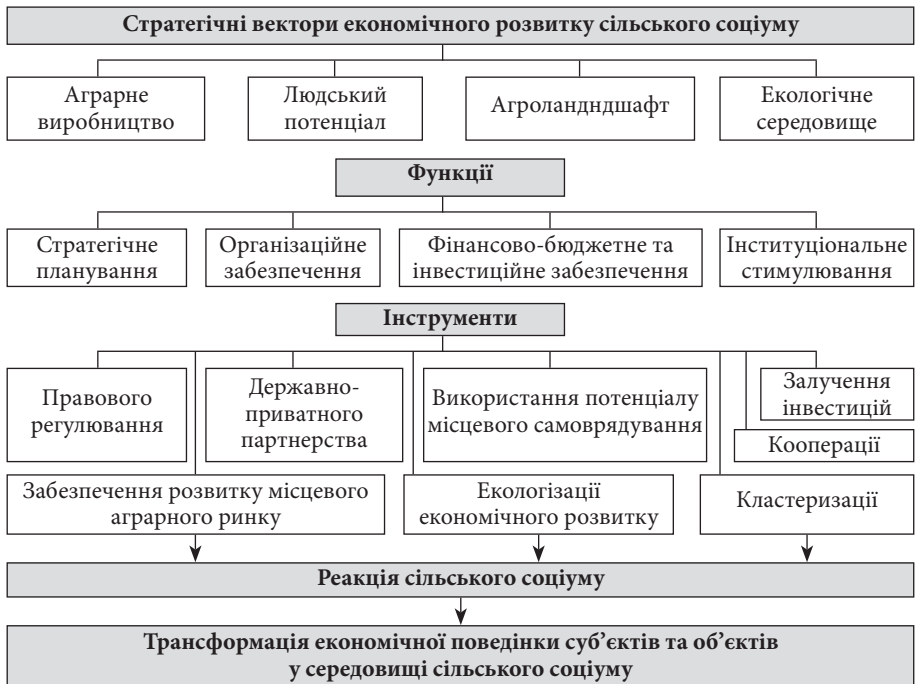

Рис. 3.3. Механізм управління економічним розвитком сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

села, екологічного та територіального розвитку. До базових функцій економічного механізму управління сільським соціумом слід віднести стратегічне планування, фінансово-бюджетне та інвестиційне забезпечення, організаційне забезпечення розвитку сільського соціуму, інституціональне стимулювання.

При виконанні функції стратегічного планування забезпечується розробка і реалізація програмних і нормативних документів, що включають план реалізації стратегії регіонального розвитку, місцеві щорічні програми соціально-економічного та культурного розвитку, програми охорони довкілля, цільові програми тощо, які розробляються на основі створення взаємопов'язаної системи прогностичних і програмних документів розвитку локального, регіонального, державного рівнів; їх узгодження з генеральними планами територіального розвитку на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Результат виконання функції організаційного забезпечення виявлятиметься у формуванні організаційно-економічного механізму, що передбачає комплексне використання для стимулювання регіонального та місцевого розвитку потенціалу державно-приватного партнерства, кооперації, міжрегіонального та міжнародного співробітництва та інших механізмів, зорієнтованих на активізацію економічної ініціативи у сільському соціумі, стимулювання економічного зростання в регіоні та досягнення на цій основі рівномірного та інтегрованого просторового розвитку.

Фінансово-бюджетне та інвестиційне забезпечення як функція економічного механізму управління сільським соціумом надає змогу залучати додаткові кошти до фінансування проектів місцевого розвитку, а також оптимально використовувати кошти місцевого бюджету і передані з Державного бюджету. Поряд з цим, за рахунок використання нових інструментів ресурсного забезпечення регіонального, місцевого розвитку – інституту муніципальних цінних паперів, Державного фонду регіонального розвитку, інвестиційних субвенцій – органи місцевого самоврядування зможуть повноцінно реалізовувати політику місцевого розвитку, здійснювати прогнозування цих процесів на середньостроковий період (наразі практичне впровадження фінансово-бюджетного забезпечення гальмується відсутністю законодавчих норм, які б спрощували процедуру випуску муніципальних цінних паперів, конкретизували напрямки використання Державного фонду регіонального розвитку і при відборі проектів для фінансування надавали перевагу тим з них, які сприяють розкриттю внутрішнього потенціалу територій, деталізували механізм надання, використання і повернення інвестиційних субвенцій.

Виконання перелічених вище функцій сприятиме створенню умов для економічного розвитку сільського соціуму зокрема, покращенню можливостей для місцевих виробництв щодо впровадження нових видів діяльності, які ґрунтуються на освоєнні місцевої сировини; розширенні ємності внутрішнього ринку регіону; забезпеченні входження на місцевий ринок іноземних інвесторів; збільшенні обсягів власних ресурсів підприємств для інвестування; сприянні модернізації основних фондів та запровадженні енергозберігаючих технологій на місцях.

Обґрунтування функцій економічного механізму управління розвитком сільського соціуму дозволяє вмотивувати його формування й використання на засадах сучасних наукових підходів, зокрема процесного (передбачає узгодження об'єктно-суб'єктної послідовності вибору інструментів впливу на процес послідовного економічного розвитку сільського соціуму та узгодження саморегуліційних процесів розвитку соціуму з регулюючими функціями держави) [235]. Отже, економічний механізм управління роз-

витком сільського соціуму є сукупністю ресурсів економічного процесу та способів їх поєднання. Відтак, суб'єктами, що обирають ці способи, є персонал регіональних, галузевих органів, органів місцевого самоврядування, і з використанням відповідного набору інструментів здійснюють вплив на економічний розвиток сільського соціуму.

Для локалізації ефекту від функціонального забезпечення економічного механізму управління обираються інструменти, за допомогою яких поведінка суб'єктів та об'єктів у середовищі сільського соціуму може трансформуватись у заданому спрямуванні. Вважаємо основними напрямками використання інструменту державно-приватного партнерства у сільському соціумі сферу будівництва (реконструкції, модернізації) мережі газо- і теплопостачання, водопостачання, водовідведення, розвитку житлового будівництва; в процесі розбудови об'єктів дорожнього господарства та інфраструктури галузі охорони здоров'я, видобутку та переробки корисних копалин, екологізації регіонального розвитку (під час будівництва очисних споруд, переробки твердих побутових відходів тощо). Цей інструмент передбачає використання різних його форм – концесії, орендних відносин, лізингу, угоди про розподіл продукції, договору щодо управління державним та комунальним майном, договору про спільну діяльність тощо.

Інструмент кооперації дозволяє комплексно використовувати переваги виробничої, обслуговуючої та споживчої кооперації для збільшення трудових доходів (фермерів, кустарів, ремісників, осіб, що надають соціально-побутові, культурні та інтелектуальні послуги). Кластеризація як інструмент економічного механізму управління сільським соціумом використовується для розвитку базових галузей регіональної та місцевої економіки. Розвиток регіональних кластерів дозволить збільшити випуск кінцевої продукції, сформувати на регіональному рівні «точки зростання» та «ареали економічного розвитку» (як центри тяжіння та стимулювання економічної активності на місцевому, регіональному рівні). Механізм кластеризації дозволяє здійснити синхронізацію структурних реформ регіональної та місцевої економіки; сприяє розвитку внутрішньорегіональної та міжрегіональної кооперації в процесі випуску кінцевої продукції; активізує розвиток внутрішнього ринку та надає вагомі конкурентні переваги місцевим товаровиробникам.

Інструмент забезпечення розвитку місцевого аграрного ринку орієнтований на налагодження гарантованого збуту сільськогосподарської продукції, підвищення якості обслуговування споживачів на основі формування та ефективного використання наявних місцевих ресурсів. Окремо слід виділити інструмент використання потенціалу місцевого самоврядування, що дозволяє зосередити діяльність органів місцевого самоврядування на

якісному забезпеченні надання послуг мешканцям територіальних громад; залучати активну частину жителів до управління місцевими справами; підсилити вплив територіальної громади на процеси стимулювання економічної активності на місцевому рівні.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що методологічне обґрунтування економічного механізму управління розвитком сільського соціуму здійснюється з використанням міждисциплінарного підходу до управління соціумом та державного регулювання економіки. Передумовою формування механізму управління сільським соціумом є аграрна політика, а інтегруючою основою – механізм державного регулювання. Особливостями формування економічного механізму управління сільським господарством, сільськими територіями є необхідність узгодження тактичних програм реалізації регіональної стратегії розвитку аграрного сектору з її фінансовим забезпеченням та врахування ендегенних умов розвитку конкретного сільськогосподарського підприємства, населеного пункту, сільської громади.

Функціями економічного механізму управління сільським соціумом є стратегічне планування, фінансово-бюджетне та інвестиційне забезпечення, організаційне забезпечення, інституціональне стимулювання, а інструментами – державно-приватне партнерство, використання потенціалу місцевого самоврядування, залучення інвестицій, забезпечення розвитку місцевого аграрного ринку, екологізація економічного розвитку, кооперація, кластеризація. Суб'єктами формування й використання економічного механізму управління розвитком сільського соціуму є персонал регіональних, галузевих органів, органів місцевого самоврядування, який здійснює вплив на способи поєднання економічних ресурсів і процесів у єдиний механізм.

ГЛАВА IV

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДІАГНОСТИКИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

4.1. Методологічні підходи до розробки принципів діагностики управління економічним розвитком сільського соціуму

Оцінка стану економічного розвитку сільського соціуму здійснюється в процесі розробки стратегій, планів і програм на різних рівнях управлінської ієрархії й передбачає вибір критеріїв та методів оцінки, максимально адаптованих до використання у прогнозах, алгоритмах, моделях, бюджетах, що передбачає використання інноваційних моніторингово-оціночних технологій (контролінгу, оцінки за цілями, оцінки за прогнозами тощо). Існуючі проблеми вибору та використання методик оцінювання економічних, соціальних, екологічних, просторових суб'єктів розвитку вітчизняного аграрного сектору знаходяться у площині невизначеності єдиних методологічних підходів до процесу оцінки. Це зумовлює невідповідність існуючих методик об'єктам оцінки, критеріям інтегративності, аспектам доцільності використання у певному форматі. У даному дослідженні проблему вибору оціночної методики слід розглядати в контексті її адаптивності та універсальності, оскільки наразі в управлінні економічним розвитком сільського соціуму в Україні не повною мірою використовуються можливості методичного оціночного потенціалу як для виявлення «вузьких місць» у поточному процесі соціально-економічного розвитку, так і для розрахунку прогнозів на майбутні періоди.

З методологічної точки зору моделі оцінювання економічного розвитку соціуму ґрунтуються на макроекономічних ученнях В. Вальраса, К. Ерроу, М. Дебре, в яких на основі використання математичного апарату аналізу економічних явищ і процесів сформульовані передумови оцінки взаємозв'язків і взаємозалежностей кількісних економічних показників. Теорія загальної економічної рівноваги В. Вальраса вбачається універсальною передумовою аналізу соціально-економічних систем, основою методики

макроекономічного моделювання у системі вивчення міжгалузевих зв'язків, динаміки економічного зростання, суспільного добробуту тощо [247; 181]. Згідно з вартісними теоріями оцінки природно-ресурсного потенціалу зокрема, витратної теорії, грошову оцінку природних ресурсів визначають шляхом оцінки витрат на освоєння і підтримку об'єктивного природокористування у стані, придатному для експлуатації

Стабілізація й ефективний стійкий розвиток сільського соціуму можливі лише за умови постійного відновлення його економічної, соціальної, екологічної, просторової складових у процесі здійснення економічної діяльності членів соціуму та адекватної підтримки з боку різних інституціональних структур, що потребує вибору методів та встановлення критеріїв оцінки розвитку його складових. Важливою передумовою впровадження індикативного державного планування, з погляду В. Сіренко, є формування системи оцінювання результатів, яку можна визначити як обліково-аналітичну систему, що реалізує синтез елементів обліку, контролю, планування та забезпечує оперативне, стратегічне управління процесом досягнення цілей і результатів гармонізації галузевої, територіальної і соціальної структури соціуму [252, с. 104].

Комплексне дослідження динаміки ефективності сільського господарства США у другій половині ХХ ст., що проводили вчені Гарвардського університету, дозволило виділити основні фактори її зростання, які можна проранжувати за зниженням ступеню значимості в такому порядку: зміна ресурсного забезпечення галузі, впровадження сучасних технологій, підвищення якості робочої сили. Важливо зазначити, що зміна ресурсного забезпечення проходила в основному за рахунок трансформації структури використовуваних ресурсів. Якщо у 50-ті роки минулого століття 40 % ресурсів приходилось на працю, 35 % – на землю, а на капітал – 25 %, то до кінця 80-х років питома вага праці скоротилась до 14 %, а капіталу виросла до 51 % (у т. ч. основного капіталу, втіленого у будівлях, спорудах, тракторах, сільськогосподарських машинах, обладнанні для тваринництва і т. д. – до 43 %). Доля землі при цьому залишилась незмінною. На початку ХХІ ст. структуру ресурсної бази сільського господарства США характеризували такі параметри: трудові ресурси – 10 %; земля – 30 %; капітал – 60 % [277, с. 118].

Наступним базовим поняттям, яке варто розглянути в межах дослідження, є стан і розвиток процесу оцінювання управління економічним розвитком сільського соціуму. О. Надоша вважає процес оцінки рівня соціально-економічного розвитку муніципальних утворень набором послідовних операцій із встановлення критеріїв оцінки, вибору показників (індикаторів) і методів оцінки, проведення оцінки, аналізу її результатів [181]. Даний підхід є вузькоспеціалізованим, що обмежує його використання для

аналізу стану сільського соціуму. Більш універсальними підходами до оцінки рівня економічного розвитку сільського соціуму є: формування системи показників із включенням чотирьох агрегованих складових (виробництво, ринок, фінанси, якість життя); диференційованої системи методів оцінки потенціалу сільських населених пунктів (СНП) у різних сферах; визначення рівня асиметрії СНП, що дозволяє розрахувати рейтинги їх привабливості з позиції бізнесу і населення [107, с. 65]. До переваг використання означених методик відносяться можливість визначення ступеню привабливості сільських територій для бізнесу (розвиток виробництва, підприємницької активності розширює пропозицію на ринку праці та формує доходи для перерозподілу на соціальну сферу), формування й використання системи показників, що дозволяють здійснювати поглиблений аналіз розвитку сільського соціуму як складної соціально-економічної системи.

4.2. Застосування комплексних технологій оцінювання

У методологічному і прикладному спрямуванні основними вимогами до вибору методів оцінки соціально-економічного, екологічного стану сільських територій, регіону, соціально-економічного розвитку СНП вбачаються: використання вільно доступних даних, що спростить автоматизоване отримання цих даних органами територіального управління; використання абсолютних значень показників для простоти аналізу та інтерпретації результатів оцінювання і прогнозів; повне відображення показниками соціально-економічного розвитку сільських територій, а не окремих його аспектів [33, с. 11].

При аналізі рівня соціально-економічного розвитку сільського соціуму рекомендуються до використання такі показники: обсяг відвантажених товарів власного виробництва (відображує економічні результати галузей вторинного сектору в економіці регіонів), обсяг виконаних власними силами робіт і послуг на одиницю населення, обсяг продукції сільського господарства на одиницю населення (є індикатором розвитку даної галузі у сільській економіці), середньомісячна заробітна плата (індикатор створення валової доданої вартості), щільність населення, сальдо міграції у відношенні до чисельності населення (служують відображенням суб'єктивної оцінки населенням привабливості певної сільської місцевості, регіону для проживання).

В методологічному аспекті використання блокової оцінки управління економічним розвитком сільського соціуму дозволяє сформулювати функціональні оціночні бази (блоки) природного, матеріально-технічного, людського і фінансового потенціалів, кожний з яких включає систему спеціальних показників [164, с. 307; 108, с. 212].

Для узагальнення масиву даних за сукупністю сільських соціумів регіону в розрізі блоків доцільно використовувати метод рангового розподілу, за допомогою якого встановлюється упорядкована послідовність переваг за значенням будь-якого показника:

$$X_1 > X_2 > \dots > X_n, \quad (4.1)$$

де X_i – значення показника X для сільського соціуму i , де значення показника 1-го соціуму має більшу перевагу, а n -го найменшу перевагу.

Сукупність сільських соціумів разом з відношенням суворого порядку між ними формує упорядковану систему, що зумовлює існування числової вісі, елементами якої є дійсні числа, пов'язані між собою відношеннями нерівності:

$$C_1 > C_2 > \dots > C_n \quad (4.2)$$

Це означає, що упорядкуванню сільських соціумів відповідає упорядкований набір чисел, тобто задана функція $f(x) = C_i$.

На практиці найчастіше використовується функція переваги, що має назву шкали рангів:

$$C_1 = f(X_1) = 1, C_2 = f(X_2) = 2, C_n = f(X_n) = n \quad (4.3)$$

Числа C_1, C_2, C_n називаються рангами. Соціуму з найбільшими перевагами присвоюється ранг 1, наступному – ранг 2 і т. д. Для сільських соціумів, що мають еквівалентне значення показника, призначаються однакові ранги. При цьому загальна оцінка в рамках виділених підсистем та підсумкова оцінка економічного розвитку сільського соціуму формується в результаті аналогічного упорядкування суми рангів кожного району по кожному з показників.

Зміна цільової установки розвитку соціуму в умовах переходу від концепції економічного зростання до концепції сталого розвитку, що була сформульована на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро в 1992 р. знаходиться у площині усвідомлення взаємозв'язку і необхідності комплексного системного планування розвитку соціуму з урахуванням економічного, соціального й екологічного аспектів. Однак перехід від декларативної підтримки концепції на рівні міжнародних програм, конференцій, громадських організацій до її конструктивної реалізації на регіональному, національному, локальному, територіальному, корпоративному рівнях спричинив проблеми, пов'язані з недостатністю або відсутністю системи метрик для кількісного скалярного вимірювання стану різних елементів соціуму в єдиній методології синтезу моделей їх формування [189, с. 44]. Означене зумовлює актуалізацію розробки методології структурно-параметричної ідентифікації моделей скалярної багатфакторної оцінки стану взаємодії

елементів сільського (територіального) соціуму із використанням системи адаптації «методи – критерії – показники – технологія оцінювання».

Методологічні і прикладні аспекти використання системи оцінювання стану територій розглядаються в теоріях державного управління. У практичному сенсі запровадження такої системи в Україні ідентифікується з централізацією управління соціально-економічним розвитком територій, а методики оцінки та аспекти їх використання законодавчо регламентуються. У переліку показників, запропонованих для регіональної оцінки, наявні й показники розвитку сільського господарства, сільських територій, соціально-економічної сфери села, однак вони розраховуються на одиниці регіональних значень, що унеможлиблює у подальшому здійснення економічного аналізу розвитку сільського соціуму [6, с. 16]. На основі передбачення існування багатьох ієрархічно організованих показників, що з достатньою повнотою характеризують рівень розвитку сільської економіки, соціальної сфери, навколишнього середовища, варто відмітити наявність загально визнаної системи первинних та узагальнених показників, що характеризують стан елементів економіки (підприємства, галузі, регіону, країни), проте така єдність відсутня у соціальній та екологічній сферах.

Методика оцінювання має бути інваріантною до конкретного кількісного і якісного складу характеристик, що дозволить здійснювати оцінки на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Метою її використання є можливість визначення у кожному окремому випадку конкретного виду функції багатофакторного оцінювання та універсальність, інваріантність до виду й кількості факторів оцінки, адаптивність до соціально-економічного рівня, на якому проводиться оцінка [265, с. 88].

З теоретичної точки зору, оцінка рівня конкурентоспроможності території та сільського соціуму проводиться з метою формування необхідного бачення майбутнього території на основі одноразового вибіркового дослідження економіки із застосуванням системного і стратегічного аналізу та технологічного передбачення. Для узагальнення отриманих даних використовується метод мозкового штурму, розроблення дерева цілей, PEST-аналіз, SWOT-аналіз. Основними показниками конкурентоспроможності регіонів визначено: індекс рівня життя населення, індекс конкурентоспроможності, інноваційний індекс, індекс інфраструктурного розвитку регіону. Для складання й розрахунку індексів доцільне застосування методики рейтингів регіонів з урахуванням їх специфіки.

Методика рейтингів являє собою спосіб агрегування (звірення) низки часток показників (критеріїв) у більш загальний показник, що характеризує відносні позиції регіону за даним показником [209, с. 32]. Суттєвою рисою рейтингів є ранжування показників, суть якого складається у приведенні

показників, вимірюваних у різних одиницях (у відсотках, грошових одиницях тощо) до безмірних величин, як правило, на інтервалі від 0 до 1 (де 0 буде відповідати найгіршому результату серед регіонів, а 1 – відповідно найкращому). Таке ранжування здійснюється шляхом перетворення за формулами (2.4) або (2.5):

$$I_j^i = \frac{X_i^j - X \min_i}{X \max_i - X \min_i}, \quad (2.4) \quad I_j^i = 1 - \frac{X_i^j - X \min_i}{X \max_i - X \min_i}, \quad (4.5)$$

де X_i^j – i -й показник j -го регіону; $X \min_i$ – мінімальне значення i -го показника серед всіх j -х регіонів, $X \max_i$ – максимальне значення i -го показника серед усіх j -х регіонів.

Перетворення за формулою (2.4) здійснюється, якщо більші значення відповідають кращому результату та за формулою (2.5), якщо менші значення відповідають кращому значенню. Значення інтегрального коефіцієнта може бути отримане за допомогою середньої арифметичної (формула (2.6)).

Значення коефіцієнта I aggregate будуть належати області $[0;1]$. I aggregate = 1 може бути досягнуто тільки у випадку, якщо j -й регіон має найкращі значення за всіма показниками.

$$I \text{ aggregate} = \frac{\sum_{j=1}^n I_j^i}{n} \quad (4.6)$$

Методика може бути вдосконалена використанням коефіцієнтів для кожної з інтегральних оцінок компонентів конкурентоспроможності регіону.

Методичні засади каркасного підходу в оцінці сільського соціуму, що здійснюється у процесі розробки стратегії регіонального розвитку, ґрунтуються на дослідженнях В. Кристаллера, Ф. Льоша, якими визначено «межі оптимальності» каркасно-мережевої структури та запропонована концепція економічного ландшафту. Рушійною силою створення потужного соціально-економічного каркасу вбачається творчий клас (людський потенціал території). Ключовими напрямками реалізації творчих особистостей є економічна і наукова діяльність, а також творчість у сфері культури, що сукупно формують технологічну творчість у різних напрямках людської життєдіяльності і є основним рушієм щодо розробки і впровадження інновацій. Відповідно творчий потенціал регіонального та сільського соціуму оцінюється з використанням індексу творчості, який враховує декілька показників, базовими з яких є талант, технології та толерантність [354, с. 153].

Актуальність дослідження синергетичної методології аналізу соціально-економічного управління зводиться до того, щоб раціонально пояснити закономірності і принципи організації життя людей в сучасному соціумі;

досягти стабільності у суспільстві, в якому постійно відбуваються кризи, постійні трансформації чи реформи, що потрясають суспільство у вихорі перманентних соціально-економічних змін. Однією з особливостей соціально-економічного управління є звернення до пізнання механізмів самоорганізації соціуму, система якого знаходиться у далекому від рівноваги стані, що спонукає загострення чутливості до флуктуацій на мікрорівні (у локальних соціумах) та призводить до зміни поведінки всієї макросистеми соціуму. Використання синергетичного підходу у дослідженнях соціуму дозволяє ставити питання про новий тип наукової раціональності, яка розширяє поле рефлексії над діяльністю, враховує співвіднесеність отриманих знань про об'єкт з ціннісно-цільовими структурами. Синергетична парадигма виступає обґрунтуванням для пояснення соціальних і антропних процесів, зміни свідомості та поведінки людей в умовах нестабільності [94, с. 29].

4.3. Засадничі принципи формування алгоритму оцінювання ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму

З поняттям оцінювання стану розвитку соціуму на макро-, мезо- та локальному рівнях тісно пов'язані поняття алгоритми, методи, дослідницькі технології. Проблема використання аналітико-синтезуючих методів до вивчення сільського, регіонального соціуму в багатьох дослідженнях вітчизняних науковців розглядається через призму необхідності формування адекватного сучасним умовам розвитку соціуму алгоритму оцінювання. Погоджуємось з Т. Євсюковим, І. Ковальчуком, які розробили структурну схему комплексного аналізу сільських територій та їхніх господарських структур, використання якої дозволяє здійснювати інтегровану економічну оцінку всіх складових сільського й регіонального соціумів [68]. Багатовекторне спрямування методологічних підходів до оцінки економічного розвитку сільського соціуму зумовлює необхідність обґрунтування алгоритму його оцінювання із включенням складових формування технології оцінювання (рис. 4.1).

Рівень та якість життя є інтегрованими показниками соціально-економічного розвитку країни, регіонів, локальних соціально-економічних утворень. Рівень життя населення відображає міру задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб людей, що забезпечується сукупністю матеріальних і соціальних умов життя.

До основних елементів, що визначають рівень життя, належать: рівень і структура споживання матеріальних благ; рівень споживання послуг, рівні охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, фізкультури, а також рівень забезпечення житлом.

Рис. 4.1. Алгоритм оцінки економічного розвитку сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Для визначення й оцінювання рівня життя у країнах ООН запропонувала у 1990 р. застосовувати поняття «індекс розвитку людського потенціалу» або «індекс людського розвитку (ІЛР)». ІЛР формують такі складові: тривалість життя населення; рівень освіти, обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення. При цьому для кожної компоненти задано граничні (мінімальні й максимальні) значення, за якими оцінюється рівень життя населення в тій або іншій країні, тобто рівень цивілізованості

країни. Граничні значення тривалості життя становлять від 25 до 85 років; рівня освіти - від 0 до 100% (стосовно кількості років, що провів у режимі навчання «середній громадянин» після 15 років); ВВП на душу населення – 200-4000 доларів США. Отже, рівень життя населення за показником ІЛР вважається низьким, коли ІЛР є меншим за 0,5, і відносно високим, якщо ІЛР становить 0,9 - 1 [161]. Використання методики оцінки ІЛР є актуальним для міжрегіональних порівнянь з метою бюджетування стратегій регіонального розвитку.

М. Барановський вважає основними методичними підходами до реалізації комплексної оцінки розвитку сільських територій системний, функціональний, програмно-цільовий, синергетичний, використання яких зумовлює, разом із формуванням алгоритму оцінки їх розвитку, застосування математико-статистичних методів: кореляційного, дисперсійного та факторного аналізу, які доповнюючи один одного, дають змогу визначити значущість окремих чинників та їх груп. Формування системи показників, які характеризують комплексний розвиток, передбачатиме те, що сільські території включають такі головні підсистеми сільського соціуму: а) економічну; б) соціальну; в) природну; в) демографічну; д) фінансову [16, с. 122–123]. Основним завданням оцінювання економічного (або сталого) розвитку сільського соціуму вважаємо отримання узагальнюючих показників, які характеризують окремі чинники розвитку сільського соціуму та пропонується застосування адитивної моделі, що зводить окремі складові розвитку в загальний показник по кожному району.

Існує ціла низка підходів до інтегральної оцінки економічного зростання території. Найбільш поширені з них – інтегральний темповий індекс економічного зростання території, Sigma-показник, індикатор стійкості економічного зростання та ін. [237, с. 18; 258, с. 28; 345, с. 59]. У наукових дослідженнях вважаємо за доцільне використовувати індекс економічного розвитку Тейла, який відображає економічне зростання за рахунок порівняння і логарифмування районного та регіонального показників обсягів виробництва та чисельності населення.

Для формування заходів та оцінювання результативності соціальної політики у світовій практиці використовують також показник індексу вартості життя, який являє собою індекс роздрібних цін спеціального набору товарів і послуг, що входять у бюджет середнього споживача («споживчий кошик») і становлять прожитковий мінімум. Поняття якості життя конкретизує категорію «рівень життя». В ООН, наприклад, для оцінювання якості життя запропоновано індекс якості життя, який характеризує: рівні освіти й медичного обслуговування, тривалість життя, ступінь зайнятості населення; його платоспроможність, доступ до політичного життя та ін.

Конкретними показниками якості життя є кількість автомобілів, телевізорів, квадратних метрів житла, лікарняних ліжок на одну людину (на одну тисячу населення), якість медичного обслуговування тощо.

Одним із найважливіших показників рівня життя населення, його добробуту є реальні доходи населення, на основі яких прогнозуються загальний обсяг, структура й динаміка споживання населенням матеріальних благ і послуг, склад і джерела доходів населення, розміри й рівні диференціації доходів окремих соціальних груп [147, с. 77].

Кластерний аналіз, як багатомірна статистична процедура упорядкування вихідних даних (об'єктів) у порівняно однорідні групи, може використовуватись для оцінки управління регіональними соціумом, із виокремленням галузевих кластерних об'єднань. Основною проблемою використання кластерного аналізу в прикладних дослідженнях є визначення та обґрунтування меж кластерів. Це зумовлено тим, що групування об'єктів має дозволити відслідкувати не тільки зміну ключового показника, за яким здійснюється кластеризація, а й інших показників, що характеризують властивості об'єктів, що вивчаються.

Системна трансформація аграрного сектору економіки України зумовлена загальним процесом змін територіальних формацій аграрної інституціональної системи та перетворення їх в ефективний ресурс виконання функцій соціально-економічного розвитку на всіх рівнях державного управління. Кожний сільський соціум має власні особливості, які визначають його темпи соціально-економічного, а також регіонального розвитку. Це зумовлює актуалізацію групування сільських соціумів за рядом показників на основі використання принципу типології, що дозволить оцінювати тенденції розвитку їх економічного потенціалу, сприятиме виробленню відповідних заходів регіональної соціально-економічної політики.

До основних методів оцінки соціально-економічного розвитку села, сільських територій, сільського соціуму дослідники відносять: бальний, сутність якого – присвоєння показнику певної ваги (суми балів) у відповідності до його значимості у сумі сукупної кількості балів, а вага кожного показника визначається експертним шляхом; ранговий – визначення місця (рангу) сільського соціуму у системі порівнюваних соціумів; нормативний, що дозволяє при наявності ефективної нормативної бази за допомогою комплексу показників та шкали їх вимірювання простежити за розвитком потенціалу певного соціуму, території; інтегральний [287, с. 201].

На наш погляд, необхідно поєднувати нормативний метод з індексною інтегральною оцінкою. Для синтезу часткових, зведених та інтегральних показників соціально-економічного розвитку сільського соціуму пропонується використовувати багатомірні непараметричні методи, зокрема,

відносних різниць та метод «Паттерн», які І. Меренков та А. Толокольніков пропонують відносити до основних при розробці оціночної методики розвитку сільських територій [159, с. 68; 279].

Метод відносних різниць передбачає використання в оцінці часткових показників не тільки кращих серед сільських соціумів, а й найгірших. Якщо зростання i -го часткового показника (K_{ij}) відносно рівня соціально-економічного розвитку j -го сільського соціуму (K_j^R) збільшує значення інтегрального показника, то розрахунок можна здійснювати за формулою:

$$K_j^R = \frac{K_j - K_i^{\min}}{K_i^{\max} - K_i^{\min}} \quad (4.7)$$

Якщо зростання значення часткового показника K_{ij} зменшує значення інтегрального показника, то розрахунок здійснюється за такою формулою:

$$K_j^R = \frac{K_i^{\min} - K_j}{K_i^{\max} - K_i^{\min}} \quad (4.8)$$

Зведений (R_j) та інтегральний (R) показники економічного розвитку сільського соціуму:

$$R_j = \frac{\sum_{i=1}^n K_{ij}^R}{n}, \quad (2.9) \quad R = \frac{\sum_{j=1}^k R_j}{k}, \quad (4.10)$$

де n – кількість показників, обраних для оцінки ступеня реалізації однієї з функцій підсистеми сільського соціуму; k – кількість блоків показників.

Статистична інтегральна оцінка економічного розвитку сільського соціуму:

$$R_{jt} = \sqrt{\sum \gamma_i^2 \cdot K_{ijt}^2}, \quad (4.11)$$

де K_{ijt}^2 – i -тий показник соціально-економічного стану сільського соціуму для j -ої території у році (періоді) t .

Визначення статистичної оцінки дозволяє не тільки ранжувати сільські соціуми за рівнем розвитку у певний проміжок часу, а й виявляти динаміку, за якою можна виявляти підйоми, спади, депресії, стагнації досліджуваної системи. Динамічну інтегральну оцінку пропонується здійснювати за формулою:

$$R_{jt/t-1} = \frac{2R_{ij}^2}{R_{ij}^2 + R_{jt-1}^2 - \bar{R}_{jt}} \quad (4.12)$$

$$\bar{R}_{jt} = \sqrt{\sum \gamma_i^2 \cdot (K_{ijt} - K_{ijt-1})^2} \quad (4.13)$$

Вивчення теоретико-методологічних підходів до вибору методів оцінки управління економічним розвитком сільського соціуму засвідчує наявність великого розмаїття їх форматів зокрема, адекватності цілям оцінки, адаптивності з іншими методами, відповідності можливостям суб'єктів оцінки, компаративності. Виходячи з основної цілі здійснення оцінки, важливим вбачається вибір оціночних методів з огляду на подальшу можливість використання результатів для планування економічного, фінансового, матеріально-технічного, інвестиційного забезпечення усіх складових сільського соціуму. Такі позиції свідчать про необхідність конкретизації цілей і завдань оцінки розвитку сільського соціуму на регіональному рівні, оскільки на ньому відбувається розподіл фінансових потоків та формується механізм делегування повноважень в територіальному управлінні. Існує потреба в регіональному інформаційному органі, завданням якого вбачатиметься здійснення моніторингу стану соціуму в розрізі локальних соціумів із виявленням їх реципієнтних можливостей.

Отже, методологічне забезпечення оцінки економічного розвитку сільського соціуму здійснюється шляхом обґрунтування підходів до вибору методів оцінювання. Розробка технології оцінювання здійснюється одночасно із формування програм, стратегій і планів розвитку аграрного сектору регіону, сільських територій, галузевих проєктів. Основними вимогами до вибору методів оцінки вбачаються використання вільно доступних даних, формування критеріїв, адекватних умовам розвитку об'єкта оцінки. З метою удосконалення процесу оцінювання в його алгоритм доцільно включати елементи, що відображають формування технології оцінювання. До ефективних методів оцінки економічного розвитку сільського соціуму відносяться розрахунок інтегрального індексу оцінки ефективності соціально-економічного розвитку регіону (як основний метод), нормативний, відносних різниць.

4.4. Методичні аспекти оцінки ефективності державного управління економічним розвитком сільського соціуму

Ефективність управління економічним розвитком сільського соціуму як соціально-економічної системи залежить від ефективного використання економічного, просторового, екологічного потенціалів та людського капіталу, які в умовах організованої взаємодії створюють ресурси для відтворення якості життя у певному територіальному просторі. Вона вимірюється

шляхом порівняння результатів його розвитку до і після управлінських дій із визначенням економічної, соціальної, екологічної ефективності. Особливостями оцінки ефективності управління аграрним сектором економіки України є низький рівень впровадження сучасних оціночних методик, декларативність констатації результатів, відсутність аналітичного супроводу процесу оцінки. Впровадження сучасних методів оцінки ефективності управління економічним розвитком сприятиме удосконаленню процесів бюджетування стратегій розвитку аграрного сектору, сільських територій на макро-, мезо- та локальному рівнях управлінських систем.

За теоретико-методологічним обґрунтуванням ефективність управління економічним розвитком соціуму пов'язується з ефективністю державного, інституціонального управління, а основними критеріями її оцінки вважаються соціально-економічний, екологічний, демографічний, просторовий, політичний стани розвитку конкретної країни у певний історичний період. Для оцінки ефективності кожного стану обираються дослідницькі методики, в яких формуються алгоритми оцінки та розробляються відповідні показники. Згідно з теорією соціально-економічних систем до основних складових оцінки ефективності управління відносять ефективність використання державних ресурсів, що сприяє (або не сприяє) ефективності взаємодії з громадянами і підприємствами, ефективності внутрішньої роботи кожної установи окремо, ефективності взаємодії органів влади між собою [167, с. 67; 61, с. 25].

У контексті означеного ефективністю управління економічним розвитком сільського соціуму слід вважати ефективність використання фінансових ресурсів, спрямованих в аграрний сектор, ефективність діяльності аграрних підприємств (та ефективність сільської економіки), ефективність взаємодії державних органів управління аграрним сектором економіки на національному, регіональному, локальному рівнях ієрархії.

Ефективність управління економічним розвитком сільського соціуму визначається через призму оцінки його складових, зокрема: економічної – пов'язаної з інноватизацією виробництва, поліпшенням використання ресурсів, забезпеченням розширеного відтворення; соціальної – спрямованої на поліпшення умов, підвищення рівня життя населення та розвиток сільських територій; екологічної – відображає зусилля щодо збереження навколишнього природного середовища [86, с. 211]. До традиційних видів ефективності вважаємо за доцільне додати інституційну – відносно нове поняття, за яким, на думку О. Красільнікова, визначається розмір економії трансакційних витрат за умови наявності в інституціональному проекті параметрів еластичності у відношенні до інституціонального середовища [126, с. 139]. Підтримуючи такі позиції, А. Мазур доводить необхідність

здійснення оцінки інституційної ефективності управління в регіональних економічних системах з метою сприяння діяльності інститутам, що підсилюють економічне забезпечення розвитку регіонального соціуму та припинення дії інститутів, що стримують розвиток [148, с. 86].

У сучасній неокласичній економічній літературі в макроекономічному вимірі розрізняють три види економічної ефективності, а саме: статичну, динамічну, розподільчу. Статична ефективність пов'язана з умовами повної зайнятості, за якими економіка не лише використовує всі свої наявні ресурси, а й використовує їх «правильно», тобто використовує правильне сполучення витрат ресурсів для виробництва правильної комбінації вихідної продукції. Динамічна ефективність урахує чинник часу і дає змогу аналізувати економічні процеси в динаміці. Розподільча ефективність пов'язана з тим, чи відчуває суспільство, що сукупний випуск продукції (споживання) розподілений оптимально. Неокласичний підхід до економічної політики має тенденцію фокусувати увагу на статичній і динамічній ефективності й залишає питання розподільчої ефективності політикам і філософам. Певною мірою проблеми розподільчої економічної теорії є, зокрема, у теорії добробуту, концепціях соціального та суспільного вибору [91, с. 215].

З методологічної точки зору ефективність управління розвитком аграрного сектору економіки розглядається як результат інтеграції ефективності управління економічною, соціальною, екологічною, просторовою складовими аграрного соціуму, зіставлений із затратами на його досягнення. Ідентифікація затрат і результатів здійснюється в процесі оцінки ефективності аграрної політики, ефективності реалізації аграрної стратегії, планів і програм розвитку аграрного сектору на макроекономічному, регіональному та локальному (у сільському соціумі) рівнях управління. Аналогічні позиції мають пряв у дослідженнях вітчизняної аграрної політики, в яких ефективність її формування та реалізації пропонується оцінювати з позиції ступеня досягнення її стратегічних цілей, якими є продовольча безпека та конкурентоспроможність аграрних товаровиробників [257]. Оцінку ефективності інноваційної політики в агросфері Ф. Топсахалова пропонує здійснювати на засадах розробки «комплексу ефективності», який включає такі її види:

- політичну, що визначається підтримкою існуючого суспільного ладу, що захищається державою і суб'єктами її політики;
- економічну, що пов'язана з інноватизацією аграрного виробництва, покращенням використання ресурсів, забезпеченням рентабельності виробництва;
- соціальну, що направлена на покращення умов, підвищення рівня життя населення і розвиток сільських територій;

- екологічну, що відображає зусилля із збереження навколишнього середовища та зменшення його негативного впливу на всі сторони життя соціуму;
- народногосподарську, що виражається в ефекті аграрної політики і державного регулювання для всього суспільства та аграрної сфери;
- регіональну, що вказує на ефективність державної і регіональної політики для окремих регіонів, економічних районів, агропромислових зон [280, с. 63].

Окремі елементи ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму виділяються дослідниками в процесі обґрунтування методики визначення продовольчої ефективності відтворення аграрного природно-ресурсного потенціалу, зокрема, шляхом поєднання оцінки різних видів ефективності – загальної, виробничої, забезпечувальної.

Аграрна політика пов'язана із соціальним, промисловим, регіональним, кадровим та ін. напрямками, які можуть одночасно впливати на розвиток сільського соціуму. Характеризуючи проблеми оцінювання аграрної політики, Е. Азроянц наголошує на неможливості виділення у чистому вигляді результату її впливу на економічний розвиток сільського соціуму та зауважує, що означений результат може бути наслідком спільної дії та взаємодії (синергетичний ефект) різних напрямів політики [2, с. 143]. Погоджуючись з автором, вважаємо, що при оцінці ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму необхідно враховувати комплексний вплив на регульовані державою об'єкти, виділяти результати конкретних та загальних дій.

Національна політика в галузі підтримки сільського господарства повинна бути не просто економічно та соціальною ефективною, але й стимулювати економічний розвиток сільського соціуму як основної продуктивної сили аграрного сектору економіки. Ефективність управління сільським соціумом як частиною агропродовольчої системи країни вбачається можливим визначати шляхом розрахунку коефіцієнта ефективності використання державної підтримки, який розраховується як процентне відношення зміни суми прибутку від галузей сільської економіки до зміни обсягів державної підтримки прибутку. Для проведення такої оцінки слід сформулювати алгоритм оцінки ефективності управління сільським соціумом, до етапів якого можна включити, наприклад, два методологічні підходи до визначення ефективності управління в аграрній сфері (рівня внутрішньої підтримки агропродовольчого сектору країни) – Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) (здійснює оцінку та порівняння національних політик у сфері агропродовольства) та Світової організації торгівлі (здійснює контроль над зобов'язаннями країн-членів СОТ щодо зниження рівня підтримки, що «спотворює» торгівлю) [314, с. 189]. вико-

ристання такого алгоритму дозволить розробляти критерії і показники, які найоптимальніше відображатимуть залежність розвитку економічної, соціальної, екологічної, просторової систем сільського соціуму від засобів бюджетної підтримки (рис. 4.2).

Етапи	За методикою ОЕСР	За методикою СОТ
1 Вибір об'єктів оцінки	отримувачі трансферів: с.-г. підприємства, ОСГ	заходи внутрішньої підтримки: 1)впливають на обсяги вир-ва і ціни, 2)не впливають на вир-во і торгівлю: зелена, жовта, блакитна, червона скриньки
2 Вибір інструментів оцінки	оцінка ефективності використання фінансової підтримки	співставлення ефективності за зеленою, жовтою, блакитною, червоною скриньками
3 Вибір показників оцінки	показник оцінки сукупної підтримки виробників	агрегований показник підтримки ринкових цін, бюджетних витрат на проведення політики внутрішньої підтримки
	показник сукупної підтримки с. - госп-ва	
	рівень підтримки виробників	агрегована міра підтримки
4 Проведення оцінки	Розрахунок коефіцієнту ефективності використання державної підтримки (КЕДП)	
5 Аналіз результатів	Розрахунок структури КЕДП 1)за рахунок засобів державного бюджету; 2) за рахунок засобів регіонального бюджету	

Рис. 4.2. Алгоритм оцінки ефективності управління сільським соціумом з використанням елементів методик ОЕСР та СОТ

Джерело: побудовано на основі [314, с. 190; 299; 216, с. 43; 215, с. 91; 179, с. 91].

Аналогічно можна розрахувати цей показник для конкретного сільськогосподарського підприємства. Перевагою вибору цього показника є відображення у ньому всіх трансферів, що надходять для підтримки сільськогосподарських виробників. З такою позицією погоджується І. Чапко, на думку якого в процесі оцінки базової економічної галузі сільської економіки – сільського господарства доцільно використовувати показник сукупної підтримки сільського господарства регіону – (СПСГ) (*Total support estimate*) $СПСГ = СПВ + \sum_{i=1}^n C + \sum_{i=1}^n T + 33П$, *СПВ* – показник підтримки

виробників; S , T – державні субсидії та податки виробникам сільсько-господарської продукції; ZPP – загальна підтримка послуг у сільському господарстві (досліджень, освіти, інфраструктури тощо) [299].

На етапі вибору показників оцінки можливо використовувати методичні підходи до їх розробки, запозичені в методиках оцінки міжнародних організацій. Показник оцінки сукупної підтримки виробників (СПВ) (*Producer Support Estimate*) розраховується як сума вартості цінової підтримки, прямих (бюджетних виплат) та опосередкованих (податкові та кредитні пільги) форм підтримки виробників, компенсації виробничих витрат, а його рівень визначається процентним відношенням до валового регіонального продукту (СПВ (%) = СПВ / ВВП x 100) [314, с. 195].

Л. Постнікова, Н. Прокоф'єва розширюють спектр можливостей використання методик ОЕСР і СОР у формуванні алгоритму оцінки ефективності управління агросферою регіону та пропонують розраховувати рівень підтримки виробників сільськогосподарської продукції за формулою: $PPB = \sum_{i=1}^n (C_{vi} - C_{ni}) \cdot K_{vi} + \sum_{i=1}^n C$, де C_{vi} – ціна i -го виду сільськогосподарської продукції, отримана виробниками; C_{ni} – прикордонна ціна i -го виду сільськогосподарської продукції, перерахована в національній валюті; K_{vi} – обсяг виробництва i -го виду сільськогосподарської продукції [215, с. 41]. З ними погоджується Е. Мухіна, на думку якої розрахунок рівня сукупної підтримки сільського господарства регіону за методикою ОЕСР дозволить у подальшому розраховувати коефіцієнт ефективності використання державної підтримки (відносно регіону) та регіональної підтримки – відносно конкретних виробників сільськогосподарської продукції [179, с. 90]. Методологічні і прикладні аспекти визначення ефективності управління розвитком локальних сільськогосподарських систем розроблялись у північноамериканській, канадській, західноєвропейській наукових школах агропродовольчої (сільськогосподарської) економіки, а основними методами оцінки агропродовольчої політики вважаються співставлення внутрішніх та рівноважних цін (коефіцієнти номінального та ефективного захисту, оцінки підтримки сільгоспвиробників тощо).

Оцінку ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму слід здійснювати у двох напрямках: 1) за допомогою оцінки якості державних рішень; 2) проведення кількісного аналізу рівня державного управління. Перший напрям передбачає аналіз реалістичності державних рішень, політичних, економічних причин відхилень, соціальних і економічних наслідків розходження між намірами та їх здійсненням. Другий напрям передбачає здійснення кількісного аналізу рівня державного управління. Кількісні показники дозволяють обґрунтувати роль та значення різних інструментів державного регулювання в реалізації основної цілі держави –

забезпечення правової бази і соціоклімату, що сприяє ефективному функціонуванню ринкової економіки через захист конкуренції, перерозподіл доходів, стабілізацію економіки та стимулювання економічного зростання.

При цьому слід співставляти кількісні показники використання цих інструментів, виражені у грошовій оцінці, за обсягом валової продукції сільського господарства і доходами виробників сільськогосподарської продукції [19, с. 365]. Показники, отримані в результаті такого співставлення, відобразять масштаби використання окремих інструментів державного управління й дозволять конкретно, у чітко визначеному кількісному вимірі судити про використання різних інструментів управління, змінах у розподілі доходів між галузями й різними типами сільськогосподарських товаровиробників, про вплив цих заходів на розміщення ресурсів за регіонами, галузями, підгалузями, на зміни у збуті агропродовольчої продукції, у забезпеченні засобами виробництва [280, с. 77].

У контексті означеного слід виділяти різні групи показників (рис. 4.3).

До узагальнюючих показників оцінки рівня державного регулювання сільськогосподарського виробництва доцільно віднести різні показники рентабельності: рівень рентабельності сільського господарства та його підгалузей, рівень рентабельності окремих видів продукції без урахування дотацій та з їх урахуванням. Використання коефіцієнтів рентабельності для оцінки рівня державного регулювання засноване на тому, що забезпечення мінімального рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва є необхідною передумовою його ефективного розвитку. Рівень державного цінового регулювання сільськогосподарського виробництва свідчить про стан еквівалентності обміну між сільським господарством та галузями, що поставляють селу засоби виробництва, паритетності цін між ними: індекси зростання цін на продукцію сільського господарства і цін на промислову продукцію для села; кількість основних видів сільськогосподарської продукції, необхідної для придбання основних видів матеріально-технічних ресурсів сільського господарства.

Оцінка ефективності цінової політики держави відносно сільськогосподарського виробництва здійснюється за допомогою індексу паритетності обміну реалізованої сільськогосподарської і промислової продукції:

$$I_{no} = \frac{I_{c.-z.n}}{I_{n.n}}, \quad (4.14)$$

де $I_{c.-z.n}$ – індекс зростання цін на сільськогосподарську продукцію; $I_{n.n}$ – індекс зростання цін на промислову продукцію та послуги, що споживаються сільським господарством.

Для кількісної оцінки впливу аграрної політики на сільськогосподарське виробництво можливо використовувати методи математичної статистики.

Групи показників			
Абсолютні	Розмір бюджетних засобів на цілі розвитку с.-г.	Обсяг субсидій і дотацій, зафіксованих у бюджеті і постановах уряду, нормативних актах, у т.ч. за видами субсидій і дотацій галузям, продуктам, категоріям господарств	Різниця між план. і факт. виділеними субсидіями і дотаціями
	Розрахункова сума субсидій і дотацій, виділених сільському господарству, з урахуванням інфляції і затримок у наданні		Обсяг пільгових кредитів. у т. ч. за категоріями господарств
	Різниця між розрахунковою і фактичною сумою бюджетних дотацій в результаті пільгового кредитування	Обсяг бюджетних засобів, передбачених для відшкодування різниці між обліковою ставкою НБ і пільговою ставкою проценту	
	Обсяг фактично виділ. бюджетних засобів, для відшкодування різниці між обліковою ставкою НБ і пільговою ставкою проценту	Реальна ставка проценту централізованих кредитів, - кредитів за обліковою ставкою НБ (різниця між обліковою ставкою НБ і зростанням цін на продукцію сільського господарства, у т. ч окремо на продукцію рослинництва і тваринництва)	
	Розрахункова сума податкових пільг, представлених с.-г. підприєм, у т. ч. за галузями і категоріями господарств	Сальдо податків й усіх видів субсидій і дотацій с.-г. товаровиробникам	
	Обсяг централізованих інвестицій		
	Відносні	Питома вага держ. бюджетних засобів, виділених на цілі розвитку сільського господарства, у ВВП; у національному доході	Питома вага державних, регіональних і місцевих бюджетних засобів, виділених на цілі розвитку с.-г. у загальному обсязі витратної частини державного і регіонального бюджету; виділених на цілі розвитку сільського господарства, у ВВП; у національному доході

Рис. 4.3. Групи показників оцінки державного управління розвитком сільського господарства

Джерело: власні дослідження.

Метод кореляційно-регресійного аналізу дозволяє поглибити та кількісно оцінити зв'язки між факторами, що пов'язані між собою не функціональними, а ймовірнісними залежностями. Можливим вбачається використання регресійних моделей:

$$Y = f\{X_1, X_2, \dots, X_n\}, \quad (4.15)$$

де X_i – коефіцієнти регресії є величинами, побудованими за інформацією, яка містить відомості про зв'язки, що склались у певний час між результативними показниками й факторами, що на них впливають.

Суттєвим у дослідженні тенденцій розвитку державного регулювання сільського господарства вбачається вивчення динаміки використання окремих інструментів підтримки аграрного сектору, серед яких важливе місце займають субсидії та субвенції, що здатні нівелювати неминучі диспропорції в умовах сільськогосподарського виробництва. Серед критеріїв, що характеризують ефективність податкових методів регулювання, можна виділити відношення суми податків, сплачених сільськогосподарським товаровиробниками до загальної суми доходів державного бюджету; валової продукції сільського господарства; валового доходу; чистого доходу; отриманих субсидій і дотацій.

Окремі елементи ефективності управління сільським соціумом виділяються дослідниками в процесі обґрунтування методики визначення продовольчої ефективності відтворення аграрного природно-ресурсного потенціалу, зокрема, шляхом поєднання оцінки загальної та виробничої продовольчої ефективності (Додаток Б). Аналіз даних, представлених у Додатку В, засвідчує розмаїття методологічних підходів до визначення ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму (з можливістю розрахунку ефективності розвитку його окремих складових). Разом із тим, як слушно зауважує О. Амоша, без наукового супроводу процесів розробки стратегій розвитку аграрного сектору та його підгалузей, прикладного забезпечення оцінки ефективності державного, регіонального, галузевого управління знижується якість як самих стратегій і програм, так і комплексу тактичних заходів з їх реалізації [4, с. 4]. Заслужовують на увагу погляди Л. Хорунжого, В. Кокорева, В. Матчинова, які пропонують розробку спеціальних програмних продуктів (комп'ютерних програм) для оцінки ефективності управління в аграрному секторі [297, с. 15].

Інструментом оцінки бюджетної підтримки сільського господарства Л. Усенко вважає статистичні та економіко-математичні методи, за допомогою яких можливо оцінити вплив різних факторів на ефективність господарської діяльності на сільських територіях:

$$Y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_4 + a_5, \quad (4.16)$$

де Y – валовий дохід, тис. грн.; x_1 – площа сільгоспугідь, га; x_2 – середньорічна чисельність працівників, чол.; x_3 – вартість основних фондів сільськогосподарського призначення, млн. грн.; x_4 – дотації і компенсації з усіх бюджетних джерел, тис. грн.; x_5 – природно-кліматичні умови, балів [285, с. 125].

Мірилом ефективності державного управління сільським соціумом може слугувати й рівень економічної безпеки аграрного сектору економіки, що отожднюється з формуванням умов для стійкого, максимально ефективного функціонування всіх його структурних компонентів. В основу методології оцінки впливу ефективності управління на економічну безпеку регіону, сільської території покладено методики порівняльного аналізу, визначення порогових показників (індикаторів) економічної безпеки, виведення інтегрального індексу економічної безпеки, моделі оцінки, аналізу і прогнозування економічної безпеки на основі методів статистичного аналізу, економетричного моделювання, адаптивної фільтрації [288, с. 20].

На думку Г. Жаворонкової, в структурі інтегрального показника економічної безпеки регіону мають бути показники виробничо-фінансової, матеріально-технічної, соціально-економічної, екологічно-техногенної складових, що сприяють досягненню економічної безпеки, а розробка економіко-математичних моделей може використовуватись за методом аналізу ієрархій (багатокритеріальної оптимізації) [75].

У найбільш елементарному вигляді ієрархія будується з вершини через проміжні рівні до найнижчого, який, у нашому випадку, є переліком необхідних до розгляду й оцінки часткових показників. Далі показники попарно порівнюються відносно їх впливу («ваги» або «інтенсивності») на узагальнюючий показник, а при подальшій обробці – на загальну характеристику, тобто на інтегральний показник. У результаті може бути виражено відносний ступінь (інтенсивність) взаємодії елементів в ієрархії, що потім отримує числовий вираз. У нашому випадку формалізований вираз поданого зв'язку між аналізованими показниками економічної безпеки можна представити у вигляді математичної моделі, тобто моделі, в яку чинники, що впливають на результат, входять у вигляді алгебраїчної суми:

$$B_1 X_1 + \dots + B_n X_n, \quad (4.17)$$

де Y_{int} – інтегральний показник економічної безпеки; X_i – показники, які впливають на економічну безпеку; B_i – вагове значення коефіцієнта.

Вважаємо, що для отримання можливості гнучкішої оцінки економічної безпеки на регіональному рівні потрібно здійснювати оцінку ефективності механізму прогнозування, що дозволить максимально передбачити негативні зміни зовнішніх і внутрішніх чинників і вживати заходів задля їх запобігання.

Отже, оцінка ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму здійснюється за методиками, що дозволяють відображати масштаби використання окремих інструментів державного регулювання. Її розглядають у площині ефективності використання фінансових ресурсів,

спрямованих в аграрний сектор, ефективності діяльності аграрних підприємств (та ефективності сільської економіки), ефективності взаємодії державних органів управління аграрним сектором на національному, регіональному, локальному рівнях ієрархії.

При формуванні алгоритму оцінки ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму до його етапів потрібно включати вибір показників, за якими можна у подальшому розраховувати рівень підтримки сільськогосподарських товаровиробників певної сільської території та коефіцієнти ефективності державної підтримки за рахунок засобів державного та регіонального бюджетів. У процесі оцінки ефективності визначається якість державних рішень та стан рівня державного регулювання, для чого використовуються групи відносних і абсолютних показників.

4.5. Використання програмно-цільового методу діагностики ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму

Реалізація аграрної політики потребує використання дієвих методів управління в процесах координації економічного розвитку сільського соціуму. До них відносяться методи програмування в державному управлінні, які вважаються зарубіжними та вітчизняними науковцями найбільш дієвими в умовах необхідності здійснення інтегрованого впливу на економічну, соціальну, просторову, екологічну складові соціуму. Їх використання потребує інноваційних підходів до організаційного забезпечення процесу, що зумовлює створення організаційно-управлінських структур, зокрема: центрів інноваційного розвитку, кластерних об'єднань, проектно-дослідницьких центрів тощо. Результативність застосування цих методів визначається комплексом чинників: налагодженим і чітко організованим процесом реалізації, наявністю ресурсного забезпечення та залученням громадськості (членів соціуму) до моніторингу результатів. Основною перевагою використання програмно-цільового методу діагностики вбачається його адаптованість до програмно-цільового управління.

Програми служать ефективним інструментом управління регіональним та локальним розвитком, оскільки передбачають вирішення певних завдань вузлового характеру і відповідну концентрацію ресурсів, а також цілеспрямований, комплексний, систематизований вплив на розвиток локального соціуму з метою підвищення економічної ефективності підприємництва, забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому та світових ринках та високої якості життя населення. Правильність та адекватність реаліям визначених у програмах перспективних напрямів розвитку дозво-

ляє програмному продукту активізувати природні регіональні переваги та елімінувати недоліки в процесі їх реалізації. У сучасних умовах в Україні та в аграрному секторі, зокрема, переваги програмного управління повною мірою ще не реалізовані, що зумовлює потребу теоретико-методологічного та прикладного забезпечення використання програмних методів в управлінні економічним розвитком сільського соціуму.

Найбільш розповсюдженим у світовій практиці методом програмування соціально-економічного розвитку є програмно-цільовий метод, який відображає концепцію послідовного (за розмаїттям рівнів значимості, деталізацією включених до програми комплексів і об'єктів) відбору цілей, підцілей, завдань, їх соціально-економічного, інформаційно-технологічного та інших напрямів розвитку; визначення способів і планів досягнення; збалансованого розподілу необхідних для цього ресурсів; організації ефективних взаємодій учасників і всеосяжного контролю реалізації. Можливості і переваги програмно-цільового управління у більшій мірі проявляються при вирішенні великомасштабних проблем стратегічного рівня, коли потрібні комплексне узгодження і цілеспрямоване залучення великого числа виконавців різних галузей і регіонів, значних обсягів капіталовкладень, трудових, майнових та інших видів ресурсів.

Теорія програмно-цільового управління почала формуватися у 1950 рр. в США, при цьому перші теоретичні розробки були пов'язані з дискусіями про перспективне планування управлінських дій на засадах визначення цілей. Водночас питання цільових програм розглядаються як одна найважливіших проблем координації розвитку соціуму, покликаних визначити цілі розвитку та напрями їх забезпечення на регіональному і локальному рівнях ієрархії державного управління. Праці дослідників того періоду містять досить докладний аналіз факторів, з урахуванням яких формуються цілі та розробляються програми. При цьому особлива увага приділяється факторам цілепокладання, пов'язаним з розробкою дерева цілей та алгоритму реалізації програми: встановлення часових меж реалізації, планування витрат на реалізацію, розподіл ролей та відповідальності виконавців. Створені наприкінці 1950 рр. математичні моделі управління проектами, зокрема метод критичного шляху (англ. *Critical Path Method* – *CPM*) та Ремінгтон Ренд (англ. *Remington Rand Corporation*), зумовили розробку програм оцінки і контролю процесу реалізації проекту, які стали використовуватись не тільки в управлінні технологіями корпорацій, а й у міжкорпоративному та державному управлінні [337, с. 46].

Вивчення досвіду використання програмування у державному управлінні на різних етапах розвитку країн світу вказує на можливість отримання довготривалої соціально-економічної ефективності від реалізації програ-

ми, оскільки вона є комплексом ієрархічно впорядкованих цілей, завдань, засобів їх досягнення, що забезпечені цільовим фінансуванням і належною правовою базою. В економічно розвинутих країнах у практику управління на державному та регіональному рівнях увійшли соціально-економічні програми, спрямовані на вирішення масштабних соціальних та екологічних проблем та засновані на бюджетному фінансуванні (Програма розвитку долини Теннессі, Федеральна програма розвитку Аппалацьких гір тощо). Категорія «програма» стала поширюватися на різні види управлінської діяльності – від добре опрацьованої системи заходів до виділення з бюджету коштів з метою фінансування заходів, які мають відносну ефективність [252, с. 200; 63, с. 62, с. 115].

Термін «програмне управління» в економічній науковій літературі широко використовується з 1970 рр. у контексті ефективного методу та інструменту державного управління, однак його зміст дослідники трактують в різних площинах. Наприклад, деякі ототожнюють програмне управління із цільовим управлінням, що здійснюється в процесі реалізації стратегії. Інші автори намагаються змістовно розмежувати поняття «програмне управління» й «програмно-цільове управління», показуючи, що вони виражають різні процеси стратегічного управління. Були спроби визначити програмне управління як самостійну економічну категорію, яка відноситься безпосередньо до процесу стратегічного управління корпорацією, країною, регіоном. Мало місце й ототожнення програмного управління з фіскальним забезпеченням державних програм соціально-економічного розвитку регіонів, сільських територій [9, с. 24; 252].

В умовах пошуку інноваційних підходів до державного регулювання аграрного сектору економіки України слід вивчати методологічні і прикладні аспекти багатоваріантних підходів до програмного управління з метою адаптації до умов розвитку сільського соціуму. Окремі напрями державного програмного управління отримали назву галузевого та регіонального програмування. Дискусії науковців щодо їх подібності або розрізненості тривають і досі. Одні вважають найважливішими цільовими завданнями регіональних програм перетворення галузевої структури виробництва для підвищення його ефективності та конкурентоспроможності; забезпечення високого рівня зайнятості, зниження безробіття; підвищення рівня доходів населення регіону; стримування інфляційних процесів. На думку інших, вони розглядаються як система централізованих і децентралізованих перспективних програм розвитку, що передбачають активний вплив держави та регіональних суб'єктів господарювання на формування територіальної структури економіки з метою забезпечення життєдіяльності у регіоні [252, с. 127]. На наше переконання, поняття «програмне управління» слід роз-

глядати через призму об'єктно-суб'єктних відносин як процес розробки програми розвитку галузі, регіону, місцевості з чітким формулюванням цілей, досягнення яких забезпечить економічний, соціальний, просторово-екологічний ефект на інноваційній основі.

У теорії і практиці програмного управління поки що не існує єдиної точки зору щодо цього поняття. Більшість авторів ототожнюють його з управлінням проектами та розглядають аспекти управління соціально-економічним розвитком макро-, мезо- і локальних об'єктів на засадах «концепції програмно-цільового планування (управління)» та «концепції проектного управління». У вузькому трактуванні поняття «програмно-цільове управління» означає сукупність планово-організаційних засобів формування комплексу взаємопов'язаних дій на засадах обґрунтування вихідної потреби, цілі, кінцевих і проміжних підцілей, ресурсів та фінансово-організаційних умов для досягнення проблеми. Програмно-цільове управління, на відміну від планування, включає й реалізацію прийнятого управлінського рішення [56, с. 204]. Програма, на відміну від традиційно складеного плану, має певні особливості, зокрема: орієнтацію на досягнення єдиної генеральної цілі, наявність переліку ресурсів для досягнення цілі, наявність повної системи взаємозалежних заходів для досягнення цілі, суворі обмеження термінів реалізації, формування спеціального органу управління, наділеного правами і ресурсами для координації [209, с. 34].

Згідно з концепцією проектного управління, проект є організаційно-технічною системою сформульованих завдань, фізичних об'єктів, технологічних процесів, технічної та організаційної документації, що створюються та запроваджуються для реалізації цих завдань, а також сукупність матеріальних, фінансових та інших ресурсів і управлінських рішень щодо їх виконання. Методологія проектного менеджменту, на думку Ф. О'Коннела, передбачає розробку, реалізацію та розвиток проекту як складної системи, що відтворюється та функціонує в турбулентному зовнішньому середовищі. Проектний підхід вимагає чітко визначених: завдань проекту та кінцевого результату, виділених чи наявних ресурсів, часових рамок та обмежень [290, с. 134].

Майже тотожні характеристики концептуального обґрунтування програмно-цільового та проектного управління дозволяють зробити висновок про існування одноманітної суті їх дефініцій. На наш погляд, програмне управління економічним розвитком сільського соціуму слід розглядати як процес формування і реалізації програм розвитку його економічної, соціальної, екологічної, просторової складових (або комплекс взаємопов'язаних проектів розвитку), із чітко визначеними цілями, засобами і термінами реалізації, фінансовим забезпеченням і відповідальністю *суб'єктів за їх*

виконання. Проект як елемент програми має забезпечувати необхідну глибину й детальність її планування. У цьому випадку приватні проекти доповнюють єдиний програмний комплекс. Використання цього методу сприяє докорінним зрушенням у розвитку соціальної сфери, екології, економіки і переходу до нових станів, які не можуть бути досягнуті в процесі реалізації цілей розвитку окремих виробничих, інфраструктурних або інших елементів сільського соціуму.

Розглядаючи інтеграційні чинники використання програмно-цільового методу в управлінні локальним соціумом, російський економіст Н. Мальцев підкреслює: «Для програмно-цільового методу характерним є одночасне забезпечення двох типів інтеграції економіко-соціально-екологічних і науково-технічних процесів: просторової (коли потрібно об'єднати зусилля суб'єктів, що належать до різних галузей), муніципальних утворень або форм власності та орієнтованої у часі, коли потрібно добитись чіткої послідовності та єдності різних етапів процесу руху до кінцевої мети, що передбачена програмою) [153, с. 228]. Погоджуючись з автором, вважаємо необхідним передбачати у програмі й порядок (або алгоритм) інтеграції, що дозволить упорядкувати планування програмних бюджетів.

Використання організаційно-господарського інструменту «цільова програма» виправдано для рішення далеко не всіх проблем, що виникають при функціонуванні господарських систем. Умовами програмно-цільового підходу є: по-перше, необхідність кардинальної зміни несприятливих пропорцій, структури, тенденцій розвитку економіки, соціальної сфери та екології; по-друге, комплексність соціально-економічної, науково-технічної та природно-екологічної проблеми, що потребує міжгалузевої та міжмуніципальної, регіональної координації програмних заходів; по-третє, необхідність скоординованого використання фінансових і матеріальних ресурсів різної відомчої, галузевої, муніципальної та іншої приналежності для особливо важливих цілей (державної, регіональної, муніципальної значимості) [254]. Виконуючи свою базисну функцію у розробці аграрної політики США, програмно-цільовий метод забезпечує чітке визначення пріоритетів розвитку, а на їх основі – цілей-завдань, для досягнення яких розробляються стратегії, програми, плани розвитку та формуються системи їх бюджетування. Ключові цілі за даними напрямками зображені у табл. 4.1.

Інтеграційний характер програм має прояв у можливості одночасної реалізації програми та державної контрактної системи. За такого підходу на перший план виходять не формальні характеристики програмного сектора економіки (загальне число програм, структурні характеристики програм і т. д.), а закладена у програмному методі можливість суттєво підвищити ефективність державного управління економікою. Згідно з

Таблиця 4.1

**Планування бюджету міністерства сільського господарства США
у 2010–2012 рр. (млн дол США)**

Ціль	Роки					
	2010	%	2011	%	2012	%
Посилення конкурентоспроможності сільськ. госп-ва	4070	3,4	4571	3,4	5058	3,9
Забезпечення стійкості фермерських господарств	35770	28,9	33135	25,2	32472	25,3
Підвищення рівня життя у сільській місцевості США	14699	11,9	18713	14,2	15097	11,9
Захист с.- госп-ва від епізоотій та біологічних шкідників	2887	2,4	2801	2,1	2813	2,1
Покращення харчування і здоров'я нації	55203	44,7	60105	45,7	62532	48,6
Охорона природних ресурсів і навколишнього середовища	10736	8,7	12124	9,4	10646	8,2
Всього бюджету за цілями	123365	100,0	131449	100,0	128618	100,0

Джерело: розраховано за [357, с. 8].

постулатами економічної теорії добробуту (*theoretical welfare economics theory*), економічний ефект реалізації муніципальних програм оцінюється приростом сумарної вартості суспільних і приватних активів на території їх дії. Особлива увага при цьому приділяється «зовнішнім ефектам», таким, наприклад, як економія витрат комерційного сектора в результаті розвитку інфраструктури. Наступним кроком є співставлення економічного ефекту від реалізації муніципальних програм з соціальними та екологічними втратами, що здійснюється за допомогою спеціальних методів «оцінки затрат і результатів» (*cost-benefit analysis*) та «співставлення затрат з ефектами» (*cost-effectiveness analysis*) [153, с. 236].

Разом з тим, особлива роль цільових програм у ринковій економіці визначається неспроможністю ринку повною мірою мобілізувати додаткові фінансові і матеріальні ресурси для розвитку локальних економічних систем (локальних соціумів), оскільки разом із успішним вирішенням завдань використання ресурсів, ринок не здатний вирішувати завдання їх відтворення, які потребують більш тривалого інвестиційного циклу. Тому все, що пов'язане з наданням економіці поступальної цільової динаміки в умовах дискретності господарських проблем, може вирішуватись за допомогою програм.

До переваг програмно-цільового методу управління економічним розвитком сільського соціуму слід віднести: 1) індикативний характер програм, терміни реалізації яких прямо залежать від забезпечення матеріальними і фінансовими ресурсами; 2) системний характер основних цілей і завдань програм із вирішення проблем розвитку економіки, соціальної сфери та екології; 3) забезпечення єдності методологічних і методичних підходів до вирішення завдань соціуму; 4) здатність концентрувати обмежені матеріальні і фінансові ресурси з метою вирішення принципових питань економічного розвитку сільського соціуму; 5) можливість використання ефекту мультиплікатора в умовах використання обмежених бюджетних ресурсів за рахунок додаткового залучення позабюджетних коштів. У цьому випадку визначається ініціюючий характер цільових програм, а саме – їх здатність до залучення фінансових ресурсів та підвищення інвестиційної привабливості регіону.

Розробка і впровадження державних цільових програм розвитку є дієвим методом регулювання економічних процесів. Державні цільові програми, завдяки концентрації фінансових, наукових, людських ресурсів при прийнятті якісно нових управлінських рішень, є одним із факторів подолання негативних соціально-економічних процесів в економіці. Тому наразі постала необхідність дослідження поняття «державна цільова програма». У вітчизняному законодавстві визначається, що державна цільова програма – це комплекс взаємопов’язаних завдань і заходів, які спрямовані на вирішення найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

Цільові комплексні програми – це об’єднані однією метою комплекси взаємопов’язаних завдань і адресних соціальних, економічних, наукових, науково-технічних та організаційних заходів, спрямованих на одержання відповідного кінцевого результату, враховуючи залучення всіх факторів, необхідних для досягнення поставленої мети [71, с. 220]. Оскільки реалізація програм передбачає комплекс економічних, соціально-дослідницьких, організаційно-господарських завдань і заходів, пов’язаних за ресурсами, виконавцями та строками, які спрямовано на реалізацію важливої проблеми найбільш ефективними шляхами в чітко встановлені строки, їх доцільно поділяти на державні, регіональні, локальні, місцеві та змішані.

Обґрунтовуючи необхідність масового освоєння інновацій в аграрному секторі економіки, Н. Сіренко доводить необхідність створення Державної цільової програми реалізації моделі інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України як спільного проекту державних і регіональних

фінансових, науково-освітніх, виробничих та інших суб'єктів інноваційного процесу. Упровадження в дію розроблених програмних заходів сприятиме реалізації задекларованих принципів розвитку сільської місцевості на інноваційних засадах; наблизить та поєднає в цілях і завданнях освіту, науку та виробництво, забезпечивши, таким чином, синергетичний ефект від їхньої тісної взаємодії; сприятиме відновленню та гармонізації екосередовища; створить засади для переходу аграрного сектору України зі шляху наздоганяючого розвитку на шлях випереджального; забезпечить підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, товаровиробників, галузі [252, с. 206].

Головне для кожної програми – досягнення результатів і забезпечення ефективності, що є важливим у діяльності інституту експертиз цільових програм. Для відбору проектів, що підлягають включенню в регіональні програми, пропонується використовувати метод аналізу ієрархій, здійснюваний за допомогою експертних оцінок. Визначення рангу пріоритетності пропонованих проектів повинне здійснюватися, виходячи із прийнятих критеріїв ефективності та реалізованості на основі формування матриці «Ефективність – Реалізованість». Для оцінки ефективності регіональних програм, не тільки з погляду досягнення кінцевого результату, але і з погляду управління процесом розробки та ходом реалізації програм, своєчасного прийняття рішень, їх якості, пропонується метод оцінки та рейтингування програм PART (*Program Assessment Rating Tool*), який входить до числа експертних методів. При цьому якісно розроблена програма, що вчасно зазнала коригування та управлінського впливу, але не дозволила досягти запланованих значень індикаторів, не може вважатися ефективною. Так само як і програма, що дозволила досягти запланованих значень щодо низки індикаторів, але реалізована з порушеннями, також не може вважатися повною мірою ефективною.

Методика відображає досвід американських науковців щодо введення заходів значущості і заснована на принципі поділу складної проблеми на дрібніші доти, поки кожна підпроблема не зможе бути різнобічно (на основі різних критеріїв) і надійно кількісно оцінена експертами. Для цього здійснюється: вибір об'єкта прогнозу, виявлення внутрішніх закономірностей об'єкта; підготовка сценарію; формулювання завдання і генеральної мети прогнозу; аналіз ієрархії; формулювання цілей; прийняття внутрішньої і зовнішньої структури; анкетування; математична обробка даних анкетного опитування; кількісна оцінка структури; верифікація; розробка алгоритму розподілу ресурсів; розподіл ресурсів; оцінка результатів розподілу [368, с. 8].

Використання цієї методики в державному управлінні сільським соціумом дозволить отримати передпрогнозу орієнтацію, сформувати внутріш-

ню структуру об'єкта («дерево цілей»), зовнішню структуру (систему локальних критеріїв), розробити варіанти ресурсного забезпечення елементів об'єкта. Прийнятими рівнями «дерева» будуть слугувати: національні цілі, заходи, завдання, принципи створення систем, функціональні підсистеми, науково-технічні проблеми. При використанні методики PART на виході визначають перелік кінцевих цілей, сумарні ваги цілей, які є показниками їх науково-технічної значущості. Сума коефіцієнтів відносної важливості для кожного рівня ієрархії державного управління аграрним сектором приймається за одиницю. На заключному етапі здійснюється раціональний розподіл ресурсів у відповідності до рівня цих коефіцієнтів. Це засвідчуватиме системність підходу до визначення складних планів соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки.

У дослідженнях вітчизняних авторів розглянуто закономірності, особливості, передумови регіонального розвитку та базові положення розробки програм соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць, а також практичного застосування методів програмного управління. Я. Макух зазначає, що програмна модель забезпечує поєднання цілей плану і проекту з ресурсами за допомогою спеціальних програм, що налаштовує на комплексне здійснення проектних робіт та ефективний розвиток об'єкта [150, с. 36]. До суттєвих відмінностей у формах здійснення програм відносяться специфіка їх дії, ступінь залучення державного і приватного секторів, масштаби, характер економічних та адміністративно-правових зв'язків.

У процесі дослідження теоретико-методологічних і прикладних аспектів програмного управління соціально-економічним розвитком регіонів та сільських територій І. Молчанов зауважує про необхідність використання «програмної децентралізації» державного управління, до переваг якої відносить можливість залучення представників громади, бізнесу та науки; розвиненість механізмів підтримки за рахунок позабюджетних джерел фінансування; чітко визначений механізм відповідальності за результати програм, а також систему мотивації і критерії оцінки діяльності розробника і координатора програми [174, с. 31].

Вважаємо, що теоретико-методологічне та прикладне забезпечення програмного управління економічним розвитком сільського соціуму повинно починатися з ряду принципів методичних позицій:

- наукового обґрунтування важливості програм з метою оптимізації їх кількості та зв'язку зі стратегічними пріоритетами розвитку регіонів та сільських територій;
- дотримання основних базових принципів програмного управління;
- наукового обґрунтування кількості програмних заходів в умовах ресурсної невизначеності на основі критеріїв відбору програмних

- проектів;
- організації дієвого контролю за результативністю та ефективністю програм на попередньому, проміжному етапі та етапі завершення;
- персоніфікації відповідальності за результати програм;
- організації міжпрограмної координації з метою виключення дублювання програмних заходів, неефективного розподілу бюджетних коштів;
- розширення переліку звітних показників для оцінки соціально-економічної ефективності регіональних програм.

Відповідність програм розвитку аграрного сектору базовим принципам програмного управління (легітимності, нормативності, реальності, конкретності цілей і завдань, принципів ресурсній досяжності поставленої мети) дозволить систематизувати нормативно-правове забезпечення програмно-цільового методу державного управління регіональним розвитком (інкорпорації) за критерієм предметного регулювання, що дозволить упорядкувати та згрупувати законодавчі норми, з метою підвищення ефективності реалізації цього методу управління аграрним сектором на різних рівнях ієрархії.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що програмне управління економічним розвитком сільського соціуму розглядається через призму об'єктно-суб'єктних відносин – як процес розробки програм розвитку галузі, регіону, місцевості з чітким формулюванням цілей, досягнення яких забезпечить економічний, соціальний, просторово-екологічний ефект на інноваційній основі, що передбачає формування комплексу цілей розвитку його окремих елементів за умов ймовірної зміни цільових установок та напрямів фінансування. До основних методів програмного управління економічним розвитком сільського соціуму відносяться програмно-цільовий, інтеграційний, проектний, рейтинговий, принципової ресурсної досяжності поставленої мети.

ГЛАВА V

СУЧАСНИЙ СТАН УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

5.1. Організаційно-економічні аспекти управління розвитком сільського соціуму

Управління економічним розвитком сільського соціуму в Україні забезпечується механізмами, сформованими на макро-, мезо- та локальному рівнях державного управління та в умовах організацій, що здійснюють господарську діяльність на сільських територіях. Їх вплив забезпечує економічну основу для відтворення циклів господарювання та якості життя сільського населення. Дослідження сучасного стану управління економічним розвитком сільського соціуму дозволить виявити особливості координації його економічної, соціальної, екологічної, просторової складових в локальних умовах, що у подальшому стане відправною точкою у розробці загальнодержавних і регіональних стратегій розвитку аграрного сектору економіки.

Вивчення організаційно-економічних аспектів управління сільським соціумом будемо здійснювати на засадах системного підходу з використанням методу декомпозиції відносно системи сільського соціуму та виявлення ступеню впливу різних інституціональних факторів на взаємодію її економічної, соціальної, екологічної, територіальної підсистем. Аналіз економічної підсистеми сільського соціуму здійснюється з огляду на демографо-економічні та соціальні тенденції у сільському соціумі. Сільське населення є основою відтворення сільського соціуму України та виконує найважливішу функцію – підтримку продовольчої безпеки країни (табл. 5.1).

Кількість сільського населення впродовж останнього десятиліття скоротилась на 10,8 %, що відповідає динаміці скорочення загальної кількості населення країни з причин природного скорочення, урбанізації, праце-демографічних, соціально-економічних трансформацій (темп природного скорочення 1990-2012 рр. збільшився з 58,1 % до 72,2 %). Це зумовило зміни його вікових, демографічних, економічних характеристик. Частка сільського населення у працездатному віці (16-59 років) у період 2002-2012 рр. залишається помірно постійною, кількість зайнятих у сільському господарстві, мисливстві, лісовому та рибному господарстві скоротилась на 13 %.

Таблиця 5.1

Демографо-економічна характеристика сільського населення України

Показники	Рік				2012 до 2002, %
	2002	2006	2010	2012	
А	1	2	3	4	5
Кількість населення України, млн осіб	48,2	46,7	45,6	45,4	94,0
Кількість сільського насел., млн осіб	15,9	15,1	14,4	14,2	89,2
Частка сільськ. насел. у заг. кільк. населення, %	33,1	32,4	31,6	31,4	-
Частка сільськ. насел. у працездатному віці, %	29,4	29,1	29,4	29,6	-
Кількість зайнятого населення України, млн осіб	20,3	20,7	20,3	20,4	100,2
Зайнято у с.-г., мисливстві, лісів. та рибному. господ., млн осіб	3,9	3,9	3,0	3,4	87,0
Зайнято у рибальстві, рибництві, тис. осіб	23,7	19,2	21,1	14,3	60,2
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн, всього:	230	806	2239	3026	> у 13 разів
у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, грн.	114	437	1467	2077	> у 18 разів
у рибальстві, рибництві, грн.	147	499	1191	1552	> у 10 разів
у промисловості, грн.	302	967	2580	3500	> в 11 разів

Джерело: розраховано за даними [264, с. 319)].

Згідно з теорією економічного зростання, здійснення економічної діяльності завжди орієнтоване на отримання прибутку від реалізації суспільно необхідних товарів і послуг, а циклічна швидкість економічного зростання залежить від величини доданої вартості. Формування ефективного механізму управління економічним розвитком передбачає встановлення пріоритетів організації взаємодії ресурсів, перетворення яких у бізнес-циклах найшвидше забезпечить передумови розширеного відтворення.

Розвиток економічної підсистеми системи сільського соціуму забезпечується, насамперед, сільським населенням, зайнятість якого у сільсько-господарському виробництві зумовлює створення валової доданої вартості у виробництві сільськогосподарської продукції (табл. 5.2).

Аналіз динаміки валової доданої вартості свідчить про перерозподіл пріоритетів у виробництві – зменшення частки сільського господарства у структурі валової доданої вартості у виробництві продовольства (з 16, 3 % у 2002 р. до 9, 2 % у 2012 р.). Разом із тим, можна констатувати, що сільське населення є основним продуцентом валової доданої вартості у виробництві продовольства, оскільки переважна його частка зайнята виробництвом сільськогосподарської продукції, про що свідчать дані табл. 5.3.

Таблиця 5.2

Валова додана вартість у сільському господарстві України*

млн грн

Показник	2002 р.	%	2006 р.	%	2010 р.	%	2012 р.	%
Валова додана вартість, усього	180490	100,0	388601	100,0	796481	100,0	1211886	100,0
у тому числі:								
–сільське господарство, мисливство, лісове господарство	29421	16,3	40542	10,4	65758	8,3	111748	9,2
–переробна промисловість	35592	19,7	86863	22,4	141878	17,8	180086	14,9

* У фактичних цінах

Джерело: розраховано за даними [264, с. 30].

Таблиця 5.3

Валова продукція сільського господарства*

млн грн

Показник	Рік			
	2000	2006	2010	2012
Усі категорії господарств	151022	179606	194886	223255
Індекси валової продукції до 2000 р.	1,00	1,19	1,29	1,48
Сільськогосподарські підприємства	57998	72765	94089	113082
Індекси валової продукції до 2000 р.	1,00	1,26	1,62	1,95
Господарства населення	93024	106841	100798	110172
Індекси валової продукції до 2000 р.	1,00	1,15	1,08	1,18
Вироблено всіма категоріями господарств:				
на одну особу, грн..	3071	3813	4249	4897
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	370,7	471,0	523,7	601,5
Структура виробництва валової продукції за категоріями виробників, %				
Сільськогосподарські підприємства				
Валова продукція, всього	38,4	40,5	48,3	50,7
у тому числі:				
продукція рослинництва	49,3	48,6	53,6	55,0
продукція тваринництва	21,0	26,2	38,8	41,8
Господарства населення				
Валова продукція, всього	61,6	59,5	51,7	49,3
у тому числі :				
продукція рослинництва	50,7	51,4	46,4	45,0
продукція тваринництва	79,0	73,8	61,2	58,2

*У постійних цінах 2010 р.

Джерело: розраховано за даними [250, с. 44, 45].

Переважне зростання індексів валової продукції сільськогосподарських підприємств на 70 в.п. (від 125,5 у 2006 р. до 195,0 у 2012 р.) вказує на стабільність забезпечення продовольчого потенціалу країни частиною сільського населення, яке працює у сільському господарстві. Зростання індексів валової продукції господарств населення вказує на підвищення особистої економічної активності членів сільського соціуму у веденні особистого господарства.

Досягнення цілей власного матеріального добробуту та якості життя на спільній території мотивує сільське населення до ефективного ведення сільськогосподарського виробництва (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік			2012 до 2010, %
	2010	2011	2012	
Кількість с.-г. підприємств				
Кількість найманих працівників, тис. осіб	645	632	625	96,8
Продуктивність праці 1 зайнятого у виробництві, тис. грн	132,6	165,2	159,6	120,3
Індекси продуктивності праці, до 2000 р.	4,9 рази	6,1 рази	5,8 рази	-
Фінансовий результат				
Фінансовий результат, млн грн.	22094	30182	33716	152,6
Чистий прибуток, млн. грн.	17253	25267	26960	156,3
Збиток, млн. грн.	4841	4915	6755	139,5
У % до загальної кількості				
підприємства, які одержали чистий прибуток	69,6	83,5	78,6	112,9
підприємства, які одержали чистий збиток	30,4	16,5	21,4	70,4
Рівень рентабельності, %:				
всієї діяльності	17,5	19,3	16,2	92,5
операційної діяльності	24,5	24,7	22,5	91,7
виробництва с.-г. продукції	21,1	27,0	20,5	97,5

Джерело: розраховано за даними [250, с. 52].

Аналіз даних табл. 3.4 підтверджує наявність продуктивного людського потенціалу сільського соціуму України, який в умовах глобальних трансформацій здатний підтримувати помірно стабільний рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва, одночасно отримуючи доходи від ведення особистого селянського господарства (ОСГ).

Хоча загальна кількість ОСГ за останнє десятиліття помірно зменшилась, спостерігається збільшення кількості площ земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та наявної техніки у приватній власності сільського населення (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Основні характеристики особистих селянських господарств

Показники	Рік			
	2002	2006	2010	2012
Загальна кількість господарств, тис. од.	4915	4612	4540	4301
з них господарства, які утримують худобу та птицю	3824	3346	3267	3111
мають у приватній власності с.-г. техніку	178	222	234	277
Площа земельних ділянок, всього, тис. га	6760	6560	6655	6501
в т.ч. для будівництва, обслуг. житлового будинку, госп. будівель	834	871	871	828
для ведення особ. сел. госп-ва	3060	2879	2873	2717
для ведення товарного с.-г. вир-ва	2796	2740	2841	2884
з них взятих в оренду	387	347	350	337
В розрахунку на одне господарство, га				
площа земельних ділянок, всього	1,38	1,42	1,47	1,51
в т.ч. для будівництва, обслуг. житлового будинку, госп. будівель	0,17	0,19	0,19	0,19
для ведення особ. сел. госп-ва	0,62	0,62	0,63	0,63
для ведення товарного с.-г. вир-ва	0,57	0,59	0,63	0,67
з них взятих в оренду	0,08	0,08	0,08	0,08
Чисельність поголів'я тварин, тис. голів				
ВРХ, всього	3309	2652	2454	2566
корів	2351	1804	1727	1655
свиней	3509	3311	3319	3031
Поголів'я в розрахунку на одне господарство, голів				
ВРХ, всього	0,67	0,58	0,54	0,60
корів	0,48	0,39	0,38	0,38
свиней	0,71	0,72	0,73	0,70

Джерело: розраховано за даними [250, с. 188, 192, 193].

Згідно з концепцією мотивації трудової діяльності такі дії можна охарактеризувати як самомотивацію сільського населення до отримання належних доходів за місцем проживання. Для членів ОСГ ведення товарного виробництва сільськогосподарської продукції забезпечує передумови власного економічного зростання та можливість участі в агробізнесі, зокрема, кооперації з виробниками аналогічної продукції, переробними підприємствами, ринковою інфраструктурою агробізнесу.

Аналіз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції свідчить про поступове збільшення обсягів виробництва за останнє десятиліття та зміну структури виробників за окремими продуктами, зокрема: більша доля картоплі, овочів, плодів та ягід, молока, вовни, меду виробляється в господарствах населення і складає відповідно 98,3, 85,9, 83,7, 79,4, 74,7, 94,3 % від загального обсягу виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

**Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції
за категоріями господарств**

ТИС. ТОН

Показники	Всього вироблено по роках				Відсотки виробленої продукції до підсумку галузі, %			
	2002	2006	2010	2012	2002	2006	2010	2012
Продукції рослинництва:								
у сільськогосподарських підприємствах								
Зернові та зерно-бобові культури	19964	28790	35841	36075	81,6	75,8	77,9	78,1
Цукрові буряки (фабричні)	11594	12145	9151	16837	87,8	78,5	90,9	91,3
Соняшник	3025	3709	5177	7131	87,5	78,8	81,4	85,0
Картопля	276	239	517	757	1,4	1,2	2,6	3,3
Овочі	986	780	1120	1433	16,9	10,7	13,4	14,3
Плоди та ягоди	264	200	214	369	18,2	11,8	13,3	18,4
у господарствах населення								
Зернові та зерно-бобові культури	4494	9225	10186	10141	18,4	24,3	22,1	21,9
Цукрові буряки (фабричні)	1604	3322	915	1601	12,2	21,5	9,1	8,7
Соняшник	431	996	1186	1256	12,5	21,2	18,6	15,0
Картопля	19561	19222	19148	22493	98,6	98,8	97,4	96,7
Овочі	4835	6514	7220	8582	83,1	89,3	86,6	85,7
Плоди та ягоди	1188	1489	1403	1639	81,8	88,2	86,7	81,6
Продукції тваринництва:								
у сільськогосподарських підприємствах								
у господарствах населення								
М'ясо (у забійній вазі)	1224	1008	883	938	73,7	63,2	46,1	42,5
Молоко	8989	11131	9373	8842	71,0	81,2	80,7	77,7
Яйця, млн. шт.	5831	6587	6649	7133	66,2	50,5	41,8	37,3
Вовна, т	2089	2503	3271	3168	61,4	78,3	79,6	85,1
Мед, т	48875	69001	72253	68817	93,2	96,6	97,6	98,0

Джерело: розраховано за даними [250, с. 91-95, 126-127].

Дані табл. 5.6 вказують на товарну спеціалізацію особистих селянських господарств, що свідчить про зосередження у них виробничих ресурсів та формування виробничого товарного потенціалу.

Економічним мотивом сільського населення до відтворення якості життя на сільських територіях є грошові доходи, отримані внаслідок різних видів діяльності. Структура грошових доходів сільських домогосподарств у період 2002-2012 рр. в основному не зазнала суттєвих змін (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Структура грошових доходів сільських домогосподарств України

Показники	Середньомісячні доходи у розрахунку на одне домогосподарство, грн			Структурні складові, %		
	2002	2011	2012	2002	2011	2012
Усього грошових доходів	247	2912	3270	100,0	100,0	100,0
Оплата праці	85	1197	1422	34,5	41,1	43,5
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6	137	1117	2,5	4,7	3,4
Доходи від продажу с.-г. прод.	62	3552	3402	24,9	12,2	10,4
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	652	970	1112	26,4	33,3	34,0
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грош. доходи	29	254	285	11,7	8,7	8,7

Джерело: розраховано за даними [250, с. 388-390].

Разом із збільшенням частки оплати праці у 2012 р. порівняно із 2002 р. зросла частка доходів від підприємницької діяльності та знизилась частка доходів від продажу сільськогосподарської продукції, що пов'язано із демографічними змінами, самопереорієнтацією зайнятості, зміною пріоритетів сільської молоді щодо праці у сільському господарстві.

Сільське населення, здійснюючи економічну діяльність, формує власну мотиваційну основу для життя у сільській місцевості, якість якого залежить від соціально-інфраструктурного, побутового облаштування території існування. Основними критеріями якості життя у сільському соціумі є забезпеченість житлом, об'єктами соціальної інфраструктури та доступність до послуг. До особливостей забезпеченості житлом сільського населення України відноситься користування індивідуально збудованими будинками (у т. ч. й тими, що збудовані попереднім поколінням, частка яких у загальній кількості житла у сільській місцевості складала 76 % на кінець 2012 р.), будівництво власних будинків, реконструкція існуючих, впорядкування

житла спільного проживання. Обладнання житла сільського населення у період 2002-2012 рр. зазнало позитивних змін (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Обладнання житлового фонду у сільських населених пунктах України
відсотків

Обладнання	Рік			
	2002	2006	2010	2012
Питома вага загальної житлової площі, обладнаної:				
водопроводом	17,9	20,0	27,1	30,3
каналізацією	12,9	15,7	23,2	26,4
опаленням	18,3	24,4	36,1	40,4
газом	82,5	84,1	84,5	84,4
гарячим водопостачанням	4,3	5,4	11,5	14,6
ваннами	11,1	13,4	20,6	23,7
підлоговими електроплитами	0,1	0,1	0,2	0,3

Джерело: розраховано за даними [264, с. 415].

За «ієрархією потреб» А. Маслоу, житло є первинною (базовою) потребою людини, задоволення якої вбачається ціллю її економічної діяльності разом із потребами в їжі, одязі, теплі [156, с. 114]. Покращення обладнання житлового фонду є елементом економічного розвитку сільського соціуму.

Таблиця 5.9

Прийняття в експлуатацію житла та об'єктів інфраструктури у сільській місцевості України

Об'єкти	Рік			
	2002	2006	2010	2012
Житло, загальна площа, тис.м ²	1229	1728	1237	3211
Житло на 1000 осіб населення, тис.м ²	77	113	85	225
Житлові будівлі, всього, од.	10598	11621	5900	15398
у т.ч. збудовані фізичними особами, од.	10225	11541	5535	15196
Загальноосвітні навчальні заклади, учнівських місць	15392	5172	3621	4460
Лікарняні заклади, од.	65	21	8	12
Амбулаторно-поліклінічні заклади, відвідувань за зміну	800	317	522	507
Автоматичні телефонні станції, од.	10848	11471	10994	10843

Джерело: розраховано за даними [264, с. 210, 216, 217].

Аналіз даних табл. 5.9 свідчить про тенденції помірною підвищення кількості введених в експлуатацію житлових площ за останнє десятиліття.

Зростає також кількість житлових будівель, збудованих фізичними особами, однак це не може бути підставою для однозначного твердження про підвищення мотивації сільського населення до життя і праці в селі та економічного розвитку сільського соціуму. Це зумовлено зростанням кількості житлових будинків, збудованих не для постійного проживання (міськими жителями для сезонного проживання або для вкладання коштів у нерухомість). Означене свідчить про велику асиметричність будівництва у сільській місцевості: у периферійних селах і районах житло майже не будується, а навколо великих міст і в рекреаційних зонах будується у великих обсягах. В Україні діяла всього одна програма сприяння сільському житловому будівництву, яка реалізовувалась шляхом надання забудовникам довгострокових пільгових кредитів (під 3 % річних); за нею споруджувалося лише 6-7 % житла, а доступ до неї досить обмежений і непрозорий.

Сільські населені пункти України характеризуються низьким рівнем централізованого водопостачання і водовідведення: станом на кінець 2012 р. водопровід мають 22 %, а каналізацію – 2,6 % сіл. Вдалим прикладом співпраці сільських громад, влади і підприємців з поліпшення інженерного обслуговування сіл є їх газифікація. При цьому бюджетні кошти і спонсорська допомога підприємців спрямовуються на будівництво підвідних газопроводів, а внески громадян – внутрішньо сільських мереж. Завдяки цьому кількість газифікованих сіл у період 2000-2012 рр. зросла у 2, 7 разів, а частка таких сіл у їхній загальній кількості досягла 51 %.

Доступність сільського населення до освітніх, медичних, соціально-культурних послуг характеризується кількістю відповідних закладів надання цих послуг, що знаходяться у зоні «комфортного доступу» від місця проживання людини. Як свідчать дані табл. 3.9, за останнє десятиліття суттєво скоротилась кількість загальноосвітніх та лікарняних закладів, що обумовлено зменшенням кількості дітей, сільського населення та реформуванням медичної галузі. Державні програми, які б мали нівелювати наслідки такої ситуації зокрема, програми, «Шкільний автобус» (в освітній галузі), «Медичний центр», «Оптимізація швидкої допомоги» (у галузі медичного забезпечення), хронічно недофінансовуються і недовиконуються, що призводить до зниження доступності до цих послуг за місцем проживання їх отримувачів – сільського населення.

Основними причинами погіршення доступу сільського населення до культурних послуг, чим також відзначається останнє десятиліття, є: звільнення сільськогосподарських підприємств від утримання власних об'єктів соціально-культурного призначення та участі у їхньому будівництві;

неспроможність місцевих бюджетів забезпечити належне фінансування установ і організацій соціальної сфери, які знаходяться на їхньому утриманні; низький платоспроможний попит населення на платні послуги, неготовність селян до розв'язання проблем життєзабезпечення на засадах самоорганізації та дольової участі у фінансуванні відповідних заходів.

Одним із чинників, що характеризує обсяги залучення грошових доходів сільського населення, розмір і структуру їх потреб, масштаби та ступінь задоволення попиту на товари, рівень життя, матеріального і культурного добробуту, є роздрібний товарооборот підприємств у сільській місцевості (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

**Динаміка роздрібногo товарообороту підприємств
у сільській місцевості України**

Показники	Рік				2012 до 2002, %
	2002	2006	2010	2012	
К-ть об'єктів роздрібної торгівлі (магазинів), тис.	29,8	19,0	13,9	11,4	38,3
Кількість об'єктів ресторанного господарства, тис.	10,2	8,1	7,7	7,0	68,5
Кількість напівстаціонарних об'єктів торгівлі (кіоски, автозаправні станції), тис.	3,6	2,9	2,8	2,5	69,3
Роздрібний товарооборот підприємств, млн грн	3361	7528	18829	33316	> у 9 разів
Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу, грн	210	497	1299	2344	111,4

Джерело: розраховано за даними [264, с. 273].

Дані табл. 3.10 дають підстави стверджувати про високий темп зростання роздрібногo товарообороту у період 2002-2012 рр. (у 9 разів). Насамперед це пов'язано із підтриманням купівельної спроможності сільського населення різними видами доходів протягом вказаного періоду, незважаючи на скорочення кількості об'єктів роздрібної торгівлі, ресторанного господарства, напівстаціонарних об'єктів торгівлі.

До особливостей дослідження територіальної підсистеми сільського соціуму відноситься те, що вона є одночасно засобом виробництва (земельні ресурси), простором існування сільського соціуму (сільські території), джерелом фінансового забезпечення сільського населення (отримання доходу від оренди паїв). Використання земельних ресурсів є основою економічного забезпечення розвитку сільського соціуму. Згідно з класичною економічною теорією наявність природного капіталу та економічний інтерес індивіда у задоволенні власних потреб активізують стимули людини до

участі в економічній діяльності з перетворення та відтворення цього ресурсу. Однак, дослідники теорії економічного зростання стверджують, що ефективність використання різних видів ресурсів залежить не тільки від їх наявності (забезпеченості ними), а й від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, які формують систему взаємодії ресурсів, праці, інтелекту, інновацій, інформації. З огляду на означене, дослідження територіальної підсистеми сільського соціуму слід здійснювати у площині вивчення аспектів впливу ефективності її використання на економічний, рекреаційний, соціально-культурний потенціал сільського населення.

Аналіз розподілу земельної площі за користувачами – сільським населенням – свідчить про достатність показника землезабезпеченості, який у зарубіжній практиці пов'язують з оптимальним територіальним ресурсом для відтворення життєвого простору та розраховують як кількість «ефективних» земельних ресурсів, що припадає на одного жителя територіального анклаву (табл. 5.11).

Таблиця 5.11

Розподіл земельної площі та с.-г. угідь в Україні, 2012 р.

Види земель	Усього земель	Землі с.-г. підприємств	Землі громадян	з них: на од. екон. актив. сільськ. насел., га	Землі інших користувачів
1	2	3	4	5	6
Загальна земельна площа млн га	60,4	21,4	16,4	0,4	22,5
Сільськогосподарські угіддя, млн га	41,5	20,7	15,8	0,4	5,1
у т.ч. рілля	32,5	19,4	11,6	0,6	1,5
сіножаті	2,4	0,4	1,2	5,4	0,8
пасовища	5,5	0,7	2,2	3,0	2,5
Землекористувачі у % до підсумку видів земель					
Загальна земельна площа млн га	100,0	35,5	27,1	0,0	37,4
Сільськогосподарські угіддя, млн га	100,0	49,6	38,0	0,0	12,4
1	2	3	4	5	6
у т.ч. рілля	100,0	59,5	35,8	0,0	4,7
сіножаті	100,0	16,3	49,9	0,0	33,8
пасовища	100,0	12,2	41,1	0,0	46,7

Джерело: розраховано за даними [264, с. 146].

Цей показник визначався шляхом розрахунку кількості земель громадян на одну особу економічно активного сільського населення, що складало у 2012 р. 0,4 га сільськогосподарських угідь (для порівняння: у Німеччині показник складає 0,09 га; Франції – 0,07 га; Японії – 0,01 га; США – 0,32 га) [134].

Економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь вказує на те, що задіяні ресурси разом із наявним земельним потенціалом забезпечили виробництво суспільно необхідного продукту, що є мотивом для участі сільського населення у наступних циклах економічного відтворення ресурсного потенціалу (табл. 5.12).

Таблиця 5.12

Використання площі, з якої зібрано врожаї в Україні

тис. га

Культури	Рік				
	2002	2006	2010	2012	2012 до 2002, %
Зернові та зернобобові культури	12587	14605	15470	14792	118
Цукрові буряки	747	623	320	449	60
Соняшник	2842	3689	4193	5082	179
Картопля	1631	1516	1412	1444	88
Овочі	519	464	456	503	97
Плодово-ягідні насадження	378	266	229	223	59

Джерело: розраховано за даними [264, с. 151].

Дані табл. 5.12 вказують на суттєве збільшення у період 2002-2012 рр. виробництва зернових і зернобобових культур (на 60,7%), овочів (на 77,2%), цукрових буряків, плодів та ягід – майже у два рази. Це свідчить про тенденцію до підвищення ефективності використання основного засобу виробництва – земельних ресурсів. За даними табл. 5.13 можна зробити висновок про існуючу тенденцію до підвищення урожайності основних сільськогосподарських структур.

Застосовані праця, навички і вміння членів сільського соціуму в сільськогосподарській діяльності зумовили позитивний результат – підвищення обсягів виробництва продукції рослинництва, про що свідчать дані табл. 5.14.

Таблиця 5.13

Урожайність продукції рослинництва

ц/га

Культури	Рік				2012 до 2002, %
	2002	2006	2010	2012	
Зернові та зернобобові культури	19,4	26,0	29,8	31,2	1,6 рази
Цукрові буряки	177	248	315	411	2,3 рази
Соняшник	12,2	12,8	15,2	16,5	135,1
Картопля	122	1282	1392	1612	132,2
Овочі	1122	1572	183	1993	1,8 рази
Плоди та ягоди	38	64	71	90	2,3 рази

Джерело: розраховано за даними [264, с. 151].

Таблиця 5.14

**Динаміка валового збору продукції рослинництва
сільгосп підприємствами України**

тис. тон

Культури	Рік				2012 до 2002, рази
	2002	2006	2010	2012	
Зернові та зернобобові культ.	24459	38016	46028	46216	1,9
Цукрові буряки	13199	15468	10068	18439	1,4
Соняшник	3457	4706	6364	8387	2,4
Картопля	19838	19462	19666	23250	1,2
Овочі	5821	7295	8341	10017	1,7
Плоди та ягоди	1453	1690	1618	2009	1,4

Джерело: розраховано за даними [264, с. 163].

Дані табл. 5.12–5.15 вказують на підвищення показників використання земельних площ, зокрема, збільшення площ сільськогосподарських угідь, підвищення урожайності основних культур, валового збору та обсягів реалізації (у натуральних показниках). Хоча аналіз натуральних показників не вказує на економічну ефективність використання земельних ресурсів, його результати в цьому дослідженні підтверджують наявність тісної економічної взаємодії між членами сільського соціуму та просторовою системою сільських територій.

Економічним мотивом підвищення ефективності використання земельних ресурсів сільським населенням вбачається можливість отримання доходу від використання та оренди земельних ділянок (табл. 5.16).

Таблиця 5.15

**Динаміка реалізації продукції рослинництва
сільгосп підприємствами України**

тис. тон

Продукція рослинництва	Рік				2012 до 2002, %
	2002	2006	2010	2012	
Зернові та зернобобові культ.	10726	19458	31686	33669	3,1 рази
Цукрові буряки	10971	10956	6348	10817	98,4
Олійні культури	2284	2612	7239	10785	1,7 рази
Картопля	86	117	306	438	5,1 рази
Овочі	536	398	807	962	1,8 рази
Плоди та ягоди	209	169	181	284	1,1 рази

Джерело: розраховано за даними [264, с. 163].

Таблиця 5.16

**Динаміка структури с.-г. угідь за їх фактичним використанням
у сільських домогосподарствах**

у відсотках

Показники	Рік			
	2006	2010	2011	2012
Сільськогосподарські угіддя, всього	100,0	100,0	100,0	100,0
в т.ч. рілля	90,7	88,1	87,7	87,6
багаторічні насадження, з них:	1,6	1,2	1,2	1,2
сади	1,3	0,9	0,9	0,9
виноградники	0,2	0,1	0,2	0,2
ягідники	0,1	0,2	0,1	0,1
сіножаті, пасовища	7,1	9,7	9,9	10,1
перелоги	0,6	1,0	1,2	1,1
Видано пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв, у % до загального обсягу реалізації				
Зернові та зернобобові культури	10,5	9,6	8,3	6,0
Олійні культури	2,0	0,7	0,6	0,4
Цукрові буряки	0,0	0,0	0,0	–
Картопля	0,4	0,1	0,1	0,1
Овочі	0,9	0,2	0,1	0,1
Плоди та ягоди	0,9	0,2	0,1	0,1
Худоба та птиця (у живій вазі)	0,4	0,1	0,0	0,1
Молоко та молочні продукти	10,5	9,6	8,3	6,0
Яйця	2,0	0,7	0,6	0,4
Вовна	0,0	0,0	0,0	–

Джерело: розраховано за даними [250, с. 143].

У структурі сільськогосподарських угідь за їх фактичним використанням у сільських домогосподарствах у період 2006–2012 рр. переважає рілля, що свідчить про існування економічної самомотивації сільського населення до отримання доходів від використання земельних ресурсів. Доходи селян доповнюються отриманням сільськогосподарської продукції в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв.

Аналіз використання приватної земельної ділянки сільським населенням свідчить про перевагу оренди земельних ділянок порівняно із самостійним обробітком, створенням фермерських господарств, що вказує на низьку мотивацію членів сільського соціуму до праці на землі (рис. 5.1).

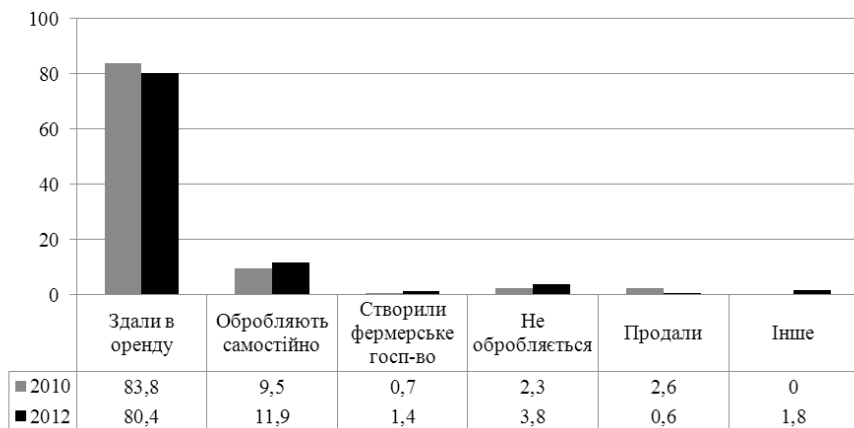

Рис. 5.1. Використання приватної земельної ділянки сільським населенням України

Джерело: побудовано на основі [250, с. 165].

У структурі сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості частка грошових доходів від продажу сільськогосподарської продукції у період 2002-2012 рр. зросла з 18,7 % до 37,4 %, а вартість спожитої продукції, отриманої від особистого підсобного господарства та самозаготівель, зменшилась в означений період з 34,4 % до 9,6 % (табл. 5.17).

Таблиця 5.17

Структура сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості*

Показники	Рік		
	2002	2011	2012
Усього сукупних ресурсів, грн.	458	3522	3823
Середній загальний розмір земельних часток-паїв сільських домогосподарств та орендованих ділянок, га	3,05	2,92	3,15
Отримано населенням у % до сукупних ресурсів			
Грошові доходи	54,0	82,7	85,5
Оплата праці,	18,7	34,0	37,4
Доходи від продажу с.-г. продукції	13,4	10,1	8,9
Вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ та від самозаготівель	34,9	12,2	9,6

* У середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство.

Джерело: розраховано за даними [250, с. 190].

Це вказує на зорієнтованість сільського населення до отримання грошових доходів від використання земельних ресурсів та підвищує мотивацію до діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції.

Розвиток екологічної підсистеми сільського соціуму відбувається одночасно з розвитком економічної, соціальної, просторової підсистем та характеризується виконанням функцій, пов'язаних із збереженням природного середовища, виробництвом екологічно чистої продукції, що поступово приводить до формування екологічної поведінки та екологічної свідомості.

Стан екологічної підсистеми сільського соціуму слід оцінювати за допомогою вивчення рівня забруднення землі, водних ресурсів, повітряного басейну, накопичення відходів до і після проведених природоохоронних заходів. Оцінка ефективності природоохоронних заходів та обов'язкове їх включення до регіональних стратегій розвитку аграрного сектору стимулюватиме екологічну відповідальність керівників різних рівнів управління та формування екологічної культури у сільського населення, у т.ч. й при веденні особистого господарства. В останні роки спостерігається збільшення площ меліорованих земель та їх використання під виробництво сільськогосподарських культур, валового збору сільськогосподарських культур на цих землях (табл. 5.17). Це зумовлено збільшенням обробітку посівів мінеральними добривами, підвищенням урожайності (табл. 5.18).

Таблиця 5.18

Стан агроекологічного відновлення земельних ресурсів в Україні

Показники	Виробництво основних сільськогосподарських культур на меліорованих землях					
	Політи зрошувальні землі			Осушені землі		
	2002	2010	2012	2002	2010	2012
Площа, з якої зібрано врожай, тис. га						
Зернові та зернобобові культури	176,0	125,2	132,5	517,6	433,0	459,3
Цукрові буряки (фабричні)	3,0	0,3	0,3	22,1	22,6	16,2
Соняшник	24,8	24,6	33,5	8,3	16,6	40,9
Валовий збір, тис. т						
Зернові та зернобобові культури	670,6	515,8	547,3	1248,5	1188,7	1976,5
Цукрові буряки (фабричні)	98,9	8,3	11,2	561,7	675,1	666,2
Соняшник	29,2	46,2	57,9	7,2	24,2	72,2
Урожайність, ц/га						
Зернові та зернобобові культури	38,1	41,2	41,3	24,1	27,4	43,0
Цукрові буряки (фабричні)	326,8	328,0	433,2	254,7	299,2	411,5
Соняшник	11,8	18,8	17,3	8,7	14,6	17,6

Джерело: розраховано за даними [250, с. 497].

Незважаючи на ряд негативних наслідків використання мінеральних добрив, результати наукових досліджень вітчизняних учених свідчать, що завдяки застосуванню добрив можна одержати у середньому 40-50% приросту основних сільськогосподарських культур, що значно вище, ніж частка приросту врожаю від сорту насіння, засобів захисту рослин чи обробітку ґрунту [52, с. 85].

Таблиця 5.19

Динаміка внесення добрив під сільськогосподарські культури

Види культур	Рік			
	2002	2006	2010	2012
Мінеральні добрива внесені під посіви, кг поживної речовини:				
зернових та зернобобових культур	15	35	51	79
технічних культур	18	39	49	66
овочів та баштанних культур	23	90	134	172
картоплі	66	188	237	209
кормових культур	6	10	15	29
Органічні добрива внесені під посіви, т:				
зернових та зернобобових культур	0,8	0,5	0,5	0,5
технічних культур	3,1	1,2	0,4	0,4
овочів та баштанних культур	2,9	1,3	1,0	0,6
картоплі	40,1	17,1	6,3	3,8
кормових культур	1,1	1,2	2,0	1,6

Джерело: розраховано за даними [250, с. 497].

Означене свідчить про необхідність у перспективі розробляти стратегії мінімізації негативного впливу добрив на навколишнє природне середовище.

У сільських домогосподарствах впродовж останнього десятиліття спостерігається сталість здійснення екологічних заходів, зокрема, використання добрив та засобів захисту рослин, вапнування ґрунтів, сівозмін, іригації земель, санітарної обробки тваринницьких приміщень (табл. 5.20).

До того ж, перевага вибору екологічних заходів ґрунтується на власній потребі домогосподарства у конкретному заході, яку визначає його господар. Прикладом може слугувати вибір екологічного заходу залежно від оцінки якості ґрунтів своїх ділянок господарем. Означене вказує на мотивацію сільського населення до планування екологічних заходів та готовність нести витрати на їх здійснення.

Таблиця 5.20

**Екологічні заходи, що здійснюються у домогосподарствах
сільського населення України**

Показники	Рік				
	2002	2006	2010	2011	2012
Використання добрив та засобів захисту рослин, %					
Мінеральні добрива	56,2	56,4	54,5	56,1	56,7
Органічні добрива	89,0	84,8	84,0	83,4	85,4
Засоби захисту рослин	86,7	86,0	86,0	86,3	85,2
Здійснення окремих екологічних заходів, %					
Вапнування ґрунтів	3,4	2,4	2,5	2,8	4,3
Сівозміна	49,4	58,4	58,4	58,5	60,1
Іригація земель	8,1	6,6	4,5	4,9	4,2
Санітарна обробка тваринницьких приміщень	66,3	57,6	58,7	59,6	59,6
Санітарний контроль якості молока	48,5	23,4	22,1	23,9	22,4
Процентне співвідношення домогосподарств, що оцінюють якість ґрунту своїх земельних ділянок як:					
хороша	21,2	25,0	23,6	23,9	24,8
середня	73,7	69,8	72,4	70,7	70,9
погана	5,1	5,2	4,0	5,4	4,3

Джерело: розраховано за даними [264, с. 194].

Система державного регулювання екологічного стану сільськогосподарського виробництва ґрунтується на фінансуванні екологічних заходів, передбачених стратегіями і планами розвитку аграрного сектору. У період 2010-2012 рр. спостерігалось зменшення витрат на охорону природного навколишнього середовища у капітальних інвестиціях одночасно з незначним збільшенням їх у поточних витратах (табл. 3.21).

Дані табл. 3.20 свідчать про збільшення обсягу капітальних інвестицій у сільське господарство, мисливство, лісове господарство за останні три роки, однак його частка у структурі усіх капітальних інвестицій залишається низькою. Частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету у капітальних інвестиціях за аналізований період стрімко зменшилась (від 7,9 % у 2010 р. до 1,4 % у 2012 р.). Це зумовлює недофінансування (або його відсутність) природоохоронних заходів, що знижує (або зводить нанівець) мотивацію сільського населення до цієї сфери діяльності.

Таблиця 5.21

**Капітальні інвестиції
на охорону навколишнього природного середовища**

Показники	Розмір інвестицій по роках			Відсоток у загальних інвестиціях		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Усі капітальні інвестиції, у факт. цінах, млн грн	189061	259932	293692	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12062	17006	19363	6,4	6,5	6,6
Відсоток витрат за рахунок коштів держбюджету, %:						
у капітальних інвестиціях,	7,9	8,5	1,4	x	x	x
у поточних витратах	1,3	2,1	2,5	x	x	x

Джерело: розраховано за [264, с. 514].

Отже, проведений аналіз організаційно-економічних засад розвитку сільського соціуму свідчить про наявність аспектів економічного зростання (збільшення обсягів валової продукції сільського господарства, зростання показників ефективності сільськогосподарського виробництва та ефективності використання земельних ресурсів, збільшення обсягів роздрібного товарообороту у сільських населених пунктах, покращення облаштування житла у сільській місцевості, збільшення площ виробництва сільськогосподарських культур на меліорованих землях, впровадження заходів із агроекологічного відновлення земельних ресурсів, збільшення площі земельних ресурсів, що припадає на одинцю економічно активного сільського населення.). Разом із тим, відбувається зменшення кількості сільського населення, суттєве скорочення учнівських місць у загальноосвітніх закладах та лікарняних ліжок, загальної площі збудованих житлових будинків. Означені трансформації вказують на існування передумов економічного розвитку сільського соціуму, управління яким має здійснюватись з урахуванням впливу на проблемні зони його розвитку.

5.2. Тенденції розвитку сільського соціуму як об'єкта управління

Управління сільським соціумом є сукупністю методів, інструментарію, правил, норм і положень, які трансформуються в процеси координації розвитку його економічних, соціальних, екологічних, просторових складових за допомогою управлінських рішень, що формуються на різних рівнях

ієрархії управлінської системи та забезпечують трансформацію об'єктів у територіальних і функціональних рамках аграрного сектору економіки. Результатом трансформацій є набуття нових якостей самим об'єктом, зміна організаційних, мотиваційних, технологічних, фінансових чинників, що призвели до означених змін.

Трансформація розвитку сільського соціуму в умовах впливу на нього управлінської системи забезпечує виокремлення механізму, за допомогою якого відбувається посилення іманентності підсистем сільського соціуму, внутрішнього зв'язку між їх елементами внаслідок підвищення ефективності взаємодії. Це забезпечує принцип універсальності законів управління у системах різної природи (економічної, соціальної, екологічної, просторової), згідно з яким методи управління обираються шляхом встановлення рівня зворотного зв'язку у процесі взаємодії та вибору пріоритетного методу (детермінованого, програмно-цільового, ціннісно-орієнтованого) [12, с. 65; 302, с. 62-64], що в контексті даного дослідження сприятиме формуванню пропозицій з об'єктивної оптимізації системи управління економічним розвитком сільського соціуму.

Економічний розвиток сільського соціуму відбувається внаслідок постійної взаємодії управлінських, економічних, соціальних, просторових, екологічних елементів (ресурсів), які має кожне організоване утворення, із зовнішнім середовищем (різними ринковими інститутами). Означена взаємодія зумовлює необхідність спрямування внутрішніх і зовнішніх координацій на міжорганізаційній «ланцюжок» досягнення цілей, що свідчить про необхідність ефективного управління як у кожній організаційній системі, так і в зовнішньоорганізованих системах (вертикальної інтеграції, логістичних, маркетингових, збутових, постачальницьких, переробних, інфраструктурних тощо). За цих умов сільський соціум стає об'єктом управління, поведінка якого регулюється, планується, організовується, мотивується, контролюється управлінськими суб'єктами на макро-, мезо- і локальному рівнях управління аграрною економічною системою.

Управління економічним розвитком сільського соціуму в аграрній політиці України пов'язане із державним регулюванням розвитку сільських територій в межах діючої нормативно-правової бази з урахуванням сучасної соціально-економічної ситуації як у сільській місцевості, так і в країні в цілому. Наразі в Україні немає окремих спеціальних умов регулювання розвитку сільських чи міських територій. Формування бюджетів, їх використання, організація функціонування територіальних громад відбувається відповідно до чинного Податкового кодексу України та Бюджетного кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших базових законів без урахування географічного положення, густоти населення, ресурсної бази тощо.

Оскільки члени сільського соціуму переважно зайняті у сільськогосподарському виробництві (що є основним видом діяльності для відтворення якості життя на сільських територіях), їх стан в якості об'єктів державного управління слід розглядати у площині впливу механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва, яка спрямована на забезпечення отримання прибутковості виробництва на рівні, що забезпечує розширене відтворення, створення сприятливих соціальних умов життя сільського населення та покращення добробуту їхніх сімей, формування передумов для збереження та комплексного розвитку сільських територій, задоволення потреб населення України в якісних і доступних продуктах харчування, розширення експортного потенціалу країни (табл. 5.22).

Таблиця 5.22

Результативність механізму державної підтримки сільськогосподарського виробництва

Напрямок державної підтримки	Результат (основні причини недовиконання)
Цінове регулювання, створення Аграрного фонду	– зменшення фінансування заходів прямої підтримки аграрного сектору (2012 р.); – неефективне використання коштів Аграрним фондом при здійсненні ним цінового регулювання на аграрному ринку; – відсутність участі с.-г. товаровиробників у формуванні державного інтервенційного фонду зернових культур та отримання квот шістьма підприємствами, які отримали 70 % зерна (2012 р.).
Субсидії та дотації на виробництво та придбання ресурсів	– виробничі дотації у рослинництві, погоктарні виплати, виплати на наявне поголів'я; – доплати за здану худобу – недофінансування по всіх напрямках у період 2009 -2012 рр. у межах 40-60 %.
Фінансово-кредитна підтримка	– підтримкою скористалися 4,3% с.-г. підприємств та 10% фермерських господарств; – низький рівень обізнаності селян щодо можливостей одержання ними державної допомоги, складний процедурний механізм і непрозорість її отримання.
Податкове стимулювання	– фіксований сільськогосподарський податок; – спеціальний механізм сплати ПДВ.
Спеціалізована підтримка за окремими напрямками та програмами	– недостатні обсяги фінансування державних програм, а також неефективність використання коштів за ними; – припинення дії державних цільових програм; – низький рівень використання державою непрямих заходів підтримки аграрного сектору.

Джерело: складено на основі даних [226; 227; 305].

Аналіз результатів використання означених механізмів свідчить про наявність проблем у державній підтримці сільськогосподарського виробництва у даній сфері.

Визначаючи розвиток аграрного сектору, зміцнення присутності України на світовому ринку аграрної продукції як одну з підойм забезпечення стійкості та динамічності економічного розвитку країни, слід враховувати особливості конкурентної ситуації на цьому ринку. Зокрема, вона характеризується наявністю активної державної підтримки сільськогосподарського виробництва. Основними цілями такої підтримки є такі: підтримка товарного виробництва та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства; підтримка дрібних товаровиробників, підприємців-початківців, сімейних ферм та кооперативних об'єднань; охорона земель та раціональне використання сільськогосподарських угідь; встановлення цін підтримки на окремі види сільськогосподарської продукції; розвиток ринкової інфраструктури; підтримка місцевих ініціатив розвитку сільських територій та якості життя на селі; розвиток аграрної науки та впровадження новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції, догляду за тваринами, систем обробітку ґрунту та ін.; розвиток сільськогосподарського машинобудування.

Для з'ясування того, наскільки державна система управління аграрним сектором економіки є адекватною викликам розвитку сільського соціуму в умовах глобалізації, проаналізуємо зміст і результати виконання Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. (далі – Програма), затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [58; с. 10]. Хоча в цьому документі йдеться про необхідність комплексного розвитку сільських територій, але розуміння комплексності обмежується соціальною інфраструктурою села, про що свідчить назва усіх 15 підрозділів другого розділу. До того ж не зовсім зрозуміло, що саме складає зміст розвитку сільських територій, оскільки лише назва двох підрозділів пов'язана із сільськими територіями (державною підтримкою депресивних територій та удосконаленням системи управління розвитком територій), а всіх інших – із соціальною сферою сільських поселень. Можна констатувати, що вищезгадана Програма практично не виконується. За висновками Колегії Рахункової палати, «найгострішими проблемами на селі продовжують залишатися занепад соціальної сільської інфраструктури, відсутність мотивації до праці, безробіття, бідність, трудова міграція та, як наслідок, обезлюднення сільської місцевості». При цьому в законах України про державний бюджет на 2007-2008, 2008-2009, 2010-2011 роки фінансування спеціальних бюджетних програм, спрямованих на розвиток сільських територій, відсутнє [82]. Проблеми еконо-

мічного розвитку сільського соціуму як об'єкта управління знаходяться у площині неузгодженості векторів координації, що формуються на різних рівнях ієрархії управління, відсутності дієвих механізмів співфінансування, низького рівня використання схем міжгалузевих трансферів підтримки розвитку територій та галузей.

5.3. Вплив ендogenous потенціалу сільських територій на економічний розвиток сільського соціуму та методика його оцінки

Розвиток сільського соціуму потребує оперативного регулювання у нинішній ситуації і прийняття відповідних рішень із приводу визначення обсягів підтримки його складових за різними напрямками фінансування. Прийняття рішення про надання певного виду державної фінансової підтримки сільськогосподарським підприємствам, сільським домогосподарствам, сільським територіям здійснюється на регіональному рівні управління, виходячи з реальних потреб об'єктів. Це зумовлює необхідність вивчення реального стану потенціалу сільського соціуму регіону та ендogenous потенціалу сільських територій. Пропонується методика комплексної оцінки ендogenous потенціалу сільських територій, сутність якої полягає у виявленні потенційних можливостей ефективного відтворення економічної, соціальної, екологічної, просторової складових у процесі економічного розвитку сільського соціуму та забезпечення їх максимального використання в управлінні аграрним сектором економіки.

Найбільш об'єктивно такий аналіз можна провести, оцінюючи зміну індикаторів ендogenous потенціалу сільських територій. Вибірка містить 23 райони Житомирської області, які ототожнимо із сільськими територіями. Оскільки просторова складова сільського соціуму є основою його економічного розвитку, базою первинного групування обрано розмір сільськогосподарських угідь. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств, вартість основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення регіону, рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств віднесено до факторів формування ендogenous потенціалу сільських територій. Групування сільських територій за площею сільськогосподарських угідь розкриває характер територіального економічного поділу основного засобу сільськогосподарського виробництва – землі (табл. 5.23).

Таблиця 5.23

**Вплив розмірів сільськогосподарських угідь
на результати виробництва, 2012 р.**

Показники	Групи районів за площею с.-г. угідь, тис. га					Всього
	< 10	10-20	20-30	30-40	>40	
Кількість районів у групі	4	10	3	3	3	23
Кількість діючих с.-г. підприємств, од.	29	59	71	46	94	58
Площа с.-г. угідь, тис. га	3,0	15,6	24,5	37,3	47,8	21,6
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	46,0	65,4	78,8	60,6	58,4	61,8
Вартість основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, млн грн	58,0	84,6	114,2	110,8	224,5	102,4
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	1,1	15,6	17,2	16,6	24,5	15,0

Джерело: розраховано за даними [81].

У результаті проведених досліджень відмічена значна відмінність у наявній площі сільськогосподарських угідь у групах. Зокрема, група районів із площею сільськогосподарських угідь 10-20 тис. га найбільша – 10 районів; у шістьох районах даний показник коливається від 30-40 до 40-50 тис. га.

Враховуючи те, що щільність сільського населення Житомирської області складає у середньому 24 особи на км², а загальна площа сільських територій 27658 км², можна вважати територіальний потенціал сільського соціуму достатнім для продуктивного відтворення життя сільського населення, враховуючи специфіку економічної діяльності на сільських територіях (за методикою достатності територіального економічного розподілу) [236, с. 37].

Економічна діяльність сільського населення зумовлена й наявністю матеріального потенціалу сільських територій. Результати досліджень розподілу основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності вказують на більшу забезпеченість ними районів із більшою площею сільськогосподарських угідь та часткою економічно активного сільського населення. Результатом економічної активності сільського населення, більшість якого задіяна у сільськогосподарському виробництві та лісовому господарстві є ефективність господарської діяльності. Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства у групах

коливається в межах 1,1-24,5 %. Дослідження вказують на вищу ефективність господарювання у групах із більшою площею сільськогосподарських угідь, вартістю основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності, хоча частка економічно активного сільського населення в цих групах менша, ніж в інших. Можна вважати, що економічно активне сільське населення забезпечує основу матеріального відтворення життєвого середовища у сільському соціумі.

Слід зазначити, що наявна матеріально-технічна база суб'єктів підприємницької діяльності впливає на величину рентабельності операційної діяльності підприємств (найвища рентабельність визначалась у групах з вартістю основних засобів 14,3 млн грн. до 15,3 млн грн. і склала 14,3 % та 15,3 % відповідно); її забезпечували 54,5 % та 79,8 % економічно активного сільського населення шістьох з двадцяти трьох районів Житомирської області (табл. 5.24).

Таблиця 5.24

Вплив вартості основних засобів на результати виробництва, 2012 р.

Показники	Групи районів за вартістю основних засобів підпр-в с.-г.-ва, мисливства, ліс. госп-ва, млн грн					Всього, в середньому
	< 60	60-80	80-100	100-200	> 300	
Кількість районів у групі	7	6	4	4	2	23
Кількість діючих с.-г. підприємств, од.	45	56	63	74	66	58
Вартість основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, млн. грн.	50,6	72,5	96,1	162,7	260,5	102,4
Площа с.-г. угідь, тис. га	13,6	20,5	15,3	33,1	42,5	21,6
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	91,4	53,6	57,6	54,5	79,8	67,3
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	5,3	2,6	6,8	14,3	15,3	8,7

Джерело: розраховано за даними [81].

Це засвідчує іманентність економічної, соціальної, просторової складових системи сільського соціуму означених районів. Групування сільських територій Житомирської області за рентабельністю операційної діяльності вказує на її залежність від кількості діючих сільськогосподарських підприємств, розміру площі сільськогосподарських угідь та наявності економічно активного населення (табл. 3.25).

**Залежність рентабельності
від факторів виробництва, 2012 р.**

Показники	Групи районів за рентабельністю операційної діяльності с.-г. підпр-в, %					
	< 1,0	1,0-5,0	5,0-10,0	10,0-20,0	>20,0	Всього
Кількість районів у групі	7	5	3	5	3	23
Кількість діючих с.-г. підприємств, од.	47	56	45	63	91	58
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	-6,9	4,2	8,7	17,1	29,0	10,3
Площа с.-г. угідь, тис. га	12,1	17,7	10,9	30,8	45,8	21,6
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	51	59,3	56,1	64,6	72	60,6
Вартість основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, млн. грн.	71,8	114,9	58,4	102,5	196,7	102,4

Джерело: розраховано за даними [81].

Економічна ефективність діяльності сільського населення на територіях конкретних районів є передумовою розвитку сільського соціуму, а кількість діючих сільськогосподарських підприємств у цих районах свідчить про потенційну конкурентоспроможність території. Слід зазначити, що на сільських територіях із більшою кількістю діючих сільськогосподарських підприємств забезпечується вища рентабельність операційної діяльності, ніж на територіях, що мають більшу площу сільськогосподарських угідь та частку активного сільського населення. Результати аналізу вказують на найвищу рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства у групах із найвищою кількістю діючих підприємств (80-130 одиниць), яку забезпечують 53,6 % економічно активного населення означених сільських територій (табл. 5.26).

Групування сільських територій за часткою економічно активного сільського населення вказує на те, що найвища рентабельність операційної діяльності (15,0 %) досягалась у групах районів із найвищою кількістю діючих сільськогосподарських підприємств (76 одиниць), із площею сільськогосподарських угідь 31,9 тис. га за допомогою господарської діяльності 46,4 % економічно активного сільського населення в означеній групі районів (табл. 5.27).

Таблиця 5.26

Взаємозв'язок між кількістю діючих сільськогосподарських підприємств, факторами та результатами виробництва, 2012 р.

Показники	Групи за кількістю діючих с.-г. підприємств, од.					
	< 20	20-40	40-60	60-80	>80	Всього
Кількість районів у групі	2	4	8	5	4	23
Кількість діючих с.-г. підприємств, од.	17	39	51	67	98	58
Площа с.-г. угідь, тис. га	2,2	8,6	23,9	24,0	24,5	21,6
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	43,4	64,0	61,8	75,7	53,6	59,7
Вартість основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, млн. грн.	45,8	99,7	84,6	112,5	156,1	102,4
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	4,7	-7,4	6,7	7,3	20,7	6,4

Джерело: розраховано за даними [81].

Таблиця 5.27

Взаємозв'язок економічної активності сільського населення з результатами виробництва, 2012 р.

Показники	Групи за часткою економічно активного сільського населення, %					
	< 30	30-40	40-50	50-60	>61	Всього
Кількість районів у групі	3	4	6	7	3	23
Кількість діючих с.-г. підприємств, од.	34	71	76	48	52	58
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	20,0	39,3	46,4	56,7	68,3	58,7
Площа с.-г. угідь, тис. га	8,8	21,0	31,9	14,6	30,8	21,6
Вартість основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, млн грн	62,6	89,1	120,5	96,0	138,5	102,4
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	1,7	4,3	15,0	4,6	3,0	5,72

Джерело: розраховано за даними [81].

Економічна ефективність господарювання сільського населення знаходить у прямій залежності від наявного потенціалу сільських територій, зокрема: площі сільськогосподарських угідь, основних засобів

підприємницької діяльності, кількості діючих сільськогосподарських підприємств. Проте означене не повною мірою дає уявлення про інші складові ендегенного потенціалу сільського соціуму. Проблема вибору складових ендегенного потенціалу сільських територій в процесі його оцінки знаходиться у площині неадекватності оціночних методик цілям результатів оцінки. В процесі регіонального управління науковці і практики оцінюють регіональний потенціал за традиційним напрямом: територія, ресурси, економіка, сільське господарство, торгівля, рекреація, демографія, екологія [40, с. 118]. Щодо ендегенного потенціалу села, сільських територій, сільських населених пунктів – пропонувані методики зводяться до оцінки їх соціально-економічного стану в галузевому та регіональному розрізі.

Пропонується методика оцінки ендегенного потенціалу сільських територій, використання якої дозволить виявляти його величину за ознаками конкретизації участі сільського соціуму у його формуванні. Для визначення впливу ендегенного потенціалу сільських територій на економічний розвиток сільського соціуму пропонується увести показник його кількісної оцінки. Таким показником слід вважати ступінь ендегенного потенціалу сільських територій (табл. 5.28).

Таблиця 5.28

**Складові ендегенного потенціалу сільських територій
Житомирської області, 2012 р.**

Показники	Групи районів за ступенем розвитку ендегенного потенціалу сільських територій, %		
	низький	середній	високий
Кількість районів у групі	5	14	4
Ступінь розвитку ендегенного потенціалу сільських територій, %	22,5	34,2	97,7
Кількість діючих с.-г. підприємств, %	25,1	62,3	12,4
Площа с.-г. угідь, %	5,5	58,3	36,1
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	68,3	50,0	60,8
Вартість основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, %	28,1	58,4	13,4
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	-4,5	5,2	25,9

Джерело: власні дослідження.

Розрахунок ступеня ендегенного потенціалу сільських територій Житомирської області здійснено відсотковим методом за допомогою розрахунку питомої ваги окремих складових ендегенного потенціалу. Дані табл. 3.27 вказують на взаємозв'язок результатів виробництва і ступеня ендегенного потенціалу сільських територій.

На основі аналізу впливу складових ендегенного потенціалу сільських територій можна виявляти групи районів регіону із високим, середнім, низьким рівнем ендегенного потенціалу й використовувати ці дані в процесі бюджетування стратегій розвитку аграрного сектору регіону, сільських територій, сільських поселенських мереж. Використання математичного моделювання і програмних засобів дозволяє врахувати широке коло кількісних та якісних чинників впливу для забезпечення комплексності та динамічності оцінювання параметрів ендегенного потенціалу сільських територій. Математичні моделі оцінювання потенціалу дозволяють стратифікувати, декомпонувати та прискорити процеси прийняття управлінських рішень при реалізації інноваційно-інвестиційних стратегій розвитку підприємств, регіонів, територій [311, с. 56; 1, с. 85; 25, с. 135; 7, с. 36; 242, с. 89].

Специфічність процедури оцінки ендегенного потенціалу регіону (ЕПР) полягає в реалізації деякого функціонала відображення F множини первинних вхідних параметрів x_p^* , $p = \overline{1, P}$, що визначаються за допомогою аналізу статистичної інформації, на множину вихідних рішень $Y = (y_s)$, $s = \overline{1, 5}$, які описують рівні ЕПР. Отже, оцінювання ЕПР полягає у виборі адекватного рішення з множини рішень $Y = (y_s)$. Процедура відображення $X^* \xrightarrow{F} Y$ реалізується за допомогою відповідної математичної моделі.

Для побудови математичної моделі спочатку обирається множина оцінювальних параметрів x_{ij} , $i = \overline{1, n}$, $j \in M$ для оцінки n функцій f_j , які визначають рівень оцінки ЕПР, j – характеризує кількість різноякісних параметрів впливу в кожній із цих функцій. Ця множина охоплює широкий спектр параметрів, що впливають, і задовольняє умовам повноти, дієвості та мінімальності.

Обґрунтування множини оцінювальних параметрів дозволяє побудувати таку математичну модель оцінювання ЕПР:

$$X^* \xrightarrow{F} Y, \quad (3.1)$$

$$X^* = (x_p) \quad p = \overline{1, P} \quad Y = (y_s), \quad s = \overline{1, 5}, \quad X = f(X^*), \quad X = (x_{ij}), \quad F = F(f_1, \dots, f_n),$$

$$f_1 = f(x_{11}, \dots, x_{14}), f_2 = f(x_{21}, \dots, x_{23}), f_3 = f(x_{31}, \dots, x_{35}), f_4 = f(x_{41}, x_{42}), \\ f_5 = f(x_{51}, \dots, x_{515}), f_6 = f(x_{61}, \dots, x_{65}), f_7 = f(x_{71}, \dots, x_{73}), f_8 = f(x_{81}, \dots, x_{85}).$$

Функціонал відображення F оцінюється на базі таких функцій: f_1 – функції забезпечення сільськогосподарськими угіддями; f_2 – функції забезпечення основними засобами підприємницької діяльності; f_3 – функції економічної активності сільського населення; f_4 – функції рентабельності операційної діяльності; f_5 – функції активності господарюючих суб'єктів на сільських територіях. За необхідністю локалізації досліджень можна додавати: f_6 – функцію введення в експлуатацію житла; f_7 – функцію забезпечення соціальною, побутовою інфраструктурою, f_8 – функцію екологічного середовища тощо. Ці функції f_i , ($i = \overline{1,8}$) визначаються на основі кількісних та якісних оцінювальних параметрів x_{ij} , $i = \overline{1, n}$, $j \in M$, $n = 8$. У свою чергу оцінювальні параметри обчислюються на основі первинних вхідних параметрів – x_p^* , $p = \overline{1, 65}$, інформаційною базою яких слугує статистична інформація, звітність підприємств.

За критеріями повноти та дієвості можна пропонувати таку множину вихідних рішень $Y = (y_s)$, $s = \overline{1, 5}$: y_1 – високий рівень оцінки ЕПР; y_2 – середній рівень оцінки ЕПР; y_3 – низький рівень оцінки ЕПР.

Для підвищення швидкості обробки інформації в процесі прийняття результуючого рішення з оцінки ЕПР можна використовувати математичний апарат нечіткої логіки (НЛ). Для кожного кількісного і якісного параметру оцінки ЕПР обчислюється значення функції належності $\mu^{t_i}(x_{ij})$, використовуючи три нечіткі терміни t_i (значення лінгвістичної змінної, що описує рівень ЕПР, зокрема: t_1 – В – високий; t_2 – С – середній; t_3 – Н – низький), $t = \overline{1, T}$, $T = 3$.

Процес оцінювання ЕПР на базі НЛ має містити механізм чіткого логічного висновку для визначення y_s , $s = \overline{1, 5}$ на основі відповідної вихідної інформації. Тому наступним етапом аналізу є формування матриць знань для оцінювання належності значення функцій $f_1 - f_8$ до вищеописаних термів t_i та отримано відповідні логічні рівняння:

$$\mu^{t_i}(f_1) = \max_{r=1}^6 = \left\{ \min_{j=1}^4 \left[\mu^{t_i}(x_{1j}) \right] \right\}; \quad r = \overline{1, 6} \quad (3.2)$$

де r – номер рядка в множині значень для функцій f_p , $i = (1 - 3; 5 - 8)$

Для набору вирішальних правил, що визначають остаточне рішення y_s , складається матриця знань та відповідні логічні рівняння (табл. 5.29).

Таблиця 5.29

Матриця знань визначення рівнів оцінки ЕПР на базі функцій $f_i(x_{ij})$

Номер рядку в множині значень для функції f_i	Лінгвістичні значення функцій $f_i(x_{ij})$, $i = \overline{1, n}, j \in M$								Рівень оцінки ЕПР
r	f_1	f_2	f_3	f_4	f_5	f_6	f_7	f_8	y_s
1	Н	Н	Н	В	Н	Н	Н	В	$y_3 = Н$
2	Н	Н	НС	В	Н	Н	Н	В	
3	Н	Н	Н	В	Н	НС	Н	В	
4	Н	Н	Н	В	Н	Н	НС	В	
5	Н	Н	НС	В	Н	Н	НС	В	
6	Н	Н	Н	В	Н	НС	НС	В	
1	С	С	С	С	С	С	С	С	$y_2 = С$
2	С	С	ВС	С	С	С	С	С	
3	С	С	С	С	С	ВС	С	С	
4	С	С	С	С	С	С	ВС	С	
5	С	С	ВС	С	С	С	ВС	С	
6	С	С	С	С	С	ВС	ВС	С	
1	В	В	В	Н	В	В	В	Н	$y_1 = В$
2	В	В	ВС	Н	В	В	В	Н	
3	В	В	В	Н	В	ВС	В	Н	
4	В	В	В	Н	В	В	ВС	Н	
5	В	В	ВС	Н	В	В	ВС	Н	
6	В	В	В	Н	В	ВС	ВС	Н	

Джерело: власні дослідження.

Тоді: $\mu^{\tau_t}(f_1 \dots f_8) = \max_{l=1}^6 \left\{ \min_{j=1}^8 [\mu^{lj}(f_j)] \right\}$; $t = \overline{1, T}$, $T = 3$, $l = \overline{1, 6}$, де l –

номер рядку в множині значень оцінки ендogenous потенціалу регіону.

Для визначення остаточного результату y_s , $s = \overline{1, 5}$ скористаємося залежністю:

$$\mu^{y_s} = \max \{ \mu^{y_s} \} = \max \{ \mu^{y_1}, \dots, \mu^{y_5} \} = \max \{ \mu^{\tau_t} \} = \max \begin{cases} \mu^{y_1} = \mu^{\tau_1}(f_1 \dots f_8); \\ \mu^{y_2} = \mu^{\tau_2}(f_1 \dots f_8); \\ \mu^{y_3} = \mu^{\tau_3}(f_1 \dots f_8); \\ \mu^{y_4} = \mu^{\tau_4}(f_1 \dots f_8); \\ \mu^{y_5} = \mu^{\tau_5}(f_1 \dots f_8). \end{cases} \quad (3.3)$$

На цьому етапі складається карта ендегенного потенціалу сільських територій, в основу якої покладаються дані, отримані шляхом оцінки ЕПР (рис. 5.2).

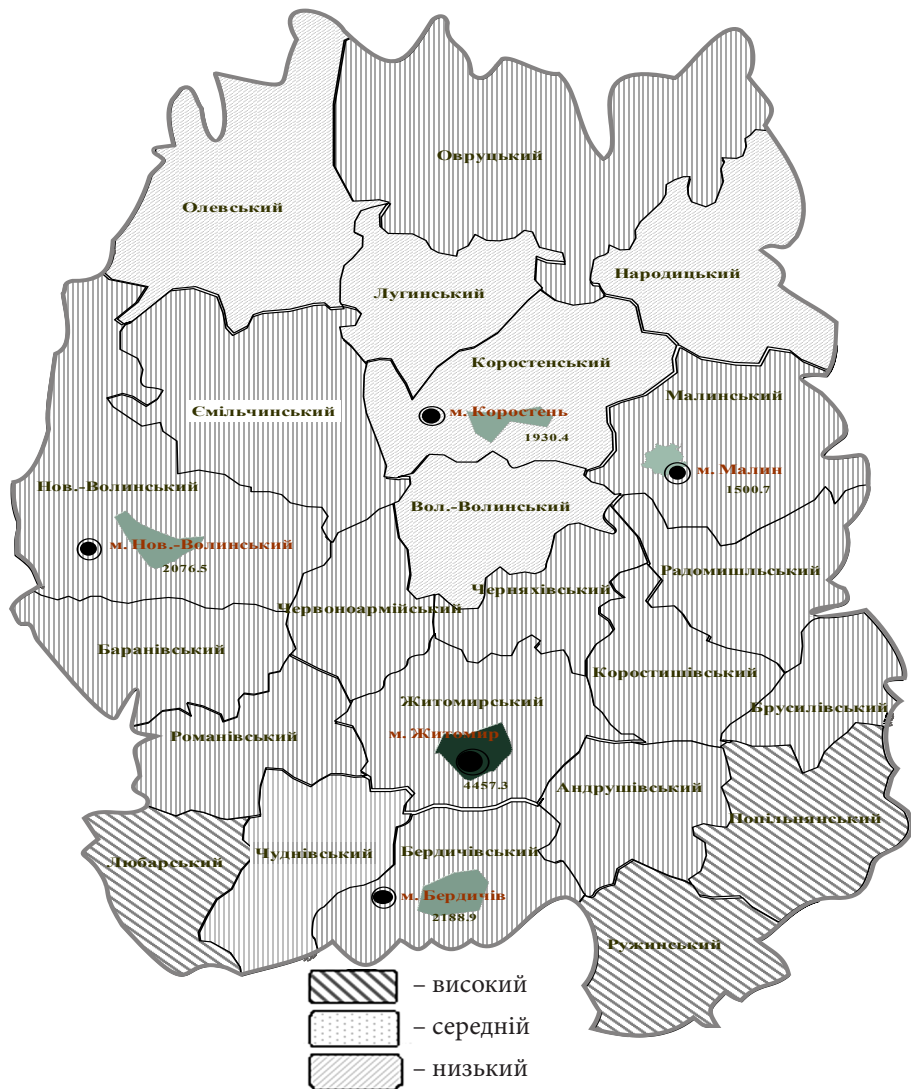

Рис. 5.2. Карта ендегенного потенціалу сільських територій Житомирської області, 2012 р.

Джерело: власні дослідження.

Аналіз карти ендегенного потенціалу сільських територій дозволяє локалізувати використання дослідницьких технологій у напрямі виявлення та оцінки додаткових складових потенціалу, зокрема соціально-економічних, інфраструктурних, екологічних, освітніх, які можуть зумовити «перехід» конкретної сільської території у групу з іншим потенціалом. Це дозволить по-перше, розробляти регіональні стратегії з урахуванням потреб відтворення потенціалу конкретної території, по-друге, спрямовувати вектори державної підтримки розвитку аграрного сектора на реалізацію локальних проєктів сільського розвитку; по-третє, концентрувати фіскальне та фінансове забезпечення аграрного розвитку у єдиній системі міжбюджетних відносин.

Таким чином, тенденціями розвитку сільського соціуму як об'єкта управління є зміна станів його економічної, соціальної, екологічної, просторової складових, що відбувається завдяки координації управлінських структур різних ієрархічних рівнів. Переважна зайнятість членів сільського соціуму у сільськогосподарському виробництві зумовлює необхідність аналізу механізму державної підтримки сільськогосподарського виробництва, який наразі характеризується зменшенням фінансування заходів прямої підтримки аграрного сектору; недофінансуванням виробничих дотацій у рослинництві, погоктарних платежів, виплат за наявне поголів'я, доплат за здану худобу, припиненням дії державних цільових програм.

З метою оперативного реагування в процесі надання певного виду державної фінансової підтримки сільськогосподарським підприємствам, сільським домогосподарствам, сільським територіям слід здійснювати оцінку ступеня ендегенного потенціалу сільських територій, що дозволить виявити додаткові важелі впливу на розвиток економічної, соціальної, екологічної, просторової складових сільського соціуму.

5.4. Управління економічним розвитком сільського соціуму в умовах формування організаційної структури агробізнесу

Необхідність збереження відтворювальних якостей сільського соціуму та економіко-соціо-еколого-просторових систем зумовлює необхідність стимулювання розвитку агробізнесу на інноваційних засадах, формування сприятливого інституціонального середовища на всіх рівнях розвитку аграрної економічної системи. Це свідчить про нагальну потребу у виявленні тенденцій розвитку агробізнесу та формування його організаційної структури в умовах трансформації інституціонального середовища сільського соціума.

Специфіка вимірювання ефективності інституціонального середовища агробізнесу на локальному рівні аграрного сектору економіки полягає у

використанні оціночних методик, які забезпечують можливість виявлення впливу стратегічних, організаційних, мотиваційних, інфраструктурних чинників його формування у контексті підтримки розвитку і відтворення соціального капіталу села, сільської економіки, сільських територій. Вивчення теоретичних, методологічних і практичних аспектів становлення агробізнесу в економічно розвинених країнах світу дозволяє сформулювати основу парадигми його розвитку, що ґрунтується на «... «трех китах» стійкого агропродовольчого зростання – родючості землі та збереженні довкілля, ефективній організації інтегрованих ланцюгів руху продовольства на індустріальній основі, стійкій фінансовій підтримці учасників» [397, с. 73].

Погоджуємось з думкою дослідників агропродовольчих систем щодо необхідності формування локальної основи продовольчого забезпечення країни у середовищі економічної взаємодії аграрного соціуму регіонів (територій) [59, с. 138; 413, с. 286)]. Вважаємо, що управління економічним розвитком сільського соціуму в умовах розвитку агробізнесу слід розглядати як вплив інституціонального середовища та механізму державного регулювання на взаємовідносини сільськогосподарських товаровиробників із різними суб'єктами аграрного ринку. Мірою чутливості для сільського соціуму з використання методів державного управління є інституціональні умови агробізнесу, що формуються внаслідок дії нормативно-правових актів, державних замовлень, планів соціально-економічного розвитку, цільових комплексних програм, державного бюджету.

У порівнянні з останніми п'ятьма роками Державний бюджет України на 2012 рік найбільше стримував розвиток аграрних ринків. Водночас, частка витрат на сільське господарство в сукупних державних видатках та ВВП країни найменші за останні 6 років. Заплановані сукупні державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій на 2012 рік становлять 9,8 млрд грн, що на 2 % менше, ніж торік. Ці видатки розподілено між різними міністерствами. Частка витрат, що розподіляється через Міністерство аграрної політики та продовольства України, майже не змінилась порівняно із попередніми роками і сягала 84 % або 8,2 млрд грн. Рештою витрат управляють інші міністерства, державні агенції [190].

Аналіз розподілу державних витрат на сільське господарство та розвиток сільських територій відповідно до їхнього впливу на виробництво і торгівлю дає змогу співставити видатки, що спотворюють та не спотворюють ринок, або ті, що стримують та стимулюють розвиток (рис. 5.3). Цей розподіл загалом відповідає класифікації СОТ заходів державної підтримки на «жовту скриньку» (заходи підтримки, що стримують розвиток) та «зелену скриньку» (заходи, що стимулюють розвиток). Динаміка сукупного обсягу витрат, що стримують розвиток, за період 2007-

2012 рр. є помірно стабільною, а динаміка обсягу витрат, що стимулюють розвиток, вказує на коливання розміру сукупного виміру підтримки (СВП) із зростанням у 2008 р. і 2011 р.

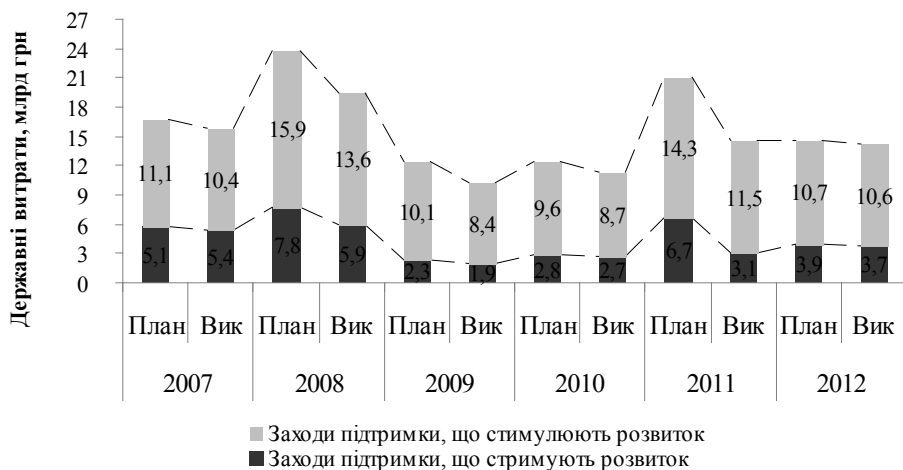

Рис. 5.3. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій

Джерело: розраховано за даними [190].

Тенденція перевищення плановими бюджетними витратами СВП та відповідності фактичних витрат встановленим обмеженням залишається сталою у всіх періодах. У 2012 р. виділялись три найбільші категорії заходів підтримки, що стримують розвиток, – заходи фінансової підтримки сільського господарства (наприклад, державні субсидії тваринництву та рослинництву, 48 %), підтримки садівництва, виноробства та виноградарства (30 %) та Аграрного Фонду (22 %). Серед заходів, що стимулюють розвиток, адміністративні витрати отримали найбільшу частку (43 %), а заходи на проведення земельної реформи та на освіту посіли наступні два місця (13 % та 12 %), зменшились державні витрати на аграрну освіту на 74 % або на 2,1 млрд грн.

Аналіз динаміки частки аграрних витрат у загальнобюджетних витратах та їх частки у ВВП країни вказує на тенденцію зниження бюджетної підтримки аграрної галузі, незважаючи на позиції представників владних структур, які наголошують на їх перерозподілі за іншими напрямками бюджетної підтримки, зокрема на реалізацію Державних цільових програм розвитку села, сільських територій (рис. 5.4).

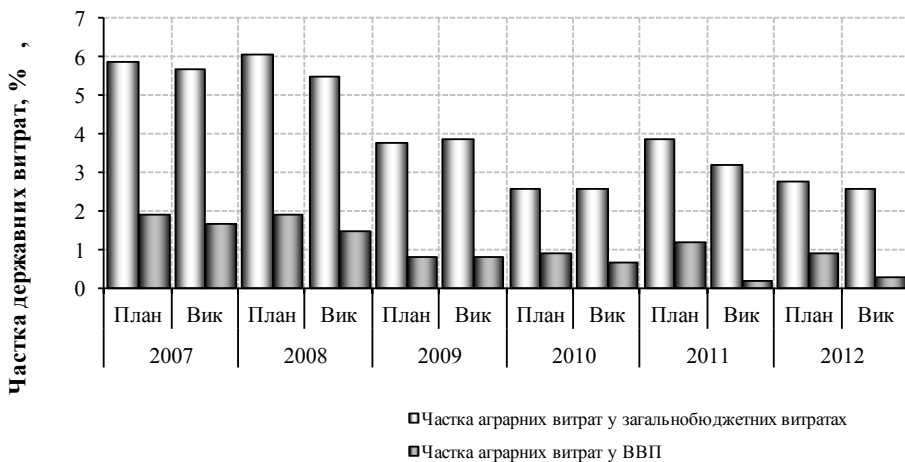

Рис. 5.4. Частка державних витрат на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій у сукупних бюджетних витратах та ВВП

Джерело: розраховано за даними [190].

Дослідження впливу державних інструментів економічного спонукання (податкового стимулювання, трансформації власності, оренди і концесії, пільгового кредитування, зниження ставок рефінансування) на суб'єктів аграрного бізнесу дозволяє вести мову про низький рівень ефекту від їх використання, особливо у середовищі сільського соціуму (де виробляються основні продукти для здійснення агробізнесу).

Результативність державного управління економічним розвитком сільського соціуму оцінювалась на основі аналізу звітів Державної рахункової палати України за допомогою експертного методу оцінки. Зважаючи на накопичений науковий та практичний світовий досвід розвитку фінансових відносин в аграрному секторі, подолання кризових явищ у сільському господарстві можливе при створенні дієздатної системи забезпечення його фінансовими ресурсами. До основних проблем кредитування сільськогосподарських підприємств, що пов'язані із державним регулюванням кредитного забезпечення аграрних товаровиробників, відносяться: відсутність механізму гарантування рівнодоступності державної підтримки аграрного сектору, гарантування повернення позик, чітких критеріїв оцінки кредитоспроможності позичальника (рис. 5.5).

Дефіцит бюджету, інфляція, підвищення кредитних ставок, неплатежі підприємств негативно вплинули на всі сфери агропромислового комплексу.

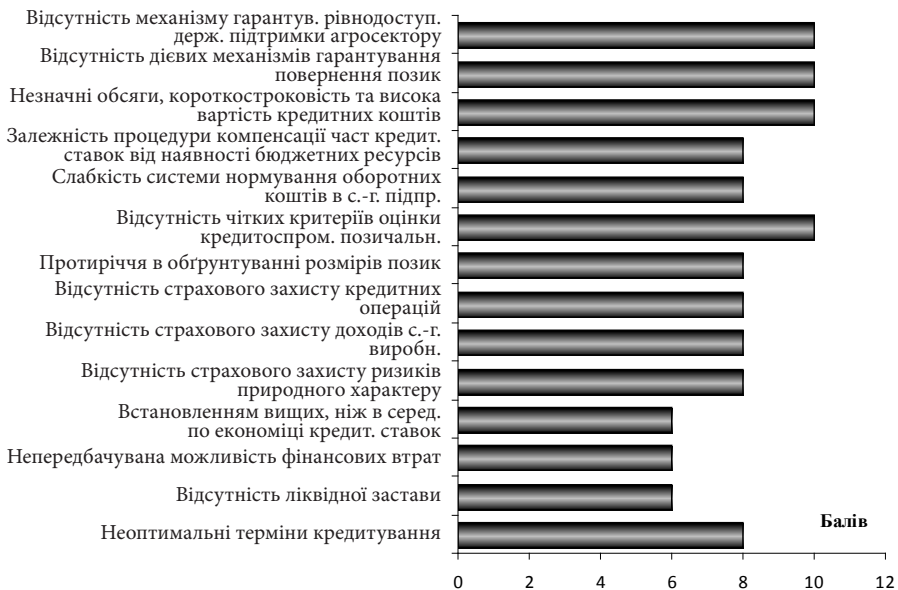

Рис. 5.5. Стримуючі чинники державного регулювання кредитного забезпечення аграрних товаровиробників

Джерело: побудовано за даними [42, с. 205; 16, с. 138; 110, с. 90].

су. Сільськогосподарські підприємства під тиском цінового диспаритету втрачають канали збуту своєї продукції і придбання матеріально-технічних засобів. Це зумовило порушення обороту фінансових ресурсів сільського господарства по всіх основних напрямках: отримання виручки від реалізації виробленої продукції, залучення в галузь кредитів та інвестицій на комерційних засадах, отримання державної фінансової підтримки.

Динаміка зміни обсягів банківського кредитування сільгоспвиробників є досить строкатою і тісно пов'язана із врожайністю сільськогосподарських культур, зростанням вартості кредитних ресурсів, зміною термінів кредитування, що можуть впливати на формування ресурсної основи інвестування. До цього додається відсутність у більшості виробників ліквідної застави на протипагу прагненню банківських установ забезпечити позику заставою, яка в рази перевищує суму самої позики, складність передбачення можливості фінансових втрат сільськогосподарських виробників через неврожай або негативну цінову кон'юнктуру, встановлення вищих, ніж в середньому по економіці кредитних ставок. Але, не зважаючи на зазначене, обсяги розміщених ресурсів у сільському господарстві далеко не відповідають потребам галузі.

Однією з найважливіших особливостей кредитування сільського господарства є формування механізмів гарантування повернення позик, що зумовлює використання вартості земельних ресурсів під довгострокові, дешеві кредити для аграрного сектора. В Україні нині діє мораторій на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь, забороняється внесення права на землю як частки до статутних капіталів господарських товариств, не дозволяється продаж або інші види відчуження земельних ділянок та паїв, що знаходяться у приватній власності. Зазначені підходи формують невизначеність щодо подальшого розвитку галузі. Забезпечення реалізації механізмів з продажу землі сприяло б вирішенню багатьох питань. Але особливість зазначеної галузі для України призвела б, на нашу думку, до ще більшого поглиблення проблем та переведення їх в площину політичних, що характеризувалося б згортанням будь-яких елементів формування сприятливого життєвого середовища сільського соціуму через формування латифундій, які поки що не зацікавлені в розвитку сільських територій.

Важливим завданням поліпшення фінансового забезпечення сільськогосподарських виробників є гарантування рівнодоступності державної підтримки, адже відомо, що доступ до окремих програм мають не всі товаровиробники: дрібні підприємства, фермерські господарства, індивідуальні виробники, як правило, обмежені в такому фінансуванні. Державні програми забезпечення технікою також не є ефективними з причин недофінансування. Тому передача необхідної сільськогосподарської техніки та обладнання на умовах лізингу є досить реальним способом поліпшити ситуацію матеріально-технічного забезпечення сільського господарства.

Взагалі ж аналіз механізмів фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства розвинених країн ЄС свідчить про формування систем спеціалізованих установ, які реалізують системи пільгового кредитування. Зокрема, велику роль у сільському господарстві Нідерландів відіграє банк, який є другим за розміром у країні й організований як кооператив для обслуговування кооперативної системи АПК країни і забезпечує близько 90 % банківського фінансування та кредитування сільськогосподарського виробництва. Умови видачі позик встановлюються після аналізу діяльності кожного сільськогосподарського підприємства та переговорів банкіра з тим, хто бере кредит. Ставка відсотків коливається і може бути змінена за період дії позики. Однак, за всіх цих умов кредит по суті є пільговим, оскільки банк підпадає під законодавство про кооперативи, що передбачає пільгове оподаткування та контролюється спілкою кооперативів.

Вплив інституціонального середовища агробізнесу на економічний розвиток сільського соціуму розглядається у площині реалізації аграрної політики в умовах розвитку аграрних ринків – ринку сільськогосподарських

ресурсів, через який аграрний виробник забезпечується усім необхідним для виробничого процесу, і ринку сільськогосподарських продуктів, на якому відбувається процес обробки й подальшого просування харчових продуктів до національних і зарубіжних споживачів. Проблеми реалізації аграрної політики на ринку ресурсів, зокрема, використання землі, аграрний кредит, промислові вироби для сільського господарства, трудові ресурси, що задіяні у всіх секторах аграрного виробництва, нами розглянуто вище. Оцінка впливу регуляторів аграрного товарного ринку на сільський соціум здійснюється у ракурсі виявлення ступеня впливу регулятивних дій, зокрема, саморегуляції ринків, заходів з підтримки цін з одночасним контролем рівня виробництва і маркетингу, субсидій, тарифів та нетарифних обмежень. Для проведення такої оцінки використовується методичний підхід, згідно з яким оцінюється еквівалент субсидування виробників (ЕСВ) як інтегральний показник комплексної державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, зокрема, підтримки доходу, регулювання цін, підтримки в придбанні ресурсів, підтримки маркетингу продукції, регіональної підтримки, загальноекономічної підтримки [97, с. 17; 130, с. 134].

Характерною особливістю функціонування аграрного ринку в Україні є невелика ємність первинного ринку реалізації сільськогосподарської продукції, тобто поставок продукції товаровиробниками безпосередньо переробним підприємствам, і зростаючий із року в рік обсяг вторинного ринку – посередництва. Якщо у 2000 р. сільськогосподарські підприємства реалізовували переробним підприємствам 21 % продукції, то у 2012 р. – лише 13 %. Частка продукції, що реалізується на ринку, скоротилась за аналізований період з 37 % до 5 %. За іншими напрямками у 2000 р. було реалізовано 19 % продукції, а у 2012 р. – 80 % (у т. ч. 86,3 % зернових, 91,8 % олійних, 68,3 % баштанних культур, 85,8 % картоплі, 69,6 % худоби та птиці, 61,4 % вовни) [93, с. 73].

Отже, протягом останніх років відбувається посилення негативної тенденції щодо спрямування товаропотоків до комерційних каналів збуту з непрозорими умовами купівлі-продажу, визначення якості продукції та цін, що призводить до значних фінансових втрат виробників. За таких умов важливим інструментом регулювання аграрного ринку має бути розвиток інституцій реалізації сільськогосподарської продукції (оптових ринків, аграрних бірж, агроторгових домів, обслуговуючих кооперативів, виставок, ярмарків тощо), функціонування яких забезпечує вільний прозорий рух аграрної продукції.

Сучасний стан їх розвитку в цілому дозволяє здійснювати торговельно-обмінні операції між виробниками сільгосппродукції та її споживачами, водночас діяльності цих інституцій притаманна низка проблем (рис. 5.6).

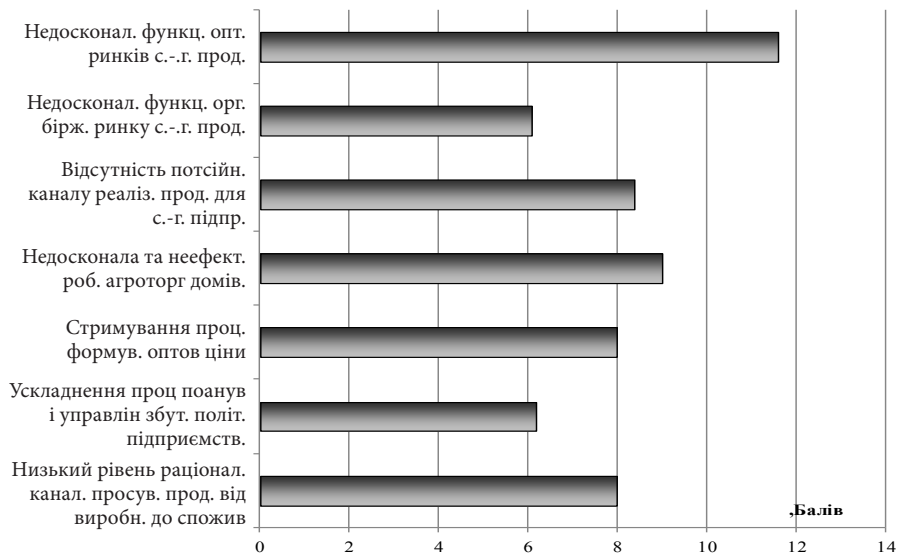

Рис. 5.6. Проблеми розвитку інфраструктурних інституцій агробізнесу, що впливають на економіку сільгоспідприємств

Джерело: власні дослідження.

За ініціюванням Міністерства аграрної політики та продовольства України у межах реалізації Ініціативи «Рідне село» у 2012 р. у м. Києві відбулася презентація пілотного проекту заготівельно-збутової мережі, впровадження якого сприятиме формуванню прямих каналів збуту сільгосппродукції без посередництва. Проект буде поширено в усіх регіонах України, в яких передбачається створення близько тисячі таких збутових точок у понад 100 містах з населенням понад 50 тис. осіб [105].

Дослідження ключових інструментів регулювання аграрного ринку (системи цін та ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, управління якістю) дозволяє виявити тенденції організаційно-структурної взаємодії цього процесу та розглянути їх у площині впливу на сільськогосподарських товаровиробників (економічно активну частину сільського соціуму). Результати моніторингу ефективності використання інструментів регулювання аграрного ринку виявили особливості в управлінні ціноутворенням на сільськогосподарську продукцію. До позитивних тенденцій відносяться удосконалення правил формування державного інтервенційного фонду (закупівлі зерна Аграрним фондом зросли у 2013 р. порівняно з 2012 р. майже вдвічі), закупівлі здійснювались передусім у малих та середніх під-

приємств-виробників зерна, які одержали за кожен рік близько 1,3 млрд грн. У листопаді 2013 р. Аграрним фондом розпочато здійснення закупівель зерна врожаю 2014 р. на умовах форварду. Об'єктом закупівель виступають озимі культури. Сумарний обсяг закупівель заплановано на рівні 1,2 млн тон. Позитивними тенденціями є й практика товарних інтервенцій (реалізація борошна із державних запасів здійснювалась за фіксованими цінами в межах заявок обласних державних адміністрацій виключно хлібопекарським підприємствам для виробництва хліба соціальних сортів).

У контексті управління якістю сільськогосподарської продукції слід відмітити позитивні зрушення, що стосуються передусім затвердження чинних європейських стандартів на продукцію сільського господарства та харчової промисловості, гармонізації стандартів Кодексу Аліментаріус [194, с. 75; 243, с. 34; 232]. Разом із тим, аналіз використання ключових інструментів регулювання аграрного ринку (системи цін та ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, управління якістю) вказує на існування низки проблем, що знаходяться у площині управління взаємодією регуляторних інституцій та інститутів аграрного ринку (рис. 5.7).

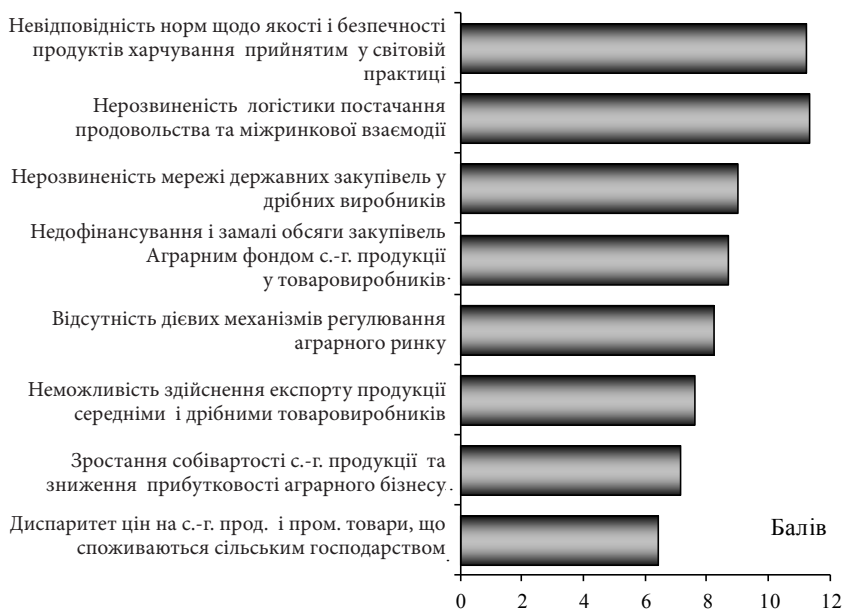

Рис. 5.7. Проблеми державного регулювання ціноутворення, що впливають на економіку сільгоспідприємств

Джерело: власні дослідження.

Дослідження впливу аграрної логістики як однієї з локальних підсистем агробізнесу на розвиток сільського соціуму слід розглядати у площині перспектив формування цілісних агропродовольчих ланцюжків «виробник – переробник – споживач», або «виробник – споживач» із максимальним залученням сільського населення, адже логістика є другою за важливістю після виробництва підсистемою агробізнесу, що поєднує товаропотоки сільськогосподарської продукції на шляху їх доведення до споживача. У логістичній обробці сільськогосподарських товарів (зберіганні, перевалці, пакуванні, маркуванні) бере участь сільське населення. Наразі позитивні тенденції розвитку сільського господарства в Україні (позитивний тренд до нарощування обсягів виробництва, який, імовірно, збережеться і на найближчу перспективу) зумовлює необхідність удосконалення системи аграрної логістики, якій притаманні особливості, пов'язані в основному із використанням організаційно-економічних методів в управлінні інфраструктурою збуту аграрної продукції (рис. 5.8).

Рис. 5.8. Особливості управління аграрною логістикою, що впливають на економіку сільгосп підприємств

Джерело: адаптовано [113, с. 273].

Виявлені особливості аграрної логістики зумовлюють підвищення ступеню логістичних ризиків сільськогосподарських підприємств, зокрема: ризиків матеріального потоку (низька дисципліна постачання, недотриман-

ня графіка витрат та інтенсивності використання ресурсів, непередбачені матеріальні витрати на паливо, енергію, незбалансованість структури та динаміки матеріальних запасів); транспортних логістичних ризиків, складських логістичних ризиків.

Територіальне розміщення потужностей суб'єктів інфраструктури агробізнесу можна вважати стимулом розвитку сільського соціуму, адже створення робочих місць зумовлює зростання мотивації сільського населення до відтворення якості життя на сільській території шляхом економічної діяльності у виробництві і реалізації сільськогосподарської продукції. Дослідженням встановлено підвищення економічної активності сільського населення районів Житомирської області в районах, де за останні п'ять років уведено потужності сільськогосподарського (продовольчого) призначення (табл. 5.30).

Таблиця 5.30

Уведення в дію потужностей сільськогосподарського призначення на сільських територіях Житомирської області, 2012 р.

Райони	Потужності сільськогосподарського призначення	Кількість
1	2	3
Райони з високим рівнем ендегенного потенціалу сільських територій		
Ружинський	Зернонасінесховища, тис.т одночасного зберігання	50
Андрушівський	Сховища для картоплі, овочів та фруктів, одночасного зберігання, тис.т	0,02
Любарський	Зернонасінесховища, зерноочисні пункти, тис.т одночасного зберігання	45
Попільнянський	Зернонасінеочисні сховища, тис.т одночасного зберігання	2,4
Райони із середнім рівнем ендегенного потенціалу сільських територій		
Чуднівський	Зернонасінесховища, тис.т одночасного зберігання	200
	Сховища для картоплі, овочів та фруктів, тис.т одночасного зберігання	21
Коростишівський	Потужності з виробництва продуктів консервованих і готових з м'яса, т у рік	500
	Потужності з виробництва хлібобулочних виробів, т у рік	8
Романівський	Зернонасіне-зерноочисні сховища, тис.т одночасного зберігання	21
	Зернофуражні сховища, т одночасного зберігання	1000
Червоноармійський	Зернонасінесховища, тис.т одночасного зберігання	20
Брусилівський	Потужності з виробництва м'ясних продуктів, т у рік	265
	Зернонасінесховища, зерноочисні пункти, тис.т одночасного зберігання	6

1	2	3
Бердичівський	Зернонасіннесховища, тис.т одночасного зберігання	6
Овруцький	Сховища для картоплі, овочів та фруктів, тис.т одночасного зберігання	7000
	Елеватор, тис. т одночасного зберігання кукурудзи	92
Новоград-Волинський	Сховища для картоплі, овочів та фруктів, тис.т одночасного зберігання	7
Житомирський	Потужності з виробництва продукції швидкозамороженої плодоовочевої, т у рік	1680
	Потужності з виробництва олії ефірної, кг у рік	37650
Малинський	Потужності з виробництва сиру сичужного, плавленого та кисломолочного, т у рік	500

Джерело: розраховано за даними [81].

Аналіз даних табл. 5.30 вказує на тенденції територіального розташування потужностей на сільських територіях з високим та середнім рівнем ендogenous потенціалу. Це засвідчує про ймовірність формування у сільського населення стимулів до економічного забезпечення існування у соціумі.

Отже, управління економічним розвитком сільського соціуму України в середовищі агробізнесу здійснюється з використання методів державного управління шляхом дії нормативно-правових актів, державних замовлень, планів соціально-економічного розвитку, цільових комплексних програм, державного бюджету. Розподіл державних витрат на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій здійснюється відповідно до класифікації СОТ за «жовтою та зеленою скриньками».

Наразі спостерігається низька ефективність впливу державних інструментів економічного спонукання у локальному середовищі агробізнесу – у сільському соціумі, існування проблемних зон розвитку інфраструктурних інституцій агробізнесу, підвищення ступеню логістичних ризиків сільськогосподарських підприємств, відсутність механізму гарантування рівнодоступності державної підтримки аграрного сектора, гарантування повернення позик. Формування системи агробізнесу на сільських територіях підвищує мотивацію сільського населення до життя і праці в селі за умов сприятливого інституціонального середовища агробізнесу на локальному і регіональному рівнях управління та використання ефективного механізму координації агробізнесових відносин.

5.5. Проблеми комплексного управління економічним розвитком сільського соціуму

Головним завданням аграрної економіки та управління аграрною галуззю є формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва, спрямованого на вирішення соціальних і економічних проблем за допомогою створення стійкої економічної основи зрівноваженого розвитку людського капіталу, сільської економіки, сільських територій, екологічного середовища у відтворенні та удосконаленні наступних фаз «життєвого циклу» забезпечення економічного розвитку сільського соціуму. Галузева спрямованість означеного підходу характеризується методологічним забезпеченням формування стратегій управління аграрним сектором, сільським соціумом та обґрунтуванням шляхів їх реалізації в умовах розвитку сільського господарства, сільської економіки, підприємництва.

Згідно з територіальним підходом економічне забезпечення розвитку села, сільських територій має формуватись на засадах інтегрованого управління соціально-економічним розвитком сільського населення, сільським господарством, диверсифікованими видами діяльності, екологічним розвитком, соціально-культурною інфраструктурою. Означені вектори методологічних поглядів зумовили формування концепції інтегрованого управління агросферою, на засадах якої формується сучасна аграрна політика країн європейського союзу [277, с. 178; 146, с. 5; 236, с. 371].

У контексті цього дослідження, яке здійснювалось у площині виявлення економічних, соціальних, територіальних, екологічних, управлінських чинників впливу на економічний розвиток сільського соціуму, виявлено інтеграційні ознаки різних методологічних підходів, з урахуванням яких доцільно здійснювати розробку засад формування аграрної політики та механізмів управління розвитком аграрного сектору на різних ієрархічних рівнях. Універсалізація алгоритмів і підходів до оцінки стану села, сільського населення, сільського господарства, сільських територій засвідчує про необхідність оцінки їх розвитку як об'єктів управління, вплив на які здійснюється збоку багатьох суб'єктів – керівників сільськогосподарських підприємств та підприємницьких структур, місцевих органів влади, інфраструктурних підрозділів агробізнесу на місцевому та регіональному рівнях, галузевих організацій тощо.

Ознакою результативності комплексного управління економічним розвитком аграрного сектору економіки України є технічна та технологічна модернізація, технологічні інновації, підвищення продуктивності праці у сільському господарстві, нарощування обсягів виробництва, зростання обсягів експорту продукції, поглиблення ринкових відносин у землеволо-

дінні і землекористуванні. Водночас, спостерігається посилення тиску на довкілля, деградація ґрунтів, монокультуризація, скорочення зайнятості, знецінення людського капіталу, інтенсифікація розбіжності в доходах, витіснення селян у неформальний сектор, галузеві диспропорції, зростання виробництва культур, які виснажують ґрунти, зростання бідності у сільській місцевості, зростання корупції та правопорушень, надконцентрація у землеволодінні та землекористуванні [262, с. 103]. З означеного можна зробити висновок про квазіринкове середовище функціонування сільськогосподарської галузі. Водночас, необхідним вбачається дослідження існуючих умов розвитку локального рівня аграрного сектору – сільського соціуму з метою виявлення підтримуючих стійкості ендегенного потенціалу сільських територій чинників та їх удосконалення в процесі взаємодії складових інтегрованого управління.

Зважаючи на те, що переважна більшість економічно активного сільського населення задіяна у виробництві сільськогосподарської продукції (працює в сільськогосподарських підприємствах, веде особисте домогосподарство), зацікавленість викликає дослідження особливостей прояву інтеграційної складової управління у цій сфері. Гіпотезою дослідження слугувало припущення про залежність підвищення мотивації сільського населення до відтворення власного життєвого середовища у сільському соціумі від сприятливих інституціональних умов економічного забезпечення розвитку ендегенного потенціалу сільських територій.

З огляду на те, що основними виробниками сільськогосподарської продукції в Україні є сільськогосподарські підприємства та особисті селянські господарства, а їх персонал складає основну частину економічно активного сільського населення, необхідним вбачається вибір респондентів соціологічного дослідження саме з цих верств сільського населення. Такий контур вибірки респондентів дозволить виявити їх мотиви до прояву економічної активності й в інших видах діяльності на території району.

Емпіричною базою дослідження є комплекс соціологічних методів збору первинної соціологічної інформації. Серед них авторське дослідження на тему: «Експертне опитування керівників сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств для оцінки економічного забезпечення якості життя на сільській території» (Додаток В), тип дослідження пілотажний. Використано багатощаблевий комбінований тип вибірки зокрема, до 4 фокус-групи увійшли представники із різними кваліфікаційними характеристиками (1 – керівники сільськогосподарських підприємств, 2 – керівники домогосподарств, 3 – сільське населення, що здійснює підприємницьку діяльність, 4 – самозайняте сільське населення), які проживають на сільських територіях із високим, середнім та низьким

ендогенним потенціалом (стратифікація за рівнем ендогенного потенціалу), що забезпечує квотність вибірки (карта соціологічного дослідження (карта квот) у Додатку Г). Загальна сукупність респондентів – 210 чол. Дослідження здійснювалось у сільських населених пунктах у розрізі районів Житомирської області, які за авторською методикою (параграф 3.3), були віднесені до сільських територій із різним ступенем ендогенного потенціалу (високий ступінь – Андрушівський Попільнянський, Любарський райони; середній ступінь – Брусилівський, Житомирський, Малинський, Овруцький, Черняхівський, Чуднівський райони; низький ступінь – Володарсько-Волинський, Коростенський райони); належність респондентів до конкретних сільських населених пунктів районів представлена у вигляді простої вибірки шляхом рівномірного розподілу кількості опитуваних між сільськими територіями (СНП).

До ключових характеристик «портрету респондента» відносяться: рівень освіти (29 % мають середню спеціальну освіту, незакінчену вищу освіту – 15 %, вищу освіту – 27 %, дві вищі освіти або науковий ступінь мають 2 % респондентів, професійно-технічну освіту мають 16 % опитаних, повну загальну середню – 10 %, неповну загальну середню – 1 %), економічна активність (зайнятість у сільськогосподарському виробництві або диверсифікованих видах діяльності, у сфері послуг, ведення ОСГ, самозайнятість) та вік. Найбільший прояв економічної активності виявився у сільського населення у віці 41-60 років – 43 % респондентів, найменший – у молоді до 20 років – 9 % та населення у віці 21-30 років 13 %. Це пов'язано, насамперед, із продовженням навчання (для молоді) та спробами працевлаштування у містах (поза межами села). Серед опитаних 30 % жінки, 70 % чоловіки, при цьому чоловіки – переважно керівники (головні спеціалісти) сільськогосподарських підприємств, підприємці, самозайняті, жінки – головні спеціалісти сільськогосподарських підприємств, керівники домогосподарств, підприємці.

При проведенні дослідження експертам було запропоновано дати відповідь на 28 питань (Додаток В). Оцінюючи вплив інституціонального середовища, експерти зазначили, що економіко-політична ситуація в Україні несприятлива для розвитку сільського господарства та агробізнесу, зокрема (71 % респондентів). До найбільшої проблеми експерти віднесли недосконалу нормативно-правову базу (56 %), а також визначили неефективною фінансово-кредитну політику уряду щодо розвитку агробізнесу (49 %). Протилежної точки зору дотримуються 5 % опитаних, до яких увійшли у більшості керівники і спеціалісти сільськогосподарських підприємств. Оцінюючи фактори впливу на сучасний стан інституціонального середовища підприємств і особистих селянських господарств, більшість експертів до основних віднесли фінансове забезпечення та рівень організації виробництва і збуту продукції (49 % та 54 %) (рис. 5.9).

Рис. 5.9. Експертна оцінка факторів впливу на економічний стан сільськогосподарських підприємств та ОСГ

Джерело: власні дослідження.

Виділення даних факторів було присутнє у всіх фокус-групах. Це свідчить про «ендогенний ракурс» мислення експертів, зокрема, виділення переважно факторів, ефективність дії яких забезпечується у т. ч. й на регіональному рівні. Високий рівень оцінки організації виробництва і збуту більшістю респондентів свідчить про виділення ними важливості маркетингу у формуванні умов для ефективного відтворення бізнесу сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств. Це підтверджується виділенням тільки трьох інфраструктурних організацій реалізації продукції – контрактна реалізація переробним підприємствам – 41 %, оптові продовольчі ринки – 39 %, посередники – 53 %. Незважаючи на те, що до них були віднесені й заготівельні пункти, складське господарство, ярмарки, інституціональну організацію інфраструктурного забезпечення сільськогосподарських підприємств можна вважати слабкою.

Означене підтверджується вибором респондентами несприятливих чинників для перспективного розвитку підприємств (господарств), серед яких більше чверті відповідей стосуються організації інфраструктурного забезпечення (відсутність налагоджених збутових каналів та потужностей із зберігання та переробки) (рис. 5.10).

Однією з причин такого становища, на думку опитаних, є відсутність або низький рівень надання агроконсалтингових послуг з проблем земле-

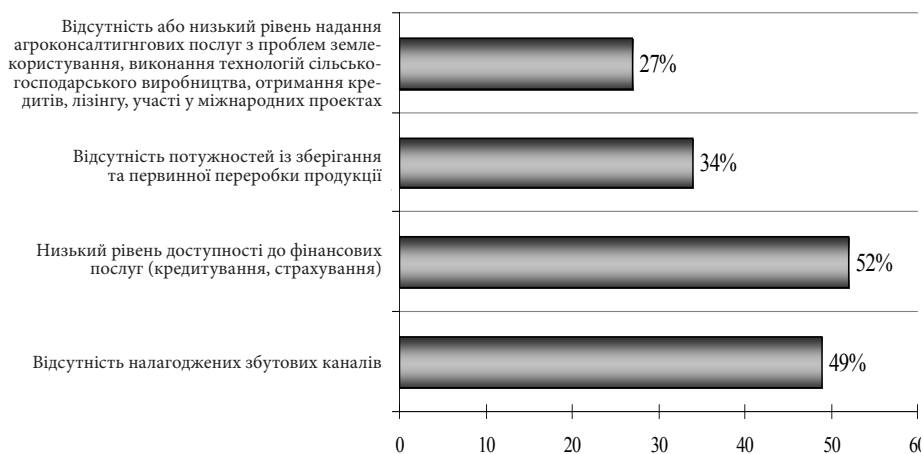

Рис. 5.10. Експертна оцінка несприятливих факторів впливу на економічний стан сільськогосподарських підприємств та ОСГ

Джерело: власні дослідження.

користування, виконання технологій сільськогосподарського виробництва, отримання кредитів, лізингу, участі в міжнародних проєктах (27 %). Хоча цю проблему можна розглядати ширше (не тільки у напрямі інфраструктурного забезпечення агробізнесу), виділення експертами недосконалості сегменту аграрного консалтингу (сільськогосподарського дорадництва) свідчить про несприятливе інституціональне середовище організації участі членів сільського соціуму в агробізнесі. Це, на наш погляд, передусім стосується площини регіональної координації реалізації аграрної політики – впродовж останніх 10 років система організації збутових каналів виробників сільськогосподарської продукції не зазнала суттєвих прогресивних змін, що призвело до недоотримання прибутку внаслідок домінування в інфраструктурі реалізації умов, які виставляють переробні підприємства та посередницькі структури. Прикладом може слугувати тотальна реалізація сільським населенням м'яса свиней, ВРХ посередникам за цінами, нижчими від ринкових (у Любарському, Чуднівському, Новоград-Волинському районах Житомирської області), а також встановлення переробними підприємствами закупівельних цін на молоко.

Інституціональне середовище сільського соціуму впливає на формування ендogenous потенціалу сільської території в умовах ефективної організації взаємодії економічних, соціальних, екологічних, просторових ресурсів. Стійкість соціально-економічної складової сільського соціуму

оцінюється сільським населенням з огляду на достатність цих ресурсів для забезпечення належної якості життя. Економічна активність сільського населення реалізується, разом із зайнятістю на сільськогосподарських підприємствах та в особистих селянських господарствах, зайнятістю в інших (несільськогосподарських) видах підприємницької діяльності. До трьох основних чинників серед тих, що позитивно впливають на мотивацію реалізації економічної активності, експерти віднесли наявність власного будинку (71 %), розвинену транспортну інфраструктуру, що дозволяє їм працювати в межах району (56 %) та можливість поєднання різних видів діяльності із веденням особистого господарства (44 %) (рис. 5.11).

Ефективність організації інституціонального середовища розвитку ендегенного потенціалу сільських територій оцінюється сільським населенням у площині ймовірності найоптимальнішого економічного використання території існування для забезпечення якості життя. Чинники мотивації сільського населення до життя і праці в селі, представлені на рис. 3.10, підтверджують твердження вітчизняних дослідників ендегенного зростання економіки про економічну основу мотивації локального рівня, що формує інтерес до ефективного використання місцевих благ [217, с. 63; 151, с. 56]. Підтвердженням цьому є оцінка експертами ендегенного потенціалу сільської території, зокрема, у структурі відповідей на питання про джерела доходів сім'ї найбільшу сукупну частку (71 %) займають заробітна плата (від діяльності у сільськогосподарському підприємстві), доходи від ведення особистого господарства, підприємницької діяльності, самозайнятості (69 %, 54 %, 35 % відповідно). Перевага вибору респондентами розвиненої транспортної інфраструктури серед сукупності чинників мотивації (56 %) обумовлена зайнятістю сільського населення поза межами СНП в інших видах підприємницької діяльності в районних центрах. Наразі спостерігається тенденція, характерна для сучасних умов розвитку «урбозайнятості», – працевлаштування сільського населення в обласному і районних центрах.

Аналогічна ситуація вибору пріоритетів зайнятості на сільських територіях спостерігається у груп експертів, на територіях СНП яких діють торговельні заклади, заклади громадського харчування, організації з надання побутових послуг, фельдшерсько-акушерські пункти, заклади культури і відпочинку (клуби, бібліотеки, інтернет-кімнати, туристичні об'єкти). Можливість поєднання різних видів діяльності є вагомим чинником мотивації до формування економічної основи відтворення власного життєвого потенціалу сільського населення.

В умовах нестачі робочих місць в галузі сільськогосподарського виробництва сільське населення прагне до працевлаштування в організаціях,

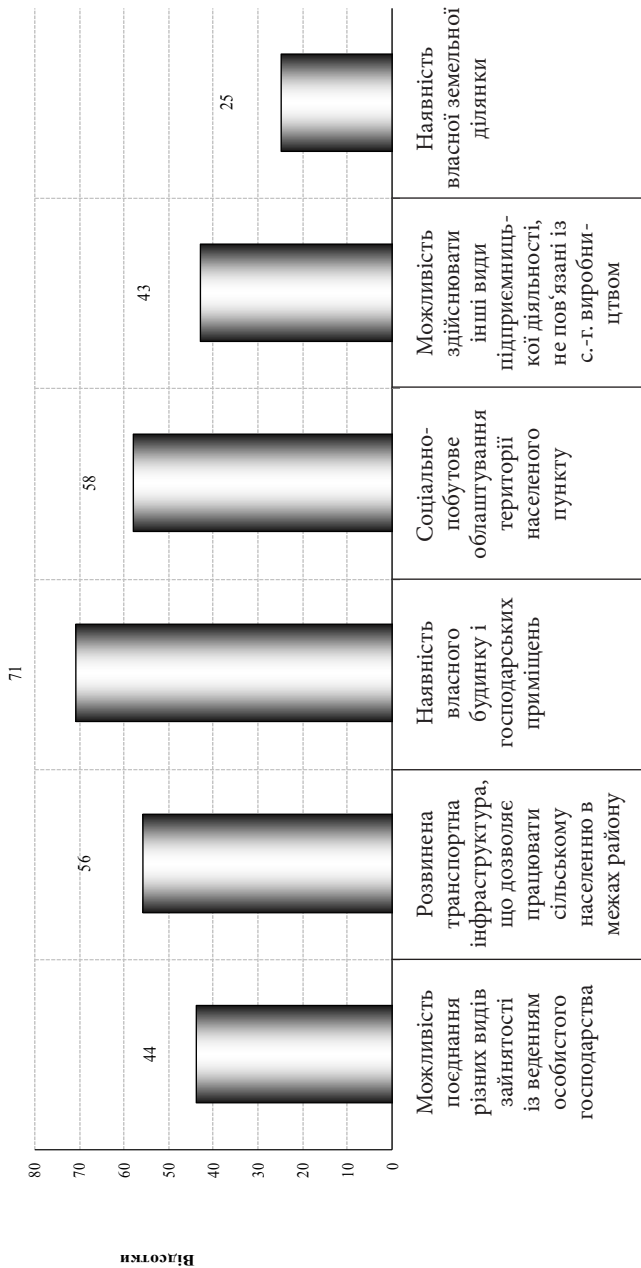

Рис. 5.11. Чинники мотивації сільського населення до життя і праці в селі

Джерело: власні дослідження.

розташованих на сільських територіях. Значну роль у цьому відіграють й традиційні для населення конкретного району види зайнятості поза межами сільськогосподарського виробництва та самозайнятості, що відносятся до локальної «спеціалізації» членів сільського соціуму. Дослідженням встановлено існування зон спеціалізації для економічної діяльності на сільських територіях Житомирської області, що відмічають експерти при визначенні можливості додаткового працевлаштування на території проживання (рис. 5.12).

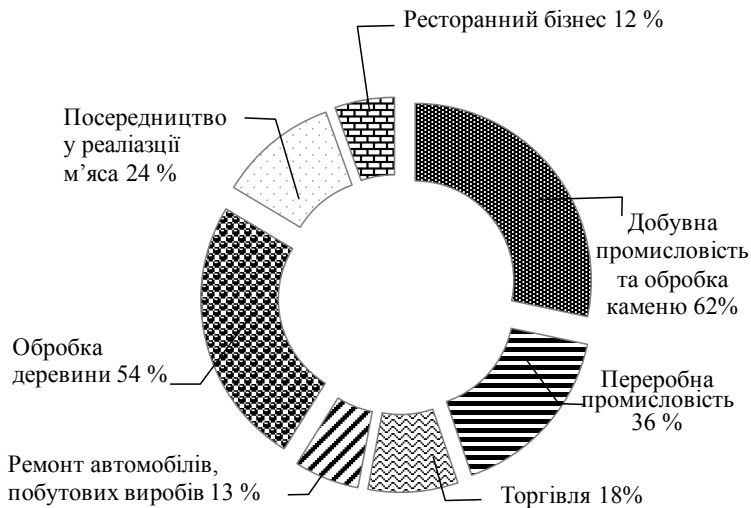

Рис. 5.12. Спеціалізація самозайнятості сільського населення Житомирської області

Джерело: власні дослідження.

Спеціалізацію самозайнятості у сфері добувної промисловості та обробки каменю визначають 62 % експертів Житомирського і Черняхівського районів; у переробній промисловості – 36 % експертів Брусилівського, Попільнянського, Житомирського, Андрушівського, Овруцького, Володарсько-Волинського районів; у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 31 % експертів Любарського, Андрушівського, Коростенського, Черняхівського, Попільнянського районів; у сфері обробки деревини – 54 % експертів Баранівського, Житомирського, Малинського, Овруцького районів; на посередницьку діяльність у реалізації м'яса ВРХ та свиней вказують 24 % респондентів Любарського, Житомирського, Червоноармійського, Чуднівського, Овруцького районів.

Означене свідчить про мотивацію сільського населення до використання ендогенного потенціалу сільського соціуму у забезпеченні економічної основи відтворення свого існування на сільській території.

Аналіз стану матеріального забезпечення сільських домогосподарств, члени яких мають різновидову зайнятість, вказує на суттєво вищий (порівняно з іншими) рівень побутового облаштування (на 34 % більше будинків із газовим (електричним або комбінованим) опаленням, гарячим водопостачанням, каналізацією, 1,4 % з яких обладнані теплозберігаючими конструкціями (склопакети, фасадне утеплення, підлога з підігрівом). У користуванні ці родини мають декілька автомобілів (4 %) та господарські приміщення й прибудинкові території, на яких здійснюється підприємницька діяльність, зокрема – ремонт автомобілів, розпиловка деревини, виготовлення виробів з каменю тощо (12 %).

До основних проблем підприємницької діяльності означений сегмент експертів відносить відсутність належного правового забезпечення сільського мікропідприємництва (64 %), непрозорість системи оподаткування малого бізнесу (53 %) та відсутність регіональних структур координації сільського підприємництва (41 %). Означене засвідчує аналогічність проблем формування сприятливих інституціональних умов сільського населення, зайнятого на сільськогосподарських підприємствах та в інших видах підприємницької діяльності на сільських територіях, подолання яких, на наш погляд, знаходиться у площині організації локальних центрів розвитку сільських територій.

Дослідження дозволяє виділити визначальні риси економічного забезпечення розвитку сільського соціуму України в умовах існуючого ендогенного потенціалу сільських територій. Зокрема, до позитивних відносяться: можливість здійснення диверсифікованих видів економічної діяльності на території району, поєднання зайнятості, використання власних земельних ділянок для ведення товарного виробництва сільськогосподарської продукції та сільського підприємництва, проживання в екологічно чистих природних умовах, використання рекреаційних локальних благ сільської території. До негативних рис належить: непрозора система правового регулювання та фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва, неефективна система збуту продукції, недосконала ринкова інфраструктура, відсутність інтеграційних процесів. Нагальною потребою є докорінна зміна системи економічних відносин у сільському господарстві шляхом формування механізму захисту сільськогосподарських товаровиробників економічними методами: залученням до вертикальної інтеграції, створенням власних комерційних організацій, користуванням перевагами великомасштабного агробізнесу і здійсненням ефективного контролю за власним бізнесом без відриву від основної функції – виробництва сільськогосподарської продукції.

Таким чином, з метою забезпечення сприятливого інституціонального середовища сільського соціуму, для підвищення економічної мотивації сільського населення до життя і праці на сільських територіях необхідний перехід на якісно новий рівень організації взаємовідносин сільського населення, агробізнесу, сільської економіки з активним використанням ендогенного потенціалу села як відносно нової інституціональної складової економіки України. Підвищенню ефективності економічного розвитку сільського соціуму сприятиме об'єднання суб'єктів підприємництва на кооперативних засадах.

У цьому аспекті перспективним слід вважати створення кооперативних центрів територіального розвитку з метою формування спільних фінансових джерел та їх раціонального використання для формування збутових каналів та ринкової інфраструктури, забезпечення сприятливих умов для розвитку сільського підприємництва та диверсифікованих видів діяльності, підготовки інвестиційних проектів з мікропідприємництва на сільських територіях, розробки пакетів документів щодо участі сільськогосподарських підприємств, домогосподарств у міжнародних програмах і проектах, що діють на основі фінансової допомоги з боку міжнародних донорських організацій, надання слушних консультацій з проблем розвитку агробізнесу, створення обслуговуючих кооперативів та комунальних підприємств з побутового обслуговування, зеленого туризму, надання соціально спрямованих, культурно-просвітницьких послуг (рис. 5.13).

Кооперативний центр територіального розвитку вбачається організуючим комплексом взаємодії об'єктів та суб'єктів сільських територій, в якому на основі використання управлінських функцій та спеціальних організаційних принципів (ланцюгового зв'язку, інгресії, підбору) формується новий організаційний порядок, що позитивно впливає на формування спільної взаємодії учасників та забезпечення інституціональних умов для ефективного використання ендогенного потенціалу сільських територій з метою підсилення мотивації сільського соціуму до саморозвитку

Мотиваційною основою розвитку кооперації у сільському соціумі є отримання синергетичного ефекту групових дій, зокрема: протистояння непродуктивному (спекулятивному) посередництву, участь у прибутках на всіх етапах просування виробленої продукції, отримання послуг за мінімальними цінами, доступ до ринків і економія трансакційних витрат. переваги великомасштабного бізнесу, використання нової техніки та інноваційних технологій, залучення професійного менеджменту, розподіл ризику та координація дій.

Таким чином, інтеграційні засади управління економічним розвитком сільського соціуму обумовлені впливом різних суб'єктів – органів держав-

Рис. 5.13. Організаційна модель кооперативного центру територіального розвитку

Джерело: власні дослідження.

ного управління, підприємницьких структур, організацій, що знаходяться на сільських територіях, – на соціально-економічний розвиток сільського населення, сільських територій, сільського господарства, диверсифіковану діяльність сільського населення, екологічний розвиток, соціально-культурну інфраструктуру села. Сприятливі інституціональні умови економічного забезпечення розвитку ендегенного потенціалу сільських територій є запорукою підвищення мотивації сільського населення до відтворення власного життєвого середовища у сільському соціумі, що забезпечується інтеграцією зайнятості на підприємствах, що знаходяться на сільських територіях (в межах району).

ГЛАВА VI

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

6.1. Організаційно-економічні аспекти формування мережі агробізнесу за участі сільського соціуму

Трансформація соціально-економічного управління аграрною галуззю в умовах глобалізації характеризується зміною моделей організації управління з механістичної (класичної) на органічну (неокласичну), що передбачає підтримку рівноваги соціуму і середовища існування за допомогою децентралізації і кооперації в управлінських системах, координації дій із використанням мотиваційного інструментарію з підтримки балансу між цінностями, нормами, соціально-економічним середовищем. В умовах емерджентності системи інституціонального середовища аграрного сектору та сільського соціуму важливим аспектом досягнення його еквіфінальності є формування управлінського механізму, здатного ефективно використовувати системоутворюючі і системозберігаючі фактори. Проте в процесі реалізації даного вектора розвитку виникає ряд проблемних теоретичних і прикладних аспектів, вирішення яких вимагає поглиблених досліджень.

У процесі формування стратегій розвитку аграрного сектору регіону слід враховувати її багатокомпонентність, яка має прояв у територіальному, соціально-економічному, ієрархічно-інституціональному аспектах. На районному рівні на неї впливають якість планування розвитку та дієвість місцевої політики, на регіональному – ефективність підтримання міжгалузевого та територіального балансу. Пріоритетним напрямом підвищення ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму слід вважати організацію взаємодії складових його системи з використанням організаційно-економічного механізму кооперації учасників на локальному рівні та інтеграції у регіональні управлінські системи, що зумовлює підвищення мотивації розвитку агробізнесу у сільському соціумі (рис. 6.1).

До основних переваг кооперативного профілю структури агробізнесу на сільських територіях регіону відноситься можливість формування координаційних центрів агропродовольчої системи із залученням локальних учасни-

Рис. 6.1. Чинники мотивації розвитку агробізнесу у сільському соціумі

Джерело: власні дослідження.

ків, що зменшує трансакційні витрати всередині інтегрованого кооперативного формування та пом'якшує антагонізм у міжсекторальній координації.

Цілями такого формування є якість, система гарантій, розвиток сільської спільноти, що зумовлює зміну вектору формування ефективності у напрямі соціально-економічної структури агробізнесу. Об'єктами управління в цьому сенсі стають кооперативні «мережі» як первинні реципієнти координацій з боку інтегрованих структур агробізнесу. Це емпірично підтверджує дослідження теоретика «агропродовольчих ланцюгів» Г. Бірса, на думку якого, сучасними суб'єктами конкуренції є не компанії, а мережі, в яких створюється цінність (вартість) внаслідок оптимізації виробництва й операцій та скорочення трансакційних витрат [323].

Мережні зв'язки між сільським населенням, особистими селянськими господарствами, сільськогосподарськими підприємствами, суб'єктами ринкової і соціальної інфраструктури формуються на основі принципу взаємного перехресного обміну, що є характерним для централізованих структур, структур профільного перерозподілу та ринкового обміну, орієнтованого на вирівнювання вартості об'єднуючих дій. Згідно з ученням вченню К. Поланьї, взаємообмін (реципрокність) учасників ендogenous обміну зумовлює формування соціальних механізмів управління мікропрофілями кооперативних структур, які нейтралізують якісну і кількісну нерівнозначність ресурсів обміну [313, с. 307; 367, с. 228].

Основною перевагою кооперативної мережі агробізнесу у сільському соціумі вбачається наявність трьох джерел створення вартості. До першого відноситься соціальна структура, міжособистісні відносини та індивідуальні положення, що займають агенти (особисті селянські господарства, сільськогосподарські підприємства, різнопрофільні кооперативні об'єднання, підприємницькі структури, мікропідприємства тощо) у мережі та які впливають на поведінку індивідів і колективів та результати їхньої діяльності. У цьому сенсі велику роль у кооперативній мережі сільського соціуму відіграватиме соціальний капітал, оскільки він є носієм ментально укорінених звичаїв в економічних відносинах та ресурсом, розподіленим між структурними позиціями акторів і формується в результаті взаємодії індивідів на основі їх місця у мережі. Означена взаємодія є соціальною та базується на «перетині» економічної поведінки учасників, а кооперативна поведінка зумовлює підвищення ефективності мережі, одним із методів визначення якої є щільність мережі.

На практиці щільні кооперативні мережі (*dense networks*) з екстенсивно пов'язаними агентами та сильними зв'язками сприяють появі довіри, створюють соціальні норми, що зумовлює укріплення кооперативних організацій, які вбачаються основою формування ефективних ендogenous

інститутів у сільському соціумі. Це зумовлює можливість для створення міжгалузевих коаліцій у пошуку кращих умов взаємодії (торгівлі, постачанні сільськогосподарської продукції, техніки, добрив, засобів захисту рослин, надання агрономічних послуг тощо) між фірмами інших галузей. Наприклад, можливим вбачається формування торгової кооперативної мережі з реалізації сільськогосподарської продукції, в яку на контрактній основі увійдуть сільські кооперативи (виробничі, обслуговуючі, збутові), транспортні підприємства, продуктові сховища, мережі супермаркетів.

Другим джерелом створення вартості кооперативної мережі агробізнесу в сільському соціумі є навчання. З точки зору створення цінності у мережі процес навчання вбачається здатністю агентів накопичувати і засвоювати знання та інформацію в процесі участі у кооперативних відносинах, що забезпечує підвищення ефективності колективних дій шляхом накопичення локальних знань та їх диверсифікації. У цьому сенсі сільське населення, залучене до кооперативних мереж розвиває специфічні навички та використовує їх у взаємодії з іншими агентами. Об'єднання зусиль щодо створення та удосконалення знань приводить до ко-спеціалізованих знань – навичок, необхідних агентам-учасникам для обміну в мережі, що дозволяє створювати вартість шляхом комбінації індивідуальних здібностей.

Мережеві екстерналії, як третє джерело створення вартості, приводять до ефекту масштабу завдяки отриманню вигод від використання певного типу технології кооперативного об'єднання, зокрема, електронної торгівлі (зменшує транзакційні витрати), комплементарних технологій або способів обміну. Наприклад, на ефективність контрактів постачання сільськогосподарської продукції впливає якість складської (перевалочної) інфраструктури при транспортуванні зерна або установок з охолодження та первинної обробки молока на фермах. Наявність мережних екстерналій дозволяє отримати вигоди від просування міжфірмової координації з метою захоплення вартості, виробленої в результаті зростання мережі.

Екстерналії, як зовнішній мережевий ефект кооперативних об'єднань на сільських територіях, у районах та регіоні, виникають при збільшенні розміру мережі агробізнесу та є складовою синергізму при кооперуванні учасників. Критична маса зв'язків, як мінімальний граничний ненульовий рівень рівноважного стану, що приводить до нелінійної залежності випереджаючого зростання економічної цінності мережі в порівнянні із темпами її абсолютного розміру, пов'язана із нестабільною взаємозалежністю розміру регіональної мережі агробізнесу.

Вважаємо, що мережеві екстерналії кооперативних систем у сільському соціумі матимуть прояв виробничо-споживчих ефектів, при яких економічна діяльність сільського населення (учасників) впливає на корисність об'єд-

нання у різних комбінаціях створення вартості. Разом із тим, збільшення масштабів мережі підвищує складність її архітектури та знижує можливість варіативності локальних ланок, що свідчить про ризик «втрати статусу рівноправного учасника» для сільського населення. Виходом з такої ситуації вбачається оптимізація детермінованих розмірів кооперативних мереж, тобто, архітектурні трансформації вертикальної, горизонтальної і міжгалузевої секторальної інтеграції повинні відповідати можливостям утримання «зон контролю» на локальному рівні агросфери (у сільському соціумі).

Відтак, актуальним вбачається формування мережних ланцюгів як набору горизонтальних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції в межах певної сільської території (наприклад, району або територіального кластера, зон ендегенного розвитку), які послідовно поєднані вертикальними зв'язками із збутовими, постачальницькими, інфраструктурними, консалтинговими організаціями. Це дозволить отримати конкурентні переваги кооперативних об'єднань, основою яких будуть слугувати міжорганізаційні відносини у сільському соціумі.

Для визначення ефекту синергії у ланцюгах і мережах агробізнесу використаємо підхід до оцінки мережевого ефекту синергії [76, с. 136]. Першим кроком буде визначення ефекту від кооперування локальних учасників агробізнесу як сумарних частин їх вартостей (цінностей, потенціалів) до об'єднання:

$$V_0 = C_1 \cdot Q_1 + C_2 \cdot Q_2, \quad (6.1)$$

де V_0 - сумарний дохід локальних учасників до об'єднання, C_1, C_2 - вартість послуг, Q_1, Q_2 - обсяг наданих послуг для учасників A_1, A_2 .

Внаслідок об'єднання учасників послуги будуть реалізовуватись в обох групах, і сумарний дохід кооперативу (або мережі кооперативів) представляється у вигляді:

$$V_s = V_0 + (C_1 \cdot Q_2 + C_2 \cdot Q_1), \quad (6.2)$$

де V_s - сумарний дохід обох кооперативів після об'єднання, $(C_1 \cdot Q_2 + C_2 \cdot Q_1)$ - ефект синергії від кооперування.

Вплив мережевого ефекту в агробізнесі визначатиметься зростанням цінності послуг по експоненті при розширенні доступності й охопленням мережі, навіть за умови зниження ціни C_1, C_2 після об'єднання ОСГ, сільськогосподарських підприємств та кооперативних ланцюгів у мережу, оскільки він буде генеруватись не послугою (реалізованою), а наданням в розпорядження ресурсів мережі. Вплив мережевого ефекту при об'єднанні сільськогосподарських кооперативів регіону на синергію можна подати через індекс λ_{NE} :

$$V_{sNE} = V_0 + \lambda_{NE} \cdot (C_1 \cdot Q_2 + C_2 \cdot Q_1), \quad (6.3)$$

де V_{sNE} – сумарний дохід всіх учасників після об'єднання з впливом мережевого ефекту, λ_{NE} – індекс мережевого ефекту, який: $\lambda_{NE} = 1$, то для учасників A_1, A_2 зростання цінності від кооперативного об'єднання (або створення мережі) не відбулось й обсяг наданих послуг ($C_1 \cdot Q_2 + C_2 \cdot Q_1$) незмінний.

$\lambda_{NE} > 1$, то відбувається посилення синергії в результаті міжмережевої цінності для учасників A_1, A_2 , яка виражається:

$$NE_s = \sum_{i=1}^n NE_i, \quad (6.4)$$

де NE_s – загальна цінність сукупності учасників, а NE_i – цінність мережі окремого сегменту агробізнесу (логістичного, переробного, пакувального), n – кількість учасників.

$\lambda_{NE} < 1$, то зростання кількості учасників кооперативного об'єднання не підвищує цінність користування мережею.

Якщо зростання цінності як потенційної ефективності учасників у мережевих кооперативних об'єднаннях агробізнесу в регіоні можна оцінити від 1 до $1 / (n - 1)$, то внесок учасника у загальну цінність мережі становить (для більших n) $1 + 1/2 + \dots + 1 / (n - 1) \approx 1 \approx 1n(n)$.

Слід зазначити, що стійкість при інтеграції приєднання до кооперативної мережі агробізнесу або виходу суб'єкта господарювання з неї забезпечується прийнятним рівнем синергетичного ефекту, що покриває відповідні витрати для його досягнення. Тому кооперація, вертикальна та горизонтальна інтеграція, мережева архітектура агробізнесу спрямовані на підвищення прибутковості цього суб'єкта за рахунок зниження витрат і збільшення номенклатури внутрішніх послуг, що викликає зростання трафіку в мережі і, як наслідок, приводить до зростання прибутку (корисного ефекту).

Основними способами координації міжорганізаційних відносин у мережних ланцюгах агробізнесу, є стандартизація, планування, взаємне регулювання. Прикладом стандартизації може слугувати біржова та електронна торгівля, де контракти і правила переговорів приведені у такий спосіб, щоб було можливим здійснювати торгівлю на основі низьких витрат та залучати велику кількість клієнтів. План як тип координації означає дії, які контролює агент координування шляхом планування потоку продукції та інформації, що сприяє адаптації до зміни внутрішніх і зовнішніх умов. Взаємне регулювання є передачею нової інформації через взаємні процеси зворотнього зв'язку та передбачає об'єднане прийняття рішення, в результаті чого виникають особистісні або групові механізми координації. На

засадах взаємного регулювання, на думку В. Пауела, при мережному розподілі (аллокації) ресурсів угоди здійснюються не через дескретні обміни, не за адміністративними вказівками, а через мережі індивідумів, зайнятих у взаємних, взаємовигідних діях [388, с. 303].

Однак, на наш погляд, в умовах формування локальної кооперативної мережі агробізнесу основна увага організаторів має концентруватись на внутрішньогосподарській координації і мотивації.

Ефективність міжорганізаційних відносин кооперативних формувань у сільському соціумі залежить, насамперед, від ендегенних умов розвитку сільськогосподарських підприємств, ОСГ, об'єктів інфраструктури аграрного бізнесу. Диференціація ресурсів та прав користування ними, згідно з теорією базових ресурсів, дозволяє учасникам отримати вигоди від розподілу квазіренти, що вбачається дієвим аргументом підвищення мотивації сільського населення до кооперування у різних організаційних форматах. На наш погляд, у формуванні кооперативних організацій агробізнесу на сільських територіях необхідним є участь органів місцевого самоврядування та державної виконавчої влади, оскільки ці структури є основними провідниками фінансування державних програм розвитку аграрного сектору економіки, регіонів, територій. До того ж, на економічну ефективність сільськогосподарського виробництва суттєвий вплив мають своєчасні фіскальні трансфери та організація їх розподілу серед виробників сільськогосподарської продукції, сільських населених пунктів, районів. Означене зумовлює необхідність формування механізму кооперативної взаємодії на сільських територіях на засадах державно-приватного партнерства, що забезпечить підвищення ефективності управління сільським соціумом на основі розвитку чотирьох класичних типів владних відносин – впливу, довіри, лідерства та інститутів.

Заслужують на увагу погляди В. Зіновчука, який вважає методологічно важливим досягнення консенсусу відносно підходів до оцінки ефективності функціонування кооперативів, пропонуючи «...відійти від банального оперування даними сумнівно достовірної статистики, а вийти на певний рівень абстрагування, який дозволить неупереджено подивитися на те, що здатна принести кооперативна ідея у якісне перетворення аграрного сектору економіки» [83]. Зазначене підтверджують наші пропозиції щодо необхідності здійснення оцінки ефективності управління сільським соціумом у контексті отримання вигод від кооперування сільського населення, завдяки яким вбачається створення соціальної структури (залученість населення до створення спільного результату прибутку (доходу), навчання (обізнаність і набуття досвіду, висока мотивація до спільної діяльності) та мережеві екстерналії (використання переваг об'єднання (ресурсів кооперативної мережі). Критеріями ефективності управління економічним

розвитком сільського соціуму можуть слугувати маркетингові показники, зокрема, ефективність товарної, цінової, збутової, комунікаційної політики, індекс товарообороту, частка ринку та ін.

Наразі практичне втілення в реальному секторі господарських відносин у сільському соціумі знаходять «комбінації мережної організації агробізнесу», зокрема, реалізація проекту «Надання послуг з управління двома ланцюгами доданої вартості сільськогосподарської продукції в Україні» за фінансової підтримки програми добросусідства Данії, мета якого допомогти господарствам (передусім мікро-, малим та середнім), кооперативам та громаді у збільшенні доданої вартості продукції через більш ефективну та стабільну співпрацю з переробними підприємствами, оптовими ринками та іншими учасниками ланцюгів постачання [230].

Важливим напрямом підвищення ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму на регіональному рівні є вибір адекватної умовам його розвитку методики оцінки складових (економічної, соціальної, екологічної, просторової). Метою розроблення і впровадження такої методики вбачається визначення індикаторів розвитку, системи показників та інструментарію оцінки, які б забезпечували можливість здійснення порівняння із запланованими у регіональних стратегіях показниками розвитку сільського господарства, сільських територій, соціально-культурної сфери села, екологічної безпеки території тощо. Пропонується методичний алгоритм оцінки ефективності управління аграрним сектором регіону, що дозволить спрямувати управлінські рішення на досягнення економічного розвитку сільського соціуму (рис. 6.2).

Перевагою використання запропонованого методичного алгоритму в процесі прийняття управлінських рішень з проблем соціально-економічного розвитку сільських територій вбачається ідентифікація об'єктів оцінки за структурно-функціональними та інституціональними напрямками, що дозволяє формувати критерії оцінки з огляду на можливість системного впливу у перспективі. До базової системи оцінки віднесено критерії оцінки ендогенного потенціалу сільських територій (запропоновані у параграфі 2.3). Із пропонувананих методів обробки даних (крок № 6 алгоритму) найбільш адаптивним до вибору управлінської моделі вбачається рейтинговий метод, оскільки передбачає можливість проведення поетапних розрахунків показників та їх комбінування залежно від мети оцінки [107, с. 83]. Результуючий показник, що відображує місце (рейтинг) району (або групи районів) у регіоні визначається за формулою:

$$R_i = \frac{\sum_{j=1}^n r_{ij}}{n}, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (6.5)$$

Рис. 6.2. Методичний алгоритм оцінки ефективності управління аграрним сектором регіону

Джерело: власні дослідження.

де R_i – місце (рейтинг) i -го району в регіоні; r_{ij} – місце (рейтинг) i -го району за j -м фактором; n – число районів (суб'єктів), що входять у територіальну групу (або у групу за показником величини ендogenous потенціалу).

Використання інтегрального критерію розвитку території (ІКРТ) як методу обробки даних потребує використання спеціальних індикативних показників, які об'єднуються в інтегрований показник соціально-економічного розвитку, що розраховується за формулою:

$$U = \sum_{i=1}^n K_i \frac{P_i}{Np_i} / n, \quad (6.6)$$

де U – інтегральний критерій розвитку території; i – індекс спеціального показника; n – кількість спеціальних показників; K_i – коефіцієнт значимості i -го спеціального показника; P_i – фактичне значення i -го спеціального показника; Np_i – нормативне значення i -го спеціального показника.

Перевагою вибору цього методу є гнучкий розрахунковий алгоритм, що реалізує можливості математичної моделі багатомірного порівняльного аналізу, недоліком – необхідність розробки і використання спеціальних показників, що ускладнює процес оцінки в реальних умовах управління агросферою.

У процесі розробки методики оцінки ефективності управління сільським соціумом (який є складною багатокомпонентною системою) слід використовувати критерії розвитку сучасних економічних систем, зокрема, структуру економічних ресурсів, економічну нішу та її ємність, сферу економічної діяльності, економічну активність, обсяг інвестування, темпи розвитку, стратегічний економічний потенціал [108, с. 77]. Ефективність державного управління аграрним сектором регіону можна визначати як результат реалізації алгоритму A , який є функцією таких складових, як інформація про об'єкт X , зовнішнє середовище Y , ступінь досягнення обраної мети C . На основі даної інформації ухвалюються відповідні рішення про керуючий вплив $U = A(X, Y, C)$.

Підвищенню ефективності управління аграрним сектором на регіональному рівні сприятиме комплексність розробки стратегій, планів, програм розвитку та їх реалізації у процесі координації від регіонального до локального рівня (рівня розвитку сільського соціуму). Така позиція заснована на обґрунтуванні методологічного принципу комплексності, згідно з яким, на думку Л. Ц. Масловської, комплексний розвиток регіону означає такий його поступ, який передбачає комбінування і кооперування на певній території різних виробництв з метою раціонального використання усіх видів ресурсів, виробничої і соціальної інфраструктури в інтересах найповнішого задоволення потреб населення при збереженні високої якості середовища його життєдіяльності [155, с. 123].

Ефективне здійснення господарської, підприємницької діяльності сільським населенням потребує постійної обробки зростаючих масивів інформації (маркетингової, технологічної, фінансової, юридичної), що є передумовою розвитку структур з інформаційного забезпечення сільськогосподарського виробництва, агробізнесу, сільського підприємництва тощо. Однак їхня діяльність в Україні ще не набула ознак «тотального» інформаційно-консультаційного забезпечення у сільському соціумі.

Серед причин, що стримують розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні (рис. 6.3), виділяється шість основних, які, на наш погляд, є об'єктивними. Натомість, подолання стримуючих розвиток чотирьох суб'єктивних чинників потребує удосконалення самого сенсу діяльності дорадчих служб.

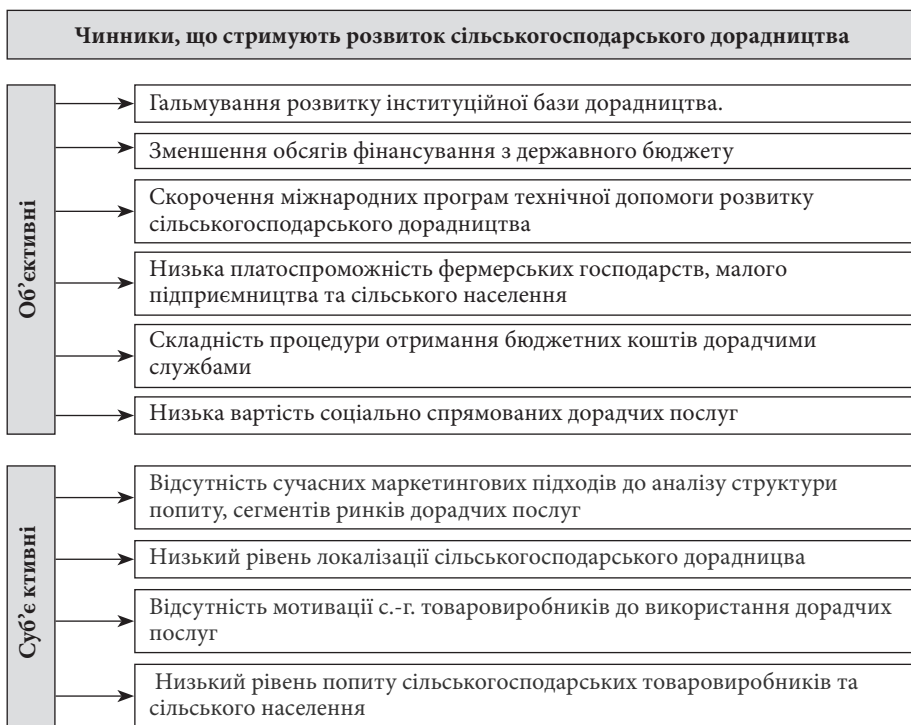

Рис. 6.3. Причини, що стримують розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні

Джерело: власні дослідження.

З метою удосконалення інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників пропонується методичний підхід до удосконалення діяльності консультаційних (дорадчих) організацій з використанням «портфелю пропозицій», що формується завдяки вивченню локальних потреб клієнтів на основі оцінки негативних факторів існуючого консультаційного процесу та вимог до якості надання дорадчих послуг. У процесі експертного опитування, результати і методика здійснення якого представлені у параграфі 3.4, виявлено чинники, що знижують якість дорадчих послуг на сільських територіях Житомирської області (рис. 6.4).

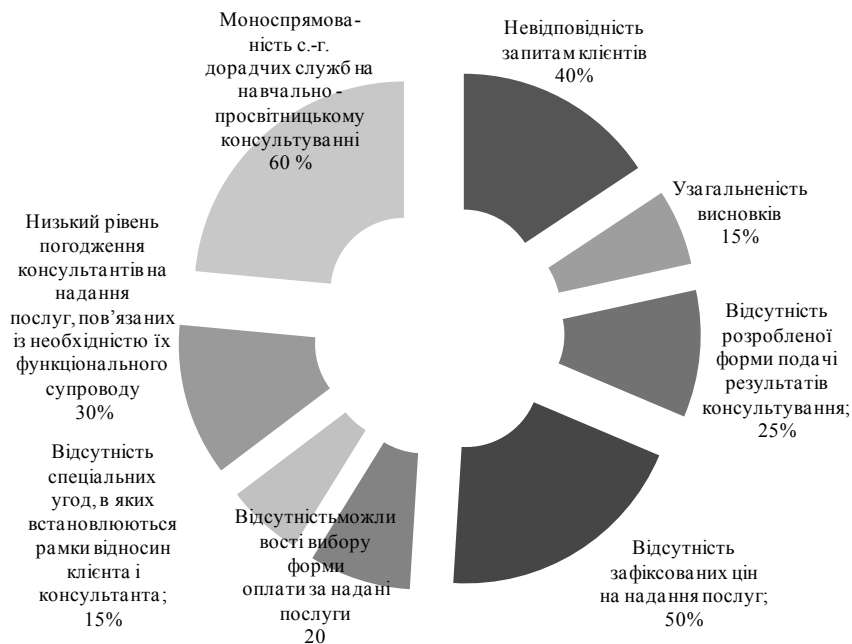

Рис. 6.4. Чинники, що знижують якість дорадчих послуг

Джерело: власні дослідження.

Як видно з діаграми рис. 3.16, до трьох ключових чинників низької якості респонденти віднесли моноспрямованість сільськогосподарських дорадчих служб на навчально-просвітницькому консультуванні (60%), відсутність зафіксованих цін (50%), невідповідність запитам клієнтів (40%). Це, на наш погляд, підтверджує існування локальної потреби щодо консультування «за запитом», що підтверджується вибором перспективних напрямів надання дорадчих послуг (рис. 6.5)

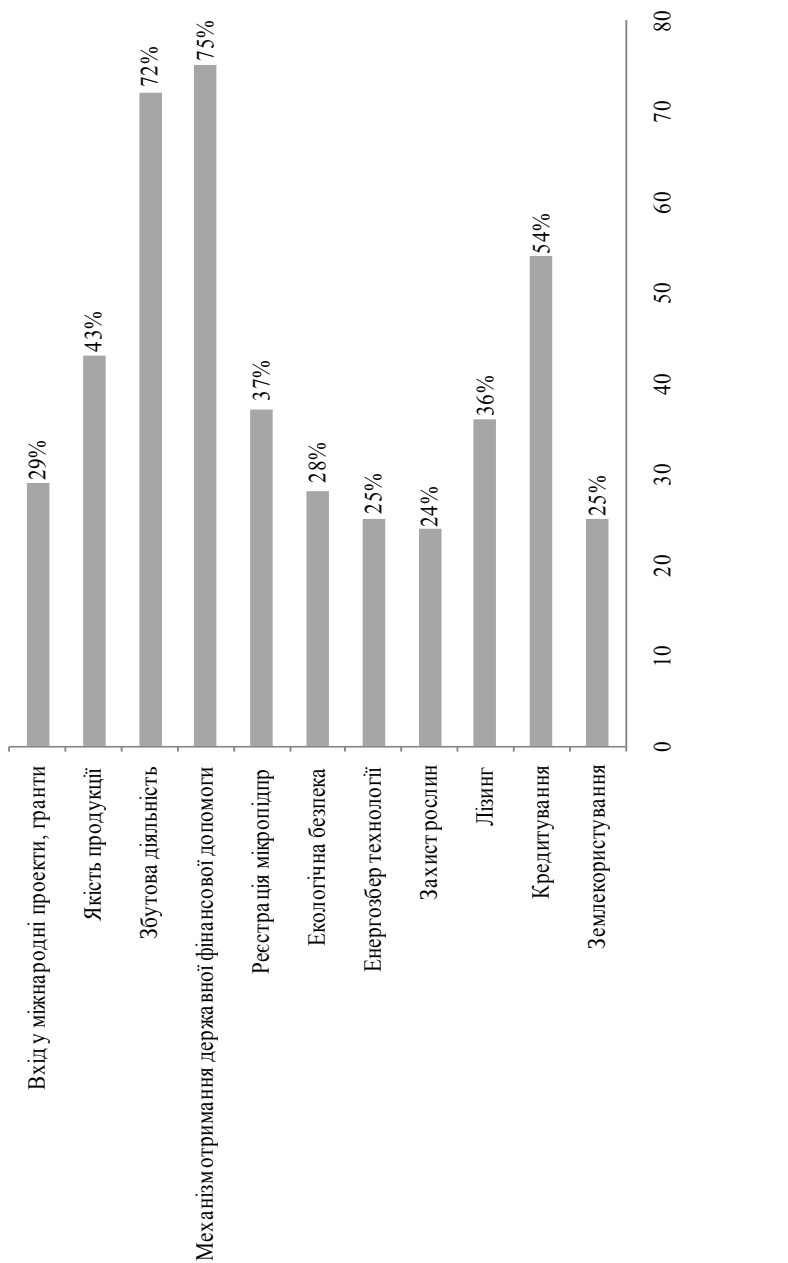

Рис. 6.5. Перспективні напрями надання дорадчих послуг

Джерело: власні дослідження.

Основними формами подачі консультаційних пропозицій респонденти вважають бізнес-плани, алгоритми дій із економічним або технологічним обґрунтуванням, правила та інструкції конкретного підприємства із взаємодії з банківськими, лізинговими, ринковими організаціями, професійний дорадчий супровід (рис. 6.6).

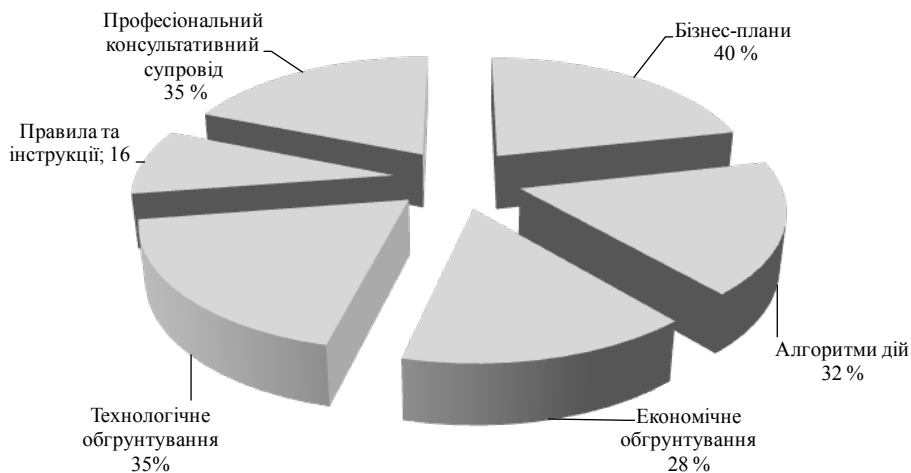

Рис. 6.6. Перспективні форми надання результатів дорадчих послуг

Джерело: власні дослідження.

При формуванні «портфелю пропозицій» консультаційними (дорадчими) організаціями означені чинники (позитиви і негативи) стануть основою спрямування підготовки (самопідготовки) консультантів з орієнтацією на конкретний попит. З метою удосконалення забезпечення виробників сільськогосподарської продукції якісними дорадчими послугами пропонується інтеграція сфер відповідальності в управлінні системою «консультант-клієнт» у сільськогосподарському дорадництві (рис. 6.7).

Основним методологічним і прикладним завданням вбачається формування механізму використання знань у процесі взаємовідносин учасників агробізнесу (особливо на локальному рівні агросфери) із перспективою закріплення за інформаційно-консультаційними службами статусу «суб'єкта створення вартості» в економічних відносинах учасників агробізнесу.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зауважити, що пріоритетним напрямом підвищення ефективності управління сільським соціумом є організація взаємодії складових системи аграрного сектору економіки з використанням організаційно-економічного механізму кооперації учасників,

Рис. 6.7. Інтеграція сфер відповідальності в управлінні системою «консультант-клієнт» у сільськогосподарському дорадництві

Джерело: власні дослідження

розвитку агробізнесу, ефективного використання ендogenous потенціалу сільських територій, займання вільних ринкових ніш.

Перевагами кооперативного профілю структури агробізнесу на сільських територіях регіону є можливість формування координаційних центрів агропродовольчої системи із залученням локальних учасників, які забезпечують стійкі мережні зв'язки між сільським населенням, особистими селянськими господарствами, сільськогосподарськими підприємствами, суб'єктами ринкової і соціальної інфраструктури формуються, яка формується на основі принципу взаємного перехресного обміну, що забезпечує отримання синергетичного ефекту. До переваг використання методичного алгоритму оцінки ефективності управління аграрним сектором регіону відноситься можливість ідентифікації об'єктів оцінки за структурно-функціональними та інституціональними напрямками.

6.2. Посилення системності в управлінні економічним розвитком сільського соціуму

Системний підхід до аналізу і синтезу процесів, що проходять у сільсько-му соціумі, є інструментом вирішення різних завдань управління аграрним сектором економіки. Із зростанням і ускладненням економічної системи кінцевий результат все більше залежить від проміжних ланок, від внутрішньогосподарських, міжгалузевих і територіальних зв'язків, що формують економічний простір певної території. Управління соціально-економічними системами здійснюється з використанням інтегрованих механізмів, у яких управлінський інструментарій має властивості об'єднувати комплекси взаємодії економічних, соціальних, екологічних, просторових складових.

Перехід до ринкових відносин потребує вироблення дієвих і ефективних механізмів управління економічним розвитком сільського соціуму не тільки на державному, а й на регіональному та локальному рівнях, що зумовлює необхідність використання сучасних позицій системного підходу до управління інтегрованими економіко-просторовими утвореннями, зокрема, комплексу сукупних координат, планування на засадах аналізу економічного простору із виділенням «несучих конструкцій» та інтегруючих алгоритмів. Нехтування регіональною специфікою та особливостями розвитку окремих територій спричиняє неконтрольовані політичні, економічні та соціальні наслідки, які виникають передусім з причини недосконалості механізмів управління.

До недоліків діючого механізму підтримки територій з Державного бюджету України відносяться недосконала система обліку розподілу бюджетних коштів: враховується розподіл бюджетних коштів між територіями лише у вигляді доходів і видатків місцевих бюджетів, субвенцій, дотацій вирівнювання, а витрати за відповідними бюджетними програмами, що суттєво коригують оцінки щодо державної підтримки певних територій, не зазначаються в окремій звітності.

У регіонах також не акумулюються відомості щодо надання податкових пільг окремим галузям, підприємствам, організаціям, що також створює передумови для прихованої підтримки певних регіонів. Зазначене не дає об'єктивної оцінки ефективності державної підтримки та реального фінансового стану регіонів, що сприяє поглибленню диспропорцій у їх розвитку. Власні повноваження місцевих органів влади не забезпечені відповідними доходами місцевих бюджетів. Формування місцевих бюджетів здійснюється на формальній основі за нормативами бюджетної забезпеченості, виходячи з наявних можливостей бюджету, що не задовольняє об'єктивні потреби територій.

Діючий механізм міжбюджетних відносин на рівні села, селища, міста районного значення та району також не вирішує проблему забезпеченості

коштами органів місцевого самоврядування. Відсутній механізм формування місцевих бюджетів на основі соціальних стандартів, що гарантуються державою. Також слабкими та недосконалими є процедури узгодження цілей та пріоритетів економічного розвитку між центром і місцевими органами влади. Повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо економічного розвитку відповідної території чітко не розмежовані й значною мірою дублюються, що ускладнює процес державного управління окремою територіальною одиницею (територіальною складовою сільського соціуму).

З метою забезпечення об'єктивності реальної державної підтримки кожного регіону з урахуванням усіх сільських територій необхідно запровадити повний облік і координацію всіх надходжень з бюджету по кожній території, встановити якісно нові вимоги до оцінки результативності всіх видів державної допомоги. Наразі проблеми системного характеру, які існують у сфері місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин, зумовлюють необхідність реформування підходів щодо: переліку задекларованих державою соціальних зобов'язань; рівня дохідної частини місцевих бюджетів; порядку планування та виконання видатків місцевих бюджетів; рівня дотаційності місцевих бюджетів.

З огляду концептуального забезпечення механізму управління економічним розвитком сільського соціуму на системних засадах, планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу має передбачати конкретизацію цілей, завдань, видів і форматів планування; визначення порядку взаємодії учасників процесу; встановлення взаємозв'язку та порядку реалізації між середньостроковим фінансовим планом і програмами соціально-економічного розвитку територій на перспективу; проведення моніторингу виконання показників середньострокового фінансового планування; розробку теоретико-методологічних засад запровадження програмно-цільового методу планування місцевих бюджетів як складової середньострокового планування та проведення експерименту щодо запровадження його на кожній території.

Ефективні механізми управління аграрним сектором регіону повинні об'єднувати централізоване державне та регіональне прогнозування, планування і регулювання соціально-економічних процесів, їх збалансування та взаємоузгодженість, а для забезпечення ефективності та системності цього процесу необхідна суттєва державна підтримка (інституційна, ресурсна, фінансова тощо).

Пріоритети формування механізму управління економічним розвитком сільського соціуму встановлюються на регіональному рівні з огляду на особливості як регіонального потенціалу, так і локальних потенціалів

сільських територій. На локальному рівні (у сільському соціумі) посилюється залежність ефективності механізму управління від мікроекономічних чинників (ефективності управління аграрних підприємств) та ендogenous потенціалу сільських територій.

Механізмом управління економічним розвитком сільського соціуму вбачається сукупність закономірностей, принципів, функцій, форм і методів системного впливу на соціально-економічні процеси, що забезпечують координацію господарської діяльності, реалізацію специфічного потенціалу, розширене відтворення умов життєдіяльності населення, оновлення економіки та соціальної сфери села, направлених на підвищення якості життя населення у відповідності до сучасних суспільних потреб на основі раціонального використання ресурсів та з урахуванням територіальних факторів і місцевих особливостей. Необхідність врахування взаємодії всіх елементів аграрного соціуму у формуванні ефективного управління зумовлює використання системного підходу до механізму управління. У цьому контексті варто виділяти специфіку місцевого й регіонального управління й формувати управлінські механізми з урахуванням адаптації системних зв'язків у сільському і регіональному соціумах. Системний підхід дозволяє не тільки виявляти критичні змінні й обмеження у взаємозв'язках у процесах функціонування різних структурних одиниць в регіональному агросоціумі, а й виробляти взаємоприйнятні організаційно-економічні рішення, вигідні для всієї системи та її окремих елементів.

Управління економічним розвитком сільського соціуму здійснюється на мезоекономічному рівні державного управління, виступає провідником і основним виконавцем державної та регіональної аграрної політики, що зумовлює залежність характеру та інтенсивності управлінських рішень від вищих органів влади. З точки зору науково-прикладного пізнання, воно є цілісною системою, всі елементи якої залежні, пов'язані й об'єднані в межах загальних заданих цілей. До основних властивостей цієї системи відносяться: взаємозв'язок елементів, функціонування і розташування яких локалізовано на певній, обмеженій рамками регіону, території (підприємств, організацій, домогосподарств, установ, органів влади, інших економічних суб'єктів); системна єдність, що забезпечується в межах регіону.

В процесі формування механізму управління економічним розвитком сільського соціуму слід враховувати його належність до системи вищого рівня – механізму управління аграрним сектором регіону – складною сукупністю компонентів, що включають органи управління, цільові стратегічні установки, закономірності, принципи, функції, структури, ресурси, методи, організаційну культуру, компетенції, технології та інструменти, що знаходяться у тісному взаємозв'язку між собою, утворюючи різні під-

системи в їх інтеграційній цілісності, відтворювальний потенціал, умови життєдіяльності населення, організації і домогосподарства, суспільні, економічні і соціальні процеси з метою підвищення конкурентоспроможності економіки та якості життя населення. З урахуванням положень теорії управління і вищевикладених підходів до механізму управління пропонується схема системи управління економічним розвитком сільського соціуму, яка наведена на рис. 6.8.

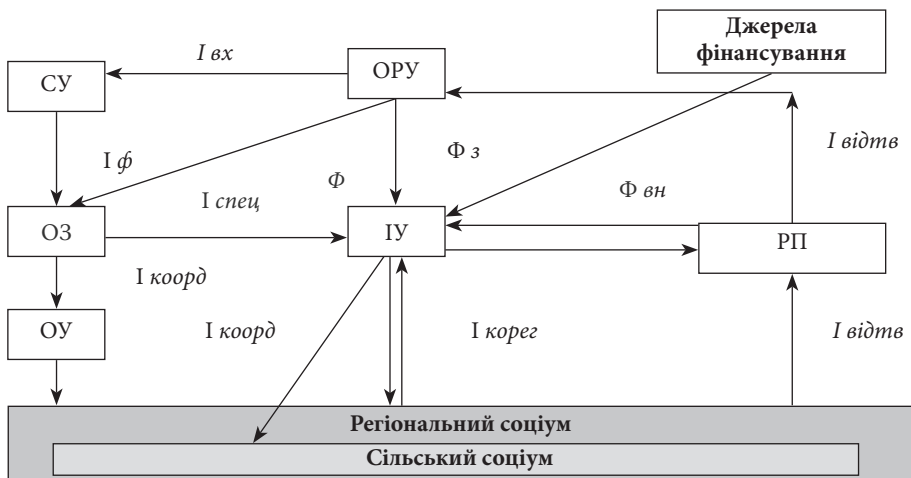

Рис. 6.8. Схема системи управління економічним розвитком сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Згідно з наведеною схемою систему управління економічним розвитком сільського соціуму розбито на три підсистеми: ОЗ (підсистема «Організаційне забезпечення»); ІУ (підсистема «Інструменти управління»); РП (підсистема «Регіональний потенціал»). Виконавчими органами системи є різні суб'єкти управління (СУ), які за допомогою всіх підсистем здійснюють координацію об'єктів управління (ОУ) із використанням регіонального потенціалу (РП). Система має вісім основних потоків впливу:

- інформаційний потік, що містить інформацію про результативність управління сільським соціумом ($I \text{ вх}$);
- спеціальний інформаційний потік, що зумовлює прийняття рішень про вибір інструментів управління ($I \text{ спец}$);
- внутрішній фінансовий потік, що забезпечує використання інструментів управління ($\Phi \text{ вн}$);

- інформаційний потік організаційного забезпечення та вибору інструментів управління (*I ф*);
- зовнішній фінансовий потік, що впливає на реальне використання інструментів управління (*Фз*);
- інформаційний потік щодо координації сільського соціуму (*I коорд*);
- коригуючий потік зворотнього зв'язку (*I корег*);
- інформаційний потік відомостей про результати відтворення регіонального потенціалу управління (*I відтв*), що надходять у підсистему оцінки результативності управління (ОРУ).

Результативність управління економічним розвитком сільського соціуму оцінюється з позицій підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, сільських територій, ширини і глибини входження регіону в систему господарських зв'язків і процесів, що проходять з багатостороннім урахуванням зовнішніх зв'язків і умов, підвищення або стійкого збереження конкурентоспроможності регіону в різних його проявах, оскільки зумовлює зростання добробуту і якості життя населення. Для успішної реалізації і ефективної роботи запропонованої системи управління економічним розвитком сільського соціуму необхідне ретельне системне опрацювання кожного з блоків-підсистем.

Оскільки у середовищі сільського соціуму головний управлінський вплив на його економічний розвиток здійснюють органи місцевого самоврядування, керівництво сільськогосподарських підприємств та члени сільської громади, то основним блоком цього механізму є підсистема відтворення ресурсного потенціалу, в якій здійснюється трансформація потоків впливів, спрямованих на координацію сільського розвитку. Це передбачає реформування структури механізму управління економічним розвитком сільського соціуму, починаючи з вертикальної координації на регіональному рівні управління зокрема, зміну моделі взаємодії суб'єктів управління на паритетних засадах (між регіональними і місцевими органами влади) з урахуванням їх можливостей і внутрішніх ресурсів щодо впливу на відтворення потенціалу соціуму.

До основних інструментів управління економічним розвитком сільського соціуму слід додати інвестиційні субсидії фірмам, які створюють свої філії на сільських територіях, страхування державою позик, отриманих підприємствами й органами місцевого самоврядування, наданням у безоплатне або за мінімальними ставками користування малому бізнесу виробничих споруд і земельних ділянок, які перебувають у комунальній власності (із одночасним посиленням контролю механізму їх надання з метою запобігання корупційних схем). Включення цих методів обґрунтовується тією обставиною, що використання їх не потребує додаткових фінансових ресурсів з боку

суб'єктів управління або їх обсяг не може бути надто значним. До методів довгострокової дії на підставі зазначеного критерію доцільно включити: з групи економічних опосередкованих допоміжних методів – формування регіональних цільових фондів з метою проведення диверсифікації господарських комплексів регіонів (можливості використання цього інструмента управління розширюються з прийняттям нового Земельного кодексу України).

Розкривши зміст підсистеми управління сільським соціумом і врахувавши структурну організацію системи управління аграрним сектором регіону, схему механізму управління економічним розвитком сільського соціуму можна зобразити у такому вигляді (рис. 6.9).

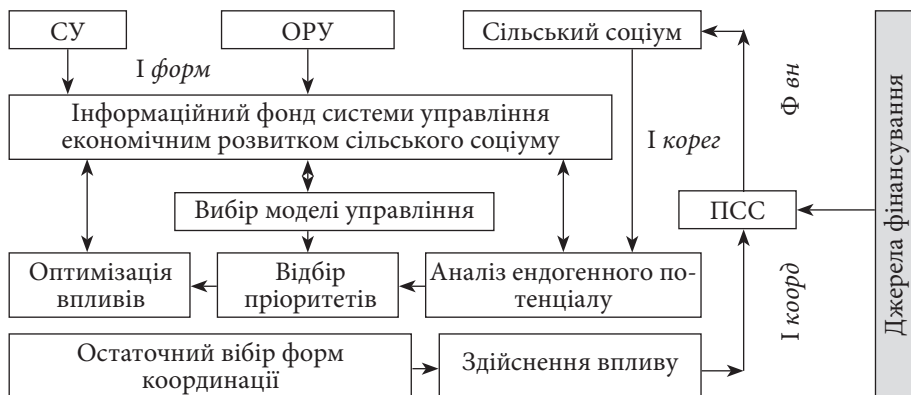

Рис. 6.9. Механізм управління економічним розвитком сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

У наведеній структурі механізму управління економічним розвитком сільського соціуму є блок вибору моделі управління, за алгоритмом якого функціонують інші блоки. Інформаційне забезпечення моделей здійснюється підсистемою «Суб'єкти управління» (СУ) із використанням блоку «Оцінка результатів управління» (ОРУ) через потік *І форм*. Потік управління *І коорд* містить у своєму складі узагальнені результати етапів «Остаточний вибір форм координації» та «Здійснення впливу». Потіки внутрішнього і зовнішнього фінансового забезпечення (*Ф вн*, *Ф з*) «проходять» через блок «Потенціал сільського соціуму» (ПСС). Потік *І корег* містить інформацію, що надходить безпосередньо від сільського соціуму.

У розробленому методичному підході до формування механізму управління економічним розвитком сільського соціуму система управління пов'язується з комплексною оцінкою потенціалу (ендогенного, локально-

го). Результатом оцінки вбачається інтегральний показник ефективності управління, з використанням якого можна спрямовувати (потенційно) різні види ресурсів у певному часовому інтервалі та забезпечувати конкурентоспроможність регіону, сільських територій. Вважаємо, що змістом і спрямованістю розвитку системи управління економічним розвитком сільського соціуму є зосередження на підвищенні відтворювальних процесів і спрямованості на забезпечення конкурентоспроможності регіону, сільських територій шляхом формування адаптивності і стійкості системи управління до змін внутрішнього і зовнішнього середовища; підвищення рівня компетентності, творчості і розвитку здібностей керівників і фахівців; активізація консолідованої участі соціуму в економічному розвитку сільських територій.

У процесі вдосконалення механізму управління економічним розвитком сільського соціуму на системних засадах оцінку відтворювального потенціалу варто здійснювати шляхом виділення окремих компонентів, на які мають вплив безліч факторів. Відтворювальний потенціал сільського соціуму може розглядатись як система, елементи якої мають горизонтальні і вертикальні зв'язки, взаємозалежні та взаємообумовлені. Для математичного опису системності відтворювального потенціалу сільського соціуму скористуємося формальною мовою теорії графів. Позначимо через P кінцеву множину потенціалів, які складаються з n елементів (при цьому $n < \infty$):

$$P = \{ \Pi_1, \Pi_2, \Pi_3, \dots, \Pi_n \}, \quad (6.7)$$

де через Π_i , $i = 1, 2, 3, \dots, n$ позначені відтворювальний (*Пвідт*), сільсько-господарський (*Псгосп*), інфраструктурний (*Пінфра*), екологічний (*Пекол*) та інші потенціали:

$$\begin{aligned} \Pi_1 &= \text{Пвідт} \\ \Pi_1 &= \text{Псгосп} \\ \Pi_1 &= \text{Пвідт} \\ \Pi_1 &= \text{Пінфра} \\ \Pi_1 &= \text{Пекол} \\ &\dots\dots\dots \end{aligned} \quad (6.8)$$

Всі елементи множини пов'язані між собою, що може бути відображено у вигляді орієнтовного графа (оргграфа) $G = (P, C, R)$. Уведемо додаткове позначення множини зв'язків $C = \{c_1, c_2, c_3\}$ та множини інцидентцій оргграфу $R = \{r_{ij} : i, j = 1, 2, 3, \dots, n\}$.

$$R = P \cdot C \quad (6.9)$$

Множина складається з елементів $(r_{ij} : r_{ij} \in R)$, які відображають зв'язок між потенціалами Π_i та Π_j . Графічне представлення взаємозв'язків між потенціалами сільського соціуму представлено на рис. 6.10.

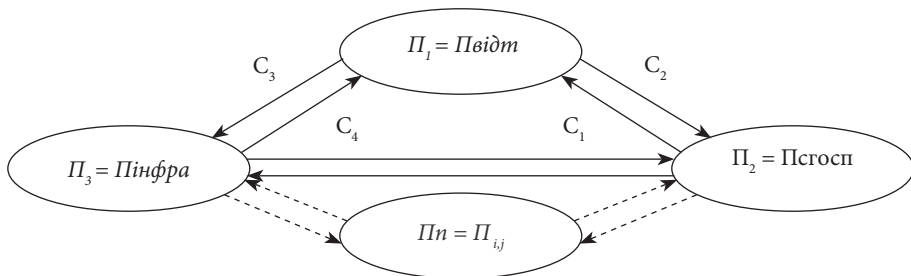

Рис. 6.10. Зважений орієнтовний граф, що відображає взаємозв'язок потенціалів сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Орієнтовний граф вказує можливі зв'язки між потенціалами. Потенціали відповідають вершинам, стрілки вказують напрями можливого взаємовпливу потенціалів.

Граф потенціалів $G \in$ трійкою:

$$G = (P, C, R), \quad (6.10)$$

Очевидно, що

$$\text{Пвiдт} = f(\text{Пгосп}, \dots, \text{Пiнфра}), \quad (6.11)$$

Рівняння (4.5) відображує залежність відтворювального потенціалу від інших. Слід відмітити, що в рівнянні (4.5) враховуються зворотні зв'язки c_1, c_2, c_3, \dots , що відображають залежність сільськогосподарського, екологічного, інфраструктурного та інших потенціалів від відтворювального потенціалу.

Граф G може бути представлений матрицею інцидентцій або еквівалентною їй матрицею суміжності. Для графу регіональних потенціалів матриця суміжності має вигляд (рис. 6.11)

	P_1	P_2	...
P_1	0	1	1
P_2	-1	0	1
...	-1	-1	0

Рис. 6.11. Матриця суміжності для графа потенціалів сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Одиниця на перетині i -го рядка та j -го стовпця означає наявність орієнтованого ребра з i -ої вершини в j -у вершину, або вплив потенціалу P_i , що

розглядається як фактор на потенціал P_j , що розглядається як результат. Отже, система потенціалів сільського соціуму описується зваженим орієнтовним графом. Виходячи з вищенаведеного, можна стверджувати, що специфічний, сукупний відтворювальний потенціал сільського соціуму створює основу його конкурентоспроможності, для підвищення якої необхідно розвивати всі його складові.

До системного управління економічним розвитком сільського соціуму висуваються якісно нові вимоги. зокрема, забезпечення системності, цілісності, збалансованості, внутрішньої консолідації, адаптивності та стійкості, що потребує збалансування всіх компонентів специфічного відтворювального потенціалу – економічного, соціального, природно-ресурсного, наукового, екологічного.

Високі темпи економічного зростання аграрної галузі можливі за умови здійснення структурних перетворень, диверсифікації регіонального господарства, послаблення залежності від експорту природних ресурсів, кластеризації, конкурентоспроможності усіх видів діяльності, формування інноваційної моделі економіки і ефективної регіональної політики. Це зумовлює необхідність обґрунтування методологічних основ розвитку системи управління економічним розвитком сільського соціуму на засадах використання еволюційного підходу, в межах якого соціально-економічні системи розглядаються як складні і відкриті. У цьому дослідженні еволюційний підхід використовується для фундаментального розуміння реальних механізмів управління економічним розвитком сільського соціуму, що знаходяться на глибинних системних рівнях.

Система управління економічним розвитком сільського соціуму містить багато структурних елементів, різноманітних функцій, значну кількість процесів, входів і виходів різних інформаційних ресурсів та організаційно-розпорядницької документації, а також динамічну сукупність зв'язків і відносин, що перетинаються між собою та зумовлюють зміну в елементах і частинах системи [274, с. 245]. Пропонуємо методику формального визначення системи управління на засадах теорії множин.

Система управління буде моделюватись орієнтованим графом S :

$$S = \{s_{ijx}\} = \{Q, F, P, R\}, \quad i = 1, \dots, n, \quad j = 1, \dots, n, \quad r = 1, \dots, k, \quad (6.12)$$

$$S = \{s_{ijx}\} = \{Q, F, P, R\}$$

де $Q = \{q_1, q_2, q_3, \dots, q_n\}$ – обмежена кількість структурних елементів; n – число структурних елементів; $F = \{f_1, f_2, f_3, \dots, f_n\}$ – обмежена кількість функцій і процесів, що реалізуються системою управління економічним розвитком сільського соціуму; m – число видів функцій і процесів, що контролюються

системою управління; $P = \{p_1, p_2, p_3, \dots, p_k\}$ – обмежена множина ресурсів; k – число видів ресурсів.

Множина R є множиною інцидентцій, що уводиться як прямий добуток множин Q, F, P :

$$R = Q \cdot F \cdot P \quad (6.13)$$

Елемент $s_{i,j,r}$ множини S відображає реалізацію j -ої функції i -им елементом сільського соціуму з використанням для цього r -ого ресурсу.

Кожний елемент (підсистему) сільського соціуму можна описати так:

$$(s = \{q, f_i, p_i, r_i\}) \quad (6.14)$$

З практичної точки зору система управління економічним розвитком сільського соціуму є системою процесів, до ключових завдань якої належать гармонізація функцій, відносин, стану і взаємодії всіх структурних складових з огляду внутрішнього узгодження її змісту у цілому. Це зумовлює необхідність використання системно-інтеграційного підходу, сутність якого в контексті даного дослідження визначається необхідністю виділення у внутрішньому середовищі системи управління ще декілька важливих підсистем: ментально-спадкову; інституціональну; імітаційну; ресурсну; технологічну (процедурну); когнітивну; компетентнісну; творчу; культурну та визначати фактори їх впливу на рівень розвитку сільського соціуму, а також аспекти їх співвідношення у різних управлінських структурах.

Підсумовуючи, слід зазначити, що організаційні перетворення в системі управління економічним розвитком сільського соціуму зумовлюють потребу відповідного інституціонального забезпечення процесів інтеграції організаційних та інституціональних аспектів та різних елементів, підходів, способів впливу, процесів розвитку, що зумовило необхідність обґрунтування особливої методології розвитку систем управління – організаційно-інституціональної. Організаційно-інституціональний розвиток – це інтегрована взаємодія і реалізація організаційних, структурних та інституціональних аспектів, зв'язків, способів та інструментів відновлення діяльності управлінських структур, що включає створення особливої організаційної культури, підвищення компетентності, когнітивності, креативності керівників і фахівців, які забезпечують інноваційний розвиток систем управління сільським соціумом.

6.3. Формування механізму управління сільським соціумом в контексті зрівноваженого розвитку

Зрівноважений розвиток розвитку сільського соціуму залежить від ефективного використання механізму управління на різних його рівнях та від

охоплення впливом економічної, соціальної, екологічної, просторової складових сільського соціуму. Оскільки зрівноваженість (сталість) характеризує стан системи сільського соціуму за реакцією на зовнішні впливи, механізми управління мають сприяти інтегруванню рівноправних суб'єктів з метою досягнення переваг спільної діяльності у відтворенні сталості. У сучасній аграрній економіці питання досягнення сталості розвитку аграрного сектору економіки розглядається у площині інтеграції управлінських ресурсів та інструментів, що впливають на його складові. Це дозволяє досягати синергетичного ефекту за допомогою організованої взаємодії, починаючи з локальних підсистем (сільських соціумів), які складаються із взаємопов'язаних об'єктів, що виконують велику кількість функцій та здатні утримувати взаємозв'язки із збереженням цілісності та функціональних властивостей при різних змінах та коливаннях зовнішнього та внутрішнього характеру.

У концептуальному сенсі управління сільським соціумом з метою забезпечення його сталого розвитку потребує обґрунтування взаємозв'язків та координацій, що забезпечують ефективність різнопрофільних трансформацій його складових. Сталість характеризує стан системи сільського господарства, сільських територій, соціального капіталу села за реакцією на зовнішні впливи та виклики. Більш стійким є такий стан системи, в умовах якого при рівній силі зовнішніх впливів і внутрішніх змін вона схильна до менших зсувів, відхилень від попереднього стану. Умовою стійкості до зовнішніх впливів є внутрішні властивості самої системи, тобто стійкість, закладена зсередини. Для підвищення стійкості системи необхідно удосконалювати її зсередини, підсилюючи і адаптуючи взаємозв'язки між її елементами (компонентами). Це означає, що для підтримання стійкості системи сільського соціуму слід укріплювати її ендогенний потенціал, внутрішні зв'язки, пропорції, відтворювальні властивості, а у відношенні системи управління – якісно удосконалювати всі компоненти і взаємодію між ними.

У сучасних умовах пріоритетними є завдання забезпечення гнучкості і адаптивності системи управління сільським соціумом, формування здатності економічних агентів швидко й адекватно реагувати на виклики часу, у т. ч. й на кризові явища, і створювати стійкість. На місце концентрації ресурсів приходять адаптивність як ключовий орієнтир управління соціумом. Головним фактором соціально-економічного розвитку має стати не наявність ресурсів, а ефективність їх використання, що зумовить у перспективі ефективну реалізацію власного потенціалу, стійке входження у світові господарські зв'язки, прискорене зростання ВРП і підвищення якості життя населення, що зумовить сталий розвиток сільського соціуму.

Сталий розвиток за сутністю, формами організації і механізмами здійснення поступально спрямовується в стратегічне майбутнє. У ньому скон-

центрована нова якість відносин не тільки між людьми, а й між поколіннями. У 1996 році в Римі на сесії Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (*Food and Agriculture Organization, FAO*) ідея сталого розвитку була адаптована до проблем сільського господарства і розвитку сільських територій. Аналіз співвідношення термінів «сталий розвиток сільського господарства» і «сталий розвиток сільських територій» свідчить про спільну, інтеграційну основу їх тлумачення. Оскільки «сільські території» – поняття ширше ніж «сільське господарство» (яке насправді є лише одним із видів економічної діяльності в сільській місцевості), то й сталий розвиток сільського господарства є поняттям вужчим, підпорядкованим, це тільки частина, одна із підгалузей сталого розвитку сільських територій. Враховуючи, що предмет і методи дослідження цих двох споріднених категорій майже ідентичні, а відмінності знаходяться лише в об'єкті досліджень та критеріях (показниках, індикаторах) розвитку, то вивчення сталого розвитку сільського господарства й сільських територій стане не просто в нагоді, а насправді буде однією з цеглинок, з допомогою яких вдасться побудувати і розкрити зміст фактично нового для української науки поняття «сталий розвиток сільського соціуму».

Запорукою забезпечення сталого розвитку сільського соціуму є реалізація багатофункціональної ролі в суспільстві його економічної основи – сільського господарства. За визначенням Організації економічного співробітництва і розвитку, концепція багатофункціональності базується на визнанні сільського господарства діяльністю, яка забезпечує різні результати: створює не лише товари (продукти харчування, корми, волокно і біопаливо), продовольчу безпеку, агроландшафт, збереження пам'яток культурної спадщини, які є суспільними благами. Завдяки цьому сільське господарство є унікальним інструментом сталого суспільного розвитку, оскільки воно сприяє цьому розвитку як вид економічної діяльності, джерело доходів і постачальник екологічних послуг.

Недостатня розвиненість методології комплексного підходу до розроблення механізмів управління сільським соціумом в умовах сталого розвитку потребує подальшої деталізації й адаптації до вітчизняних умов загальноновизнаної глобальної методології сталого розвитку. Механізмом управління економічним розвитком сільського соціуму з метою досягнення його сталого розвитку пропонується вважати орієнтовані на інтереси і потенціал людини, соціуму і суспільства загалом адаптивні за природою і прогресивні за суттю цілеспрямовані зміни, що приведуть до посилення значення якісних параметрів розвитку з метою підвищення якості життя агровиробників, сільського населення, усієї нації на основі збереження життєзабезпечуючих комплексів агросфери.

Ефектами сталого розвитку сільського соціуму для суспільства стане продукування суспільних благ. До основних об'єктів, на які слід спрямувати механізм управління, відносяться: аграрне виробництво як вид економічної діяльності, об'єкт державної підтримки через специфічні особливості галузі; людський потенціал, який є рушієм розвитку; агроландшафти із забезпеченням їх збереження та відновлення, що досягається за допомогою специфічних функцій механізму управління сталим розвитком сільського соціуму, до них відносяться: структурно-організаційна, узгодження інтересів учасників, координаційна, еколого-економічна, в результаті виконання яких забезпечуватиметься створення стійких інтегрованих структур, ідентифікація та спеціалізація функцій господарюючих суб'єктів у процесі сталого відтворення, узгодження інтересів учасників, досягнення вищого ступеню соціально-економічної сталості та якості існування соціуму.

На засадах теорії сталого розвитку формування механізму управління сільським соціумом слід спрямовувати на досягнення збільшення людського капіталу і соціальних активів (особливо самоорганізації сільгоспвиробників і з метою власного розвитку); поширення адаптивно-ландшафтної системи ведення сільського господарства; впровадження агроекологічних методів господарювання з метою продукування якісної, екологічнобезпечної сільськогосподарської продукції; збереження природної і культурної спадщини [212, с. 86].

Поняття сталого розвитку сільського соціуму пропонується розглядати за допомогою двох основних ознак: антропоцентричної і біосфероцентричної. Під антропоцентричним розвитком слід розуміти стійке відтворення економіко-соціо-екологічного потенціалу сільського соціуму, що здійснюється на основі самозбереження. Біосфероцентричність досягатиметься шляхом інноваційних рішень у самоорганізації системи сільського соціуму на синергетичній основі. Це дозволяє визначати сталий розвиток як стратегію соціоприродного розвитку, що забезпечує виживання та безперервний прогрес соціуму і не руйнує природне середовище. Формулювання стратегії сталого розвитку сільського соціуму означає поступовий перехід до єдиної самоорганізуючої системи економічної, екологічної і соціальної сфери діяльності. У цьому сенсі сталий розвиток передбачає економічну ефективність, біосферосумісність та соціальну справедливість для сільського соціуму.

Концепція сталого розвитку сільського соціуму має системно поєднати три головні компоненти: економічну, соціальну, природоохоронну. Економічний підхід полягатиме в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував збереження (принаймні не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного,

або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється. Водночас, перехід до інформаційного суспільства спричиняє зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації, інтелектуальної власності.

З позиції системного підходу модель управління сталим розвитком сільського соціуму можна представити у вигляді структури системи «входи-перетворення-виходи» (рис. 6.12).

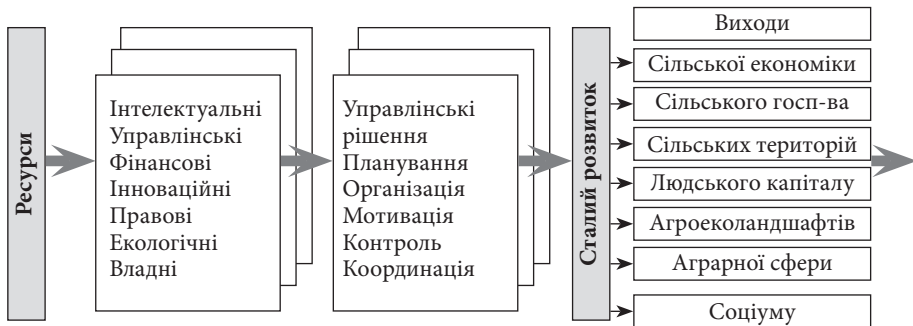

Рис. 6.12. Модель управління сталим розвитком сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Концептуальна модель механізму управління сільським соціумом ґрунтується на ресурсному підході в теорії управління відкритими системами, згідно з яким набір операцій з перетворення вхідних параметрів забезпечує на виходах результат, ефективність якого залежить від наявних знань, навичок та вмій суб'єктів з ефективного використання вхідних ресурсів. Схема, зображена на рис. 6.12 вказує на ймовірність отримання ефекту сталого розвитку всіх складових сільського соціуму за допомогою специфічних управлінських ресурсів та технології управління. За даною моделлю визначаються пріоритети координації економічної, екологічної (природоохоронної), соціальної складових сталого розвитку сільського соціуму.

Розвиток нової, «невагомої» сільської економіки стимулюється не лише дефіцитом природних ресурсів, а й наростанням обсягів інформації та знань, що набувають значення затребуваного товару. Основним орієнтиром у забезпеченні сталого розвитку соціальної складової сільського соціуму є людський розвиток, збереження стабільності суспільних і культурних систем аграрного сектору економіки. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом сталого розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності на сільській території, прийнятті й реалізації рішень, контролю за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов

має справедливий розподіл благ між людьми (зменшення джіні-індексу), плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження соціального капіталу і його розмаїття, насамперед спадщини не домінуючих культур.

Досягнення сталості розвитку екологічної складової сільського соціуму забезпечується збереженням цілісності біологічних і фізичних природних систем агросфери, їх життєздатності. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності.

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових – завдання системи управління економічним розвитком сільського соціуму. Зокрема, взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових зумовлює необхідність збереження однакових прав соціуму на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги соціально незахищеним верствам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань сприятиме гармонізації економічного та соціального ефектів управління сталим розвитком агросфери та сільського соціуму.

Реалізація механізму управління сталим розвитком сільського соціуму забезпечить узгодженість економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість та безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля й відбувався соціальний прогрес, який визнає потреби кожної людини. Для України, яка перебуває в пошуку свого шляху, дуже важливо не припуститися принципових помилок. Ризик полягає в тому, що значно легше віддати перевагу успішному «шаблону», зокрема зовні привабливому економічному розвитку, без урахування в єдиній, цілісній моделі екологічної та соціальної сфер. Тим більше, що втілення концепції сталого розвитку не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої роботи й консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених України.

У процесі формування механізму управління сталим розвитком сільського соціуму виникає необхідність виконання завдань, поставлених на державному рівні. Відтак, необхідним вбачається науково обґрунтована розробка і прийняття індикаторів у розрізі аграрного сектору регіону, сільських територій. Акцент взаємодії державних і регіональних органів влади зміщується у бік виконання зобов'язань з досягнення цільових показників, встановлених на державному рівні.

У системі індикативного планування та індикативної оцінки об'єктів сталого розвитку виділяється ієрархія індикаторів, що має різну структуру: структура «тема – індикатор» (виділяє економічні, соціальні та екологічні); структура «цілі – завдання – індикатори» (на відміну від індикаторів, цілі і завдання не завжди мають кількісний вираз), відображена у Цілях тисячоліття ООН, компактна система ключових-базових індикаторів, які підбираються з огляду на можливість відображення пріоритетних проблем і специфіки розвитку сільського соціуму (об'єкта); структура «тема – підтема – індикатор» – підхід, розроблений Комісією із стійкого розвитку (КСР) ООН; диференціація структури індикаторів на показники «тиск – стан – реакція» є характерним для КСР ООН та ОЕСР. Побудова системи індикаторів може здійснюватись на державному, регіональному, місцевому (локальному) рівнях [21, с. 18; 95, с. 203; 35, с. 121].

При дослідженні сталого розвитку сільського соціуму необхідним вбачається побудова системи індикаторів (цільові індикатори стійкого розвитку сільського господарства, сільських територій, сільського населення, агро-екологічних систем) на всіх територіальних рівнях із різною структурою, зокрема, на державному рівні – компактна система ключових (базових) індикаторів; на регіональному рівні – структура «тема – індикатор»; на місцевому (локальному) рівні – структура «цілі – завдання – індикатори». Також необхідним вбачається розробка і впровадження «наскрізних» індикаторів, які можуть використовуватись на будь-якому територіальному рівні та включають більшість узагальнених соціально-економічних та екологічних показників, за якими ведеться статистичний облік відповідно до методології Державної служби статистики України.

Цільові індикатори слід позиціонувати як цілі аграрної політики та аграрної стратегії. До них відносяться: індекс виробництва сільськогосподарської продукції у господарствах всіх категорій (у співставних цінах, % до попереднього року), рівень зайнятості сільського населення (%), середньомісячна заробітна плата працівників сільського господарства (у % до середньо економічного рівня), прожитковий мінімум сільського населення (у % до середньо економічного рівня), частка населення із прожитковим мінімумом нижче величини прожиткового мінімуму у загальній чисельності малозабезпеченого населення (%), забезпеченість сільського населення житловою площею (м²), загальна площа житла, обладнаного водопроводом, каналізацією, опаленням, гарячим водопостачанням, газом (%), рівень газифікації будинків природним газом (%), забезпеченість сільського населення питною водою (%), забезпеченість населених пунктів дорогами з твердим покриттям (%), чисельність сільського населення (млн. осіб).

Цільові індикатори є критеріями оцінки механізму управління сталим розвитком сільського соціуму на державному рівні. З метою відображення якісної

та кількісної оцінки реалізації механізму управління їх доцільно доповнити показниками демографічної статистики, комплексом показників концентрації й оцінки структурних відмінностей, ринку праці, зайнятості, територіальної концентрації населення, доступу до земельних та природних ресурсів.

Регіональні індикатори сталого розвитку сільського соціуму вбачається можливим формувати на основі структури «тема–індикатор» й впроваджувати для класифікації регіонів за певними ознаками сільських територій, зокрема: 1) регіони з переважно аграрною спеціалізацією, сприятливими природними і соціальними умовами розвитку; 2) регіони з поліфункціональною сільською економікою і сільським господарством пригородного типу, сприятливими соціальними умовами розвитку; 3) регіони з несприятливими соціальними умовами розвитку та великими зонами соціально-економічної депресії; 4) регіони із слабкою освоєністю сільських територій та несприятливими природно-кліматичними умовами розвитку.

Оскільки конкретизація індикаторів сталого розвитку конкретного сільського соціуму здійснюється у процесі розробки регіональних програм і стратегій, необхідно формувати єдину систему з групи економічних, соціальних, екологічних індикаторів із заданими «перехідними» значеннями, що залежать від типів сільських територій. Такий підхід може використовуватись в умовах впливу на комплекс проблем, що вирішуються на регіональному рівні (рис. 6.13).

Рис. 6.13. Регіональні індикатори сталого розвитку на прикладі регіону з переважною аграрною спеціалізацією

Джерело: власні дослідження.

Локальні індикатори сталого розвитку сільських територій розробляються на основі деталізації його напрямів, виявлених для кожного типу району, до рівня конкретних цілей і завдань. У результаті формується структура «цілі – завдання – індикатор». Локальні індикатори дозволяють не тільки оцінити рівень досягнення цілей та виконання завдань у конкретних соціально-економічних умовах, а й виявити відповідність розвитку сільської території заданим параметрам стійкого розвитку на регіональному та державному рівнях, ефективність і результативність заходів із досягнення цільових індикаторів.

Фінансове забезпечення механізму управління сільським соціумом в умовах сталого розвитку має бути спрямоване на підтримку збалансованого соціально-економічного, екологічного і просторового розвитку. Нині видатки бюджету спрямовуються не на розвиток, а на досягнення короткотермінових ефектів (збільшення площ посівів певних культур, виробництво продуктів тваринництва тощо). Видатки соціального спрямування на підтримку аграрного сектора лише частково стосуються саме цього сектора. Наприклад, заходи щодо загального розвитку села мають фінансуватися з державного бюджету в рамках соціальної та регіональної політики. Слід гармонізувати національну бюджетну класифікацію видатків на підтримку аграрного сектора економіки з міжнародною; істотно скоротити їх перелік; встановити чіткі критерії субсидування; спрямовувати аграрні кошти сільгоспвиробникам, а не іншим суб'єктам; надавати підтримку малим і середнім господарствам; виділяти кошти на виконання сільгоспвиробниками суспільно значимих функцій невиробничого характеру, особливо в проблемних і екологічно вразливих регіонах.

До основних напрямів бюджетної підтримки аграрного сектора економіки слід відносити конкурентоспроможність виробників, соціальний та екологічний напрями. Це дозволить забезпечити реструктуризацію і модернізацію господарств, виробничої і ринкової інфраструктури; якості виробничих процесів; покращення маркетингових каналів просування агропродовольчої продукції на ринок; нарощування людського капіталу шляхом просування знань; становлення інтегрованих структур у продовольчому ланцюзі; диверсифікацію діяльності й доходів селян; раціональне формування агроландшафтів, консервацію деградованих малопродуктивних сільськогосподарських угідь; реалізацію агроекологічних програм; збереження природної та культурної спадщини.

Засади «належної практики сільського господарства» (*Good Agricultural Practices – GAP*) регламентовані в документах Європейського Союзу і трактуються як стандарти ведення сільського господарства, які має виконувати раціонально орієнтований фермер. Країни – члени ЄС визначають націо-

нальні стандарти «належної практики сільського господарства». Зокрема, Польща напередодні вступу в ЄС опрацювала засади Належної (польською мовою – Звикала добра) сільськогосподарської практики [66, с. 119]. Державне регулювання сталого розвитку сільського соціуму має здійснюватись із використанням жорсткого адміністрування особливо важливих аспектів аграрної діяльності (використання пестицидів, нітратного забруднення, впливу на довкілля великих тваринницьких комплексів, дотримання сівозмін тощо) та участі сільгоспвиробників у агроекологічних і соціальних програмах (екстенсифікація сільського господарства, збереження сільських ландшафтів, об'єктів культурної спадщини, біорізноманіття, ведення органічного сільського господарства, розвиток агротуризму тощо).

Важливим спрямуванням механізму управління сільським соціумом є координація розвитку «зеленої» економіки, що дозволяє створити нові робочі місця в таких галузях, як енергетика, сільське господарство, лісове господарство, риболовство, туризм та рекреація, а також залучити членів соціуму до утилізації відходів виробництва і споживання, охорони довкілля та «зеленого» туризму. В концептуальному сенсі «зелена» економіка не віддає перевагу якійсь одній теорії розвитку, а можлива в умовах будь-якої економічної системи і визначається як альтернатива сталого розвитку [216, с. 49; 69, с. 25].

Вважаємо, що управління сільським соціумом з використанням принципів «зеленої» економіки дозволить підвищити добробут сільського населення при істотному зниженні ризиків для навколишнього середовища із використанням переваг ендегенного потенціалу конкретної сільської території.

Таким чином, концептуальний підхід до формування механізму управління сільським соціумом на задах сталого розвитку передбачає узгодження зв'язків, координацій, що забезпечують ефективність різнопрофільних трансформацій його складових; використання специфічних функцій (структурно-організаційної, узгодження інтересів учасників, координації процесів забезпечення стійкості, еколого-економічної); формування моделі управління сталим розвитком; розробку і впровадження «наскрізних» індикаторів, які можуть використовуватись на будь-якому рівні ієрархії; використання принципів «зеленої» економіки у зрівноваженому відтворенні ендегенного потенціалу сільського соціуму.

6.4. Підвищення ролі соціального капіталу села в управлінні економічним розвитком сільського соціуму

Рушійною силою перетворень усіх видів ресурсів є людина з її здатністю до усвідомлення мети, вибору напрямів дій та застосування інтелекту і власної праці для розвитку соціуму. Становлення економічно активного

сільського соціуму в Україні потребує не тільки інтенсивного продуктивного чинника економічного розвитку – людського капіталу, а й потенціалу взаємодії між людьми, що сприяє створенню економічних вигод та ототожнюється із соціальним капіталом як суспільним благом. Соціальні відносини, що розвиваються на сільських територіях, створюють основу для економічних процесів, формують соціальну базу реформ. Згідно з теорією соціуму, територія спільного існування людей стає основою для їх гуртування з метою здійснення економічної діяльності та відтворення середовища існування.

Роль соціального капіталу в розвитку сільського соціуму доцільно аналізувати з огляду на специфіку сільськогосподарського виробництва та участі у ньому переважно сільського населення. Це зумовлює необхідність теоретичних узагальнень складових соціального капіталу сільського соціуму та розгляду його через призму пріоритетності обґрунтування «соціального» із виділенням «людського» та «інтелектуального» капіталів.

В основі розвитку аграрного соціуму поряд з економічними знаходяться соціальні фактори, що визначаються відносинами між членами аграрного соціуму на різних рівнях розвитку елементів його системи в процесі відтворення соціального капіталу і споживання матеріальних і духовних благ. Економічна сутність соціального капіталу аграрного сектору економіки проявляється у його здатності акумулювати реальні і потенційні ресурси сільського соціуму в процесі господарської діяльності та взаємодії у межах конкретної території. Соціальний капітал сільського соціуму слід розглядати не як причину отримання економічних вигод, а як прояв соціально-економічних умов, які сприяють підвищенню ефективності використання ендогенного потенціалу сільської території. Такі судження підтверджуються постулатами класичної теорії соціального капіталу (П. Бурдьє, М. Вебер) та дослідженнями її сучасних трансформацій (С. Барон, Д. Філд) [328, с. 34; 408, с. 301; 401, с. 45]. Науковий та практичний інтерес до феномену соціального капіталу пов'язаний із усвідомленням прибутковості і капіталізації соціальних мереж та довіри у сучасному постіндустріальному суспільстві та «новій економіці».

Соціальний капітал сільського соціуму варто розглядати як соціальні взаємовідносини, що виникають у процесі суспільного виробництва, матеріальних практик, інфраструктурного забезпечення існування сільського населення, що ґрунтуються на моральних принципах і нормах, соціальних цінностях та дозволяють населенню мати доступ до ресурсів партнерів у процесі взаємообміну. Соціальний капітал набуває якостей продукту – суспільного блага, економічних вигод, що створюються на певній сільській території, стає основою формування людського капіталу агросфери, що відбувається завдяки соціально-економічним відносинам в аграрному соціумі.

Доцільність вивчення аспектів розвитку соціального капіталу сільського соціуму зумовлена необхідністю використання його переваг в управлінні сільською економікою, агробізнесом при формуванні соціо-агро-екорекреаційного потенціалу сільських територій та його здатністю підвищувати індивідуальну та колективну продуктивність, формувати соціальні ланцюжки, які стають характеристиками соціуму та можуть накопичуватись та зберігатись тривалий час. Пропонується модель формування соціального капіталу сільського соціуму (рис. 6.14).

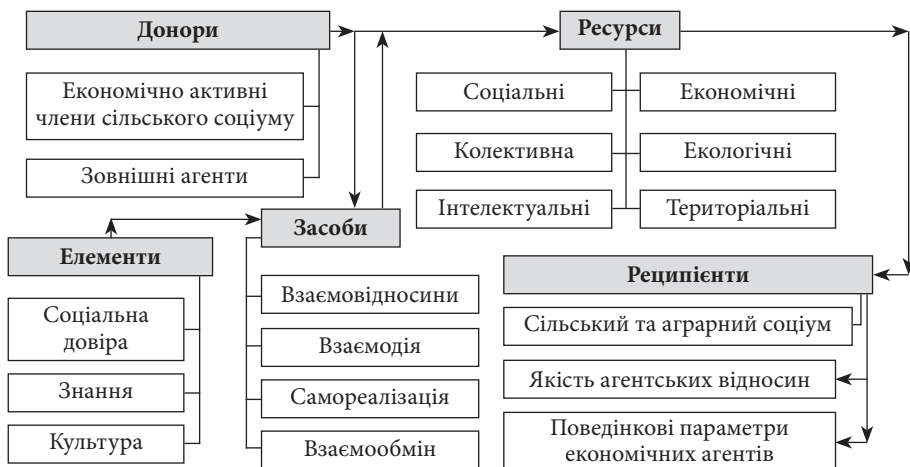

Рис. 6.14. Модель формування соціального капіталу сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

У процесі формування соціального капіталу сільського соціуму донорами використовуються специфічні засоби, ресурси та елементи, завдяки яким він стає суспільним надбанням членів сільської громади, населення сільських територій. Охоплюючи усі відносини між людьми та групами людей у сфері життєдіяльності, його розвиток сприяє відтворенню індивідів і споживання матеріальних та духовних благ. Стрижнем цих відносин є економічні стимули та інтереси людей. Однак їхня роль поступово знижується. Натомість зростає значення позаекономічних стимулів та інтересів, які пов'язані з різноманітними духовно-моральними, національно-психологічними, культурними, релігійними та іншими особливостями. Базовою компонентою соціального капіталу сільського соціуму є соціальна довіра.

Розгляд соціального капіталу сільського соціуму як базисного інституту трансформації аграрної економіки свідчить про його вплив на якість агентських відносин, технологічні параметри розвитку сільської економіки, поведінкові параметри економічних агентів [284, с. 133]. Схема моделі формування соціального капіталу сільського соціуму, представлена на рис. 4.9, вказує на необхідність набору засобів, елементів, ресурсів для отримання реципієнтами ефектів «якості» та «поліпшення» параметрів економічних агентів, до яких можна віднести особисті селянські господарства, сільсько-господарські підприємства різних організаційно-правових форм, суб'єктів підприємництва та ринкової і соціальної інфраструктури, діяльність яких пов'язана із певною сільською територією.

З функціональної точки зору сільський соціум можна ототожнювати із соціальним капіталом села, адже основою сільського соціуму є сільська територія. Соціальний капітал формується навколо території, яка уособлює земельно-просторове утворення, що є також середовищем існування людей – носіїв соціального капіталу. Отже, соціальний капітал формується на базі сільсько-територіальних утворень, їх людського і виробничо-господарського потенціалу. Територія як середовище життєдіяльності людини становить цілісну сукупність умов життя людей: природних, соціально-економічних, матеріально-технічних. Вона об'єднує й консолідує всю життєдіяльність, соціально-економічний комплекс та економічні умови людського буття.

Використання соціального капіталу в координації розвитку організації, території, мережі є стратегічним і послідовним підходом до управління найбільш цінним активом людськими ресурсами. До основних елементів впливу на формування соціального капіталу сільського соціуму, згідно з нашими дослідженнями, відносяться соціальна довіра, знання та культура. Доцільним вбачається розгляд організаційної культури на засадах її ролі в ефективній організації елементів соціального капіталу та сільського соціуму на різних рівнях управління. Організаційна культура, як сукупність цінностей, норм, переконань та настанов, що формують поведінку, відносини, дії людей, як правило відкрито не обговорюється і не оформлюється у вигляді певного кодексу, але вона формує способи і норми поведінки (соціальний капітал). Слід зазначити, що традиції управління галузями та регіонами в Україні відрізняються бюрократичною організаційною культурою, яка формувалася за радянських часів та підтримувала жорстке централізоване управління.

Розвиток ринкової економіки спонукає до формування нової організаційної культури у системі управління економічним розвитком сільського соціуму, до основних стратегічних завдань якої відносять декларування цінностей, переконань та норм всередині управлінської системи та у від-

носіах із зовнішнім оточенням (соціумом, громадськими організаціями, діловими колами, муніципальними органами).

Формування сучасної організаційної культури сільського соціуму сприятиме розвитку й активізації інтелектуального капіталу локальної та регіональної систем управління. До його складових відносяться: 1) людський капітал (знання, вміння, творчі здібності, культура, здоров'я); 2) соціальний капітал (запаси, зберігання, акумуляція, перетворення, передача, переміщення знань, що виникають у результаті сітьових комунікацій, взаємовідносин всередині системи); 3) організаційний капітал (інституціоналізовані знання, притаманні системі, що закладені в базах даних, інструкціях, правилах, стандартах виконання процедур, методиках, регламентах, управлінських технологіях). Роль організаційного капіталу у забезпеченні ефективності розвитку сільського соціуму визначається його здатністю забезпечувати компетентність, когнітивність і динамічність системи управління. Під динамічною здатністю системи управління сільським соціумом слід розуміти її здатність підвищувати, оновлювати, перетворювати, адаптувати та активізувати свою когнітивність і компетенції для пристосування до нових умов на основі розпізнавання та використання можливостей швидко змінюваного середовища з метою підвищення ефективності діяльності та інноваційного розвитку. Взаємопов'язана сукупність вище означених складових породжує креативність системи (стратегій, проєктів, рішень, діяльності) та формулює передумови для інноваційного управління сільським соціумом.

Розвиток інтелектуального капіталу, компетенцій, когнітивності, динамічної здатності і креативності системи управління сільським соціумом буде здійснювати позитивний вплив на організаційну культуру системи, надаючи їй інноваційного характеру. Формування організаційної культури слугуватиме інституціональною підтримкою освоєння і переходу до інноваційного управління економічним розвитком сільського соціуму. Сучасний підхід до інноваційного управління соціумом передбачає стратегічний розвиток людських ресурсів в системі управління.

Цілі управління людським розвитком агросфери (УЛРА) з використанням соціального капіталу мають методологічний характер щодо пізнання сутності і змісту управління людськими ресурсами сільського соціуму. До основних цілей УЛРА з використанням соціального капіталу сільського соціуму відносяться: 1) стратегічна інтеграція як здатність інтегрувати завдання у стратегічні плани та забезпечувати узгодженість різних аспектів соціального капіталу, що дозволяє керівникам враховувати перспективи управління людьми при прийнятті рішень; 2) високий ступінь прихильності, необхідний для досягнення узгоджених цілей, що включає й

ототоження себе з сільським соціумом; 3) висока якість поведінки керівників, що переноситься на якість товарів і послуг (включаючи управління персоналом аграрних підприємств і вкладання коштів у підготовку якісних працівників); 4) гнучкість – функціональна гнучкість та наявність адаптивної організаційної структури сільського соціуму, що дозволяє освоювати нововведення. Важливого значення у формуванні управління людськими ресурсами нової якості відіграє розвиток організаційної культури у самій системі управління та формування новітньої організаційної структури управління економічним розвитком сільського соціуму.

Організаційна структура управління економічним розвитком сільського соціуму є основою реалізації інституціональних функцій і досягнення цілей системи управління аграрним сектором, сільськими територіями, ендогенним потенціалом сільського соціуму. Вона має відповідати сучасним вимогам до управлінського процесу; відображати зміст діяльності та змінні умови функціонування і розвитку сільської економіки; надавати персоналу можливості для ефективного виконання службових завдань, спрямованих на вироблення ефективних рішень з розвитку регіону. Означені позиції підтверджуються підходами Л. Едвінсона до визначення сутності структури організації, сформованої на основі знань, яка дозволяє працівниками, що оперують знаннями, використовувати свої таланти як важелі [309, с. 96].

Дослідження рівня життя населення за системним підходом передбачає включення в аналіз різноманітних зв'язків між досліджуваними соціально-економічними явищами одного структурного рівня та відстеження взаємовпливів між явищами, процесами різних ієрархічних рівнів. До першого типу зв'язків можна віднести дослідження впливу різноманітних соціально-економічних факторів на рівень життя населення території. Інший, якісно відмінний тип зв'язків отримуємо при факторному аналізі рівня життя населення як складової системи вищого структурного рівня, наприклад, регіонального рівня базової захищеності населення, регіонального рівня людського розвитку, регіонального рівня інноваційної якості людських ресурсів тощо.

Необхідність концептуального забезпечення процесів управління економічним розвитком сільського соціуму потребує формулювання методологічних основ дослідження якості життя сільського соціуму. Сучасні дослідження провідних світових наукових шкіл з проблем факторологічних чинників забезпечення категорії «якість життя населення» містять три ключові аспекти розгляду: добробут населення, нагромадження людського капіталу, рівень людського розвитку. Разом із тим, на стадії теоретико-методологічних узагальнень знаходяться проблеми визначення впливу на якість життя поселенського, демографічного, соціального чинників та еко-

номічної поведінки членів соціуму. Пропонується блок-схема забезпечення якості життя у сільському соціумі (рис. 6.15).

Рис. 6.15. Блок-схема методологічного забезпечення категорії «якість життя» у сільському соціумі

Джерело: власні дослідження.

Формування системи управління з «концентрацією» координації забезпечення відповідної якості життя населення шляхом «вирівнювання» його можливостей в отриманні матеріальних і духовних благ є основним виміром ефективності державного управління. У представленій на рис. 4.10 блок-схемі забезпечення якості життя сільського соціуму (блок виходів) у логічному блоці (блок умов) сконцентровані результати рішень, які за умови виконання певних операцій (вказані у блоках дії) приведуть до забезпечення якості життя сільського соціуму при заданих вхідних параметрах (блок входів). У теоретичному сенсі «якість життя» є складною категорією,

що реалізується через певний набір соціально-економічних інститутів, які спрямовують функціонування всієї системи соціуму на забезпечення соціальної справедливості, захищеності, високого рівня життя населення. Згідно з концепцією соціальної ринкової держави якість життя населення формується у певних територіально-соціо-економічних межах в умовах становлення соціальної ринкової економіки.

Для оцінки якості життя населення у методиці вимірювання регіонального людського розвитку пропонується використовувати категорію «рівень життя», яка відображає здатність регіональної системи задовольняти, головним чином, матеріальні потреби населення. В дослідженнях різноманітних міжнародних інституцій для характеристики якості життя часто використовується показник індекс людського розвитку (ІЛР), або індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) [161].

На якість життя сільського соціуму впливають не тільки реальні доходи та економічні умови існування, але й політика відносно створення державних стандартів, які б гарантували високий рівень життя населення. Для цього необхідним вбачається розробка методики оцінки рівня життя сільського населення з урахуванням можливостей найповнішого використання даних офіційної статистики та методик, розроблених вітчизняними науковцями й адаптованих до умов регіональних та місцевих соціумів. Для адаптації ідей людського розвитку до національної статистичної бази вітчизняні науковці під керівництвом Е. Лібанової та О. Власюка розробили національну методику вимірювання людського розвитку для країни та її регіонів [147, с. 30], яка описує ширше коло аспектів людського розвитку та включає: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови проживання, рівень освіти населення, стан охорони здоров'я, соціальне середовище, екологічну ситуацію та фінансування людського розвитку.

Грунтовна характеристика, оцінка, аналіз, спостереження і прогнозування змін рівня життя саме сільського населення поки що не стали об'єктом глибоких теоретичних досліджень та ефективним інструментом соціально-економічної політики в умовах трансформаційних процесів у селі. Водночас, більшістю форм державної статистичної звітності відображення показників, які характеризують окремі елементи рівня життя населення, по сільській місцевості не передбачено; поступово з них зникають відомості про фактори впливу на життя людей у селі, наприклад, не відображається показник річних обсягів капіталовкладень з державного бюджету окремо для соціальних потреб АПК; перехід до вибірових обстежень умов життя домогосподарств (в тому числі щодо визначення забезпеченості населення товарами тривалого користування, стану здоров'я) забезпечив отримання

відповідних даних, однак вони не є репрезентативними для оцінки економічного розвитку сільського соціуму.

Щодо показників характеристики рівня життя сільського населення як соціально-економічного явища, то найчастіше в їх якості використовують показники: рівня доходів – рівня заробітної плати, соціальних трансфертів, доходів від власності, до складу яких в умовах трансформаційної економіки включили такі стандарти, як прожитковий мінімум, межа малозабезпеченості, мінімальні зарплата та пенсія; диференціація населення за доходами з встановленням її граничних критеріїв, та виявлення і характеристика малозабезпечених верств населення; рівень споживання матеріальних благ і послуг; рівень освіти населення, охорони здоров'я. Переважна більшість пропонує вітчизняними науковцями показників: по-перше, характеризує забезпеченість населення благами і послугами, але не описує ступінь задоволення потреб у них; по-друге, фінансування природоохоронних заходів та подібні показники характеризують не рівень рівень життя, а конкретні заходи з формування належних умов життєдіяльності, фактори впливу на рівень життя; по-третє, окремі показники (тривалість життя при народженні, рівень народжуваності та смертності, рівень злочинності, судимості, випадки самогубств, зростання числа наркозалежних) на нашу думку, описують не стільки рівень життя, скільки наслідки його зміни та виступають характеристиками соціального неблагополуччя суспільства.

До того ж рівень життя населення, сільського зокрема, зводиться багатьма науковцями до одного аспекту цього багатогранного явища – матеріального, який стосується рівня доходів. Водночас, важливою особливістю рівня життя сільського населення в інформаційному плані є його складність та багатомірність, що повністю унеможливорює зведення цього соціально-економічного явища до єдиного аспекту, означає неможливість опису за допомогою лише одного показника та передбачає характеристику за градацією порядкової шкали типу «краще-гірше», «високий-низький» тощо. Крім того, внутрішня сутність рівня життя сільського населення проявляється у вигляді зовнішніх факторів-симптомів, так званих прихованих ознак: рівня доходів, зайнятості, споживання продуктів харчування, доступності освіти, медичного обслуговування, житла, забезпеченості матеріальними, соціальними, культурними благами і послугами, інформацією та рівнем суб'єктивного задоволення життям. Тому для відображення рівня життя сільського населення слід застосовувати його латентні показники, які мають прояв на поверхні явищ у вигляді множини змінних (ознак-симптомів), що відображають різні сторони складних явищ і процесів у сільському соціумі.

Використання латентних показників рівня життя сільського населення забезпечить побудову чіткої стратегії розвитку аграрного сектору еконо-

міки на регіональному рівні і зумовить формування відповідної тактики стабілізації якості життя сільського соціуму. Погоджуючись із М. Татаревською щодо необхідності формування комплексу показників латентних ознак рівня життя сільського населення для здійснення повноцінного аналізу рівня розвитку сільського населення [275, с. 156-158], зауважимо на необхідності його (комплексу показників) відповідності базовим принципам збалансованого розвитку людини. До цих принципів відносяться:

- повне відображення всіх складових рівня життя сільського населення в цілому із включенням не лише кількісних, а й якісних та описових (суб'єктивних) показників для адекватної та всебічної оцінки рівня життя селян;
- визначення тенденцій динаміки рівня життя сільського населення в регіонах і в окремих районах;
- цільові установки і критеріальні оцінки результатів розвитку сільських населених пунктів сільських територій;
- мобільність з точки зору зміни кола показників, яке має бути наскрізним для цілей аналізу, прогнозування і планування процесу підвищення рівня життя сільського населення.

З позиції теорії інноваційного управління людським розвитком, що розвивається в умовах цивілізаційного переходу від індустріальної до постіндустріальної ери, комплексна оцінка якості життя на територіях (у соціумах) вбачається необхідною умовою вибору і локалізації стратегій розвитку галузей, комплексів, територій. З огляду на означене пропонується модель формування комплексу показників, які характеризують якість життя сільського населення та можуть слугувати індикаторами оцінки динамічних змін соціально-економічного стану сільського соціуму (рис. 6.16).

Показники потреб населення можуть бути отримані, виходячи з наявних інформаційних ресурсів і статистичної бази, зокрема такі, як: потреби у дошкільному вихованні, освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті, потреба в працевлаштуванні та у представництві в громадських організаціях. Наприклад, потреба у праці стосовно сільського населення характеризується як чисельністю працездатного сільського населення, так і кількістю звернень громадян до територіальних органів служби зайнятості, чисельністю зареєстрованих незайнятих та безробітних громадян серед сільського населення. Однак цей показник не повністю віддзеркалює поточну потребу сільського населення у забезпеченні робочими місцями, адже сільські жителі, особливо з віддалених сіл, не завжди звертаються до центрів зайнятості через їх віддаленість і невпевненість у допомозі цих установ.

З іншого боку, обстеження економічної активності населення, що проводяться Державним комітетом статистики України, не дозволяють отримати

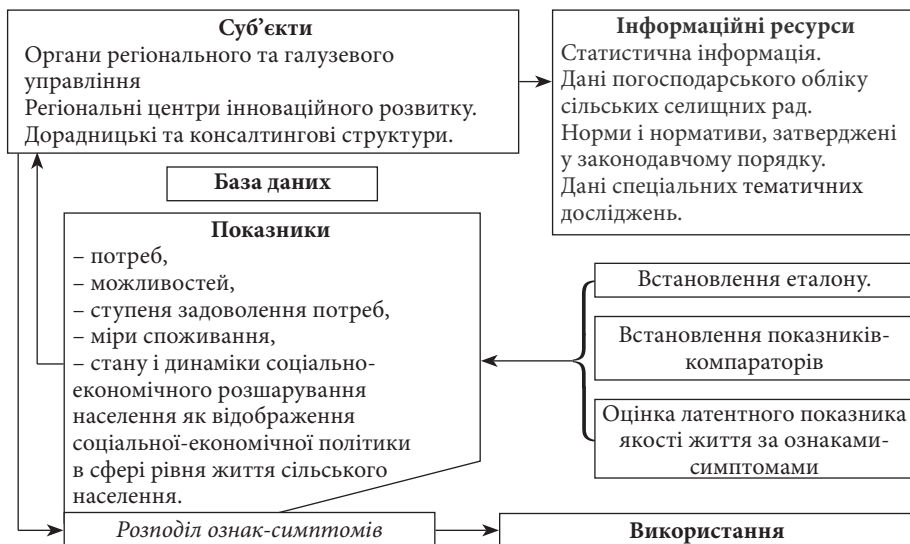

Рис. 6.16. Модель формування комплексу показників, які характеризують якість життя сільського населення

Джерело: власні дослідження.

мати достовірні дані з цього питання на рівні окремого району, сільської (селищної) ради. Тому для оцінки потреби сільського населення у працевлаштуванні краще було б використовувати дані господарського обліку (в частині зайнятості членів домогосподарств), який ведеться в кожній сільській (селищній) раді.

Показники, які відображають життєві можливості, необхідні для формування, розвитку та задоволення тих чи інших потреб сільського населення, визначаються у законодавчому порядку (розмір мінімальної заробітної плати, пенсії, допомоги по безробіттю, розміри межі малозабезпеченості та прожиткового мінімуму) і виступають як соціальні гарантії щодо розміру середньодушового доходу. Більшість же можливостей характеризує фактичний стан та розвиток сільського життєвого середовища і відображається в наявній статистичній базі або може бути отримана в процесі проведення спеціальних обстежень, перепису в сільській місцевості.

До показників можливостей необхідно віднести також розрахункові показники, що характеризують їх достатність для забезпечення належної життєдіяльності сільського населення, зокрема, співвідношення фактичного рівня економічних можливостей (середньомісячної заробітної плати,

пенсії, загальної суми доходів родини за місяць) та законодавчо встановлених мінімальних розмірів відповідних доходів.

Наступні блоки показників покликані відображати рівень споживання, ступінь задоволення потреб у благах і послугах (як порівняння потреби в них із фактичними рівнем споживання), ступінь соціально-економічного розширення сільського населення (як відмінності між домогосподарствами за наявністю можливостей для задоволення потреб, рівнем споживання і ступенем їх задоволення, як відображення ефективності соціально-економічної політики в сфері рівня життя сільського населення).

Позитивна динаміка рівня життя сільського населення регіону в цілому можлива за умови його стабілізації та поліпшення в усіх районах. Звідси випливає, що органи влади й управління мають потребу у виявленні районів з гіршою ситуацією з метою її виправлення, розробки заходів щодо підвищення рівня життя їх сільських мешканців, з кращою – для вивчення досвіду і його впровадження в районах-аутсайдерах. Тобто, виникає необхідність кількісного порівняння (ранжування, групування) районів за величиною латентного показника рівня життя сільського населення. Іншими словами, слід кількісно оцінити величину латентного показника рівня життя сільського населення по кожному з n досліджуваних об'єктів на основі m ознак-симптомів.

Пропонується інформацію по об'єктах за ознаками-симптомами подавати у вигляді відповідних матриць вихідних або стандартизованих даних, до яких можна застосовувати багатовимірну класифікацію. Вихідна інформація про всі значення ознак-симптомів латентного показника рівня життя сільського населення по всіх районах регіону може бути представлена у вигляді матриці X розміру n, x, m . Рядки цієї матриці відповідають окремим об'єктам, тобто адміністративним районам, а стовпці – окремим ознакам. Самі об'єкти ж (вектори-рядки) можна розглядати як точки деякого ознакового простору.

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & \dots & X_{1k} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & \dots & X_{2k} & \dots & X_{2m} \\ X_{i1} & X_{i2} & \dots & \dots & X_{ik} & \dots & X_{im} \\ X_{n1} & X_{n2} & \dots & \dots & X_{nk} & \dots & X_{nm} \end{bmatrix} \quad (6.15)$$

де i – номер досліджуваного об'єкта ($i = 1, 2, \dots, n$); k – номер ознаки, що вивчається; ($k = 1, 2, \dots, m$); X_{ik} – значення k -ої ознаки для i -го об'єкта.

Для формування матриці X необхідно відібрати для аналізу ознаки, які відображають (з точки зору даного дослідження) властивості об'єктів і допускають розбиття існуючої сукупності на групи (кластери, таксони тощо).

При створенні середовища моделювання й утворення ознакового простору слід дотримуватися принципів достатності, допустимої мультиколінеарності та достовірності, що дозволить уникнути можливої втрати інформації і забезпечить інтерпретацію отриманих результатів. З іншого боку, оскільки відібрані змінні матимуть різні одиниці виміру, то для цілей багатомірного аналізу їх необхідно перевести до одного безрозмірного вигляду шляхом стандартизації ознак за допомогою центрування або нормування.

Наступним кроком є формування бази даних про стан якості життя на сільських територіях. Високий ступінь достовірності показників і можливості їх використання у різних державних, регіональних, міжрегіональних локальних програмах і проектах розвитку агросфери, її галузей, сільських територій стає переконливим аргументом на користь того, що база даних набуватиме ознак інтелектуального продукту високої якості й, відповідно, може мати високу вартість на ринку аналогічних продуктів. Перевагами для суб'єктів-розробників бази даних є можливість її удосконалення та утримування конкурентних переваг і попиту на цей інтелектуальний продукт.

Наступним кроком після формування бази даних може бути, наприклад, розподіл ознак-симптомів для використання у різних програмах і проектах. З огляду на оцінку якості життя сільського населення відібрані ознаки-симптоми можна розподіляти на:

- стимулятори – ознаки-симптоми, зростання яких є бажаним з позицій оцінювання латентного показника. Наприклад, стимуляторами при вивченні рівня життя сільського населення є такі показники як рівень зайнятості, охоплення дітей дошкільними закладами освіти, рівень доходів, рівень облаштування житла комунальними зручностями тощо;
- дестимулятори – ознаки-симптоми, зростання яких небажане з позицій оцінювання латентного показника. Зокрема, дестимуляторами при вивченні рівня життя сільського населення є такі показники, як: рівень безробіття сільського населення, рівень зайнятості в особистому господарстві, частка витрат на продукти харчування, частка населених пунктів без соціальної інфраструктури, рівень суб'єктивної бідності та інше;
- номінатори – ознаки-симптоми номінальної шкали, що характеризують атрибутивні ознаки об'єктів, що вивчаються, – назву району, його тип та інше;
- еталон – реальна або умовна точка багатомірного простору, ознаки-симптоми якої відповідають уявленням про найкращий рівень стимуляторів і дестимуляторів з позиції досліджуваного показника. Наприклад, в якості еталону можна розглядати район, в якому рівень зайнятості, доходів селян, облаштування житла комунальними зруч-

ностями є максимальним, а рівень безробіття, витрат на харчування, суб'єктивної бідності – мінімальними за сукупністю всіх об'єктів;

- антиеталон – протилежне до еталону поняття, тобто реальна або умовна точка багатомірного простору, ознаки-симптоми якої відповідають уявленням про найгірший рівень стимуляторів і дестимуляторів з позиції латентного показника, що вивчається.

Отже, соціальний капітал відіграє роль акумулятора реальних і потенційних ресурсів сільського соціуму у процесі господарської діяльності та взаємодії у межах конкретної території, що сприяє підвищенню ефективності використання ендogenous потенціалу сільської території. Рівень якості життя сільського населення є виміром ефективності перетворення ресурсів у процесі економічної діяльності в умовах конкретного сільського соціуму. На формування ефективного механізму управління економічним розвитком сільського соціуму впливає система взаємодії донорів, ресурсів, засобів, реципієнтів. Згідно із запропонованою моделлю формування соціального капіталу сільського соціуму можливим вбачається обґрунтування теоретико-методологічних засад його координації. Формування системи управління економічним розвитком сільського соціуму слід здійснювати на засадах методології «якості життя», що представлена блок-схемою, згідно з якою вибір конструктивного поєднання варіантів координацій підсилить вплив на забезпечення якості життя сільського соціуму.

6.5. Удосконалення інституціонального середовища управління економічним розвитком сільського соціуму

Знаходячись у нерозривному зв'язку із всіма елементами соціально-економічної системи країни, сільський соціум набуває властивостей середовища, сформованого різними інститутами на основі використання багатьох норм і правил, що зумовлюють вплив на динамічну трансформацію суспільства. Інституціональне середовище визначає вектори впливу на весь відтворювальний режим функціонування, на тип еволюційного розвитку сільського соціуму. Сучасні трансформації в аграрному секторі економіки визначають необхідність обґрунтування теоретико-методологічних основ, що розкривають сутність і значення інституціональних перетворень у управлінні всіма його складовими, зокрема сільським соціумом.

У процесі ринкових реформ в аграрній галузі України, що проводились поспіхом, без необхідного наукового, економічного, правового забезпечення, відбулися переважно зовнішні інституціональні зміни. Потенціал аграрного соціуму в цих умовах виявився неефективним, оскільки внутрішній стан ресурсів не відповідав новій інституціональній моделі, що негативно

вплинуло на стан аграрної економіки і відтворювальний потенціал системи господарювання.

Модель сучасного сільського соціуму має сприяти вирішенню завдань отримання суспільно значимого результату в умовах інституціональних перетворень, під якими розуміють перетворення економічних, соціальних, правових, фінансових, організаційно-управлінських інститутів та інституту власності (формування системи гарантій прав приватного власника, необхідних умов та можливостей для трансформації трудових заощаджень у приватний виробничий капітал), формування нових організацій та установ ринкового типу (комерційних банків, товарних і фондових бірж, інвестиційних фондів, інформаційно-консультаційних організацій та ін.), а також створення нової системи управління аграрним сектором економіки із заміною адміністративних важелів економічними.

При формуванні сприятливого для розвитку соціуму інституціонально-го середовища важливим вбачається досягнення такого його стану, який би забезпечив ефективне функціонування суб'єктів господарювання і появу нових компаній; розвиток ринку землі та системи фінансових і страхових інститутів; ефективне державне і муніципальне управління; формування адекватних інститутів демократії, структур і механізмів громадського співробітництва, громадський контроль за діяльністю державних органів і бізнесу, низький рівень корупції і високу довіру до влади та її політики.

Формування інституціонального середовища економічного розвитку сільського соціуму передбачає заходи із стимулювання економічного зростання сільськогосподарських підприємств, конкуренції на аграрних ринках, розвитку ринкової інфраструктури, активізації інновацій та збільшення інвестицій, підтримки нових підприємств агробізнесу в межах бізнес-інкубаторів, технопарків, інноваційних територіально-екологічних платформ, що забезпечить консолідований інноваційний розвиток. Інституціональне середовище

У контексті управління інституціональним середовищем економічного розвитку сільського соціуму подолання внутрішніх і зовнішніх криз стане ціллю і об'єктом координацій з боку різних управлінських структур. Для цього, насамперед, необхідно визначити принципи формування інституціонального середовища управління сільським соціумом (рис. 6.17).

Принцип головної ланки передбачає виділення основного напрямку інституціональних перетворень, який у даний момент визначає ефективність функціонування сільського соціуму та агросфери регіону, країни та концентрацію на ньому зусиль державних органів управління. Принцип науковості означає, що у процесі інституціональних перетворень мають використовуватись новітні досягнення інституціональної економічної гео-

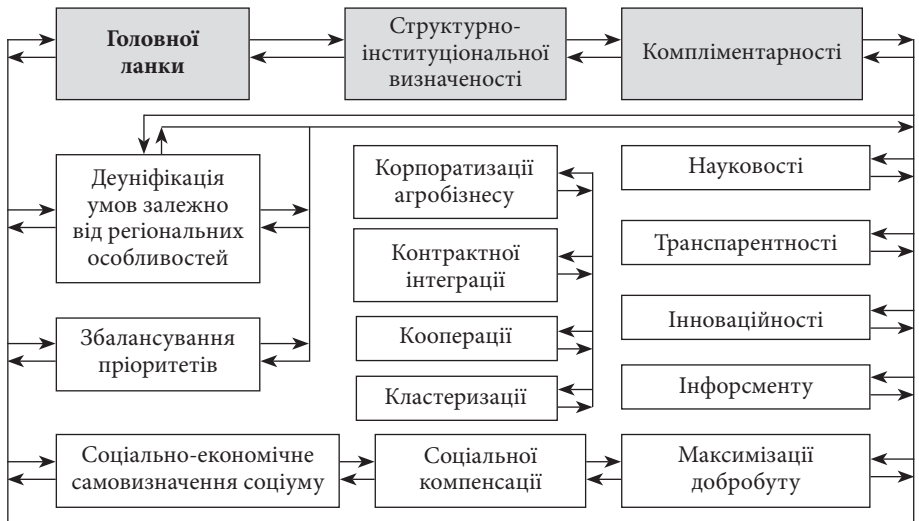

Рис. 6.17. Принципи формування інституціонального середовища управління економічним розвитком сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

рії, широко, та всебічно враховуватись та аналізуватись практичний досвід інституціональних перетворень в аграрному секторі зарубіжних країн. Принцип транспарентності (відкритості інформації) означає відсутність перешкод для отримання інформації про потенційні зміни в інституціональному середовищі агросфери.

Прозорі процедури законотворчості передбачають глибоку і багату-пінчасту перевірку законів і нормативних актів, їх коригування в процесі використання та вбачаються основою ефективних інституціональних перетворень. Принцип інфорсменту передбачає побудову імперативних механізмів реалізації інституціональних реформ, що гарантують виконання намічених завдань і досягнутих угод при постійному моніторингу з метою своєчасної діагностики проблем. Принцип компліментарності (взаємодоповнення) та поетапності інституціональних перетворень в середовищі сільського соціуму передбачає, що у процесі перетворень інститути, створені уперше або залучені, потребують узгодження з існуючими інститутами. Принцип інноваційності інституціональних перетворень передбачає не тільки управління інституціональними інноваціями, їх регулювання й підтримку, а й стимулювання різних секторів розвитку сільської економіки, соціальної сфери села. Використання вищенаведеної групи принципів

потребує організації інституціонального простору, що забезпечуються спеціальними принципами.

До спеціальних принципів відносяться: принцип деуніфікації умов, який передбачає обмеження ступеня уніфікації інституціональних умов за єдиним сценарієм (наприклад, формування ендogenous потенціалу сільського соціуму, різна реакція на заходи аграрної політики). Принцип кооперації передбачає посилення ринкової влади сільськогосподарських товаровиробників за допомогою консолідації попиту та пропозиції; принцип контрактної інтеграції зумовлює справедливий розподіл прибутку між виробниками сировини, переробниками і торговельними підприємствами; принцип соціальної компенсації наголошує на необхідності відшкодування витрат членам сільського соціуму, понесених внаслідок інституціональних змін; принцип структурно-інституціональної визначеності передбачає запровадження раціональної системи управління економічним розвитком сільського соціуму.

У сукупності пропоновані принципи забезпечують інституціональну трансформацію, спрямовану на усунення трансформаційних криз сільського соціуму, перешкод ефективному агробізнесу, що виражається у зниженні сукупних трансакційних витрат та більш справедливому розподілі їх навантаження. Ці принципи можуть бути основою для формування концепції інституціонального середовища управління економічним розвитком сільського соціуму, основні положення якої передбачають:

- слідування науково обґрунтованому курсу на зміцнення двох форм власності на засоби сільськогосподарського виробництва – приватної та державної шляхом подолання знеособлення власності, усунення перешкод до здійснення прав власності, закріплення та захисту прав приватних власників у процесах кооперації та інтеграції;
- стратегію на подальший розвиток приватно-державного партнерства в аграрному секторі економіки, заснованого на фундаментальній спільності стратегічних інтересів держави та сільських підприємців щодо питань конкурентоспроможності агробізнесу, продовольчої безпеки країни та розвитку сільських територій;
- підтримання науково обґрунтованих пропорцій між підприємствами різних організаційних форм і розмірів для максимального використання конкурентних переваг і заповнення ринкових ніш, що підкріплюється партнерством підприємств різних форм і розмірів переважно на засадах контрактації, що забезпечують максимальний захист власності;
- обумовленість інституційних змін регіональними особливостями, збереження і розвиток конкурентних переваг, що сприятиме формуванню багатокomпонентних соціально-економічних кластерів –

інтеграційних формувань, що забезпечують узгодження соціальних пріоритетів з інтересами агробізнесу та спираються на продуктивні сили й інноваційний потенціал регіону.

Основними тенденціями інституціональних перетворень, що характеризують сучасний етап розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки, є розвиток великих підприємств з приватною формою власності на основі кооперації й інтеграції, оптимізації і спеціалізації виробництва; формування державної науково-виробничої сфери; розвиток вертикально-інтегрованих структур холдингового типу; розукрупнення збиткових сільськогосподарських підприємств з наступним утворенням фермерських та особистих селянських господарств (ОСГ) з подальшою кооперацією; формування на цій основі ринку натуральних продуктів; взаємодія малих форм господарювання та великотоварних сільськогосподарських організацій. Означені перетворення зумовлюють трансформацію інституціонального середовища управління економічним розвитком сільського соціуму з метою досягнення науково обґрунтованих пропорцій її інституціональної структури.

Вважаємо, що інституціональна структура аграрного сектору України має бути представлена самостійними, внутрішньо цілісними інституціональними формами організації сільськогосподарського виробництва, кожній з яких відповідають певні форми і розміри виробництва. Це сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства, а також великі інтегровані формування. З теоретичної і практичної точки зору різноманіття інституціональних форм є необхідним, оскільки дозволяє встановлювати пропорційність за правилом «золотого перетину»: між параметрами двох підсистем-конкурентів, що знаходяться у тимчасових формах рівноваги всередині певної системи, встановлюються кількісні пропорції, що визначаються як 0,62: 0,38 (пропорції оптимуму) [93, с. 78]. Оптимальні пропорції суттєво знижують важкість неминучих криз. Згідно з концепцією гармонійного менеджменту стартовою точкою початку процесу стійкого еволюційного розвитку складної ринкової соціально-економічної системи є об'єктивні пропорції в її структурі.

Певну нішу в аграрному секторі регіону повинні займати великі інтегровані формування, які мають можливості оперативного впровадження інноваційних технологій, досягати максимального рівня продуктивності праці за рахунок масштабу виробництва, здійснювати диверсифікацію продукції та отримувати вищий економічний результат. Вони мають стати основою забезпечення населення продовольством. Разом із тим, діяльність великих вертикально інтегрованих структур, як свідчить практика, далеко не бездоганна з точки зору ефективності, капіталоємності, фондівіддачі, прав власності працівників, оптимальності розмірів.

Невеликі за розміром сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, ОСГ мають займати нішу, де використання інтегрованих структур неможливе з причин специфіки роботи, вимог до якості виробництва та реалізації продукції. Вони дозволяють освоювати сфери бізнесу (у т.ч. диверсифікованого) безпосередньо на сільських територіях, що сприяє вирішенню проблем зайнятості сільського населення. Ведення особистого селянського господарства (ОСГ) є додатковим джерелом доходу для селян. ОСГ потенційно можуть стати основними виробниками натуральної (екологічної) продукції, ринок якої у світі стрімко розвивається. Для забезпечення їх економічної ефективності необхідно створювати організаційні механізми взаємодії із великими формами господарювання та інститути з підтримки зв'язків і контактів між бізнесами, що оперативно реагують на зміни у ринковому середовищі. Формою для створення таких мережевих структур може бути кооперація, а об'єднуючими інститутами – асоціації та союзи.

Особисті селянські господарства слід розглядати не тільки як елемент сільської економіки, а соціальну одиницю, що сприяє збереженню традицій, сільського укладу життя, виробництва екологічно чистої продукції тощо. Зростання чисельності ОСГ – індикатор недостатнього рівня доходів сільського населення. Кооперативний формат інституціонального середовища сільського соціуму забезпечить концентрацію спільних зусиль кооперативного об'єднання шляхом зниження трансакційних витрат, що виникають при контрактації. Найбільш простим та гнучким рішенням інституту кооперації вбачається створення мережі закупівельних та збутових кооперативів, що забезпечують сукупний попит на матеріально-технічні ресурси та сукупну пропозицію сільськогосподарської продукції, які співставні з пропозиціями постачальників і попитом переробної промисловості. «Кооперативна оболонка» сільськогосподарських товаровиробників, що складається з постачальницьких та збутових кооперативів, здатна забезпечити паритет ринкової влади представників трьох сфер аграрного сектору та сприяти розвитку взаємовигідного співробітництва між суміжними підприємствами.

Доцільним вбачається використовувати кооперативні формування для організації взаємодії великих сільськогосподарських підприємств та агрохолдингів з малими формами господарювання, створення агротехнопарків, основним завданням яких є надання повного комплексу послуг для ефективного виробництва якісної продукції в ОСГ, колективних фермерських господарствах, малих сільськогосподарських підприємствах та забезпечення, супровід, координація і переробка виробленої у малих формах господарювання сільськогосподарської продукції.

Координувати виробничі програми суміжних підприємств, що належать незалежними організаціям, можливо за умови взаємовигідних контрактних

відносин між учасниками. Це є ключовим питанням, у зв'язку з чим, при розрахунку ціни на сільськогосподарську продукцію, що закуповується переробним підприємством, пропонуємо використовувати формулу, яка дозволяє забезпечувати рівну рентабельність сторін з використанням науково обґрунтованих нормативів витрат:

$$Ц_{\text{зам}} = \frac{BC_{\text{норм}} \cdot UB}{BC_{\text{норм}} + BC_{\text{норм}}}, \quad (6.16)$$

де $Ц_{\text{зам}}$ – поточна ціна сировини, що вирівнює доходність виробника сировини і переробника, грн/т; $BC_{\text{норм}}$ – витрати на виробництво і транспортування однієї тонни сировини, грн; UB – поточна виручка від продажу продукції, виробленої з 1 т сировини, грн; $BC_{\text{норм}}$ – витрати на зберігання і переробку 1 т сировини (без вартості сировини), грн.

Формування інституту кластеризації у середовищі сільського соціуму доцільно здійснювати на засадах розробки моделі багатокомпонентного соціально-економічного кластера, що забезпечить удосконалення взаємодії сільського соціуму з інституціональним середовищем аграрного сектору регіону, країни та сприятиме гармонійному розвитку не тільки галузей економіки, а й територіально економічних соціумів. Пропонуємо соціально-економічним кластером вважати географічно зосереджених, взаємодоповнюючих незалежних суб'єктів ринку, органів управління, організацій соціальної сфери різних форм, що взаємодіють у єдиному інформаційно-комунікативному середовищі на основі використання інноваційних технологій та реалізують спільні проекти і програми, спрямовані на стійкий розвиток територій. Сільський соціум можна ототожнювати з інститутом, що формує середовище соціально-економічного кластеру на сільських територіях.

При реалізації кластерного підходу необхідно враховувати, що господарський простір аграрного сектору найбільш ефективно використовується за умов заповнення його представниками різних інституціональних форм. Формування багатокомпонентних соціально-економічних кластерів є новим перспективним напрямом інституціонального устрою аграрного сектору, що узгоджується з інноваційним шляхом розвитку вітчизняної економіки та передбачає скоординований розвиток сільськогосподарської кооперації та агропромислової інтеграції, участь бізнесу у розвитку території. Формування і розвиток багатокомпонентного соціально-економічного кластеру забезпечує перехід від функціонального управління до соціального, в процесі якого результати економічної діяльності трансформуються у постійно відтворюваний та зростаючий людський капітал.

У розгляді питань інституціоналізації середовища сільського соціуму слід враховувати вплив індустріалізації сільськогосподарського вироб-

ництва на умови його розвитку, що має прояв у проникненні великого капіталу в сферу агробізнесу, перетворення сільськогосподарської праці на різновид індустріальної, значне скорочення чисельності сільського населення і зайнятих в агробізнесі. У результаті розвитку транспортної інфраструктури багато мешканців сільських районів працюють у містах або в несільськогосподарських галузях виробництва, підприємства і заклади яких розміщені у сільській місцевості. Характерною рисою для села став розвиток промисловості та сфери послуг у сільських районах, а також переміщення у сільські райони суто «міських» галузей, прямо не пов'язаних з агропромисловим виробництвом.

Урбанізація села, розвиток у сільській місцевості промисловості та галузей інфраструктури суттєво розширили можливості для збільшення зайнятості сільського населення як на постійній основі, так і на основі суміщення різних видів зайнятості, які перетворюються для сільського населення на спосіб життя. Зрушення в галузевій структурі сільської економіки зумовили відповідні зміни в його життєвих стандартах і побуті. Традиційні форми селянської праці, що ґрунтуються на засадах сімейної та сусідської взаємодопомоги, дедалі більше витісняються індивідуально капіталістичними формами ведення господарства.

Розвиток продуктивних сил і подолання на цій основі відставання сільського господарства від інших галузей стали об'єктивною умовою ліквідації істотної різниці в рівні доходів, умовах побуту і культури міського і сільського населення, а дієва соціальна політика, що здійснюється на державному рівні, має гарантувати не тільки відповідний мінімум заробітної плати, а й відпустки найманим робітникам і фермерам. У ряді країн набули поширення фермерські організації типу «служби заміни». Вони забезпечують фермерам умови для використання ними відпустки без завдання шкоди своєчасному та якісному виконанню господарських робіт. Робота цих служб фінансується за рахунок як державного бюджету, так і фермерів та їхніх професійних організацій.

В еволюції соціально-побутового забезпечення сільського населення виявляються дві суперечливі тенденції: перша – до створення однакових, а то й кращих побутових умов на селі порівняно з містом, а друга – до суттєвої різниці між ними. Такі суперечності зумовлені панівною системою економічних відносин, недостатнім державним регулюванням агропромислового виробництва, недоліками в соціальній політиці, консерватизмом сільського укладу життя та недостатнім інфраструктурним забезпеченням сільських населених пунктів. Більшою суперечливістю характеризуються ці тенденції в країнах з перехідним типом економіки, оскільки недостатній рівень державної підтримки і нестача власних коштів (як наслідок еконо-

мічної кризи) поставили сільське населення в досить скрутне економічне становище, а фінансування соціальних програм здійснюється за залишковим принципом.

Формування концептуальної структури інституціонального середовища сільського соціуму може здійснюватись на засадах інтеграції концепцій «корисної аграрної політики» та «аналізу рівня добробуту» (*welfare analysis*), який широко використовується для оцінок ефективності та ефекту розподілу, як результат державного втручання у вигляді податків, субсидій і квот. *Welfare analysis* включатиме нормативну оцінку аграрних ринків та економічного забезпечення аграрної політики держави. Внесок сільського соціуму в соціальний добробут визначатиметься відніманням соціальних витрат від загальних соціальних надходжень. Результат може бути названий як «нетто соціальні надходження² (прибутки)». Згідно з термінологією *welfare economics*, «соціальний добробут» означатиме загальний обсяг товарів та послуг, які продукує сільський соціум та які знаходяться в розпорядженні суспільства і є наявними для використання [316, с. 3].

Підсумовуючи вищенаведене, слід зауважити, що формування інституціонального середовища економічного розвитку сільського соціуму здійснюється з використанням принципів головної ланки, структурно-інституціональної визначеності, компліментарності, які у сукупності забезпечують інституціональну трансформацію, спрямовану на усунення трансформаційних криз сільського соціуму. У розгляді питань інституціоналізації середовища сільського соціуму слід враховувати вплив індустріалізації сільськогосподарського виробництва на умови його розвитку, що має прояв у проникненні великого капіталу в сферу агробізнесу.

ГЛАВА VII

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

7.1. Формування інноваційного механізму управління економічним розвитком сільського соціуму

В умовах сучасних трансформацій аграрного сектору економіки успіх управління його інтегрованими складовими залежить від ефективності взаємодії керуючої і керованої систем, результатом якої є відтворення економіко-соціо-еколого-просторового потенціалу. Управління відтворенням потенціалу сільського соціуму має відбуватись на засадах інноваційних підходів до використання управлінської інструментарію, що дозволить сформувати систему управління, орієнтовану на високий ступінь взаємодії об'єктів і суб'єктів та забезпечить розвиток їх соціальної відповідальності. До таких підходів у методології сучасної економіки відносяться інноватизація управлінських систем та соціальна орієнтація формування потенціалу інноваційного розвитку «простору існування» людей. Пошук ефективних інноваційних інструментів формування потенціалу сільського соціуму забезпечить підвищення ефективності управління аграрним сектором економіки на всіх ієрархічних рівнях, оскільки «базою» відтворення буде виступати локальний соціо-простір.

З теоретичної точки зору, взаємодія керуючої і керованої систем має поєднувати в єдину логічну сутність безліч взаємозалежних і взаємодоповнюючих компонентів: надсистемний компонент (поле координації, сформоване на політико-правових інституціональних засадах) та внутрішньо системні компоненти (цілі, структура, функції, інструментарій, потенціал, комплекси взаємодії). Згідно з постулатами «нової економіки», новий спосіб організації соціально-економічних систем має бути заснований на «економіці конструктивного інтелекту», що формується внаслідок ефективної взаємодії керуючих та керованих ресурсів та сприяє якісним змінам ендогенного та екзогенного потенціалів різних видів соціумів (підприємств, організацій, територій). В аграрному секторі економіки елементами означеної взаємодії є управлінські структури різних рівнів ієрархії й потенціал

економічного розвитку сільського соціуму, ефективність якого доцільно вимірювати за допомогою динаміки показників конкурентоспроможності регіону, району, території.

З огляду на необхідність забезпечення стійкості сільського соціуму до формування власного інноваційного потенціалу, необхідним вбачається розробка управлінських цілей, орієнтованих на інноватизацію усіх його складових. До таких цілей слід віднести підвищення рівня життя і добробуту населення, конкурентоспроможності села та регіону, раціональне використання усіх наявних ресурсів, досягнення оптимальних пропорцій між галузями спеціалізації та обслуговуючими виробництвами. Одночасно необхідним вбачається модернізація регіональної аграрної політики із виділенням генерального напрямку – максимального посилення ендегенного потенціалу локальних соціумів, що дозволить посилити економічну базу району, сільської території відповідно до вимог ринку та платоспроможного попиту на агропродовольчу продукцію підприємств регіону із врахуванням науково обґрунтованих екологічних вимог.

Раціональне використання сільських територій є проблемою першочергового вирішення в процесі інноваційного розвитку на всіх рівнях управління. На регіональному рівні необхідним вбачається здійснювати територіальне управління на засадах комплексної оцінки соціально-економічного потенціалу окремих територій, результатом чого має бути послідовна реалізація інвестиційних планів, орієнтованих на впровадження конкретних інновацій. Ефект взаємодії керуючої і керованої системи доповнить ефективну територіальну спеціалізацію, сприятиме диверсифікації галузевої структури аграрного сектору регіону, забезпечить додатковий економічний ефект різних галузей на території та підвищить стійкість функціонування всього територіального соціуму.

Ефективним інструментом інноваційного управління економічним розвитком сільського соціуму може слугувати використання системи байєсовських інтелектуальних технологій (БІТ). Байєсовський підхід дозволяє за наслідком (завершеною подією) обрахувати вірогідність причин за допомогою математичної статистики та синтезувати інформацію за принципом єдності вимірювання та у відповідності до метрологічних вимог рішень інформаційної системи. Рішення, отримане на основі байєсовських інтелектуальних технологій (БІТ-рішення), представляє ряд альтернативних оцінок властивостей з відповідними комплексами метрологічних характеристик.

Новітні моделі управління соціально-економічними системами пов'язані з ендегенним науково-технічним прогресом. Ендегенізована теорія економічного зростання, на думку академіка В. Геєця, «відіграє беззаперечну роль у розробленні наукової бази політики розвитку, тому що, довівши

реальний внесок НТП в економічне зростання, наприклад, економіки США до рівня майже 70 % в окремі періоди і відокремивши його складові, стало можливим інституціоналізувати взаємозв'язок між власне економічним зростанням і його інноваційними факторами, що, зрештою, мотивували країни до формування національних інноваційних систем» [38, с. 35].

До інноваційних факторів управління потенціалом економічного розвитку сільського соціуму слід віднести використання ноофакторів соціально-економічного розвитку як інструменту програмування напрямків формування економіки сільського соціуму та її подальшого переходу до нооекономіки.

Ноофакторами в управлінні економічним розвитком сільського соціуму можна вважати системну взаємодію соціуму і агро-техно-природного середовища, яка формуватиметься на засадах економіки соціуму. Економікою соціуму вважається економічна форма реалізації людських процесів самопідтримки функцій життєдіяльності соціуму шляхом оперування матеріальними і нематеріальними факторами, що структуровані для загальних інтересів забезпечення добробуту економічно індивідуалізованих суб'єктів соціуму та їх груп.

Соціально-економічний розвиток аграрного сектору, що відбувається на засадах інноваційного управління потребує ефективної організації інноваційної діяльності. Світова практика організації інновацій вказує на те, що одним із найбільш вдалих варіантів організації інноваційної діяльності на рівні малих та середніх інноваційно-активних підприємств є реалізація інноваційних проектів (ІП) у межах середовища інноваційних структур (ІС).

Саме інноваційні структури за наявності підтримки органів влади на регіональному та місцевому рівнях можуть підвищити ефективність перебігу інноваційних процесів в аграрному секторі і забезпечити стійкі конкурентні переваги як для самих виконавців інноваційних проектів, так і для регіону, держави загалом. На регіональному рівні управління аграрним сектором можливим вбачається формування інноваційної інфраструктури – сукупності суб'єктів господарювання, які забезпечують реалізацію інноваційної діяльності в сільському господарстві, агробізнесі, сфері послуг. Законодавче забезпечення інноваційної діяльності в Україні достатньо розвинене [260, с. 65; 267, с. 180], однак реалізація структурної інноватизації в аграрному секторі залишається повільною. Доцільним є створення агроінноваційних структур регіонального рівня із всебічним залученням до них підприємств, організацій, що знаходяться на сільських територіях.

Із врахуванням особливостей інноватизації в аграрному секторі економіки до основних типів інноваційних структур слід віднести територіальні та науково-виробничі кластери, технопарки, інноваційно-технологічні

центри, основними продуктами яких може бути продовольство, логістичні, консультаційні, рекреаційні послуги тощо. Основною метою діяльності таких структур в організаційному контексті (разом з отриманням прибутку) є максимальне використання ендogenous потенціалу сільського соціуму, що забезпечить формування сприятливого середовища для провадження інноваційної діяльності. Це зумовлює територіальну визначеність інноваційних структур, які формуються шляхом об'єднання інтелектуального, виробничого та фінансового капіталу на основі договору про спільну діяльність і здійснюють свою діяльність в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці (село, місто, район, область, регіон). Означене свідчить про формування інноваційного потенціалу сільського соціуму як сукупності інноваційних потенціалів, сформованих у регіональному та локальному середовищі.

Широке трактування змісту терміну «інноваційний потенціал» дозволяє застосувати його до різних галузей діяльності людини залежно від того, які сили, засоби, запаси та джерела визначаються цим терміном. Концептуальне обґрунтування формування інноваційного потенціалу сільського соціуму пропонуємо здійснювати на засадах теорії периферійних інновацій, зокрема, моделі «дифузії нововведень» Т. Хегерстрандома та «просторової дифузії» П. Хаггета [294, с. 118]. Стадії формування інноваційного потенціалу сільського соціуму відповідають різним «хвилям нововведень» у процесі планування, організації, мотивації та контролю новаційних впроваджень. Пропонується концептуальне обґрунтування інноваційного управління потенціалом сільського соціуму здійснювати на засадах виділення інтеграції чотирьох стадій «хвиль нововведень», функцій управління та взаємодії керуючої і керованої систем в управлінні сільським соціумом (рис. 7.1).

Схема, зображена на рис. 7.1, вказує на необхідність розгляду управління формуванням інноваційного потенціалу сільського соціуму через призму впливу керуючої системи на керовану, що здійснюється за допомогою інноваційних ресурсів, які формуються на різних інноваційних стадіях. Перша стадія (початкова) характеризується початком дифузійного процесу й різким контрастом між центрами, джерелами поширення нововведення і периферійними територіями. На цьому етапі відбувається становлення інноваційних систем с у сільському соціумі (наприклад, формуються логістичні центри на основі контрактної інтеграції із виробниками сільськогосподарської продукції, або використовуються новітні технології обробки ґрунту, екологозахисні заходи). У розрізі регіону такі новації одиничні.

Дифузія обумовлюється дією потужних відцентрових сил, унаслідок яких на сільських територіях утворюються нові центри, що швидко розвиваються. При цьому відбувається скорочення різких регіональних кон-

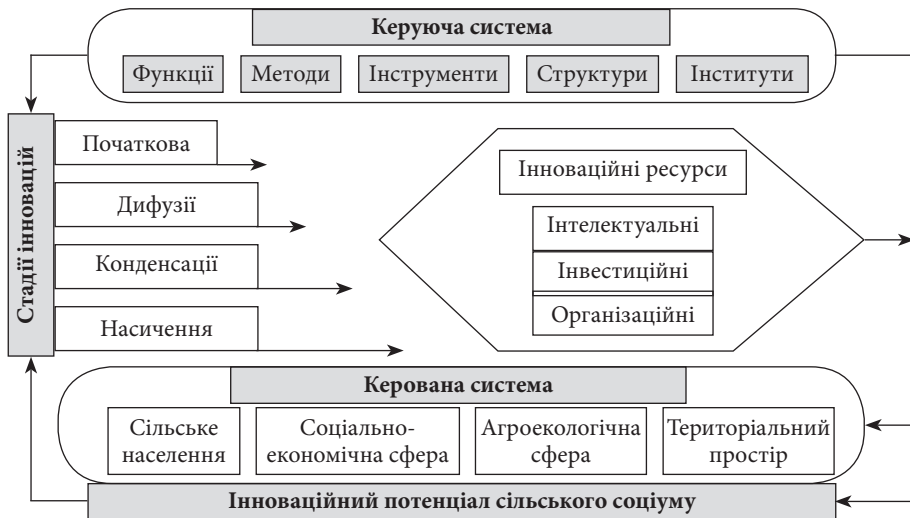

Рис. 7.1. Управління розвитком інноваційного потенціалу сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

трастів. Третя стадія (конденсації) – однакове розширення нововведень у всіх місцях. Четверта стадія (насичення) – загальний повільний асимптотичний підйом до максимуму. Як видно з рис. 5.1, настання четвертої стадії дифузії інновацій сприяє повному насиченню інвестиційними ресурсами керованої системи, в якій формується інноваційний потенціал сільського соціуму. Варто зауважити, що безперервність інновацізації сільського соціуму зумовлюється можливістю «повтору» інноваційних стадій у різних організаційно-просторових сегментах, підвищить якість інноваційного процесу та норми сприйняття соціумом.

Розглядаючи норму сприйняття інновацій, можна вважати, що процеси дифузії інновацій мають три фази розвитку: перша – формування бази розвитку (повільне зростання), друга – різке зростання, третя – насичення інноваціями. Швидкість дифузії інновацій визначається п'ятьма основними факторами, які потенційні реципієнти оцінюють при ухваленні рішення про використання інновацій. До факторів, що оцінюють реципієнти сільського соціуму, відносять: відносні переваги, сумісність, складність, простоту апробації, комунікативність.

Відносні переваги інновації – ступінь переваги інновації над іншими (часто аналогічними), яка найчастіше носить економічний або соціальний

характер (прибутковість, економічність, зниження рівня забруднення, шуму, витрат ручної праці тощо). Цей фактор оцінюється на сільськогосподарських підприємствах, інших підприємницьких структурах, що знаходяться на сільських територіях, в процесі прийняття рішень про закупівлю (або лізинг) техніко-технологічних ресурсів, обладнання для переробки, пересувних торговельних майданчиків. Сумісність інновації – її відповідність існуючій системі цінностей, набутому досвіду й потребам реципієнта. Оцінка цього фактору при прийнятті рішень реципієнтом дозволяє сформувати сприятливе середовище адаптації інновації або відхилити її як таку, що не сумісна з умовами певної сільської території та перспективами формування інноваційного потенціалу. Складність інновації – можливість її пристосування до інновації існуючих економічних, соціальних, екологічних просторових систем сільського соціуму. Простота апробації інновації – фактор, який дозволить суб'єктам та реципієнтам здійснювати моніторинг її результативності на початковій стадії впровадження. Комунікативність інновації – можливість поширення між іншими реципієнтами.

Пропонований підхід до концептуального обґрунтування інноваційного управління потенціалом сільського соціуму дозволить здійснювати теоретико-методологічне обґрунтування інноваційного розвитку аграрного сектору економіки через призму залежності ефективності впровадження інновацій від поширення інноваційних рішень суб'єктів, а також здатності та готовності соціуму до сприйняття тих чи інших нововведень. Оцінка або прогноз швидкості дифузії інновацій має здійснюватися заздалегідь до реалізації інноваційної політики з можливою диференціацією заходів відносно готовності населення, тоді інноваційна політика буде перспективною та своєчасною для розвитку сільського соціуму.

У процесі цього дослідження слід зупинитись на ролі людського фактора у продукуванні та дифузії інновацій. Згідно з соціально-психологічною концепцією теорії нововведень, пов'язаною із пріоритетом людських відносин в управлінні інноваційною діяльністю, успіх інноваційних змін залежить від поведінки, мотивації, рівня освіти людей – «носіїв інновацій» [343, с. 116]. Згідно з теорією стимуляторів (Є. Вітте) високі темпи інновацій у соціально-економічних системах досягаються за умови подолання перешкод, які виникають при їх упровадженні. Для їх усунення, за даною теорією, необхідно організувати плідну сумісну роботу «владних стимуляторів» (адміністрації) і «кваліфікованих стимуляторів» (фахівців) – своєрідну творчу групу, де фахівці створюють новинки, а адміністрація – умови для їх упровадження та усунення будь-яких перешкод [127, с. 286]. Важливим вбачається здійснювати дослідження інноваційного управління потенціалом сільського соціуму у площині аспектів взаємодії економічних

стосунків людини і природи, або впливу природного капіталу на розвиток сільського соціуму.

Природний капітал, природна рента – ключові категорії інвайронментальної економіки, категоріальний апарат якої, на наш погляд, найбільше підходить до розгляду інноватизації сільського соціуму, оскільки в ньому відображаються різноваріантні дефініції економічного, екологічного, соціального, сталого розвитку соціуму у нерозривній економічній взаємодії з природою [406, с. 39; 383, с. 65; 339, с. 42]. Згідно з концепцією інвайронменталізму, інноваційний потенціал сільського соціуму має формуватись на максимальному використанні властивостей природних систем, що створюють ренту (додатковий прибуток) з одночасною капіталізацією інноваційних технологій їх збереження і відновлення. Активними інноваторами можуть виступати члени сільського соціуму, організовані регіональні інноваційні структури, державні і галузеві органи управління

Пропонується методичний підхід до формування інноваційного потенціалу сільського соціуму на засадах інвайронментального виміру, згідно з яким економіко-соціо-екопросторова система підтримує ресурсну базу та формує основу власного відтворення за допомогою створення адаптивних до інновацій каналів взаємодії економічно індивідуалізованих суб'єктів соціуму (рис. 7.2).

Рис. 7.2. Виміри формування інноваційного потенціалу сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Схема, зображена на рис. 7.2, допомагає зрозуміти, що домінантним в управлінні формуванням інноваційного потенціалу сільського соціуму є економічний вимір, оскільки інноваційні канали та ресурсна база фор-

муються за переважною участю просторової біо-екосистеми та базових потреб людей.

Економічне обґрунтування формування інноваційного потенціалу сільського соціуму доцільно здійснювати із використанням процедур оцінки ризиків для суб'єктів та реципієнтів інновацій. На нашу думку, саме інвайронментальний вимір забезпечує відповідні найскладніші «збудження» і, як наслідок, варіативні зміни цілей застосування економічної моделі. Саме через фактор довкілля такі цілі мають бути багатовимірними, мають ініціювати питання про баланс інтересів, про об'єктивні критерії успіху або невдачі застосування певної економічної моделі. До проблемних питань з вибору альтернатив у процесі формування інноваційного потенціалу сільського соціуму можуть відноситись, наприклад, питання знаходження оптимуму між: постачанням якісних продуктів харчування та води і кардинальних змін в землекористуванні, які призводять до суттєвого зменшення біорізноманіття; розвитком альтернативної енергетики, яка потребує коштів значно більше, ніж традиційна, та тим, що традиційна призводить до значного забруднення довкілля.

Концептуальне забезпечення управління формуванням інноваційного потенціалу сільського соціуму має ґрунтуватись на основі багатовимірності прояву результатів взаємодії і реалізації економічних, соціальних, екологічних, просторових складових. До основних положень наукової концепції управління інноваційним потенціалом сільського соціуму віднесено:

1) «інноваційний потенціал сільського соціуму» – це категорія, яка характеризує сукупні можливості його соціально-економічної системи, що можуть бути реалізовані лише за наявності ресурсів. Отже, інноваційний потенціал характеризується певним набором ресурсів, які повинні бути залучені до використання в системі сільського соціуму;

2) визначення показника «інноваційний потенціал сільського соціуму» повинно здійснюватися з урахуванням комплексу існуючих і потенційних відносин. Відтак, його варто аналізувати як систему функціональних відносин, що склалися між елементами реального і гіпотетичного рівнів розвитку локальної соціально-економічної системи;

3) економічний показник «інноваційний потенціал сільського соціуму» має двоїстий характер, оскільки, з одного боку, відображає стан соціально-економічної системи щодо вимог конкретного зовнішнього середовища, а з іншого боку, стати об'єктом управління;

4) «інноваційний потенціал сільського соціуму» – поняття динамічне. Динамізм інноваційного потенціалу полягає в тому, що в кожний наступний момент часу можливості змінюються, що характеризує готовність системи в кожний визначений момент часу мобілізувати можливості для досягнення поставлених цілей розвитку з максимальною ефективністю;

5) поняття «інноваційний потенціал сільського соціуму» відображає не лише нормативний масштаб, але й цільовий орієнтир. У цій функції він співвідноситься як із реальними можливостями соціально-економічної системи аграрного сектору, так і з перспективними, тобто такими, що перебували на стадії становлення. Майбутнє взаємодіє із сьогоденням не лише на основі структурного зв'язку «стану», але й особливої, так званої, цільової форми детермінації.

Інноваційний потенціал аграрного сектору регіону – сукупність функціональних відносин розвитку соціально-економічної системи, що відображає її готовність у певний час мобілізувати ресурсні можливості для досягнення поставлених цілей із максимальною ефективністю в процесі оптимальної взаємодії із зовнішнім середовищем. У сучасних умовах управління інноваційним потенціалом сільського соціуму та аграрного сектору регіону є загальноекономічним чинником раціонального споживання ресурсів та ефективного функціонування системи будь-якого рівня. Відомо, що навіть ті соціально-економічні системи, які мають близькі за рівнем інноваційні потенціали, часто розрізняються за результатами їхнього функціонування. У цих умовах різницю в результатах можна пояснити лише не однаковим, різним ступенем точності цільової орієнтації системи. Інакше кажучи, при інших однакових умовах величина результату буде тим більша, чим вдалішим буде управління інноваційним потенціалом системи.

Особливе місце концептуальних засад управління в сучасних умовах зумовлене тим, що воно гарантує інтеграцію економічних процесів окремих систем (регіональних), у єдину систему (загальнодержавну). Отже, управління потенціалом у цілому та інноваційним, зокрема, відбиває можливість системи впорядкувати процеси формування потенціалу відповідно до властивих внутрішніх закономірностей розвитку системи і необхідно для: аналізу поточного стану, моделювання та визначення найкращих способів використання потенціалу сільського соціуму та регіону.

Інноваційний потенціал сільського соціуму слід відображати як визначену сукупність (систему) окремих напрямів або сфер діяльності соціально-економічних систем, які мають і смисловий вираз, і кількісну оцінку, або можуть бути подані як індекси на основі груп адресних, «конкретних» показників.

Пропонується індексна методика оцінки управління інноваційним потенціалом сільського соціуму (рис. 7.3), суть якої полягає у розробці критеріїв оптимальності управління, що характеризуються сукупністю індексів, які відповідають складовим інноваційного потенціалу; встановленні відносного пріоритету кожного індексу та мультиплікативним моделюванням цільових функцій, що вказують на результативність управління інноваційним потенціалом.

Першим кроком використання запропонованої методики є виділення сукупності індексів, що сумарно відповідають інноваційному потенціалу сільського соціуму: економічному потенціалу – індекс I_1 ; інтелектуальному потенціалу – індекс I_2 ; соціально-інфраструктурному потенціалу – індекс I_3 ; екологічному потенціалу – індекс I_4 ; територіально-просторовому потенціалу – індекс I_5 ; організаційно-управлінському потенціалу – індекс I_6 .

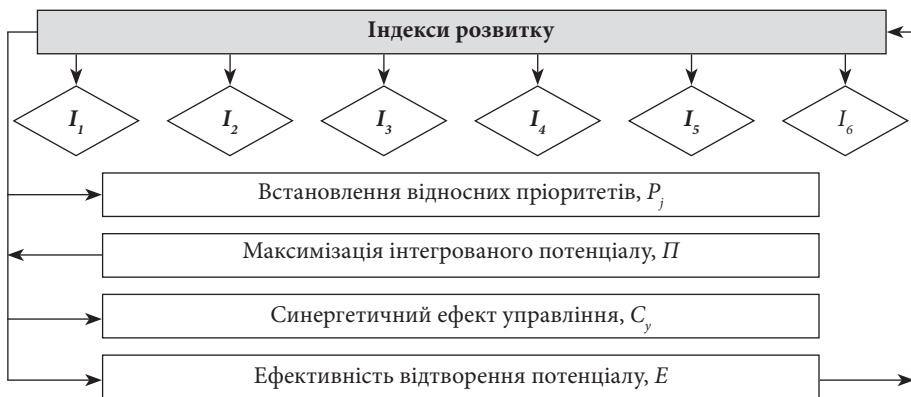

Рис. 7.3. Алгоритм використання індексної методики оцінки управління інноваційним потенціалом сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

Відносні пріоритети P_j , які має кожний індекс, можна встановити з використанням формули:

$$P_j < 1, \quad \sum_{j=1}^6 P_j = 1 \quad (7.1)$$

Критерієм оптимальності управління соціально-економічною системою є ефективність процесів відтворення потенціалу системи. При цьому основний акцент повинен бути спрямований на забезпечення повного й ефективного використання потенціалу системи з урахуванням пріоритетів розвитку. Тоді поведінка системи сільського соціуму, яка намагається максимізувати свій інтегрований інноваційний потенціал, визначається залежністю:

$$\Pi = I_1^{P_1} \cdot I_2^{P_2} \cdot \dots \cdot I_6^{P_6} \rightarrow \max \quad (7.2)$$

Означена залежність є мультиплікативною цільовою функцією моделі інноваційного потенціалу сільського соціуму, що максимізувала залежність кожного індексу від ресурсів інноваційного потенціалу.

Наведена конструкція цільової функції реалістично передає ту особливість поведінки соціально-економічної системи сільського соціуму, яка досягла свого максимального потенціалу розвитку за існуючих умов, що жоден індекс I_j за величиною не може дорівнювати 0, тобто: не може бути відсутній певний елемент сільського соціуму. Зрозуміло, що не може бути нульовою і величина будь-якого відносного пріоритету P_j , оскільки це відповідало б повній відсутності інтересу до розвитку певної складової сільського соціуму і необхідності в ній. Очевидно, що в динаміці цих індексів I_1 і I_6 мають характер критичних – таких, які були пов'язані з певними властивостями системи сільського соціуму і безпосередньо регламентують характер її розвитку – сталий (при виконанні цих регламентацій) або обвальний. Проте в економічному відношенні характер критичності зазначених індексів істотно відрізняється.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що метою управління формуванням інноваційного потенціалу сільського соціуму є підвищення ефективності взаємодії його складових у локальному просторі сільських територій із забезпеченням стійкості сільського соціуму. Основними передумовами становлення інноваційного потенціалу сільського соціуму вбачаються інноваційні структури – сукупність суб'єктів господарювання, які забезпечують реалізацію інноваційної діяльності в сільському господарстві, агробізнесі, сфері послуг. Концептуальне обґрунтування інноваційного управління потенціалом сільського соціуму здійснюється на основі розгляду інтеграції чотирьох стадій «хвиль нововведень» (початкової, дифузії, конденсації, насичення), функцій управління та взаємодії керуючої і керованої систем в управлінні економічним розвитком сільського соціуму.

Методичний підхід до формування інноваційного потенціалу сільського соціуму на засадах інвайронментального виміру дозволить забезпечити стійку ресурсну базу для його відтворення за допомогою створення адаптивних до інновацій каналів взаємодії економічно індивідуалізованих суб'єктів соціуму. Індексна методика оцінки управління інноваційним потенціалом сільського соціуму дозволить розробити критерії оптимальності управління, встановлення відносних пріоритетів кожного індексу потенціалу на основі мультиплікативного моделювання цільових функцій.

7.2. Ефективне використання потенціалу сільського соціуму в умовах децентралізації управління

Реалії економічного розвитку сільського соціуму та аграрного сектору економіки висувають на перший план вирішення проблем удосконалення системи інституціонального управління цими об'єктами у напрямі

забезпечення якості та ефективності виконання відповідних функцій і надання послуг. Основною метою удосконалення управління економічним розвитком сільського соціуму є забезпечення ефективних важелів впливу на процеси підтримки продовольчої безпеки країни та підвищення якості життя соціуму, що зумовлює необхідність постійного пошуку інноваційних схем формування і реалізації інституціонального забезпечення аграрної політики, організаційних трансформацій, фінансової підтримки розвитку сільського господарства та сільських територій. В умовах децентралізації національної управлінської системи прогнозується посилення ролі громади в досягненні економічного розвитку сільського соціуму, що зумовлює необхідність формування потенціалу місцевого самоврядування, адекватного до консолідації зусиль, спрямованих на інноваційне управління економічним розвитком сільського соціуму.

Негативними факторами використання інституціонально-координаційних важелів управління в Україні залишились відсутність адекватних сучасним умовам розвитку соціуму політики, програм і стратегій; структуроформуючих чинників делегування повноважень з центру до регіонів; методик оцінки ефективності державного управління; низький рівень прозорості фіскального забезпечення із тотальною централізацією розподілу фінансових потоків. Ці фактори мали вплив й на процеси управління економічним розвитком сільського соціуму. Зважаючи на важливість аграрного сектору в економіці країни, перспективи його капіталізації та прогнозовані довгострокові підвищувальні тренди на глобальних ринках основних видів аграрної продукції, інноватизація інституціонального управління забезпечить формування сприятливих умов для економічного розвитку сільського соціуму.

Основними складовими інноватизації інституціонального управління є створення управлінського механізму, спроможного координувати інноваційний розвиток інституціональної, інтелектуальної, економічної, соціальної, екологічної, територіальної систем, в яких відбувається економічний розвиток соціуму. Одним із головних факторів у цьому сенсі є інноватизація інтелектуального капіталу управління, що відбувається на засадах забезпечення високого ступеню соціальної відповідальності, фаховості, національної свідомості та організаційної культури.

Вектор багатоаспектних концептуальних моделей, підходів, методів інституціонального управління аграрним сектором економіки спрямований на дослідження аграрної політики, державного регулювання розвитку сільського господарства, сільських територій. Доцільним є удосконалення означених підходів на засадах використання інноваційних чинників в управлінні економічним розвитком сільського соціуму. Об'єктами інноватизації інституціонального управління вважатимуться система державного

управління аграрним сектором та її підсистеми зокрема, аграрна політика, інтелектуальний капітал, планування, організаційна, мотиваційна, контролінгу, методів, сценаріїв імплементації (рис. 7.4).

Рис. 7.4. Об'єкти інноватизації державного управління аграрним сектором економіки

Джерело: власні дослідження.

Інноватизація аграрної політики є основою цілеспрямування інноваційного управління аграрним сектором економіки, що формується на засадах наукової обґрунтованості, цілеспрямованості, конструктивності у відповідності до прискореної ринкової трансформації економічної системи країни. Основні акценти мають бути зміщені в бік формування ринкових

інститутів, які дозволять оптимізувати діючі та створити нові форми організації сільськогосподарського виробництва з точки зору ефективності реалізації ними не лише економічних, а й соціальних та екологічних функцій. Важливим при цьому вбачається необхідність вироблення нової державної регіональної аграрної політики, покликаної подолати наявні загрози і створити нові можливості для розвитку сільського соціуму.

Метою інноватизації аграрної політики з огляду на удосконалення інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму є формування системи координацій (засобів, методів, інструментів) на всіх ієрархічних рівнях державного управління, що сприятиме досягненню національних інтересів, продовольчої безпеки держави, відтворенню сільського соціуму. Цільовими функціями означених координацій слід вважати перехід від політики підтримки до політики стимулювання розвитку, створення умов для сталого розвитку сільського соціуму, сприяння гармонізації агро-економіко-екологічної структури регіону; зниження та поступове усунення суттєвих розбіжностей між регіонами в рівні життя населення, надання громадянам країни рівних соціальних можливостей; розвиток людського капіталу; запобігання створенню нових кризових територій, підвищення ефективності використання економічних, соціальних, екологічних, просторових ресурсів, що сприятиме формуванню нової парадигми саморозвитку сільського соціуму.

Інноватизація організаційного забезпечення інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму має відбуватись у напрямках визначення території юрисдикції кожної сільської територіальної громади, надання кожній місцевій громаді можливостей розпоряджатися наявними на її території земельними ресурсами. Це наділить громаду максимальним об'ємом повноважень та функцій, що дозволить їй вирішувати проблемні питання території на основі принципу субсидіарності (одного із засадничих принципів територіального устрою країн ЄС – який декларує, що на вищий щабель адміністративно-управлінської ієрархії передаються лише ті компетенції, які не можуть бути ефективно виконані на нижньому щаблі).

Створення сучасної системи місцевого самоврядування має передбачати формування реального суб'єкта місцевого самоврядування – такої територіальної громади, яка мала б необхідні фінансові можливості для надання населенню повноцінних управлінських і громадських послуг. Реалізація сучасної системи місцевого самоврядування повинна забезпечувати високий рівень незалежності самоврядних інституцій від органів виконавчої влади; велику різноманітність чинних демократичних інститутів у реалізації влади територіальної громади – комісій, зборів, нормотворчої ініціативи тощо, які в змозі оперативно реагувати на потреби місцевого населення.

З урахуванням євроінтеграційного вектору зовнішньої політики України інституціональне забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму має орієнтуватись на пріоритети Стратегії соціально-економічного розвитку Євросоюзу на період до 2020 року «Європа 2020: Стратегія інтелектуального, стійкого і всеосяжного зростання», зокрема, розвиток ендogenous потенціалу та мобілізацію місцевих активів. Важливим вбачається створення багаторівневої моделі державного управління одночасно на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Інтеграція аграрного сектору вітчизняної економіки у глобалізований простір з використанням можливостей економіко-соціо-еко-просторового розвитку сільського соціуму потребує інструментів адаптації, до яких відносяться участь приватного бізнесу у виконанні частини соціальних, економічних, організаційних, управлінських та інших функцій держави й місцевого самоврядування (державно-приватне партнерство).

До інновації організаційної складової інституціонального забезпечення аграрним сектором слід віднести кластероутворення взаємодіючих сегментів сільського соціуму, що сприятиме перетворенню технологічних, організаційних, соціальних, просторових змін на інновації. Процес кластероутворення забезпечить конкурентні переваги сільського соціуму при формуванні активних бізнес-транзакційних каналів, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру і мають спільні можливості або загрози та мережі виробників взаємозалежних підприємств, пов'язаних один з одним у доданій вартості ланцюга виробництва; галузевого, територіального та добровільного об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння соціально-економічному розвитку регіону.

Доцільним вбачається розглядати інновацію інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму в розрізі створення інноваційної територіальної платформи, під якою слід розуміти сукупність фізичних, економічних, інтелектуальних, екологічних, соціальних чинників, які здійснюють вплив на формування сприятливого інноваційного середовища. До основного інструменту державного управління формуванням інноваційних територіальних платформ віднесено програмування інноваційного розвитку територій регіону.

Розробка та реалізація інноваційної політики потребує фахових компетенцій суб'єктів. Пропонується створення центрів інноваційного розвитку аграрного сектору регіону як системи наукових організацій, освітніх установ, сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють інноваційну діяльність на основі сформованих економічних і організаційно-управлін-

ських механізмів та підтримуються аграрними науково-інноваційними фондами, сформованими на основі державно-приватного партнерства (рис. 7.5). Основною метою їх функціонування є розробка і впровадження інноваційного інструментарію у процеси імплементації стратегій розвитку аграрного сектору, забезпечення наукового супроводу регіональної аграрної політики, консультування з проблем участі членів соціуму у розвитку сільських територій. До того ж, локалізація інноваційного простору сприятиме цільовій орієнтації членів сільського соціуму на участь в інноваційній діяльності та формуванню компетенцій агропідприємництва.

Інноваційним аспектом інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму є залучення різних інституцій до координації розвитку сільськогосподарських підприємств, підприємницьких структур, що знаходяться на сільських територіях, фермерських та особистих селянських господарств, кооперації різних інститутів – торговельно-промислових палат, бізнес-центрів, регіональних фінансових компаній, консультаційних фірм, благодійних фондів, місцевих агенцій розвитку, бірж, виставок, аукціонів, дослідницьких лабораторій тощо. Основою їх впливу на розвиток сільського соціуму є взаємодія з локальним ендегенним потенціалом аграрного сектору, а мотивами участі вважаються можливість підвищення ефективності власної діяльності із зниженням страхових та фінансових ризиків.

Ефективна взаємодія зазначених інституцій з сільським населенням, бізнесовими структурами організовується за рахунок чіткого дотримання «правил гри», тобто правил взаємодії між всіма учасниками з метою вироблення спільних рішень. В основу цих правил закладається: взаємна довіра та рівноправність; колегіальне визначення та дотримання учасниками партнерства узгодженої стратегії (з можливістю її коригування відповідно до зміни поточної ситуації); чітке дотримання та виконання визначених у стратегії регіонального розвитку завдань партнерства; прозорий механізм управління партнерством тощо).

До інструментарію організаційного забезпечення взаємодії державних та інших ринкових, наукових інституцій відносяться форми державної допомоги: гранти, субсидії; зменшення відсоткових ставок та податкових ставок по кредитах, які видаються з метою реалізації регіональних проєктів; державних гарантій на утримання; забезпечення регіональних проєктів, що фінансуються, державними товарами та послугами на преференційній основі; доступ бізнесових структур до державних контрактів; мікрокредитування; фінансування розвитку інфраструктурних проєктів; підтримка інноваційної діяльності; підтримка промислових парків та бізнес зон, що розташовані на сільських територіях; розвиток кластерів тощо.

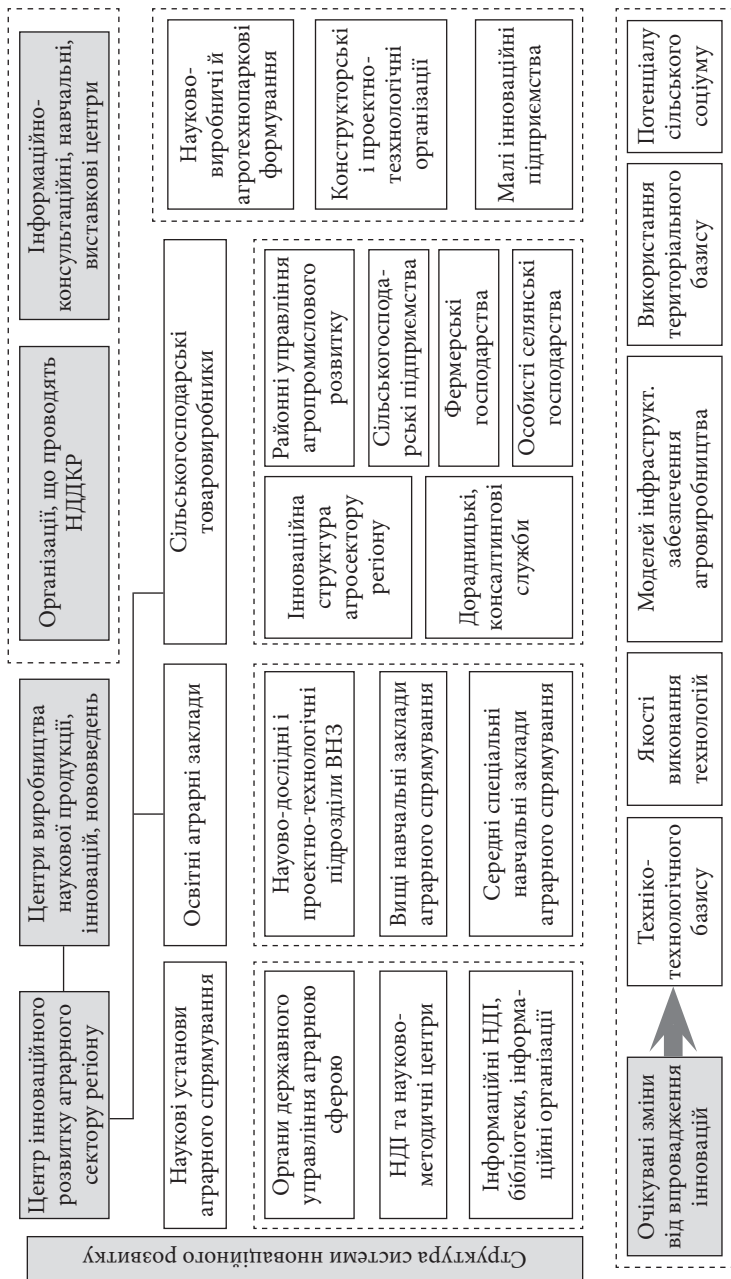

Рис. 7.5. Організаційна структура центру інноваційного розвитку аграрного сектору регіону.

Джерело: власні дослідження.

До організаційного забезпечення інституціональної локальної системи аграрного сектору економіки слід віднести й координацію міжсекторної співпраці, розбудову потенціалу сільського соціуму з урахуванням комплексу соціальних, культурологічних, гендерних та інших факторів. Доцільним вбачається формування системи соціального замовлення на створення фондів розвитку сільських громад або комунальних фондів.

У теоретико-методологічному сенсі забезпечення сценаріїв імплементації інноваційного інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму має здійснюватись на засадах використання координації збалансованого розвитку території, сільської економіки та соціальної сфери села. До таких сценаріїв відносяться модернізаційний, диверсифікаційний, комплексний. За модернізаційним сценарієм імплементації схема управління спрямована на модернізацію існуючої економічної бази, підтримку конкурентоспроможності продукції аграрних та переробних підприємств. Оскільки імплементація такого сценарію передбачає інноваційну складову координації у максимальному використанні ендогенного потенціалу сільського соціуму, він спрямований на постійно наздоганяючий розвиток з невизначеними результатами в майбутньому.

При використанні диверсифікаційного сценарію імплементації управлінська схема формується на засадах максимального залучення суб'єктів і об'єктів управління, які прямо або опосередковано впливають на інноваційне управління економічним розвитком сільського соціуму. Доцільним є використання моделі державно-приватно партнерства, міжгалузевого співробітництва та міжбюджетного забезпечення інноваційного управління економічною, соціальною, екологічною, туристичною, культурною, інфраструктурною сферами сільського соціуму.

Комплексний сценарій імплементації інноваційного управління економічним розвитком сільського соціуму передбачає поєднання модернізаційного та диверсифікаційного сценаріїв із включенням до системи координації різноманітних інструментів, зокрема, маркетингових. Імплементація сценаріїв інноваційного управління передбачає створення відповідних передумов, зокрема: базу генерування інноваційних продуктів (інформаційну, кадрову, освітянську, наукову, впроваджувальну), інноваційний попит (наявність сфер діяльності – акцепторів інноваційних продуктів); необхідний обсяг фінансування.

Інноватизація інструментів інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму полягає у створенні координаційних ланцюгів, які б забезпечували формування потоків інвестицій у людський розвиток, регіональні інноваційні системи (формування мережі інноваційної інфраструктури, взаємодію суб'єктів інноваційної діяльності та політи-

ки, державну і регіональну підтримку інновацій); кластерів і мереж. З цією метою доцільно здійснювати розробку проектів регіонального і місцевого розвитку на основі державних цільових програм та угод між учасниками з можливістю використання в процесі їх реалізації схем публічно-приватного партнерства, міжмуніципального і міжрегіонального співробітництва; територіального маркетингу і брендингу.

Елементом інноваційного державного управління економічним розвитком сільського соціуму можна вважати розробку програм підвищення конкурентоспроможності територій, до основних цілей яких відносяться підвищення добробуту жителів території за рахунок збільшення зайнятості населення і залучення його до найбільш продуктивної праці в різних секторах економіки. Ця програма дає можливість визначити загальні та секторальні орієнтири внутрішнього розвитку регіону, врахувати і «приирити» інтереси і стратегічні плани окремих господарюючих суб'єктів, точно оцінити і задіяти ресурсний, інфраструктурний і гео-економічний потенціал, одержавши, таким чином, синергетичний ефект для розвитку території на тривалий період часу.

Серед інноваційних інструментів інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму слід виділяти інвестиційні, до яких відносяться визначення якості й обсягів фінансування аграрного сектору та його регіональних і локальних сегментів, формування платіжного механізму, процедур виявлення й оцінювання ризиків, їх розподілу між учасниками, нагляд та контроль з боку держави за використанням інвестиційних ресурсів. У середовищі сільського соціуму учасниками і виконавцями державних інвестиційних проектів може бути місцеве населення, яке братиме участь на контрактній основі в реалізації інвестиційних програм розвідки родовищ корисних копалин та їх видобування; виробництва, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; будівництва та експлуатації автострад, доріг, залізниць; очищення та розподілення води; охорони здоров'я; туризму, відпочинку, рекреації, культури та спорту.

Розвиток інституціонального управління аграрним сектором на засадах державно-приватного партнерства є чинником інтеграції інтересів соціуму та суб'єктів управління, що стимулює підвищення зацікавленості учасників у результатах спільних проектів. Згідно з агентською теорією, керівники контрактів в аграрному секторі мають обирати кращих агентів, службовців, підрядників та створювати для них стимули ефективної взаємодії, що досягається шляхом контролю поведінки агентів та узгодженням цілей сторін. Проекти державно-приватного партнерства можуть знизити витрати за рахунок конкурентоспроможності приватного сектора, яка компенсуватиме організаційну неефективність державних органів управління. З метою

здобуття більш високого рівня прибутку приватний сектор може підняти операційні витрати, тому уряд, згідно з теорією трансакційних витрат, повинен проводити переговори і здійснювати контроль за діяльністю приватних контрагентів з метою погодження державних і приватних інтересів.

Згідно з концепцією ефективності інституціонального управління основними моделями її оцінки є оцінювання за цілями (досягнення мети та оцінка впливу); оцінювання за результатами (моніторинг результатів); оцінювання за системними компонентами (модель всебічної оцінки); оцінювання за інтересами клієнтів (оцінка якості наданих державних послуг). У методологічному і прикладному сенсі економічної оцінки державного управління популярністю серед економістів користується шведська методика оцінювання діяльності державних інститутів – «Концепція трьох Е» (*economy, efficiency and effectiveness*) – модель економічності, результативності та ефективності діяльності «внесок – продукт» [80, с. 18], згідно з якою оцінюється економічність державного управління (використання належної кількості ресурсів відповідної якості у належний час, у необхідному місці, за розумну ціну – тобто правильне витрачання); ефективність державного управління (співвідношення між продуктом у вигляді наданих товарів (послуг) та ресурсами, використаними на їх створення); результативність державного управління (ступінь відповідності досягнутих результатів поставленій меті, погодження використаних засобів і результатів з поставленою метою). Особливістю використання цієї методики є її «низхідна» та «висхідна» модулятивність – оцінку «Трьох Е» можна здійснювати по галузях, регіонах, територіях.

Одним з аспектів проблеми формування системи державного управління є відсутність методик визначення його ефективності (або відсутність єдиного показника результату, яким для комерційних структур є прибуток). Важливим вбачається здійснювати концептуальне забезпечення державного управління економічним розвитком сільського соціуму на засадах сучасних інноваційних підходів до інституціональної координації розвитку соціуму в державному управлінні. Зважаючи на відсутність усталених думок науковців щодо методології оцінки ефективності державного управління необхідним вбачається формування інтегрованого підходу до методів оцінки ефективності державного управління аграрним сектором економіки, суть якого проявляється у максимальному використанні статистичної інформації та оціночних методик ефективності розвитку соціально-економічних систем на різних рівнях ієрархії державного управління.

Пропонується оцінювати ефективність державного управління економічним розвитком сільського соціуму з позицій економічної ефективності, цільової ефективності, організаційної ефективності. При цьому економічна ефективність управління розглядається як результат діяльності системи

управління, що забезпечує при найменших витратах досягнення поставленої перед об'єктом управління мети. Цільова ефективність визначається як узгодженість результату з метою. Організаційна ефективність є оптимальною формою взаємозв'язків елементів системи, яка робить її найбільш ефективною у досягненні мети. Інноваційною складовою в цьому сенсі вважатиметься отримання сукупності показників, на основі яких можливо визначення ефективності державного управління як фактору його «досконалості», що становитиме основу для подальшої індивідуалізації управлінських рішень та можливості «персоналізації» соціальної відповідальності управлінських команд.

Важливим аспектом використання оціночних методик є формування інструментарію оприлюднення їх результатів. Пропонується створення центрів аналітичного забезпечення інституціонального регулювання аграрного сектору економіки, до функцій яких, з-поміж інших, слід віднести й підготовку звітів з ефективності державного управління аграрною галуззю. Прикладом може слугувати Швецьке Національне бюро аудиту та Організація адміністративного розвитку, функціями яких є аудит адміністративної діяльності в розрізі регіонів, галузей, територій [80, с. 26] .

Рух до соціально орієнтованої економіки передбачає з усією очевидністю формування сильних державних інститутів, які деякі економісти вважають більш важливими, ніж швидкість реформ. Ефективність державного управління економічним розвитком сільського соціуму вимірюється економічною якістю розвитку (ефективністю, дохідністю галузей місцевої економіки) та поєднується із соціальною якістю (високим рівнем освіти, рівнем добробуту, тривалістю життя, задоволеністю характером та умовами життя сільського населення). Це зумовлює формування інноваційної системи координації у напрямках збільшення заробітної плати, пенсій, стипендій, компенсаційних виплат, що сприятиме ліквідації бідності сільського населення й забезпеченню динамічного зростання рівня життя.

Світова теорія і практика фіскального регулювання виробила досить велику кількість форм і методів впливу держави через фіскальний механізм на соціальні процеси в суспільстві, основними з яких постають: безпосередні бюджетні видатки; «податкові видатки» у вигляді пільг, відшкодувань, відстрочок; страхові внески до державних і недержавних страхових фондів; благодійні внески приватних осіб, фірм і організацій; громадські ініціативи зі створення різного роду фондів; кошти громадян [205, с. 128]. Інноваційним підходом в інституціональному управлінні аграрним сектором слід вважати складання соціального бюджету його розвитку з обґрунтуванням необхідних джерел прибутків і соціальних видатків. Державне соціальне замовлення, постає як доручення виконавчої влади, котра фінансується з

державного бюджету, на виконання цільової програми або окремого проєкту в аграрному секторі, спрямованих на розв'язання соціальних проблем сільського населення.

Прерогативою інноваційного забезпечення інституціонального управління аграрним сектором є законодавче забезпечення функціонування, використання прогресивних типів аграрних політик, які покликані вдосконалити інфраструктуру продовольчої системи. Серед них виділяються розвиток аграрної науки та екстешен, що фінансуються державними структурами; різноманітні програми охорони природних ресурсів, особливо консервація ґрунтів і водних ресурсів; використання зовнішніх ринків для експорту аграрної продукції власного виробництва, що поліпшує національний баланс експорту та імпорту разом з освоєнням ринків для збуту надлишків виробленої продукції та ін.

Інноватизація аграрної політики має бути спрямована на удосконалення координацій ринку сільськогосподарських ресурсів, через який аграрний виробник забезпечується усім необхідним для виробничого процесу і ринку сільськогосподарських продуктів, на якому відбувається процес обробки й подальшого просування харчових продуктів до національних і зарубіжних споживачів. Аграрна політика на ринку ресурсів охоплюватиме використання землі та інших природних ресурсів, аграрний кредит, промислові вироби для сільського господарства, а також трудові ресурси, що задіяні у всіх секторах аграрного виробництва. Політика на товарному ринку включатиме широкий спектр законів і державних регулятивних дій, які застосовуються на зазначених ринках. Наприклад, це стосується таких питань, як саморегульовані ринки, або заходи підтримки цін з одночасним контролем рівня виробництва і маркетингу; торговельні угоди у міжнародній торгівлі, субсидії, тарифні та нетарифні обмеження; субсидування цін для споживачів і питання, які пов'язані з врегулюванням таких процесів.

Ефективність державного управління галузями економіки вимірюється за допомогою оцінки результатів виконання програм розвитку та змін у соціумі, які відбулись після реалізації цих програм. До основних методів, що сприятимуть інноватизації інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму, віднесено розробку та реалізацію програм державної підтримки соціально-економічного розвитку регіонів, сільських територій, галузевих програм на засадах регулювання міжбюджетних відносин та прозорого контролю результатів виконання. На локальному рівні аграрного сектору основним суб'єктом здійснення аграрної політики має стати місцева влада, яка реалізує таку політику за допомогою вільної творчої самоорганізації, саморегуляції місцевого соціального потенціалу. Відтак, невід'ємним елементом фіскального забезпечення реалізації державного

управління економічним розвитком сільського соціуму має стати система міжбюджетного розподілу і перерозподілу державних фінансових ресурсів.

Пріоритетність як метод досягнення цілей інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму має різнорівневий характер та може використовуватись при вирішенні всього спектру економічних проблем – від розробки складових аграрної політики на макрорівні до вироблення конкретних управлінських рішень на рівні сільського соціуму.

Ключовим питанням інновації державного управління аграрним сектором економіки та сільським соціумом є визначення пріоритетів аграрної політики та розробка критеріїв, на основі яких будуть прийматися рішення та здійснюватись оцінка ефективності методів та інструментів впливу. Згідно з положеннями теоретичної кібернетики, не може існувати така сукупність спостережень, яка б давала інформацію про минуле системи, достатню для того, щоб отримати інформацію про її майбутнє. Адекватність і повнота вибірки показників є важливим етапом підготовки рішень з планування аграрної політики. Оскільки єдиної системи показників поки що не існує, доцільним вбачається систематизувати підходи до прийняття рішень з використанням показників оцінки ефективності державного управління аграрним сектором за критеріями продовольчого забезпечення, розвитку сільського господарства та суміжних галузей, сільських територій, аграрного ринку, екологічної безпеки, соціально-економічної сфери.

Таким чином, формування системи інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму слід здійснювати з використанням управлінського механізму, спроможного координувати інноваційний розвиток інституціональної, інтелектуальної, економічної, соціальної, екологічної, територіальної підсистем. Об'єктами інновації вважатимуться система державного управління та її підсистеми зокрема, аграрна політика, інтелектуальний капітал, планування, організаційна, мотиваційна, контролінгу, методів, сценаріїв імплементації. З метою забезпечення фахових компетенцій суб'єктів реалізації інноваційної аграрної політики необхідно створювати центри інноваційного розвитку аграрного сектору регіону, що дозволить забезпечити взаємодію членів сільського соціуму із зовнішніми суб'єктами інноваційного управлінського потенціалу регіону.

7.3. Управління економічним розвитком сільського соціуму на засадах концепції маркетингу

Розвиток компетенцій суб'єктів управління економічним розвитком сільського соціуму потребує сучасних підходів до формування системи координацій інституціонального середовища та соціально-економічного

простору, що забезпечить формування економічної основи ефективного використання конкурентних переваг сільських територій та локального потенціалу сільського соціуму. Світова практика управління розвитком локальних соціумів має потужний інструментарій для підтримки їх відтворення, а серед управлінських підходів виділяється підхід територіального маркетингу, за допомогою якого забезпечується формування універсальних та комплексних методів координації розвитку територіальних економіко-соціо-еколого-просторових систем.

Значимість концепції територіального маркетингу в управлінні економічним розвитком сільського соціуму доводять вітчизняні економісти-аграрники, які вважають його інструментарієм, що включає маркетинг землі, житла, зон господарської забудови, послуг, інвестицій, туристичний маркетинг, регіональну рекламу та систему просування до реальних чи потенційних споживачів з метою створення привабливого іміджу території. Розробка та обґрунтування механізму використання територіального маркетингу в управлінні економічним розвитком сільського соціуму дозволить підвищити конкурентоспроможність регіональних і локальних аграрних управлінських систем та сформуванати маркетинговий потенціал сільського соціуму.

Використання підходів територіального маркетингу зумовлено необхідністю пошуку способів реагування на зміни і загрози глобального середовища з метою зниження їх впливу на еволюційну трансформацію соціуму, що відбувається під дією економічних, екологічних, технологічних і політичних чинників, посилення інституціональних інерцій та зменшує можливості своєчасної і ефективної відповіді на нові виклики. Глобалізація і тенденція до «стирання» кордонів приводить до того, що на перший план виходить конкуренція територій за частку не тільки споживачів, а й пошани й уваги. Маркетинг територій вбачається структуроформуючою основою управління економічним розвитком сільського соціуму, оскільки його використання означає перетворення регіональних та місцевих органів влади на особливого роду партнера, здатного не тільки враховувати індивідуальність свого регіону при ухваленні рішень з комплексного соціально-економічного розвитку території, а й здійснювати взаємодію між органами влади та цільовими ринками: виробниками, споживачами, інвесторами, новими мешканцями тощо.

Тенденції розвитку територіального маркетингу висвітлюються у площині регіонального маркетингу, який використовується для підтримки ухвалення управлінських рішень з розвитку різних галузей економіки та є результативним чинником стратегії розвитку регіонів, сільських територій (засобом просування закладених у стратегії ідей і її невід'ємною частиною). Основний функціональний зміст територіального маркетингу в управлінні економічним розвитком сільського соціуму полягає, з одного боку, в

інформаційно-аналітичному дослідженні території та її ринків, виявленні наявних та формуванні інноваційних потреб і підготовці обґрунтованої інформації для розроблення стратегії розвитку, а з іншого – у застосуванні маркетингових методів та інструментів для сприяння задоволенню потреб населення, підвищенню конкурентоспроможності території, забезпеченню плідної взаємодії влади, бізнесу і громадськості.

Територіальний маркетинг є публічним управлінським маркетингом, спрямованим на спільні потреби громади. Регіон як територіально-організаційна одиниця (і не тільки в Україні) з позиції маркетингових підходів – особливий об'єкт, що відрізняється комплексом вихідних маркетингових факторів, суб'єктами маркетингової діяльності та цільовими групами. Галузевий підхід до регіонального управління дозволяє виділяти регіональний аграрний маркетинг, який є комплексом дій регіональних органів влади з використанням маркетингової концепції в управлінні економічним розвитком сільського соціуму.

Згідно з ієрархічним підходом у регіональному управлінні територіальний (регіональний) маркетинг можна вважати маркетингом сільських територій, система якого складається із специфічних суб'єктів зокрема, комплексу маркетингу, цільових груп споживачів та заходів забезпечення (рис. 7.6).

Використання ієрархічного підходу в управлінні економічним розвитком сільського соціуму та положень територіального маркетингу зумовлює розвиток концепції маркетингу сільських територій як комплексу інструментів, прийомів, технологій, сформованих на основі принципів територіального маркетингу та спрямованих на задоволення потреб сільського соціуму, розвиток інвестиційно-ресурсного потенціалу сільської території та закріплення конкурентних позицій сільських територій у системі міжнародного поділу праці.

Комплекс територіального маркетингу має особливості: двоїстість продукту (територіальний продукт (товар) – сама територія), споживання, просування та місце. Концепція «місця» в територіальному маркетингу ґрунтується на ідеях обумовленості розвитку людини просторовим середовищем, гіпотезі «територіальних виробничих центрів», припущенням в якій є залежність розвитку території від економічної діяльності місцевого населення, теорії «конкурентних місць», які формують прихильність споживача до корпоративного продукту, концепцій «брендінгу місця» (*place branding*) та «територіального кошика благ», задоволення попиту від використання якого розповсюджується на інші економіко-соціо- територіальні сегменти.

Вважаємо сільські території «місцями», просторовими утвореннями, що мають ознаки товару, якість якого вимірюється специфічними характеристиками зокрема, здатністю формувати просторову основу для економічної діяльності сільського населення, певний рівень життя, відпочинку, еколо-

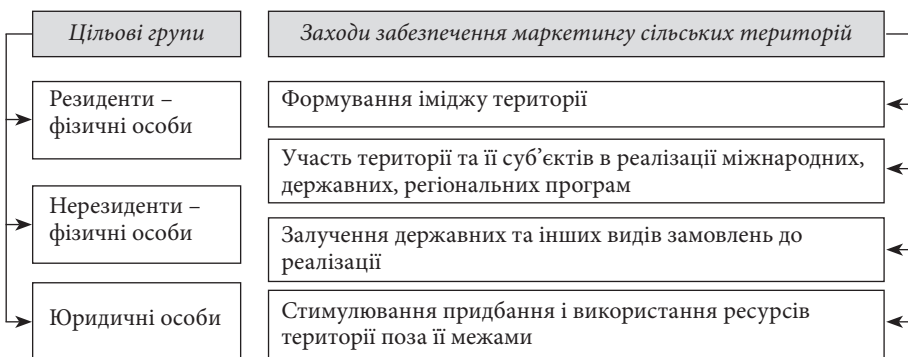
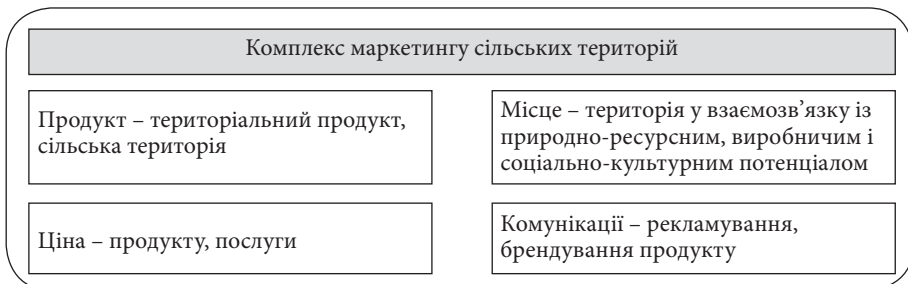
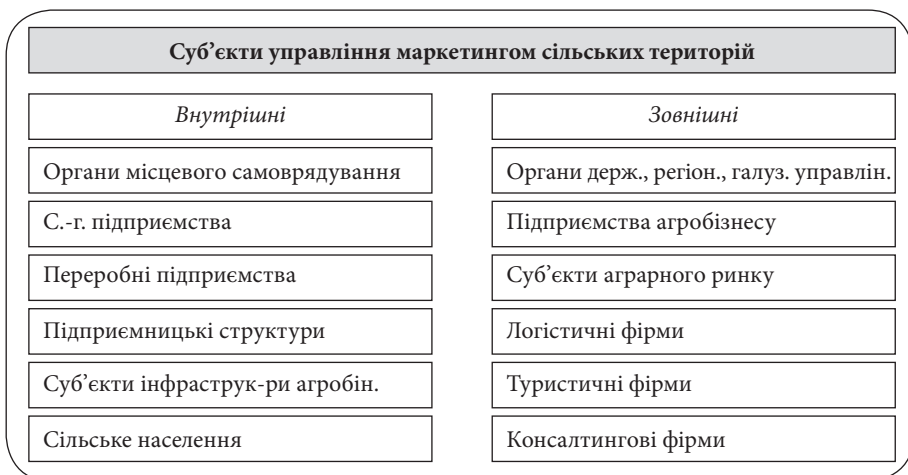

Рис. 7.6. Система управління маркетингом сільських територій

Джерело: власні дослідження.

гічного насичення тощо. Споживання територіальних ресурсів, продуктів, послуг, можливостей, дозволяє соціуму підвищувати власний добробут.

Врахування соціально-економічних і культурних детермінант поведінки економічних суб'єктів сільських територій в процесі модернізації системи регіонального управління аграрним сектором економіки забезпечується використанням комплексу маркетингових факторів як орієнтирів управлінської діяльності та вихідної основи для встановлення стратегічних цілей і тактичних завдань. Особливості сільських територій, пов'язані із зайнятістю населення у сільському господарстві і високою значимістю землі як фактора виробництва, визначають домінантність в комплексі маркетингу сільських територій ключових маркетингових факторів: *people* (люди, суб'єкти сільської території), *place* (територія у взаємозв'язку із природно-ресурсним, виробничим і соціально-культурним потенціалом), *processes* (створення і розподіл продукту сільської території), *product* (двоїстий за своєю природою), ефект від використання яких проявляється в їх ротації відносно змін маркетингового середовища, потреб і типів споживчої поведінки суб'єктів сільської території.

Складова комплексу маркетингу «люди» вбачається необхідним ресурсом ефективного управління сільськими територіями, що зумовлює необхідність вивчення демографічного стану території. Демографічна складова маркетингу є визначальною у розвитку сільського соціуму, оскільки людський потенціал може одночасно виступати як об'єкт і суб'єкт маркетингу, реагує на зміни економічного середовища та якості життя на певній території, здатний забезпечувати конкурентоспроможність території власною працею. Людина є основним носієм економічної функції розвитку сільських територій. Не мотивований до розвитку економічний ресурс людини не здатний відтворювати ресурс існування соціуму.

Аналіз нинішнього стану демографічної ситуації у сільському соціумі України свідчить про деструктивні тенденції: зменшення кількості сільських жителів та сільських населених пунктів. Наразі у державі налічується приблизно 28 тис. 400 сільських населених пунктів. За останні 8 років їхня чисельність скоротилася на 141 од. Кількість селян за останні 8 років скоротилася на 1,2 млн., або на 8 % [207]. Це пов'язано, насамперед, із відсутністю економічних умов розвитку сільського соціуму, не облаштованістю соціально-побутової інфраструктури. Відтак, відсутнім можна вважати і мотив до участі в економічній та маркетинговій діяльності.

Узагальнення поглядів на просторові, демографічні, економічні складові системи сільського соціуму як потенційних об'єктів і суб'єктів маркетингу стало основою формування перспектив розвитку маркетингу у сільському соціумі України (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Перспективи розвитку маркетингу у сільському соціумі

Тип поселення	Характеристика поселення	Види маркетингу	Перспектива розвитку маркетингу		
			висока	середня	низька
Занепадаючі поселення	60% населення — це люди пенсійного віку	маркетинг у сфері послуг; маркетинг території			
Малі села (до 200 осіб)	середній вік мешканців становить понад 40 років	маркетинг агробізнесу; маркетинг у сфері послуг; маркетинг території			
Малі села	середній вік мешканців становить менше 40 років	маркетинг агробізнесу; маркетинг у сфері послуг; маркетинг території			
Середні поселення (201—500 жителів)	менше 50% з яких зайнято у сільському господарстві, а понад 30% постійно виїжджають на роботу в міста (маятникова міграція)	маркетинг агробізнесу; маркетинг у сфері послуг; маркетинг території; інформаційний маркетинг			
Середні поселення	в яких понад 50% населення зайнято у сільському господарстві, а 30% працює у містах	маркетинг агробізнесу; маркетинг у сфері послуг; маркетинг території; інформаційний маркетинг			
Середні поселення	більше 50% мешканців яких зайнято у сільському господарстві; маятникова міграція менша 30%	маркетинг агробізнесу; маркетинг у сфері послуг; маркетинг території; інформаційний маркетинг			
Середні поселення	менше половини мешканців яких працює в агросфері; маятникова міграція незначна, а решта працює в інших галузях	маркетинг агробізнесу; маркетинг у сфері послуг; маркетинг території; інформаційний маркетинг			
Великі поселення (понад 500 жителів)	менше половини мешканців зайнято у сільському господарстві; маятникова міграція значна	маркетинг агробізнесу; маркетинг у сфері послуг; маркетинг території; інформаційний маркетинг; маркетинг дорадчих послуг			
Великі поселення	більше половини мешканців працює у сільському господарстві; різний ступінь міграції (значний, незначний, менше 30%)	маркетинг агробізнесу; маркетинг у сфері послуг; маркетинг території; інформаційний маркетинг; маркетинг дорадчих послуг			

Джерело: розроблено на основі [231, с. 49].

Це дозволить визначати залежність між територіальною, економічною й демографічною складовими системи сільського соціуму у процесі розробки та імплементації стратегій розвитку аграрного сектора вітчизняної економіки. Аналіз табл. 7.1 вказує на те, що перспективність розвитку маркетингу існує у всіх типах поселень, а основні види маркетингу пов'язані із економічною діяльністю населення (маркетинг агробізнесу, маркетинг у сфері послуг, маркетинг території), що свідчить про можливість формування економічної основи розвитку сільського соціуму.

Щодо інформаційного маркетингу та маркетингу дорадчих послуг – перспективними для них є середні поселення, в яких населення зайнято у сільському господарстві, інших галузях та великі поселення, що дозволяє забезпечити розвиток людського потенціалу села шляхом формування економічної основи його існування у сільському соціумі. Управління сільськими територіями на засадах маркетингу доцільно розглядати як сукупність методів та інструментів, що використовуються різними інституційними суб'єктами та направлені на формування конкурентних переваг певної території як об'єкта попиту.

До внутрішніх суб'єктів маркетингу сільських територій слід відносити місцевий сільський соціум, члени якого проживають на даній території та здійснюють економічну діяльність, зокрема, представників органів місцевого самоврядування, персонал сільськогосподарських, переробних підприємств та інших підприємницьких структур, сільське населення. Основним мотивом до маркетингової діяльності внутрішніх суб'єктів є їх безпосереднє знаходження на території в умовах здійснення виробничих, побутових культурних відносин, навчання, відпочинку. Розвиток сільськогосподарського виробництва, використання агро-еко-ландшафтних і природних благ (у рекреаційній і туристичній сфері) можуть слугувати перспективними напрямками маркетингової діяльності членів сільського соціуму. Сільські території можуть використовуватись як елементи логістичних систем маркетингу агробізнесу, а саме, для зберігання і перевалки сільськогосподарської продукції, проведення ярмарків, виставок, демонстраційних показів тощо.

Перелік мотивів зовнішніх суб'єктів маркетингу сільських територій слід доповнити зацікавленістю у добробуті території, регіону з огляду на можливість використання ресурсів для забезпечення власного добробуту. Агрохолдингові структури, використовуючи ресурсну базу сільських територій для ведення бізнесу, зацікавлені у рекламі своєї продукції або місць логістичних складів, зерносовищ, елеваторів. Органи державного та регіонального управління, підприємства агробізнесу та суб'єкти аграрного ринку зацікавлені в інвестиційному забезпеченні територій, формуванні її конкурентоздатного потенціалу, оскільки це пов'язано із впровадженням

інноваційних технологій, оновленням виробництва, будівництвом доріг, складів, соціально-побутових об'єктів. Для логістичних і туристичних фірм мотивами участі в розвитку сільських територій є використання у власному бізнесі просторового та рекреаційного потенціалу місць з їх природними, екологічними локальними благами. Погоджуємось із думкою Ю. Губені, С. Ільчука, що розвиток зеленого, сільського, аграрного туризму потребує мінімального залучення інвестицій, оскільки основою цієї діяльності є природа, ландшафти, водні ресурси [49, с. 104].

Теоретико-методологічне забезпечення маркетингу сільських територій потребує інтеграції концепцій класичного та територіального маркетингу. Використання міждисциплінарного підходу зумовлює можливість виділення принципів маркетингу сільських територій, зміст яких обумовлений масштабами територіальних одиниць, особливостями соціально-економічних процесів і закономірностями взаємодії сільських територій з регіонами іншого масштабу, характером господарської спеціалізації і соціального укладу.

Принцип значимості комплексного моніторингу та врахування динаміки розвитку маркетингового потенціалу сільської території зумовлює доцільність врахування сезонного характеру господарських процесів і високої частки природно-кліматичних ресурсів у територіальному продукті. Принцип поєднання стратегії і тактики у відборі і реалізації інструментів і технологій територіального маркетингу детермінується невисоким ступенем адаптивності сільської території до комплексного впровадження принципів маркетингу у територіальне управління сільським соціумом.

Принцип колегіальності в прийнятті управлінських рішень відносно використання маркетингового потенціалу сільської території пов'язується з багатоаспектністю використання ключових елементів потенціалу – землі і агрокліматичних ресурсів стейкхолдерами. Принцип використання маркетингових комунікацій зумовлений тим, що реклама, суспільні відносини, прямий маркетинг, прямі продажі у межах сільських територій не тільки формують партнерські, кооперативні зв'язки внутрішніх і зовнішніх суб'єктів, згладжуючи різноспрямовані інтереси, а й реалізують соціально-просвітницьку функцію, забезпечуючи територіальну самоідентифікацію жителів, бізнес-структур і суспільних організацій.

Згідно з класичною концепцією маркетингу, поведінка споживачів конкретного ринкового сегменту є основою позиціонування – формування інструментарію маркетингового управління з урахуванням типу і структури сегменту. Особливості споживчої поведінки суб'єктів сільської території обумовлюють необхідність її врахування в процесі розробки комплексу регіонального маркетингу та сільського соціуму. До них слід відносити: 1) привабливість сільської території за показниками рівня і способу життя, що зумовлює ком-

фортне проживання і життєдіяльність груп населення різних поколінь поряд з інвестиційною і бізнесовою привабливістю; 2) індивідуалізовані установки споживання узгоджуються із суспільними та державними цілями розвитку території, її соціуму, господарською спеціалізацією, структурою виробництва, що є джерелом мотивації кооперування і взаємодії членів сільського соціуму; 3) індивідуальне і групове споживання детермінується ресурсозберігаючими пріоритетами, гарантуванням безпеки проживання і господарської діяльності, раціонального природокористування; 4) результатом комунікаційної взаємодії є «образ території» як фактор залучення зовнішніх агентів для взаємодії, виробничої і соціальної діяльності в координатах сільської економіки. З урахуванням означеного концепція маркетингу сільських територій об'єктивно передбачає баланс індивідуальних і групових стратегій споживання, що формуються на основі визнання пріоритету функції споживання продукту сільської території – «сільський соціум в ролі споживача».

Необхідною передумовою задоволення потреб сільського соціуму як ключової цілі локального маркетингу є виявлення структури потреб, особливостей і закономірностей поведінки споживання, що детермінуються специфікою організації соціального простору сільської території, особливостями її інституціональної матриці та інфраструктурного потенціалу. В регіональному управлінні сільськими територіями доцільно використовувати стратегії маркетингу реагування і маркетингу формування потреб, що засновуються на виявленні реакції споживачів на територіальний продукт і комплекс маркетингу сільських територій та забезпечуються за допомогою макро– та мікросегментації ринку, на якому здійснюється розподіл та просування територіального продукту.

До базового критерію макросегментації відноситься спосіб організації господарського простору сільської території, що дозволяє ідентифікувати території з орієнтацією на споживача, виробника, дистрибуцію та мультидомінантні території. Основою мікросегментації виступають критерії тісноти і формального зв'язку споживача з територією (зовнішні і внутрішні споживачі), а також орієнтації споживачів відносно територіального продукту (консьюмеристська, інвестиційна, координаційна).

Розробка інструментарію маркетингу сільських територій засновується на врахуванні особливостей маркетингового середовища і факторної взаємозалежності, що дозволяє обґрунтувати маркетингові цілі і завдання з урахуванням конкурентних переваг і компетенцій сільської території. Нині реалізація маркетингових принципів у системі регіонального управління аграрним сектором та сільським соціумом України характеризується фрагментарністю, невисоким ступенем обґрунтованості маркетингових рішень, інституціональними бар'єрами та відсутністю компетенцій представників

органів місцевого самоврядування в галузі практичного маркетингу. Тому модернізація системи територіального управління на основі маркетингового підходу має здійснюватись шляхом вирішення ситуаційних завдань і проблем сільських територій та з використанням інструментів тактичного маркетингу, відібраних відповідно до найбільш розвинених елементів потенціалу сільської території. Карта тактичних маркетингових рішень сільських районів з невисокою інтенсивністю соціально-економічних процесів, ознаками депресивного або стагнаційного розвитку включає постановку завдань маркетингу відносно трьох базових елементів: іміджу території, суспільних відносин та інфраструктури.

Необхідним вбачається здійснення структурно-логічного аналізу парадигми територіального маркетингу з метою виявлення сутнісних характеристик маркетингу сільських територій (специфічних територіальних утворень, що характеризуються особливим масштабом і характером соціально-економічних процесів) та систематизації теоретичних принципів, що розкривають можливості і напрями його використання в практиці територіального управління сільськими населеними пунктами. Наявність об'єктивних різноспрямованих соціально-економічних тенденцій розвитку сільських територій має враховуватись при виборі локальної сегментації регіонального маркетингу і узгоджуватись із стратегіями маркетингу сільських територій. Це дозволить підвищувати конкурентоспроможність регіонів України, сприятиме реалізації конкурсних принципів при розподілі фінансових ресурсів бюджетної підтримки території, розвитку лідерської мотивації населення.

Досягнення комерційних та некомерційних цілей пов'язується з потенціалом території, її інфраструктурними можливостями, що обумовлює значимість пошуку маркетингових аналітико-методичних та інструментарних засобів, які, крім доповнення до існуючого арсеналу прийомів територіального управління, сприятимуть виявленню, формуванню та реалізації конкурентних переваг сільської території, узгодженню інтересів її внутрішніх і зовнішніх суб'єктів, підвищенню інвестиційної привабливості та формуванню конкурентоспроможного іміджу.

До структуроформуючих чинників маркетингу сільських територій слід віднести управління на основі конкретизації принципів територіального маркетингу та підвищення значимості колегіальності у прийнятті стратегічних рішень відносно використання природно-ресурсного потенціалу сільської території не тільки в інтересах бізнесу, а й в інтересах населення. Основними напрямками реалізації маркетингових інструментів слід вважати формування й розвиток потреб стейкхолдерів (сільського населення, бізнесу, суспільних організацій) з метою збереження та розвитку сільського соціуму, пошук інтегральних та екстеральних джерел розширення інвестиційно-ресурсного

потенціалу, підвищення привабливості сільської території для внутрішніх і зовнішніх економічних суб'єктів в умовах міжрегіональної конкуренції.

З метою прикладного забезпечення означених напрямів реалізації необхідним вбачається розробка аналітико-дослідницьких методів та прийомів макро- і мікросегментації, маркетингового інструментарію довгострокового і короткострокового горизонту планування, адаптованого до практики територіального управління сільськими районами через їх ініціативне включення в систему регіональних соціально-економічних ініціатив, програм і проектів.

Використання економічної функції територіального маркетингу в управлінні регіоном забезпечується необхідністю стійкого позиціонування бізнес-структур регіону та сільських територій як активних учасників міжрегіональних і світових ринків. Ці об'єктивні імперативи зумовлюють місію маркетингу сільських територій, яка полягає в інструментально-методичній підтримці системи регіонального управління аграрним сектором, досягненні стійкого розвитку сільських територій, формування конкурентних переваг, розвитку компетенцій органів влади сільських територій із просування інтересів та формування сприятливого іміджу території (рис. 7.7).

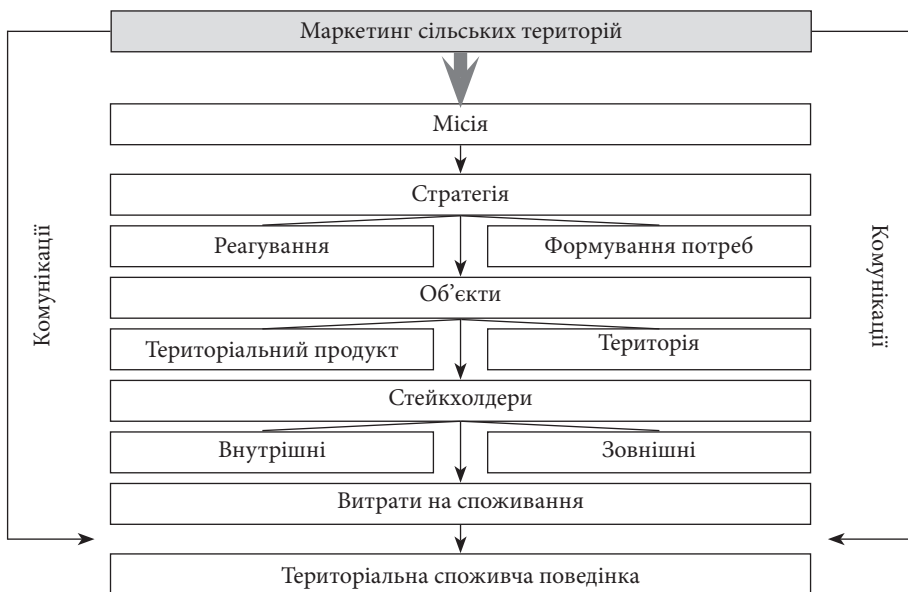

Рис. 7.7. Концептуальні детермінанти маркетингу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Модернізація регіонального управління аграрним сектором на маркетингових засадах дозволяє формувати ланцюги впливу на два елементи структури об'єкта маркетингу – територіальний продукт як сукупність матеріальних благ і послуг, що виробляється на основі конкурентного позиціонування сільської території у системі міжрегіональної взаємодії, та саму територію як комплекс факторів соціально-культурної ідентифікації (імідж, бренд території, її соціокультурні та етнічні особливості), які виступають орієнтирами для стейкхолдерів та зовнішніх суб'єктів у виборі напрямів територіальної поведінки споживання. Оскільки територіальний продукт і сільська територія розглядаються населенням як мета споживання, то вибір споживачів залежить від величини витрат, пов'язаних з їх використанням, та якості задоволення потреб у проживанні та веденні господарської та суспільної діяльності в межах конкретної сільської території.

Координаційна складова маркетингу у процесі формування економічної основи розвитку сільського соціуму вбачається ключовим фактором інтеграції всіх складових системи сільського соціуму. Сільськогосподарські підприємства мають найвищий ступінь ризику порівняно з іншими структурами агробізнесу, що зумовлено об'єктивними причинами: 1) незавершеністю формування ринкової економіки і не адаптованістю учасників ринку та державних органів управління до основоположних його засад; 2) багатоваріантністю організаційно-правових форм господарювання; 3) недореформуванням земельних відносин як базової компоненти загального реформування аграрного сектора; 4) ускладненням соціально-демографічної ситуації на селі, що привело до зниження рівня зайнятості сільських жителів; 5) недосконалістю системи управління, невідповідністю її вимогам побудови сучасного аграрного ринку потребам комплексного розвитку сільських територій і глобальним викликам. Такі позиції свідчать про необхідність використання соціально-орієнтованих координацій в менеджменті аграрних підприємств на основі класичної концепції соціальної відповідальності й соціально-етичного маркетингу.

Ефективне управління підвищенням конкурентоспроможності сільських територій та орієнтація їх розвитку на запити споживача (користувача територіальних благ) потребує використання маркетингових методів, інструментарію та виконання функцій маркетингу на різних рівнях інституціонального забезпечення. Еволюція поглядів на територію як на базис існування та соціально-економічного забезпечення людей відбувалась в контексті надання території (місцю) ознак привабливості до проживання, користування її благами та знаходження на ній, що зумовило виникнення концепцій, в яких обґрунтовані аспекти співвідношення територіальних благ і розвитку соціуму зокрема, концепції «локальних ареалів життя», «територіальних виробничих центрів», «територіального кошика благ», «брендінгу» місця.

Отже, вивчення сучасних позицій науковців до маркетингу територій дозволило сформулювати та обґрунтувати підхід до маркетингу сільських територій, згідно з якими необхідним вбачається управління розвитком сільських територій здійснювати на засадах концепції маркетингу, а саме: сільські території вважати продуктом споживання, об'єктом ціноутворення, просування та комунікацій. До особливостей маркетингу сільських територій віднесено специфічність продукту (місця, території) та цільових груп (ринків) «споживачів територій», наявність внутрішніх і зовнішніх суб'єктів із власними специфічними цілями та різними мотивами, відсутність досвіду здійснення повноцінного територіального маркетингу.

7.4. Наукове та інформаційне забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму

Розвиток глобальної агропродовольчої системи відбувається в умовах інноватизації технологій управління постіндустріальним суспільством, інтелектуалізації та екологізації суспільних відносин, тотальної інформатизації агротрансформацій. Це зумовило використання новітніх моделей управління, зокрема, корпоратизації у сільському господарстві, вертикальної інтеграції агробізнесу, формування комплексів економіко-просторово-екологічних координацій з максимальним використанням ендегенного потенціалу сільського соціуму та інтеграційного управлінського ресурсу, впровадження яких стало результатом наукового супроводу інноваційного управління.

В Україні сформований потужний концептуальний потенціал вітчизняної аграрної економіки, на засадах якого розробляються прикладні і практичні аспекти ефективного управління аграрним сектором економіки. Разом із тим, процеси концентрації та інтеграції організаційних моделей наукового супроводу та інформаційного забезпечення управлінської системи аграрного сектору, сільських територій поки що знаходяться на початковій стадії та спричиняють неузгодженість програм, стратегій планів розвитку різних сегментів розвитку агропродовольчої галузі, невисокий ступінь використання організаційних новацій для їх впровадження. Методологічного обґрунтування потребують інноваційні механізми наукового та інформаційного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму.

У процесі еволюції теорії управління наукове та інформаційне забезпечення управлінських дій пов'язувалось з перспективами технологічного зростання, що стимулюється систематичним використанням наукових знань, розробка яких стає видом діяльності спеціалізованих наукових установ [349, с. 77]. Згідно з теорією саморозвитку управління аграрним сектором економіки має здійснюватись з використанням механізмів, що об'єднують

на засадах наукового супроводу та інформаційного забезпечення складові управлінського потенціалу, ресурсну базу, ноосферний потенціал з метою сегментної локалізації саморозвитку економіко-соціо-еколого-просторових систем [36, с. 134; 135, с. 38]. Сільський соціум представляється локальним ноосферним потенціалом, саморозвиток якого є результатом інноваційних координацій системи регіонального та галузевого управління. Ідентифікація концептуальних постулатів різних наукових шкіл дозволила виокремити моделі економічного розвитку сільського соціуму у світі, в основу яких закладено підходи до їх прикладного забезпечення (рис. 7.8).

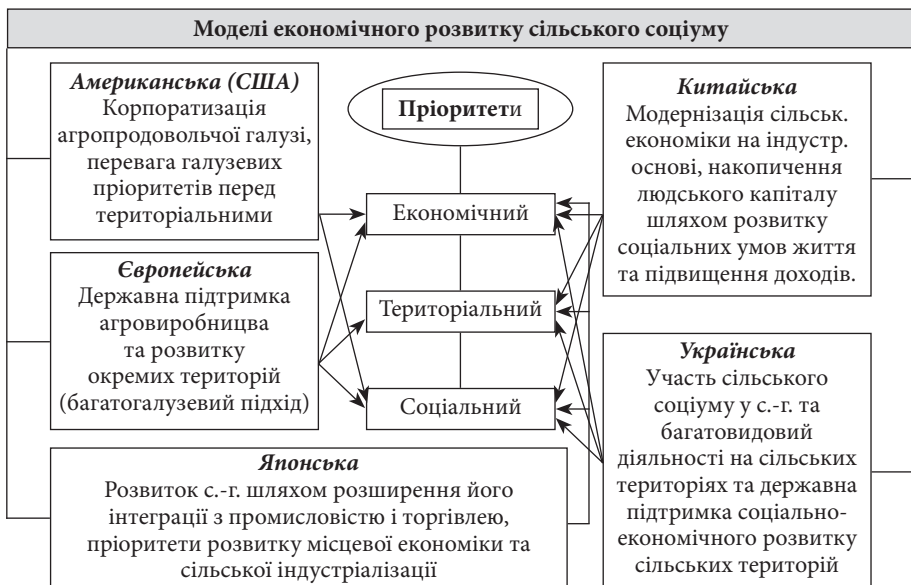

Рис. 7.8. Моделі розвитку сільського соціуму у світі

Джерело: власні дослідження.

Схема, зображена на рис. 7.5, демонструє ідентичні підходи до розвитку сільського соціуму в українській, європейській, японській, китайській моделях за різних вихідних умов щодо його забезпечення. На відміну від цього, в американській моделі розвиток сільського соціуму більшою мірою пов'язується з участю в агропродовольчому виробництві корпоративного типу організації з відсутністю до територіальної прив'язки (це спостерігається в агропродовольчій політиці США – зменшення підтримки фермерів заради збереження сільських територій).

Дослідженням з'ясовано, що вітчизняна концепція сільського соціуму формується на засадах європейської моделі, а саме - державної підтримки агровиробництва та розвитку окремих територій (багатогалузевий підхід). Відтак, активно розвивається система його теоретико-методологічного забезпечення у соціально-економічному, демографічному, просторово-екологічному вимірах (рис. 7.9).

Рис. 7.9. Методологічний базис оцінювання економічного розвитку сільського соціуму, 2003-2012 рр., %

Джерело: розраховано за даними [13].

Аналіз бази даних НДДКР і дисертацій України аграрного спрямування дозволив виділити десять напрямів теоретико-методологічних досліджень в аграрній економіці України в останнє десятиліття, за якими формуються перспективи соціально-економічного розвитку села, сільської економіки, сільських територій, сільського соціуму. Як видно з діаграми, зображеної на рис. 7.6, у п'ятірку найбільш досліджуваних наукових проблем увійшли розвиток аграрної політики, державне регулювання та організаційне забезпечення аграрного сектора, трансформації людського капіталу, європейський вектор розвитку аграрного сектора, розвиток сільського господарства в умовах глобалізації. Це свідчить про наявність класичної методології наукових досліджень у вітчизняній аграрній економічній науці, яка використовується в ракурсі системного розвитку політики, управління, інтелектуального капіталу та ресурсної бази сегментів глобального соціуму, самоорганізації екзогенних та локальних систем на засадах синергетики.

Спостереження за методологічним базисом досліджень в аграрній економічній науці України дозволяє їх класифікувати за ознаками теоретико-методологічного забезпечення розвитку агросфери та сільського соціуму (табл. 7.2). Аналіз даних табл. 7.2 свідчить про перевагу методологічного обґрунтування інституціонального забезпечення управління аграрним сектором та оцінки потенціалу ієрархічних систем агросфери (найвищий відсоток по групах). Архітектуру методологічного базису досліджень можна вважати усталеною та еволюційно спрямованою, оскільки, як свідчать ракурси досліджень у групах, вона охоплює усі базові тенденції теоретико-методологічного обґрунтування процесів розвитку аграрного сектору економіки, що свідчить про теоретичну актуальність, новизну, концептуальність, доказовість, перспективність і можливість запровадження результатів у практику. Розгляд прикладних досліджень оцінюється визначенням їх практичної актуальності і значимості, новизни, можливості запровадження у практику управління аграрним сектором на всіх рівнях ієрархії, ефективністю результатів.

Таблиця 7.2

**Групи спрямувань методологічного базису досліджень
в аграрній економічній науці України**

Напрями теоретико-методологічних досліджень	Частка у загальній структурі методологічного базису, %
I група «Аграрна політика та управління»	
Оцінка інституціонального управління аграрним сектором в умовах системної модернізації економіки	29,4
Методологія соціально-економічного конструювання агросфери	12,8
Методологія оцінки інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку структурних елементів аграрного сектору	9,3
II група «Ресурсна база потенціалу аграрного сектору»	
Інтегральна оцінка інноваційно-інвестиційного потенціалу регіональних і локальних систем	15,7
Методологія оцінки трансформаційних процесів в агроєкосистемах (модернізація трансформаційного потенціалу)	4,3
Системно-синергетична оцінка економічного розвитку сільського соціуму	0,8
III група «Соціально-економічний розвиток макро-, мезо- та локальних систем аграрного сектору»	
Моделювання оцінки підприємницького потенціалу села	19,0
Моделювання оцінки впливу загроз на економіко-соціо-екосистемі	6,2
Інструментальний апарат маркетингу сільських територій	2,5

Джерело: розраховано за даними [13].

У результаті емпіричної оцінки сучасного стану прикладного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму України встановлено недостатній рівень його використання. Аналіз проблеми свідчить про часткове використання прикладних наукових розробок у стратегіях, програмах, модельних комплексах розвитку аграрного сектора, сільських територій за напрямками: створення конкурентоспроможної системи управління аграрним сектором економіки, яка відповідає міжнародним стандартам менеджменту та вимогам СОТ і директив ЄС; формування стратегії сталого розвитку сільських територій. Недостатнє прикладне забезпечення мають напрями: створення організаційно-економічних умов розвитку сільських територій на основі забезпечення гармонійного поєднання великих, середніх і малих господарюючих структур та різних форм господарювання; впровадження соціальних стандартів і нормативів проживання та праці населення у сільській місцевості, гармонізація їх з європейськими стандартами; підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, покращення якості і безпеки сільськогосподарської продукції, охорони довкілля та відтворення трудових ресурсів. Це свідчить про існуючі тенденції «запізнення» прикладного забезпечення управління розвитком аграрного сектору, аграрної політики порівняно з теоретико-методологічним забезпеченням. Однією з причин означеної ситуації, на наш погляд, є недосконалість організаційного механізму наукового забезпечення управління на різних ієрархічних рівнях.

Згідно з постулатами економіки знань, яка перетворює знання у безпосередньо продуктивну силу економічного розвитку соціуму, основними структуроформуючими чинниками наукового забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму вбачаються формування організаційної системи наукового супроводу із виділенням сегменту взаємодії НДДКР та інновацій, освіти і навчання, інформаційно-комунікаційних технологій.

Доцільно вважати науковим супроводом управління економічним розвитком сільського соціуму участь наукових організацій в процесах формування та реалізації програм, стратегій, планів розвитку аграрного сектору на різних ієрархічних рівнях управління (рис. 7.10).

Схема, зображена на рис. 7.10, вказує на місце і роль наукового супроводу у науковому забезпеченні управління розвитком аграрного сектору економіки та економічним розвитком сільського соціуму й дозволяє визначити організаційну архітектуру його здійснення. Пріоритетами організації є підтримка взаємодії між суб'єктами наукового забезпечення та наукового супроводу. Науковий супровід як вид діяльності дозволяє здійснювати оцінку ефективності впроваджених інновацій в аграрному секторі економіки та потребує високофахових спеціалістів. Суб'єктам наукового супро-

Рис. 7.10. Організація наукового супроводу управління економічним розвитком та сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

воду необхідно підвищувати власний фаховий рівень та сприяти розвитку творчих здібностей членів сільського соціуму.

Використання принципів креативної економіки у науковому забезпеченні управління економічним розвитком сільського соціуму слугуватиме забезпеченню творчого підходу, основним ресурсом якого виступають знання, творчі здібності людей, креативні ідеї та інновації в аграрному підприємстві, соціально-побутовій і культурній сферах. Це поступово забезпечить основу формування креативної складової сільського соціуму – соціальної групи, що об’єднує індивідумів, основною економічною функцією яких стане генерування нових знань та інновацій та сприятиме формуванню креативного капіталу сільського соціуму як своєрідної соціо-економічної системи, де продуктивно співіснують різні прояви новаторського мислення та визначаються детермінанти конкурентного лідерства.

У процесі наукового забезпечення аграрної політики та стратегій розвитку аграрного сектору економіки України доцільно розробляти механізми координації становлення сектору творчої (креативної, культурної) індустрії («Creative Industries»), зокрема на сільських територіях, до якої варто від-

носити рекламу, ремесла, ландшафтний дизайн, інтерактивні розважальні програми, виконавчі мистецтва, організацію розваг та відпочинку (сільський туризм). Це дозволить активізувати процеси перерозподілу капіталу з традиційних галузей аграрної економіки на користь творчих індустрій та сформувати ринок креативних продуктів аграрного сектору економіки. Креативними продуктами вважатимуться результати наукових, науково-дослідницьких розробок, фізичні та інформаційні продукти, у створенні яких використовувались наукові розробки. До організацій, які забезпечують науковий супровід функціонування аграрного сектору регіону, відносяться регіональні центри інноваційного розвитку, філії та представництва НААН, навчальні заклади аграрного спрямування різних рівнів акредитації, дослідні станції, сільськогосподарські дорадчі служби (табл. 7.3).

Аналіз даних, представлених у табл. 7.3, вказує на незначний відсоток прикладних і практичних розробок у наукових установах Житомирської області, що свідчить про незавершеність наукового супроводу управління економічним розвитком сільського соціуму Житомирської області. З метою повного охоплення галузей аграрного сектору регіону науковим супроводом необхідним вбачається створення регіональної структури (центру інноваційного розвитку, наукового забезпечення), метою діяльності якої є інформаційно-аналітичне, організаційне забезпечення взаємодії суб'єктів господарювання і наукових установ.

Такі структури можуть мати різні форми організації підрозділів наукових установ регіону та регіональних органів управління аграрним сектором, дорадчих служб. Їх діяльність має бути спрямована на прикладне забезпечення і практичне втілення результатів наукових розробок з урахуванням агроекологічного потенціалу агросфери регіону.

Організація ефективної взаємодії між цими установами забезпечить локалізацію та функціональне управління економічним розвитком сільського соціуму за такими напрямками: розробка та впровадження стратегічних напрямів й пріоритетів пореформеного розвитку аграрного сектора північно-західного регіону України; технологій підвищення родючості земель поліської зони, захисту від водної та вітрової ерозії тощо.

Поряд з науковим та інноваційним забезпеченням галузей інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі, що зумовлює зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті. Інформаційне забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму є сукупністю форм документів, нормативної бази та реалізованих рішень щодо обсягів, розміщення та форм існування інформації, яка використовується для координа-

Таблиця 7.3

Напрями прикладних досліджень та практичних розробок аграрних наукових установ Житомирської області

Назва наукової установи	Напрями прикладних розробок і практичних впроваджень	У % до заг. кільк.
Інститут сільського господарства Полісся НААН України	Удосконалення системи кормовиробництва, технології вирощування садів, вивчення сортів плодкових культур	13
	Розробка агротехнічних основ побудови інтенсивних і динамічних сівозмін, систем удобрення культур у сівозмінах та обробітку ґрунту, технологій вирощування зернових, зернобобових культур, хмелю, льону, кукурудзи на осушених та богарних землях Полісся	16
	Проведення селекції худоби, свиней та удосконалення племінних і продуктивних їх якостей	3
	Оптимізація структури посівних площ у с.-г. підприємствах	7
Житомирський національний агроекологічний університет	Розробка та впровадження агроекологічно доцільних та ресурсозберігаючих технологій виробництва продукції	15
Поліська дослідна станція ім.О.М. Засухіна	Підвищення родючості піщаних ґрунтів	9
	Організація селекційної й насінницької роботи з озимим житом, люпином, картоплею	4
	Створення сортів картоплі різних груп стиглості з комплексом господарських цінних ознак	18
	Розробка і впровадження технологічного процесу виробництва елітної картоплі за скороченою схемою	21
ДУ ЖЦ «Обл-держ-родючість»	Агрохімічна паспортизація земель с.-г. призначення	12
	Розробка еколого-агрохімічних паспортів полів, земельних ділянок та рекомендація із раціонального використання добрив	26
	Створення агрохімічних, агроґрунтових, агроекологічних та картографічних банків даних	29
Поліський зональний науково-дослідний центр продуктивності АПК	Розробка міжгалузевих і галузевих нормативних систем для управління агропромисловим виробництвом	14
	Вдосконалення соціально-трудових відносин, тарифікації професій і робіт, експертної оцінки вартості продукції АПК	18
	Впровадження системи оптимізації витрат трудових і матеріальних ресурсів	7

Джерело: власні дослідження.

ції розвитку. Його методологічну сутність в контексті впливу на економічний розвиток сільського соціуму доцільно визначати на засадах концепції «індустрії знань» Махлупа, що передбачає п'ять напрямів: освіта, наукові дослідження і розробки, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги. Перші два напрями стосуються наукового забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму, інші напрями визначатимуться на засадах обґрунтування системи інформаційного забезпечення сільської економіки, агробізнесу, інфраструктури аграрного ринку, економіко-соціо-екологічного розвитку сільських територій.

Концепцію інформаційного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму вважаємо доцільним формувати на засадах теорії інформаційного суспільства Кастельса-Карвалікса [100, с. 69], оскільки в ній пропонується модель соціо-економічного суспільного комплексу, яка розробляється з використанням трьох рівнів таксономії («*narratives*»): «великого опису» на макро-рівні за цивілізаційною теорією, «малого опису» на мезорівні за теорією розвитку, «міні-опису» на мікрорівні – в контексті практики і проявів. Пропонується концептуальна модель механізму інформаційного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму (рис. 7. 11).

Схема, зображена на рис. 7.11, вказує на можливість використання принципу інтеграції в інформаційному забезпеченні управління економічним розвитком сільського соціуму. Основними чинниками механізму інтеграції, згідно з даною моделлю, є інформаційна система управління, суб'єкти інформаційного забезпечення та інформатизація, які можна ототожнювати з ієрархічною архітектурою управлінських рішень з інформаційного забезпечення управлінських процесів (за моделлю «інформаційної таксономії» Карвалікса).

Інформаційна стратегія розвитку аграрного сектору економіки розробляється в контексті формування аграрної політики та передбачає комплекс дій із створення бази даних, інформаційної бази для автоматизованої системи управління (АСУ), моніторингу інформаційного середовища, розробки інформаційних прогнозів та формування інформаційного фонду. Результатом цих дій є розробка сценаріїв адаптації інформаційного забезпечення аграрного сектору та формування інформаційної системи управління.

Інформаційними ресурсами вбачаються наукові теорії, патенти, відкриття, винаходи, економіко-математичні моделі сільськогосподарського, агропродовольчого спрямування. Формування інформаційного фонду здійснюється шляхом створення систем аналітично опрацьованої інформації за різними напрямами розвитку аграрного сектору та сільського соціуму. До нього доцільно включати опис винаходів та патентів, стандарти, технічні

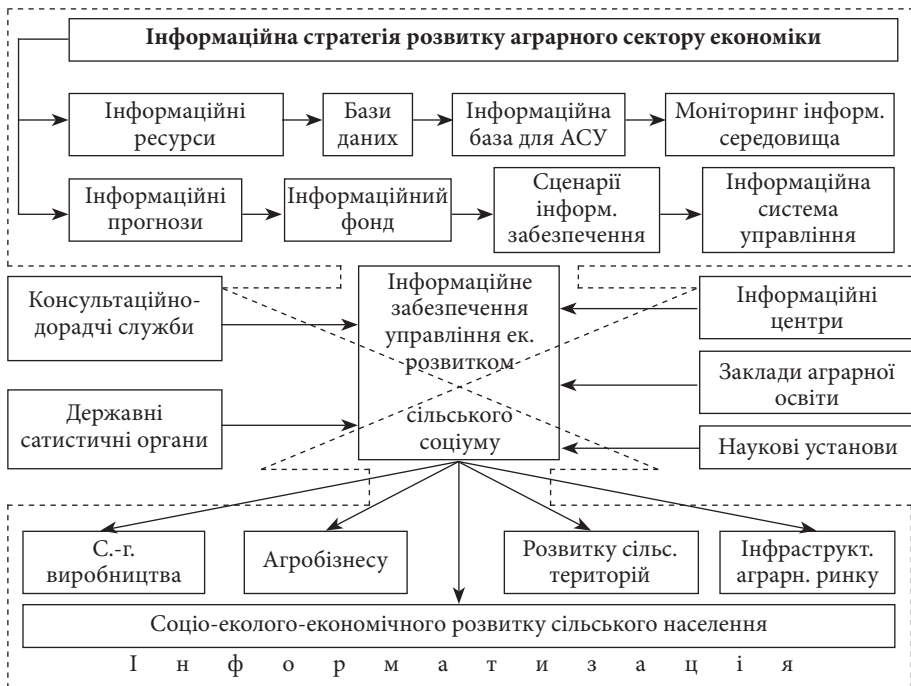

Рис. 7.11. Концептуальна модель механізму інформаційного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму

Джерело: власні дослідження.

умови, інформаційні карти, науково-технічні звіти, номенклатуру продукції, акти порівняння випробувань, супровідну технічну документацію, матеріали конференцій, семінарів, круглих столів, дисертації, препринти, у т. ч. з використанням методу візуального уявлення списку категорій «хмари тегів» (дозволяє виявити найбільшу кількість згадувань, пошуків та посилань в Інтернеті поряд із заданою категорією у пошуковій системі).

Аналітичне опрацювання інформації передбачає відбір інформаційних ресурсів за напрямками розвитку різних елементів системи управління розвитком сільського господарства, сільських територій, агробізнесу з метою розробки показників, які можуть використовуватись при формуванні стратегій розвитку аграрного сектора, сільських територій. Результати аналізу використання інформаційної бази у теоретико-методологічних дослідженнях (рис. 7.12) свідчать про переважне використання офіційної статистичної інформації.

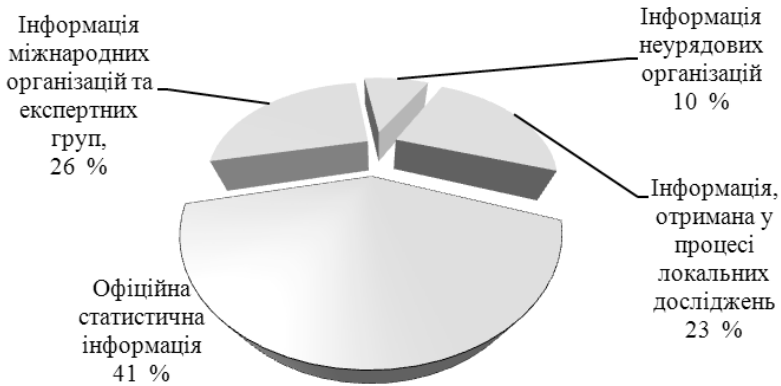

Рис. 7.12. Інформаційна база, що використовується у процесі досліджень розвитку аграрного сектору в Україні

Джерело: власні дослідження.

Необхідність врахування різних умов економічного розвитку сільського соціуму більшою мірою потребує масиву інформації, отриманої у процесі локальних досліджень, що сприятиме формуванню й використанню методики її збирання й аналітичного опрацювання з метою формування державної інформаційної бази. При цьому важливого значення набуває наявність інформації щодо тих соціально-економічних процесів, які відбуваються на території кожної сільської (селищної) ради, що підвищує актуальність використання інформації, отримуваної внаслідок паспортизації сільських населених пунктів.

Вважаємо, що паспорт сільського населеного пункту слід розглядати як рухому відновлювану систему, що забезпечує управління паспортними даними, отримання локальної інформації, формування регіонального інформаційного фонду розвитку аграрного сектору та сільського соціуму. Доцільно також впровадження аналітичної інформаційної системи «Село», яка має елементи адаптації до інформаційної бази АСУ аграрного сектору з використанням структур класифікаторів показників та адміністративно-територіального устрою сільських територій. Ці структури містяться в базах даних і управляються методами математики структурних чисел [54, с. 48]. Використання даних суцільної паспортизації сільських населених пунктів, що була проведена в Україні у 2005-2010 рр. і єдиної інформаційної системи (АІС «Село»), яка створена в НДІ «Укragропромпродуктивність», дозволять імплементувати систему управління базами даних та сприятимуть адаптації вітчизняних агроінформаційних ресурсів у міжнародну

статистичну базу даних для класифікації сільських територій за комплексними параметрами (*Creating Rural Indicators for Shaping Territorial Policies*). Суб'єктами підтримки інформаційного забезпечення управління розвитком аграрного сектору та економічним розвитком сільського соціуму є консультативно-дорадчі служби, державні органи, інформаційні центри, заклади аграрної освіти, наукові установи, особливості діяльності яких розглянуто на початку цього параграфу.

Основними підходами до формування інформаційної системи управління економічним розвитком сільського соціуму слід вважати орієнтацію на реалізацію інформаційних потоків, аналіз розподілу рішень і процесів їх прийняття та побудову мережевих моделей, поділ інтегрованої інформаційної системи на підсистеми, кожна з яких зорієнтована на прийняття одного або групи управлінських рішень. Використання першого підходу пов'язане з удосконаленням внутрішніх взаємозв'язків між інституціональними структурами управління або з інтенсифікацією виконання окремих управлінських операцій. Завдання розробників такої інформаційної системи зводяться до виявлення найбільш трудомістких ділянок з точки зору збирання та обробки даних й до раціоналізації та автоматизації процесів на цих ділянках.

Згідно з другим підходом аналіз системи прийняття рішень проводиться задля допомоги державному органу у виробленні рекомендацій для покращення порядку й способів прийняття рішень. В основу цього підходу покладено аналіз процесів прийняття рішень та побудова мережевих моделей, вузловими центрами яких є «центри прийняття рішень» (окремі керівники або державні органи відповідальні за прийняття остаточного рішення з певного питання). При цьому інформаційні потоки розглядаються не лише як параметри системи, зміна яких дає змогу підвищити ефективність управління. Оцінка кожного рішення проводиться шляхом вимірювання його внеску в процес досягнення загальних цілей інформаційної системи управління.

За третього підходу (системно-інформаційного) вивчаються не інформаційні потоки, а сукупність результатів дій людей, що створюють систему інституціонального управління економічним розвитком сільського соціуму, співставляють результати з окремими рішеннями, а від них переходять до опрацювання потоків даних, що забезпечують прийняття рішень. На цьому етапі визначаються потреби в інформаційному забезпеченні прийняття рішень і виявляють джерела даних. У результаті найбільш раціонально зв'язуються джерела даних з центрами прийняття рішень.

Інформатизація є невід'ємною частиною механізму інформаційного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму,

оскільки передбачає розвиток телекомунікаційної інфраструктури, що поєднує територіально розподілені інформаційні ресурси. Передумовами процесу інформатизації є розвиток інформаційних технологій і трансформація технологічного, продукт-орієнтованого способу виробництва, управління яким здійснюється з використанням кібернетичних методів та засобів управління, інструментарію інформаційних і комунікаційних технологій.

Наукове та інформаційне забезпечення як стратегічний орієнтир підвищення ефективності управління економічним розвитком сільського соціуму, є визначальним чинником конкурентоспроможності сільських територій. Основними напрямками наукового забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму вбачається науковий супровід на засадах взаємодії НДДКР, інновацій, освіти, інформраційно-комунікаційних технологій.

Концептуальна модель механізму інформаційного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму дозволить інтегрувати його об'єкти і суб'єкти за принципом інформаційної таксономії, що забезпечить основу для розробки інформаційних прогнозів та формування інформаційного фонду. Формування інформаційної системи управління агросферою та сільським соціумом слід здійснювати з використанням підходів орієнтації на реалізацію інформаційних потоків, аналіз розподілу рішень та побудову мережевих моделей, поділ інтегрованої інформаційної системи на підсистеми.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що наукове та інформаційне забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму здійснюється з використанням результатів теоретико-методологічних досліджень, основними напрямками яких у вітчизняній аграрній економіці є розвиток аграрної політики, державне регулювання та організаційне забезпечення аграрного сектора, трансформації людського капіталу, європейський вектор розвитку аграрного сектора, розвиток сільського господарства в умовах глобалізації. Проблеми прикладного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму стосуються часткового використання прикладних наукових розробок у стратегіях, програмах, модельних комплексах розвитку аграрного сектору.

Концепцію інформаційного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму доцільно формувати на засадах теорії інформаційного суспільства. Основними підходами до формування інформаційної системи управління економічним розвитком сільського соціуму слід вважати орієнтацію на реалізацію інформаційних потоків, аналіз розподілу рішень і процесів їх прийняття та побудову мережевих моделей.

7.5. Моделювання стратегій економічного розвитку сільського соціуму з використанням його ендogenousного потенціалу

Ефективність управління аграрним сектором економіки забезпечується комплексом координацій інституціональних суб'єктів, вплив яких локалізується на підтримку розвитку сільського господарства, сільської економіки, сільських територій. Ієрархічна низхідна координація є основним інструментом реалізації аграрної політики, що здійснюється за допомогою розробки, виконання та фінансового забезпечення стратегій, програм, планів розвитку та їх імплементації в управлінські процеси на макро-, мезо- і мікроекономічному рівні. В концептуальному обґрунтуванні стратегій розвитку аграрного сектору наголошується на необхідності їх адаптації до умов безпосередньої реалізації, обґрунтовуються переваги стратегічного планування на регіональному рівні. До них віднесено високий ступінь обізнаності суб'єктів управління у потребах і попиті господарських структур, тенденціях розвитку сільських територій, перспективах можливого агропродовольчого, біоенергетичного, маркетингового, туристичного кластероутворення та наявності соціальної відповідальності за економіко-соціо-еко-територіальне відтворення й збереження культурно-ментальної спадщини сільського соціуму.

З методологічної точки зору стратегічне планування економічного розвитку сільського соціуму здійснюється на регіональному рівні в контексті розробки регіональних та галузевих стратегій, програм, проєктів. Складність і багатоаспектність об'єкта стратегічного планування зумовлює необхідність узгодження регіональних і галузевих прогнозів, що майже не використовується на практиці. При розробці регіональних стратегій науковцями пропонується використовувати методичні підходи, максимально адаптовані до наявного обсягу статистичної інформації, зокрема, економіко-математичного моделювання (передбачає комплексне використання методів фінансового аналізу, аналізу кореляцій та множинної регресії, кластерного аналізу, середніх та відносних величин). Державним комітетом статистики України пропонується методика розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку, на основі якої розробляються базові індикатори стратегічного планування [162].

Зважаючи на теоретичну доведеність необхідності локалізації управлінських механізмів в координації розвитку мікроекономічних суб'єктів (сільських територій) розробку методичних засад формування регіональної стратегії розвитку аграрного сектору доцільно здійснювати з використанням методологічного апарату стратегічного менеджменту зокрема, методик, «дерева цілей», «сценаріїв адаптації», «фокусування на сегмен-

ті», «стратегічної зони господарювання», «стратегічної одиниці бізнесу». Одним з важливих технологічних аспектів стратегічного планування є розробка прогнозу як чинника, що пов'язує аспекти розвитку ендogenous потенціалу аграрного сектору регіону із майбутніми можливостями його забезпечення суб'єктами управління.

Слід зазначити, що донедавна прогнозування ґрунтувалося на так званій екстраполяції тенденції, коли за допомогою побудови тимчасових рядів кількісних характеристик, визначених на основі релевантних відповідей систем, обчислювалися їх прогностичні значення. На основі таких характеристик можна було визначити можливі зміни в стані об'єктів (процесів, явищ), що досліджувалися. Вчені пропонували усе більш витончені методи математичної статистики, обчислювали ймовірні помилки прогнозів, задавали довірчі інтервали, розробляли нові міри кореляції, тобто всебічно використовували математичний апарат, який виник в методології експериментальної фізики – зокрема, теорії експерименту, забуваючи про те, що мають справу з «живим життям», а не зі стабільною системою [301]. Це положення й обумовило необхідність застосування нового наукового підходу - методології «Форсайт», яка передбачав б врахування багатомірних чинників, зумовлених інтересами різних суспільних груп при економічному обґрунтуванні прогнозів економічного розвитку сільського соціуму.

У контексті цього дослідження методологія «Форсайт» пропонується для використання в процесі розробки регіональної стратегії розвитку аграрного сектору з огляду на те, що, по-перше, можливим стає прогнозування соціальних наслідків появи та впровадження технологій (наприклад, вплив маркетингових, консультаційних технологій на розвиток сільських інститутів, реалізацію сільськогосподарської продукції), по-друге, зумовлюється конкретизація перспектив у вирішенні локальних проблем сільського соціуму, по-третє, виникає можливість окреслення напрямів вирішення тривалий час не вирішуваних проблем зокрема, формування маркетингових каналів сільськогосподарської продукції, створення продовольчих кластерів, кооперативних об'єднань та мікропідприємств. Перевагою використання Форсайту при розробці стратегії розвитку аграрного сектору регіону також вбачається формування комплексу взаємопов'язаних проектів, націлених на вирішення комплексу взаємопов'язаних завдань і формування погодженого уявлення про довгострокові перспективи розвитку технологій, інновацій, економічного розвитку сільського соціуму.

На основі систематизації думок групи експертів (керівників Департаменту агропромислового розвитку Житомирської ОДА) визначались прогнози економічного розвитку сільського соціуму по кожному району Житомирської області (Додаток Д). Базою для коригування слугували показники,

розраховані методом рухомого середнього (за період 2002-2012 рр.). При оцінці також враховувались показники розвитку ендегенного потенціалу відтворення сільського соціуму – вартість основних засобів за видами економічної діяльності у районах Житомирської області (Додаток Ж). Прогноз розвитку аграрного сектору Житомирської області на 2015-2020 рр. з урахуванням використання ендегенного потенціалу сільських територій для участі сільського населення в економічній діяльності представлено у Додатку 3.

Формування наукового напрямку ендегенізації економічного зростання (нова теорія економічного зростання) зумовило необхідність врахування ендегенного потенціалу сільських територій у регіональних стратегіях, до основи якого відносять ефективне розміщення ресурсів, комплекс інституцій і ментальних чинників, соціальний та інтелектуальний капітали села. Означене вказує на необхідність концептуального обґрунтування регіональної стратегії розвитку аграрного сектору на засадах синергетичної концепції, яка ототожнюється з інтегральним каталізатором, що об'єднує різні теоретичні підходи до стратегічного планування в динамічну модель розвитку регіональної та сільської економіки. З урахуванням прогнозу розвитку аграрного сектору виділено стратегічні зони розвитку сільського соціуму (СЗР СС), під якими слід розуміти економічну діяльність, в якій може брати участь сільське населення на території власного помешкання (або на території району). Карта стратегічних зон розвитку сільського соціуму Житомирської області дозволяє визначати їх функціональне спрямування у процесі розробки сценаріїв адаптації регіональних стратегій розвитку аграрного сектору (рис. 7.13).

Необхідність ефективного розвитку аграрної політики на державному та регіональному рівнях управління в сучасних умовах регіоналізації економічних процесів є важливим елементом соціально-економічного розвитку України, а підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки стає передумовою забезпечення продовольчої, і як наслідок, економічної безпеки країни. Стратегія й тактика управління на макро- і мезорівнях національної господарської системи оптимізує функцію добробуту та соціальних втрат шляхом конкретизації управлінських рішень, що приймаються з урахуванням особливостей розвитку мезо-потенціалів територій і регіонів.

Об'єктивна характеристика особливостей стану розвитку аграрного сектору визначає вибір синергетичної стратегії аграрної політики на державному і регіональному рівнях управління та необхідність внесення відповідного коригування на коротко-, середньо і довгострокову перспективу. Сфокусованість на нелінійному представленні еволюції, еволюційні дослідження майбутнього висувають завдання багатостороннього розгляду нелінійних процесів розвитку, тенденцій минулого, сучасного і майбутнього.

Райони	Стратегічні зони розвитку сільського соціуму					
	С.-г-во., мислив-во, лісове господ-во	Харч. пром.	Добувна пром.	Торгівля, послуги з ремонту	Транспорт та зв'язок	Інфраструктура агробізнесу
Андрушівський						
Баранівський						
Бердичівський						
Брусилівський						
Вол.-Волинський						
Ємільчинський						
Житомирський						
Коростенський						
Коростишівський						
Лугинський						
Любарський						
Малинський						
Народицький						
Нов.-Волинський						
Овруцький						
Олевський						
Попільнянський						
Радомишльський						
Романівський						
Ружинський						
Червоноармійський						
Черняхівський						
Чуднівський						

	– переважний розвиток
	– бажаний розвиток
	– підтримуючий розвиток

Рис. 7.13. Стратегічні зони розвитку сільського соціуму Житомирської області

Джерело: власні дослідження.

Функціональний розвиток регіональної системи аграрного сектору економіки пов'язується із збереженням відносно стабільного її стану, стійкості і системної якості та за умов накопичення змін переходить у трансформаційний розвиток, який включає етап кількісно-якісних змін системи із збере-

женням її стійкості та етап переродження системи, пов'язаний із кількісними змінами, порушенням стійкості, який може завершитись утвердженням нової системи або її розпадом. Важливим етапом формування регіональної стратегії розвитку аграрного сектору вбачається вибір сегментів фокусування – суб'єктів ймовірних змін, на які спрямовуються координації, зокрема, розміщення матеріальних факторів (земельних ресурсів, будівель, споруд, багаторічних насаджень тощо), демографічно-поселенський стан сільських територій, наявність кластероутворюючих підприємств агропродовольчої сфери, ринкової інфраструктури, туристичного бізнесу.

Формування стратегії регіональної розвитку аграрного сектору на засадах синергетичної концепції дозволяє визначати сукупність економічних методів планування та інституціональних змін у структурі розвитку аграрного сектору регіону, яка формується в процесі коеволюції і когерентності стійкої комбінації суб'єктно-об'єктних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та має синергетичні властивості системності та мінливості. Синергетичний ефект від реалізації стратегії забезпечується функціональною якістю організаційного механізму, під яким слід розуміти його здатність до оптимального використання наявних ресурсів – ендогенного потенціалу регіону та сільського соціуму, екзогенних та інституціональних факторів. Це зумовить перехід від непередбачуваної поведінки системи аграрного сектору за алгоритмом дисипативної структури до спрямованого руху вздовж бажаного інваріантного розмаїття – аттракторів, до яких підлаштовуються інші змінні динамічної системи. Така позиція вбачається цільовим способом самоорганізації синтезу систем, який поряд з пошуковим методом прогнозування забезпечує основу формування стратегії синергетичного розвитку аграрного сектору економіки. За такого підходу ціль – аттрактор $ys(x_1, \dots, x_n) = 0$ (де y – функція цілі розвитку; x_i – змінні, що визначають досягнення цілі) визначає сутність процесу, зокрема, самоуправління і спрямованої самоорганізації відповідно до певної цілі.

Розробка і реалізація синергетичної стратегії аграрного сектору забезпечить коеволюцію (зміну на основі цілей, трансформацію) усіх її підсистем за допомогою механізмів встановлення когерентного взаємозв'язку і взаємоузгодження параметрів їх еволюції. Когерентністю вбачається узгодження темпів життєвого циклу різних структур (суб'єктів сільської економіки, агробізнесу, логістичних територіальних центрів, служб аграрного консалтингу, інтегрованих агроформувань, органів регіонального управління) шляхом дифузійних, дисипативних процесів, які є мікроскопічним проявом хаосу. Згідно з означенням, комплекс координацій суб'єкта управління на об'єкт управління в процесі коеволюції відкритої соціально-економічної системи аграрного сектору, до генеральної цілі якої від-

носиться продовольча безпека та розвиток території і сільського соціуму, слід вважати синергетичною стратегією розвитку аграрного сектору, що забезпечується за допомогою реалізації механізму взаємодії підприємств і галузей на кооперативно-кластерній основі.

Використання синергетичної стратегії передбачає наявність різних структур для розробки державної аграрної політики, що утворюють відкрити мережу державного регулювання, яка функціонує на синергетичній основі. У комплексі державного регулювання розвитку аграрного сектору виділяються групи з розробки державної аграрної політики при міністрах та керівниках, відповідальних за прийняття рішень на державному, регіональному і муніципальному рівнях управління; науково-дослідні організації та аналітичні центри. Цим структурам рекомендується функціонувати у певній віддаленості від поточного політичного життя, щоб мати можливість незалежно займатись поглибленою розробкою довгострокових документів.

При розробці і реалізації стратегії розвитку аграрного сектору необхідно враховувати основні положення, закладені в основу середньо- та довгострокового розвитку аграрної галузі країни (рис. 7.14).

Реалізація стратегії має спиратись на вітчизняне виробництво технічних засобів, мінеральних добрив, умови, що забезпечуються задоволення попиту, ефективне нормативно-правове регулювання та інвестиційну політику держави. Засобами досягнення стратегічних цілей мають бути бюджетні дотації і субсидії через цільові програми, пільгові кредити, держзамовлення (на державному та регіональному рівнях); внутрішні джерела інвестицій (включаючи зниження амортизаційних витрат та амортизацію) і зарубіжні інвестиції; власні засоби підприємств від комерційної діяльності.

Механізми реалізації стратегічного вибору розвитку галузей аграрного сектору в регіональній економіці мають формуватись органами місцевої влади за допомогою створення сприятливих правових, соціальних та інвестиційних умов, що дозволяють залучати до виконання стратегічного замислу організації та підприємства, підприємців, фінансові структури, громадськість, знижувати соціальну напругу.

Заключним етапом у процесі формування концепції стратегічного розвитку аграрного сектору регіону є розробка загальної стратегії, що передбачає наявність різних структур, до яких можна віднести центри інноваційного розвитку, координаційні центри, групи експертів високої кваліфікації (описані у цьому розділі). До компетенції керівництва має входити координація і контроль якості виконання календарного плану, цільового використання виділених коштів на реалізацію заходів, керівництво експертними групами, що ототожнюється із стратегічним управлінням.

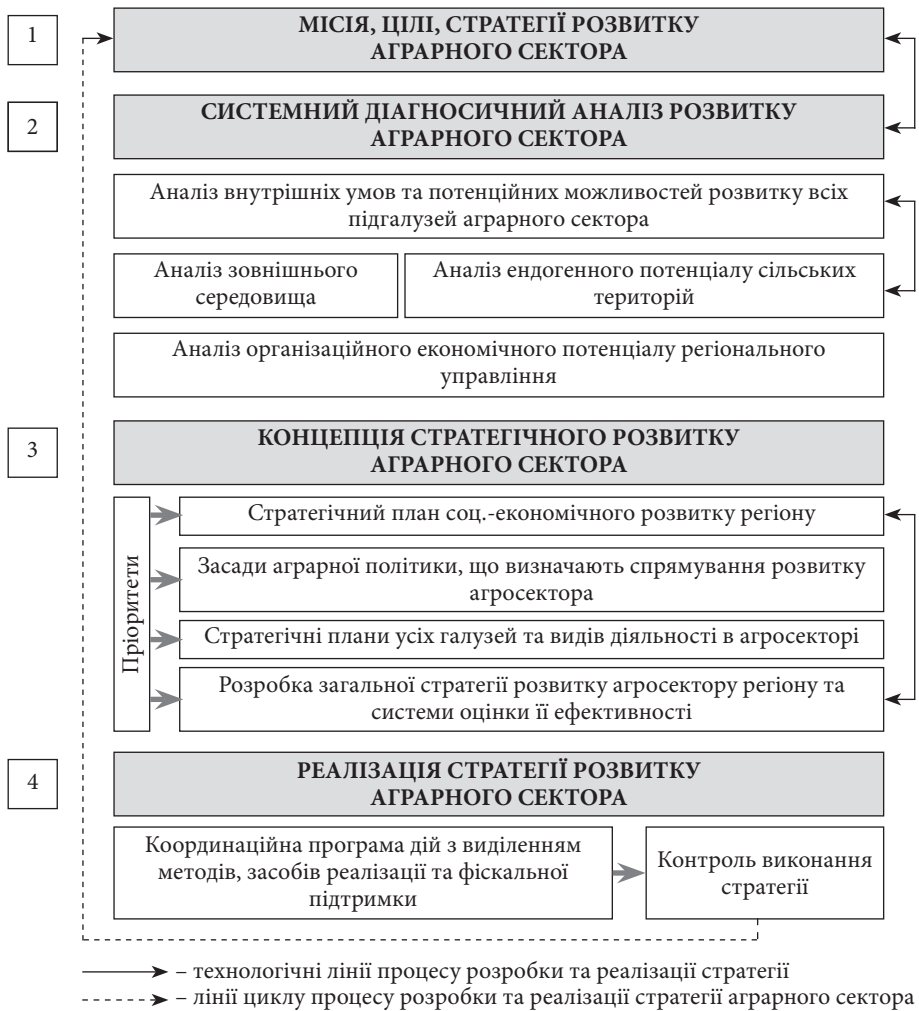

Рис. 7.14. Модель процесу розробки і реалізації регіональної стратегії розвитку аграрного сектора

Джерело: власні дослідження.

Стратегічне управління розвитком аграрного сектора спрямоване на ефективність використання стратегічного потенціалу, який, опираючись на ресурсну базу, включає складові, що забезпечують регіональні переваги

аграрної галузі та локальні переваги сільського соціуму зокрема. До таких переваг відносяться підприємницька активність, інновації, інвестиції, інтелектуальний потенціал, які вітчизняні дослідники аграрної економіки відносять до креативних складових стратегічного потенціалу.

Перевагою керівників регіонального рівня управління, що мають стратегічне мислення, є більш глибоке розуміння довгострокової перспективи розвитку регіону, чітке визначення дій задля створення успішного майбутнього та використання цих дій як інтегрованого інструменту прогресивних перетворень. Усвідомлення необхідності переведення зовнішніх та внутрішніх факторів у структурований набір зрозумілих і чітко сформульованих завдань і рішень в управлінні вимагає врахування змінних умов ендогенних організаційних ресурсів, культури, структури і динамічної придатності управлінської системи. Задачу стратегічного управління аграрним сектором регіону, що розглядається як система, у загальному вигляді можна записати так:

$$\xrightarrow{h \in U} \boxed{S} \xrightarrow{y \in A} \quad (7.3)$$

Нехай стан системи S описується змінною $y \in A$, що належить допустимій множині A . Стан y системи у момент часу залежить від управляючих впливів $h \in U$:

$$y = S(h) \quad (7.4)$$

Отже, стратегічне управління агросферою та сільським соціумом зводиться до впливу $h \in U$ на систему S , що приводить її у стан $h \in A$.

Ефективністю функціонування системи є функціонал $\Phi(h, y)$, заданий на множині $U \times A$:

$$\Phi \mapsto U \times A \quad (7.5)$$

Конкретне значення функціоналу $\Phi(h, y)$ можна назвати ефективністю управління:

$$K(h) = \Phi(h, S(h)) \quad (7.6)$$

Стратегія учасників системи S розглядається як допустима множина станів системи $\tilde{A} \subset A$, визначається обмеженням зовнішнього середовища, технологіями тощо:

$$S_c^{(i)} \in \tilde{A} \quad (7.7)$$

Реалізація принципів $S_c^{(i)}$ управління полягає у виділенні з багатьох станів $\tilde{A} \subset A$ підмножин $A_i: \tilde{A}_i \subset A$, кожна з яких відповідає своєму принципу. Вибір принципу має орієнтуватись на вид стратегічного управління,

що використовуються залежно від ступеню нестабільності зовнішнього середовища: 1) управління на основі екстраполяції тенденцій, використовується в умовах невисокого ступеню нестабільності; 2) управління на основі передбачення змін використовується при середніх значеннях ступеню нестабільності; 3) управління на основі гнучких експертних оцінок і рішень (ранжирування стратегічних завдань; управління за слабкими сигналами; управління в умовах стратегічних несподіванок), що використовується при суттєвій нестабільності зовнішнього середовища. Відповідно до введених позначень (5.4)–(5.7) визначаються вищенаведені види стратегії: $S_c^{(екстр)} \in \tilde{A}$ – стратегія на основі екстраполяції; $S_c^{(передбач)} \in \tilde{A}$ – стратегія на основі передбачення; $S_c^{(експ)} \in \tilde{A}$ – стратегія на основі гнучких експертних оцінок.

Очевидно, що для стратегічного управління економічним розвитком сільського соціуму найбільш перспективною є стратегія на основі гнучких експертних оцінок, оскільки дозволяє завчасно попереджати негативні явища до того, коли вони стають незворотними.

Формування бачення майбутнього – складний процес, що спирається на творчість, фантазію, інтуїцію, талант розробників та експертно-дослідницьку складову на основі вимірювання реальних умов та рівня конкурентоспроможності аграрного сектору регіону. Новий стратегічний вплив передбачає активну співучасть і сприяння регіональних органів управління в реалізації таких перспективних напрямів, як впровадження нових видів діяльності і бізнесу; освоєння ефективних форм господарювання в різних галузях аграрного сектору економіки; структурні перетворення в економіці регіону; формування складних комбінованих інфраструктурних елементів, ланок та комплексів; зміна системи розселення і трудової зайнятості; становлення нових центрів концентрації вартості й управління фінансовими, матеріально-речовими, інформаційними потоками та інтелектуальними ресурсами.

Важливим вбачається й передбачення стратегічних зон взаємодії сільської громади, її участі у прийнятті стратегічних рішень з розвитку сільських територій, сільської економіки, екологічно-рекреаційного забезпечення.

Сучасна система стратегічного управління має передбачати: включення культурних, компетентнісних, когнітивних і креативних складових, їх координацію між собою та з традиційними елементами (ресурсами, засобами, методами) планування й реалізації; посилення акцентів на ролі і розвитку інтелектуальних ресурсів системи регіонального управління аграрним сектором; створення взаємопов'язаного багаторівневого обґрунтування економічного розвитку сільського соціуму регіону, що включає стратегії підприємств, корпорацій, галузей, секторів, муніципальних формувань. Важливим вбачається концентрація уваги на питаннях управління реалізацією стратегії, задля чого необхідно вирішувати такі завдання: створення

структури, що здатна успішно виконувати стратегію; перегляд бюджетів і перерозподіл ресурсів; встановлення процедур управління для забезпечення постійного розвитку і удосконалення; виділення підсистем забезпечення; узгодження системи стимулювання і винагороди з виконанням стратегії і досягненням поставлених цілей; створення корпоративної культури, що підтримує стратегію.

Завдання практичного здійснення розробленої стратегії розвитку агросфери регіону потребує визначення механізмів її реалізації: нормативно-правового, організаційного, економічного, фінансово-інвестиційного, суспільно-політичного, а також сучасних інструментів. Формальне визначення механізму m_i реалізації стратегії $S_c^{(i)} \in A$ є визначенням відображення $m_i \in M$ стану системи у стан $y = A$ системи S у стан $y \in A$:

$$m_i : y \rightarrow \tilde{y} \quad (7.8)$$

$$M = \{m_1, m_2, \dots, m_i\} \quad (7.9)$$

Важливого значення в системі стратегічного управління економічним розвитком сільського соціуму набуває моніторинг реалізації стратегії, завданням якого є забезпечення безперебійного контролю, оцінка процесів і проміжних результатів, виявлення відхилень і формування рекомендацій регіональним органам управління аграрним сектором для своєчасного прийняття рішень і коригування стратегічних дій, спрямованих на досягнення цілей в заданих параметрах і масштабах.

Такі позиції дають підстави сформулювати ключові принципи організації науково обґрунтованого стратегічного управління розвитком аграрного сектору регіону: 1) системний підхід до розробки умов, перспективних напрямків розвитку аграрного сектора та його окремих сфер, секторів, галузей, що враховує всі рівні управління; 2) постійне вдосконалення системи багаторівневого, багатоваріантного територіального планування з різнобічним урахуванням специфіки регіону, змінних зовнішніх і внутрішніх умов та ступеня ендogenous потенціалу сільського соціуму; 3) переважання креативності у розробці, реалізації, коригуванні стратегічних планів; 4) наявність високого професійного рівня управління, систематична перепідготовка персоналу, що здійснює функції стратегічного управління, а також вищих посадових осіб з урахуванням вимог стратегічного мислення і сучасних тенденцій суспільного розвитку; 5) організаційно-структурне виокремлення функцій стратегічного управління від функцій поточного оперативного управління аграрним сектором регіону та економічним розвитком сільського соціуму; 6) широке залучення різних категорій регіонального співтовариства до розробки, обговорення, узгодження та

реалізації стратегічних планів; 7) розробка і застосування адекватних механізмів та інструментів управління економічним розвитком аграрного сектору та сільських територій, 8) здійснення систематичного комплексного моніторингу ходу реалізації стратегії та її коригування відповідно до умов, що змінюються.

На основі стратегічного управління, базових принципів регіонального управління і ключових принципів стратегічного управління аграрним сектором регіону та економічним розвитком сільського соціуму пропонуємо методологічні принципи організаційно-інституціонального розвитку системи управління агросферою регіону та сільським соціумом, до яких віднесено: системність організаційних та інституціональних перетворень у всіх ланках та на всіх рівнях; збалансованість інститутів, що забезпечують розвиток системи управління та інноваційного соціально-економічного розвитку агросфери; сумісність змін у системі управління з рівнем розвитку і станом регіонального соціуму, його готовністю сприймати перетворення; формування і підтримка особливої високо моральної інтелектуальної організаційної культури; стратегічний розвиток керівників і спеціалістів органів управління; побудова результативної системи знань, когнитивності, компетентності, креативності, навчання; створення комплексного інформаційного забезпечення системи управління та надійного зворотного зв'язку; максимальна реалізація внутрішнього потенціалу системи в умовах інноваційних перетворень; здатність до сприйняття контролю основних параметрів і результатів змін.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зауважити, що в умовах локалізації управлінських механізмів щодо координації розвитку сільських територій формування регіональних стратегій розвитку аграрного сектору слід здійснювати з використанням методологічного апарату стратегічного менеджменту. Необхідність врахування ендогенного потенціалу сільських територій у регіональних стратегіях розвитку аграрного сектору зумовлює використання синергетичної концепції як інтегрального каталізатора, що об'єднує різні теоретичні підходи до стратегічного планування в динамічну модель економічного розвитку сільського соціуму.

Основою формування механізму реалізації регіональної стратегії аграрного сектору вбачається синергетичний комплекс пріоритетних напрямів розвитку сільського соціуму (сільське господарство, харчова промисловість, реалізація продукції). Стратегічне управління розвитком аграрного сектору регіону спрямоване на ефективність використання стратегічного потенціалу, який, опираючись на ресурсну базу, включає складові, що забезпечують регіональні переваги аграрної галузі та локальні переваги сільського соціуму зокрема.

ПІСЛЯМОВА

У монографії наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми управління економічним розвитком сільського соціуму, що виявляється в методологічному обґрунтуванні інтеграції управлінських механізмів державних, галузевих органів управління, органів місцевого самоврядування, підприємницьких структур та вимагає виважених науково обґрунтованих рішень, методологічна основа яких висвітлена у нижченаведених положеннях:

Встановлено, що в умовах глобалізації світової економіки та урбанізації соціально-економічного простору зростає необхідність гармонізації державних, ринкових, соціальних регуляторів управління економічним розвитком сільського соціуму. Механізми цього управління мають спиратися на принципи: законності, підтримки збалансованого розвитку економічних, соціальних, екологічних, просторових систем, врахування динамізму та складності міжгалузевого регулювання, регіоналізації підходів щодо розвитку базових галузей, інституціональної рівноваги соціально-економічного середовища, пріоритетності комплексного управління економічним розвитком соціуму.

Теоретико-методологічні положення управління економічним розвитком сільського соціуму формуються на засадах інтегрованого підходу до розгляду взаємодії людських спільностей певного типу, що відбувається внаслідок поєднання форм економічної діяльності, соціальних зв'язків на спільній території існування. В процесі еволюції соціально-економічної парадигми розвитку соціуму виокремлюються спільні домінанти обґрунтування економічних, соціальних, екологічних, просторових чинників, що впливають на економічний розвиток соціуму.

Управління економічним розвитком аграрного соціуму як структурною частиною сільського соціуму здійснюється у площині визначення ступеня впливу різних чинників на економічне, соціальне, демографічне, екологічне становище учасників аграрного виробництва, які є носіями особливих функцій, пов'язаних із поєднанням економічної діяльності, власного життя з еколандшафтними благами територій, та виступають локальними об'єктами координації управлінської системи аграрного сектору економіки, яка

формується на засадах аграрної політики, стратегій, проектів і програм розвитку аграрного сектору економіки;

Механізм управління економічним розвитком сільського соціуму формується за допомогою розробки та виконання правил регулювання дій економічних агентів, їх спонукання до продуктивної діяльності та координації економічної поведінки сільського населення шляхом встановлення компетенції сільських інститутів, взаємоадаптації екстернатних ефектів та ендогенних чинників, взаємоузгодження між керівниками та агентами, взаємоконтролю економічної поведінки. Доцільність використання програмного управління економічним розвитком сільського соціуму визначається інвестиційними, організаційними, інтеграційними, координаційними функціями цільових програм розвитку, що зумовлює об'єднання цільових ресурсів на реалізацію комплексу взаємопов'язаних завдань і адресних економічних, соціальних, наукових, науково-технічних та організаційних заходів у середовищі сільського соціуму.

Аналіз сучасного стану управління економічним розвитком сільського соціуму свідчить про трансформації його економічної, соціальної, екологічної, просторової складових. Зменшення загальної кількості сільського населення на 11 % впродовж останнього десятиліття зумовлено економіко-демографічними факторами, основними з яких є відсутність умов працевлаштування, занепад соціальної інфраструктури села, люмпенізація сільського населення. Особливістю економічного розвитку сільського соціуму є зайнятість сільського населення в різних видах підприємницької діяльності на сільських територіях, ведення особистого селянського господарства, поєднання видів зайнятості, використання природних та еколандшафтних благ для забезпечення якості життя. До основних чинників, що впливають на перебіг економічного розвитку сільського соціуму, віднесено стан розвитку сільської економіки в цілому та сільського господарства зокрема, потенціалу сільських територій, соціального капіталу села та ефективності державного регулювання.

До основних проблем управління економічним розвитком сільського соціуму відносяться низький рівень державної підтримки сільськогосподарського виробництва (зменшення фінансування заходів прямої підтримки аграрного сектору, недофінансування субсидій та дотацій на виробництво і придбання ресурсів, низький рівень фінансово-кредитної підтримки та спеціалізованої підтримки за окремими напрями та програмами), проблеми розвитку інфраструктурних інституцій агробізнесу та аграрної логістики, відсутність або низький рівень надання агроконсалтингових послуг сільськогосподарським товаровиробникам. З метою удосконалення організаційно-економічних важелів впливу на розвиток сільського соціуму

слід використовувати механізм інтегрованого управління з боку різних інститутів на розвиток сільської економіки, соціальної та інфраструктурної сфер села, сільських територій разом із формуванням активної сільської громади на засадах самоорганізації.

Прийняття рішень з проблем управління економічним розвитком сільського соціуму потребує вивчення реального стану його потенціалу. Оцінка ендogenous потенціалу сільських територій може здійснюватись на основі методики, сутність якої полягає у виявленні потенційних можливостей ефективного відтворення економічної, соціальної, екологічної, просторової складових сільського соціуму та забезпечення їх максимального використання в галузевому та територіальному управлінні. Для цього пропонується введення показника ступеня ендogenous потенціалу сільських територій. Математичне моделювання дозволяє враховувати широке коло кількісних та якісних чинників впливу на забезпечення комплексності та динамічності оцінювання параметрів ендogenous потенціалу сільських територій, зокрема, забезпечення сільськогосподарськими угіддями, основними засобами підприємницької діяльності, економічної активності сільського населення, рентабельності операційної діяльності, функції активності господарюючих суб'єктів на сільських територіях.

Розвиток агробізнесу та інфраструктурне забезпечення агропродовольчої сфери є потенційним засобом для підтримання економічного розвитку сільського соціуму, що досягається шляхом підвищення рівня зайнятості та доходів сільського населення внаслідок його участі у створенні доданої вартості у мережних системах агробізнесу, а також формуванням сприятливих умов інституціонального регулювання агробізнесу, зокрема, удосконалення системи кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, гарантування рівнодоступності державної підтримки, мінімізація інституту посередництва при реалізації сільськогосподарської продукції, забезпечення відповідності вітчизняної сільськогосподарської продукції чинним європейським стандартам.

Забезпечення формування соціального капіталу села з урахуванням можливостей його впливу на економічний розвиток сільського соціуму доцільно здійснювати на засадах обґрунтування необхідності інтеграції соціально-економічних взаємовідносин, що виникають у процесі суспільного виробництва, матеріальних практик між внутрішніми і зовнішніми економічними агентами сільського соціуму та формують взаємодовіру між учасниками процесу економічного розвитку.

Методологічне забезпечення процесів взаємовпливу економічного розвитку сільського соціуму та якості життя сільського населення необхідно здійснювати з урахуванням рівня розвитку інституціонального середовища

сільської економіки, соціального капіталу села, ендogenous потенціалу сільської території та базових галузей, а також ступеня нагромадження інтелектуального капіталу, державної підтримки, ймовірності зміни економічної поведінки членів сільського соціуму.

Теоретико-методологічне забезпечення формування інституціонального середовища економічного розвитку сільського соціуму слід здійснювати з використанням сучасних принципів управління інституціональною системою економічного простору, зокрема, головної ланки, структурно-інституціональної визначеності, компліментарності, науковості, транспарентності, інфорсменту, інноваційності, що забезпечить інституціональну трансформацію, спрямовану на усунення криз розвитку сільського соціуму, перешкод ефективному агробізнесу та матиме прояв у зниженні сукупних трансакційних витрат та у більш справедливому розподілі їх навантаження.

Формування інноваційного потенціалу сільського соціуму слід здійснювати з використанням методичного підходу «периферійних інновацій», згідно з яким забезпечується концентрація та інтеграція інтелектуальних, інформаційних, інвестиційних, організаційних ресурсів на початковій, дифузійній, компенсаційній стадіях інноваційних процесів у сільському соціумі. З метою акумулювання інноваційного потенціалу сільського соціуму розроблено організаційну структуру територіального центру інноваційного розвитку, в якому формується механізм впровадження інновацій та здійснюється його організаційне забезпечення на початковій, дифузійній, компенсаційній стадіях інноваційного процесу у сільському соціумі;

Стратегічними детермінантами територіального управління економічним розвитком сільського соціуму слід вважати використання маркетингового інструментарію зокрема, управління територіальним продуктом, формування іміджу території та забезпечення його комунікаційної підтримки. Перспективи розвитку видів маркетингу у сільському соціумі (маркетинг агробізнесу, маркетинг сфери послуг, маркетинг територій, інформаційний маркетинг) залежать від економічного стану сільськогосподарських підприємств, інших суб'єктів підприємницької діяльності, демографічних характеристик сільських поселень, природно-рекреаційних благ території.

Перспективи наукового, організаційного, інформаційного забезпечення управління економічним розвитком сільського соціуму знаходяться у площині формування баз даних наукових розробок, технологій, бізнесу та організаційних механізмів, що забезпечать доступність членів сільського соціуму до наукових, інформаційних джерел та підвищить активність імплементації результатів наукових розробок у середовище сільського соціуму. Інформатизація системи управління економічним розвитком

сільського соціуму сприятиме уникненню комунікаційних бар'єрів між територіально розподіленими учасниками агробізнесу.

Сільський соціум є одним з найбільш динамічних секторів країни, який здійснює суттєвий внесок у формування продовольчої безпеки і розвиток територій, що потребує реалізації національної, аграрної, територіальної політик та розробки стратегій розвитку. Використання форсайт-методології в процесі розробки галузевих стратегій дозволяє включати у прогнози показники оцінки стану економічної, соціальної, екологічної, територіальної складових сільського соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азарова А. О. Математичні моделі оцінювання стратегічного потенціалу підприємства та прийняття рішень щодо його підвищення : монографія / А. О. Азарова, О. В. Антонюк. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – 168 с.
2. Азроянц Э. А. Концепция модели устойчивого развития социума. Новая мировоззренческая парадигма / Э. А. Азроянц. – М., 1995. – 280 с.
3. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминолог. слов. / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 290 с.
4. Амоша О. Взаємодія держави і регіонів в стратегічному плануванні ефективного розвитку виробництва / О. Амоша, В. Швець // Схід. – 2000. – № 4. – С. 3–6.
5. Анисимов О. С. Организационные онтологии и анализ систем деятельности (А. А. Богданов и современная методология) / О. С. Анисимов. – М. : ФГОУ РосАКО АПК, 2002. – 532 с.
6. Антонов В. В. Методика комплексної оцінки соціально-економічного розвитку області та її адміністративно-територіальних одиниць (на прикладі Дніпропетровської області) / В. В. Антонов, Л. М. Зайцева. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2004. – 36 с.
7. Антонюк О. В. Оцінка стратегічного потенціалу підприємства з використанням нейронної мережі Хопфілда / О. В. Антонюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4, т. 1. – С. 34–37.
8. Анциферова О. Ю. Кооперация и интеграция в системе устойчивого развития регионального АПК / О. Ю. Анциферова. – Мичуринск : МичГАУ, 2010. – 319 с.
9. Артим І. Зміст і методологія поняття «ефективність державного управління» / І. Артим // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Вип. 1 / за заг. ред. А. О. Чермериса. – Львів : ЛРІДУ УАДУ. – 2002. – С. 21–26.
10. Бавико О. Є. Просторово-мережевий розвиток економіки регіону: теоретико-методологічний аспект : [монографія] / О. Є. Бавико. – Херсон : Айлант, 2012. – 331 с.

11. Бадюев Б. В. Продовольственная безопасность Японии [Электронный ресурс] / Б. В. Бадюев. – М., 2007. – Режим доступа: <http://www.ifes-ras.ru/attaches/baduev-avtoreferat.pdf>. – Загл.с экрана.

12. Бажин И. И. Экономическая кибернетика : компакт-учеб. / И. И. Бажин. – Харьков : Консул, 2004. – 292 с.

13. База даних науково-дослідних, дослідницько-конструкторських робіт і дисертацій України УкрІНТІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uintai.kiev.ua/viewpage.ph>. – Назва з екрана.

14. Баккуев Э. С. Прогнозный сценарий агроэкономического роста (вопросы методологии и теории) : монография / Э. С. Баккуев. – Нальчик : Полиграфсервис и Т, 2012. – 460 с.

15. Барановський І. М. Зарубіжний досвід кредитування сільськогосподарських товаровиробників / І. М. Барановський // Науковий вісник національного аграрного університету. – 2008. – № 119. – С. 236–240.

16. Барановський М. О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України : монографія / М. О. Барановський. – Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2009. – 396 с.

17. Бастиа Ф. Экономические софизмы / Ф. Бастиа. – М. : Социум, 2010. – 409 с.

18. Баутин В. М. Устойчивое развитие сельских территорий: сущность, термины и понятия / В. М. Баутин, В. В. Козлов // Информационный бюллетень / МСХ РФ. – 2006. – № 3–4. – С. 64–67.

19. Бережная Е. В. Математические методы моделирования экономических систем / Е. В. Бережная. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 432 с.

20. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі : монографія / М. Блауг ; пер. з англ. І. Дзюба. – К. : Основи, 2001. – 670 с.

21. Бобылев С. Н. Индикаторы устойчивого развития: региональное измерение / С. Н. Бобылев. – М., 2007. – 64 с.

22. Боден Ж. Шесть книг о государстве / Ж. Боден // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т. 2. – М., 1999. – С. 689–695.

23. Бородіна О. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність [Електронний ресурс] / О. Бородіна. – Режим доступу: http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Vorodinal06.pdf. – Назва з екрана.

24. Борщевский П. П. Продовольственная эффективность использования земельных ресурсов: состояние, проблемы и пути их решения / П. П. Борщевский // Теорія і методи оцінювання, оптимізації використання

та відтворення земельних ресурсів. Ч. 1 : матеріали міжнарод. наук. конф., 11–14 листоп. 2002 р. – Київ : РВПС України НАН України, 2002. – С. 34–39.

25. Бублик М. І. Нечіткі методи управління фінансовими ресурсами регіону з метою відшкодування техногенних збитків / М. І. Бублик, Т. О. Коропецька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2011. – № 698. – С. 132–139.

26. Василенко В. Н. Архитектура регионального экономического пространства / В. Н. Василенко – Донецк : Юго– Восток, ЛТД, 2006. – 311 с.

27. Вебер М. Государство і суспільство : нариси з соціології розуміння / Макс Вебер ; пер. з нім. М. Кушнір. – Київ : Всесвіт, 2012. – 1112 с.

28. Ведунг Е. Оцінювання державної політики та програм / Е. Ведунг ; пер. з англ. В. Шульга. – Київ : ВСЕУВИТО, 2003. – 350 с.

29. Верлен Б. Общество, действие, пространство. Альтернативная социальная география / Б. Верлен ; пер. С. П. Баньковской // Социологическое обозрение. – 2001. – № 2. – Т. 1. – С. 25– 46.

30. Вергелес Т. Теорія раціонального вибору: еволюція та сучасна модифікація / Вергелес Т. // Ретроспектива світової економічної думки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJ

31. RN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vtneu_2013_2_19.pdf. – Назва з екрана.

32. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – № 18. – Вып. 2. – С. 113-120.

33. В. И. Вернадский и ноосферная парадигма развития общества, науки, культуры, образования и экономики в XXI веке : коллектив. моногр. В 3 т. Т. 1 / под науч. ред. А. И. Субетто и В. А. Шамахова. – СПб. : Астерион, 2013. – 1742 с.

34. Використання статистичної інформації для оцінювання та прогнозування розвитку територій : наук.-метод. розробка / [С. М. Ромашко, І. З. Саврас, Р. Г. Селіверстов та ін.]. – Київ : НАДУ, 2012. – 36 с.

35. Володін С. А. Інноваційний провайдинг на наукоємному ринку АПК : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.02.02 / С. А. Володін. – Київ, 2006. – 38 с.

36. Волошенко Е. В. Индикаторы устойчивого развития сельских территорий: региональное измерение / Е. В. Волошенко. – Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2011. – Вып. 1. – С. 117-124.

37. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / Анатолій Гальчинський. – Київ : Либідь, 2013. – 472 с.
38. Гвиччардини Л. Описание Нидерландов / Л. Гвиччардини // Из архивов Флоренции. – СПб., 1991. – С. 18-28.
39. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України : монографія / В. М. Геєць, В. П. Семіноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
40. Геєць В. Социэкономическая модернизация аграрного сектора Украины (концептуальные положения) / В. Геєць и др. // Экономика Украины. – 2011. - № 12. – с. 4-14.
41. Герасимчук З. В. Виробничий потенціал регіону: методика оцінки та механізми нарощення : монографія / З. В. Герасимчук, Л. Л. Ковальська. – Луцьк : ЛДТУ, 2003. – 242 с.
42. Глобальные и региональные проблемы в работах Иммануила Валлерстайна : рефератив. сб. – М. : ИНИОН РАН, 1998. – 263 с.
43. Гончаренко В. Кредитна кооперація: збудуємо нову фінансову інфраструктуру села [Електронний ресурс] / Гончаренко В. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2040/54301>. – Назва з екрана.
44. Гончаренко І. В. Ретроспектива формування сільських територій регіонів України / І. В. Гончаренко // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 204–209.
45. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
46. Грановеттер М. Экономическое действие и социальная структура: проблема укорененности / М. Грановеттер // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 3. – С. 53–56.
47. Грациану Ж. Програма «Нулевой голод»: опыт Бразилии / Ж. Грациану, М. Д. Гросси, К. Г. Де Франч. – ФАО, Министерство сельского развития Бразилии, 2013. – 374 с.
48. Гринберг Р. Экономическая социодинамика [Электронный ресурс] / Р. Гринберг. – Режим доступа: http://f.ief.org.ua/Ес_S_din_13.pdf. – Загл. с экрана.
49. Гриценко Н. Проблемы формирования социального государства в России / Гриценко Н. // Социально-экономические проблемы переходного общества : Из практики стран СНГ / Н. Гриценко. – М. : Наука, 2000. – С. 35–70.
50. Губені Ю. Е. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу : навч. посіб. / Губені Ю. Е. ; за ред. М. Ільчука. – Київ : Вища освіта, 2002. – 398 с.

51. Данилишин Б. М. Феноменологічні альтернативи економічного зростання України : монографія. У 2 т. Т. 1 / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – Київ : Нічлава, 2008. – 336 с.

52. Девятко И. Ф. Модернизация, глобализация и институциональный изоморфизм: к социологической теории глобального общества / И. Ф. Девятко // Глобализация и постсоветское общество / И. Ф. Девятко. – М. : Сточи, 2001. – С. 8–39.

53. Дейнеко Л. В. Екологічно чиста продукція у системі стратегічних орієнтирів сталого розвитку агропромислового комплексу / Л. В. Дейнеко, Є. В. Хлобистов // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2005. – Вип. 3–4 (16–17). – С. 84–86.

54. Дементьев В. В. Экономика как система власти / В. В. Дементьев ; М-во образования и науки Украины, Донец. нац. техн. ун-т. – Донецк : Каштан, 2003. – 404 с.

55. Демчак І. М. Аналітична інформаційна система «Село» / І. М. Демчак, О. П. Кучеров, О. П. Савицька // Продуктивність агропромислового виробництва. – 2012. – № 21. – С. 45–52.

56. Демчишен В. Про деякі аспекти розвитку міжмуніципального співробітництва як інноваційного інструменту в реалізації державної регіональної політики в Україні [Електронний ресурс] / Демчишен В., Толкованов В. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2326/>. – Назва з екрану.

57. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – Київ : НІСД, 2007. – 820 с.

58. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / [Бородіна О. М., Кирилюк С. В., Попова О. Л. та ін.] ; за ред. О. М. Бородіної. – Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАНУ, 2008. – 264 с.

59. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19 верес. 2007 р. № 1158 // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 73. – С. 7–46.

60. Дешковская Н. С. Эволюция кооперативных форм организации агробизнеса в современной экономике / Н. С. Дешковская. – Томск : ТГУ, 2009. – 216 с.

61. Дешковская Н. С. Эволюция теории агробизнеса. [Электронный ресурс] / Дешковська Н. С. – Режим доступу: [http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/292\(II\)/image/292-2-303.pdf](http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/292(II)/image/292-2-303.pdf). – Загл. с екрана.

62. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.03 / А. Д. Діброва. – Київ, 2008. – 40 с.

63. Добровольська О. П. Економічне програмування в системі реалізації державної економічної політики: аналіз світового та вітчизняного досвіду / О. П. Добровольська // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2010. – Т. 23 (62), № 3. – С. 110–117.

64. Добровольская О. П. Государственное регулирование экономики / О. П. Добровольская, А. В. Добровольский. – Симферополь : Эльиньо, 2010 – 386 с.

65. Довбенко М. В. Базова теорія економічної політики / М. В. Довбенко // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 82-86.

66. Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія (економічна небелелогія) : навч. посіб. / М. В. Довбенко. – Київ : Академія, 2005. – 336 с.

67. Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах / під ред. В. С. Куйбіди, А. Ф. Ткачука, В. В. Толкованова. – Київ, 2010. – 317 с.

68. Друкер П. Менеджмент / П. Друкер, Дж. А. Макьярелло. – М., 2010. – 704 с.

69. Євсюков Т. О. Дослідження сучасного стану сільських територій: підходи, алгоритми, методи [Електронний ресурс] / Євсюков Т. О., Ковальчук І. П. – Режим доступу: <http://zsu.org.ua/taras-evsyukov/125-2011-04-07-13-57-41>. – Назва з екрану.

70. Єременко В. Соціальна економіка в концепції еволюції соціально-економічних систем / В. Єременко // Економіка України. – 2008. – № 12. – С. 19–28.

71. Еволюція місцевого економічного розвитку в Канаді – аналіз концепція, практичні рішення та кращі практики // Проект «Місцевий економічний розвиток міст України (ПРОЕКТ МЕРМ)». – 2012. – 50 с.

72. Економічна енциклопедія. В 3 т. Т. 3 / [відп. ред. С. В. Мочерний]. – Київ : Академія ; Тернопіль : Акад. народ. госп-ва, 2002. – 884 с.

73. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра економ. наук, проф. Б. М. Данилишина. – Київ : РВПС України НАН України, 2008. – 220 с.

74. Економічний словник-довідник / за ред. проф. С. В. Мочерного. – Київ : Феміна, 1995. – 368 с.

75. Економічний розвиток громади [Електронний ресурс] / Бюлетень ПЕРГ. – 2004. – Вип. 1, № 2, лип. – Режим доступу: www.ced.org.ua/ukr/Vul2Ukr_txt.htm. – Назва з екрана.

76. Жаворонкова Г. Методичні підходи до визначення інтегрального показника економічної безпеки аграрних підприємств на регіональному рівні [Електронний ресурс] / Г. Жаворонкова, В. Жмуденко. – Режим доступу: http://econa.at.ua/Vypusk_7/zavoronkova.pdf. – Назва з екрана.

77. Жулего В. Моделирование слияния и поглощения компаний. Несколько гипотез / В. Жулего // Экономические стратегии. – 2008. – № 8. – С. 132–140.

78. Зайдель Х. Основы учения об экономике / Х. Зайдель, Р. Теммен. Пер с немецк. – М. : Дело Лтд, 1994. – 398 с.

79. Зайченко М. Організаційні механізми врегулювання спільних інтересів територіальних громад агломерованих зон / М. Зайченко // Управління сучасним містом. – 2004. – № 10–12(16). – С. 236–245.

80. Збірники рефератів дисертацій, НДР та ДКР за 2003–2012 рр. – Київ : Вид-во УкрІНТІ, 2013. – 80 с.

81. Збірник досліджень ефективності виконання державних програм / Швед. нац. Бюро аудиту ; Швед. ін-т держ. упр. – Київ, 2002. – 103 с.

82. Зведена первинна інформація фінансового відділу та відділу сільського господарства Житомирського обласного управління статистики. – Житомир, 2013 р. – 25 с.

83. Звіт про результати аналізу використання коштів Державного бюджету України, виділених на державну підтримку АПК [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16720005>. – Назва з екрана.

84. Зіновчук В. В. Методика оцінки ефективності функціонування обслуговуючих кооперативів [Електронний ресурс] / В. В. Зіновчук, Ю. Б. Бродський, О. Г. Булуй. – Режим доступу: <http://vadyba.asu.lt/8/102.pdf>. – Назва з екрана.

85. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки : [монографія] / Т. О. Зінчук. – Житомир, Державний агроєкологічний університет, 2008. – 383 с.

86. Зибер Н. И. Очерки первобытной экономической культуры / Н. И. Зибер // Избранные экономические произведения. В 2 т. Т. 2 / Н. И. Зибер. – М. : Соцэкгиз, 1959. – С. 148–155.

87. Зинченко А. П. Аграрная политика : [учеб. пособие для студентов вузов] / Зинченко А. П., Назаренко В. И., Шайкин В. В. [и др.] ; под ред. А. П. Зинченко. – М. : КолосС, 2004. – 304 с.

88. Иванова Н. В. Системная трансформация аграрной сферы в региональной экономике России / Н. В. Иванова. – Тамбов : Изд-во Першина Р. В., 2010. – 365 с.

89. Іванюта С. П. Екологічна та природно-техногенна безпека України: регіональний вимір загроз і ризиків : монографія / С. П. Іванюта, А. Б. Качинський. – Київ : НІСД, 2012. – 308 с.

90. Індустріальна економіка: теорія, фірма, регіон : монографія / за заг. ред. Л. Х. Доленка. – Одеса : КП ОМД, 2002. – 315 с.

91. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні : аналіт. доп. / С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко [та ін.] ; за ред. С. О. Білої. – Київ : НІСД, 2011. – 80 с.

92. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. – Київ : ІАЕ, 2014. – 516 с.

93. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / за ред. С. О. Максименка. – Київ : Міленіум, 2004. – 224 с.

94. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: науково-прикладний аспект : монографія / В. Я. Цибуляк ; ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – Київ, 2014. – 272 с.

95. Ісаєва Т. М. Математичне моделювання економічних систем: синергетичний підхід / Т. М. Ісаєва // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2009. – № 4. – С. 27-34.

96. Индикаторы устойчивого развития: экономика, общество, природа : [монография] / С. Н. Бобылев, Н. В. Зубаревич, С. В. Соловьева, Ю. С. Влагов. – М. : Макс-Пресс, 2010. – 425 с.

97. Ипполитов Л. М. Теория аграрного развития национальных экономических систем [Электронный ресурс] / Л. М. Ипполитов // Экономический журнал. – 2006. – № 12. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-agrarnogo-razvitiya-natsionalnyh-ekonomicheskikh-sistem-s-n-bulgakova>. – Заглавие с экрана.

98. Кваша С. М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 12–21.

99. Калугина З. И. Депривация сельских сообществ в условиях несостоятельности сельскохозяйственных предприятий / З. И. Калугина // Регион: экономика и социология. – 2007. – № 1. – С. 34–46.

100. Кассель Г. Основные идеи теоретической экономики / Г. Кассель ; пер. Б. М. Жолковой. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – 109 с.
101. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / Кастельс М., Хіманен П. – Київ : Ваклер, 2006. – 232 с.
102. Катъкало В. С. Эволюция теории стратегического управления / В. С. Катъкало. – Санкт-Петербург. : Изд. дом. С.-Петербургского ун-та, 2006. – 460 с.
103. Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління : монографія / О. В. Кендюхов – Донецьк : Дон УЕП, 2006. – 307 с.
104. Кенэ Ф. Физиократы : избр. эконом. произведения / Кенэ Ф., Тюрго А. Р. Ж., Дюпон де Немур П. С – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с.
105. Кириленко І. Г. Проблеми українського села та їх вирішення у контексті аграрних трансформацій / І. Г. Кириленко, О. І. Павлов // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 24–31.
106. Кирилюк Є. М. Трансформація структури економічних відносин на аграрному ринку України [Електронний ресурс] / Є. М. Кирилюк, А. М. Проциликіна // Ефективна економіка : електрон. наук. фах. вид. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1323>. – Назва з екрана.
107. Киселев С. В. Сельская экономика / С. В. Киселев. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 458 с.
108. Кисёлева Н. Н. Управление социально-экономическим развитием сельских территорий аграрного региона / Н. Н. Кисёлева, А. А. Орлянская, О. С. Русинова. – Пятигорск : РИА КМВ, 2011. – 350 с.
109. Киселёва Н. Н. Адаптивное управление социально-экономическим развитием сельских территорий регионов северо-кавказского федерального округа / Н. Н. Кисёлева, А. А. Орлянская, А. Р. Сулиманов. – М. : Академия естествознания, 2013. – 426 с.
110. Козловський С. В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю : [монографія] / Козловський С. В. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2010. – 432 с.
111. Колотуха С. М. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективно джерело інвестиційної діяльності / С. М. Колотуха, І. П. Борейко // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 89–96.
112. Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения : избр. тр. / Н. Кондратьев, Ю. Яковец, Л. Абалкин. – М. : Экономика, 2002. – 800 с.

113. Конституционная экономика : учеб. для юрид. и эконом. вузов / [П. Д. Баренбойм, Г. А. Гаджиев, В. И. Лафитский и др.]. – М. : ЗАО Юстицинформ, 2006. – 528 с.

114. Кравцов А. Г. Аналіз перспектив впровадження логістичних підходів у сферу АПК / А. Г. Кравцов // Вісн. Харків. нац. техн. ун-ту сільськ. госп-ва ім. Петра Василенка. Вип. 136. Системотехніка і технології лісового комплексу. Транспортні технології. – Харків : ХНТУСГ, 2013. – С. 272–278.

115. Кравченко А. И. Вебер М. Основные понятия стратификации / Кравченко А. И. // Социология Макса Вебера: труд и экономика / Кравченко А. И. – М. : На Воробьевых, 1997. – С. 162–181.

116. Кравчук І. І. Інноваційні аспекти маркетингового забезпечення агропродовольчого бізнесу / І. І. Кравчук // Наук. вісн. Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. – 2014. – Т. 16, №1 (58), Ч. 1. – С. 250–256.

117. Кравчук І. І. Роль маркетингу у формуванні економічної основи розвитку сільського соціуму / І. І. Кравчук // Агробізнес: проблеми, сучасний стан розвитку : [колект. монографія]. В 3 кн. Кн. 3 / за заг ред. Г. Є. Жуйкова, В. С. Ніценка. – Одеса : Лерадрук, 2013. – С. 291–300.

118. Кравчук І. І. Роль сільського соціуму у сталому розвитку агросфери: трансформація концепцій / І. І. Кравчук // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 7, (17). – С. 138–141.

119. Кравчук І. І. Соціально-економічна координація в управлінні регіональним розвитком / І. І. Кравчук // Соціально-економічні проблеми реформування українського суспільства : зб. пр. другої Всеукр. наук.-практ. конф. – Житомир : ЖДУ ім. І Франка 2006. – С. 98–102.

120. Кравчук І. І. Управління в аграрній сфері України: координаційні аспекти розвитку сільського соціуму / І. І. Кравчук // Збірник наукових праць ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана» «Формування ринкової економіки». Спец. вип. Стратегічні імперативи сучасного менеджменту». Ч. 2. – Київ, 2012. – С. 346–355.

121. Кравчук І. І. Концептуальні основи соціально-економічного розвитку локальної системи агросфери / І. І. Кравчук // Інноваційна економіка. – 2013. – № 7, (45). – С. 150–155.

122. Кравчук И. И. Теоретико-методологическое обеспечение стратегий развития агросферы Украины / И. И. Кравчук // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development : Scientific journal. – Kaunas, 2012. – Vol. 34, № 5. – С. 105–114.

123. Кравчук І. І. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти маркетингу сільських територій / І. І. Кравчук // Збірник наукових праць Полтавської державної аграрної академії. – Полтава, 2014. – Вип. 1 (8). – С. 195–201.

124. Кравчук І. І. Формування ефективних механізмів підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу агросфери / І. І. Кравчук // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 5, т. 1. – С. 30–34.

125. Кравчук І. І. Інноваційні аспекти маркетингового забезпечення агропродовольчого бізнесу / І. І. Кравчук // Наук. вісн. Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. – 2014. – Т. 16, № 1 (58), ч. 1. – С. 250–256.

126. Кравчук І. І. Трансформаційні процеси у розвитку сільських територій / І. І. Кравчук // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава, 2012. – № 2 (5). – С. 132–138.

127. Красильников О. В. «Еще раз о критике теоремы Коуза» / О. В. Красильников // Вопросы экономики. – 2002. – № 2. – С. 138–140.

128. Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент : навч. посіб. / Краснокутська Н. В. – Київ : КНЕУ, 2003. – 504 с.

129. Кругман П. Пространство: последний рубеж / П. Кругман // Пространственная экономика. – 2005. – № 3. – С. 121–126.

130. Кругман П. Основы экономикс / П. Кругман, Р. Веллс, М. Олни. – СПб. : Питер, 2011. – 520 с.

131. Крутиков В. К. Неоиндустриализация и распространение образцов экономической деятельности на сельских территориях / В. К. Крутиков, Ю. В. Зайцев, О. В. Федорова // Российское предпринимательство. – 2013. – № 17 (239). – С. 97–107.

132. Крысанов Д. Ф. Сельское расселение: социально-экономический аспект / Д. Ф. Крысанов. – Киев : Наукова думка, 1988. – 253 с.

133. Кудла Н. Багатофункціональний розвиток сільських територій від базових ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 62–71.

134. Кукурудза І. І. Економічна політика України в контексті китайського досвіду [Електронний ресурс] / І. І. Кукурудза // Вісник економічної науки України. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45496/17-Kukurudza.pdf?sequence=1>. – Назва з екрана.

135. Купка І. Використання агроландшафтів на засадах збалансованого розвитку землекористування [Електронний ресурс] / І. Купка. – Режим

доступу: <http://pinchukfund.org/storage/students/works/2008/347.doc>. – Назва з екрана.

136. Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / С. П. Курдюмов. – М. : Дело, 1990. – С. 34–41.

137. Куропятник Г. П. Фермерское движение в США в 70-х годах XIX в. / Г. П. Куропятник. – М., 1956. – С. 68–84.

138. Куценко В. І. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики) : [монографія] / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко, Л. В. Остафійчук. – Київ : Заповіт, 2003. – 228 с.

139. Кучеров О. П. Теорія управління економікою знань / О. П. Кучеров. – Київ : Укראгпромпромпродуктивність, 2008. – 260 с.

140. Ларіна Я. С. Синергетичний підхід у розвитку аграрного сектора економіки України [Електронний ресурс] / Ларіна Я. С. – Режим доступу: <http://me.fem.sumdu.edu.ua/docs/d032.pdf>. – Назва з екрана.

141. Лапин Н. И. Кризисный социум. Наше общество в трех измерениях / Н. И. Лапин, Л. А. Беляева. – М., 1994. – 245 с.

142. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : [монографія] / М. А. Латинін. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.

143. Лісовий А. В. Економічний аналіз доходів населення: стан, структура, динаміка / А. В. Лісовий, І. І. Чуницька // Наукові праці НДФІ. – 2010. – № 5. – С. 18–22.

144. Ломоносов М. В. Об экономическом лексиконе / М. В. Ломоносов // Избранные философские произведения / под общей ред. Г. С. Васецкого. – М., 1950. – С. 86–105.

145. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретико-методологічний аспект / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 3–12.

146. Лункіна Т. І. Забезпечення економічно стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації виробництва : [монографія] / Т. І. Лункіна. – Миколаїв, 2011. – 196 с.

147. Лупенко Ю. О. Сучасна місія аграрної економічної науки / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 3-6.

148. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан / [Е. М. Лібанова, Н. С. Власенко, О. С. Власюк та ін.] – Київ, 2002. – 110 с.

149. Мазур А. Г. Управління в регіональних економічних системах: теорія, методологія, практика / А. Г. Мазур. – Вінниця : Консоль, 2003. – 408 с.

150. Макаров М. П. Крестьянское хозяйство и его эволюция / М. П. Макаров. – М., 1920. – 23 с.
151. Макух Я. Д. Термінологічні рівні поняття «проект» / Я. Д. Макух // Глобалізація та управління проектами у XXI столітті : матеріали наук.-практ. конф., м. Львів, 9-10 жовт. 2003 р. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2003. – С. 35–37.
152. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–58.
153. Малиновський А. С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення : [монографія] / Малиновський А. С. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. – 604 с.
154. Мальцев Н. М. Программно-целевое управление аграрным сектором экономики: теория, методология, практика : дис. ... докт. экон. наук : 08.00.05 / Мальцев Николай Васильевич : Урал. гос. аграр.ун-т. – Екатеринбург, 2011. – 465 с.
155. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 [Электронный ресурс] / К. Маркс. – Академический проект. – М., 2010. – Режим доступа: <http://www.livelib.ru/book/1000434906>. – Загл. с экрана.
156. Масловська Л. Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика / Л. Ц. Масловська. – Монографія. – Київ : Нац. торг.-економ. ун-т, 2003. – 366 с.
157. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.
158. Мельник А. Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика : монографія / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Економ. думка, 2007. – 476 с.
159. Мельник О. Інтегральний показник соціальної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти / О. Мельник // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 197–205.
160. Меренкова И. Н. Концептуальные основы управления устойчивым развитием сельских территорий региона / И. Н. Меренкова, О. Ю. Савенкова // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 41 (134). – С. 64–70.
161. Методи і моделі просторового розвитку територіально-виробничих систем : монографія / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; наук. ред. д-р екон. наук Є. І. Бойко. – Львів, 2007. – 212 с.
162. Методика вимірювання регіонального людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/index.html>.Д130. – Назва з екрана.

163. Методика розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку, затверджена наказом Державного комітету статистики України від 15.04.2003 р. [Електронний ресурс] // Інформаційно-пошукова система «Законодавство України» / Держ. ком. статистики України. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/.](http://zakon.rada.gov.ua/)] – Назва з екрана.

164. Мещеряков Т. В. Концептуальные положения по управлению территориальным маркетингом: институциональный поход / Т. В. Мещеряков. – СПб. : Изд-во СЗГТУ, 2010. – 386 с.

165. Методологічні основи управління сталим інноваційним розвитком потенціалу соціально-економічних систем регіону : монографія / Д. В. Солюха, М. В. Бандура, М. В. Савченко, В. В. Морева. – Донецьк : Ноулідж, 2011. – 432 с.

166. Місцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] // Аналітичні матеріали. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/15122009/ingex.htm>. – Назва з екрана.

167. Михайлова Л. І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах : монографія / Л. І. Михайлова. – Київ : ЦНЛ, 2008. – 388 с.

168. Могильний О. Критерії ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки / О. Могильний // Економіка України. – 2003. – № 2. – С. 65–69.

169. Моисеев Н. Н. Люди и кибернетика [Электронный ресурс] / Моисеев Н. Н. – Режим доступа: <http://www.rulit.net/books/lyudi-i-kibernetika-read-115049-1.html>. – Загл. с екрана.

170. Моделі ендогенного зростання економіки України / за ред. д-ра економ. наук М. І. Скрипниченко. – Київ : Ін-т економіки та прогнозування, 2007. – 576 с.

171. Моделирование устойчивого развития регионов : монография / под общ. ред. Кизима И. А. – Харьков, 2010. – 180 с.

172. Модерау М. Ю. Социальный регулятор следующей цивилизации [Электронный ресурс] / М. Ю. Модерау. – Режим доступа: http://samlib.ru/m/moderau_m_j/reguljator.shtml. – Загл. с екрана.

173. Модернізація України. Визначення пріоритетів реформ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.parlament.org.ua. – Назва з екрана.

174. Молодожен Ю. Б. Філософські аспекти розуміння самодостатності / Ю. Б. Молодожен // Таврійський економічний журнал. – 2010. – № 5–6. – С. 27–31.

175. Молчанов И. Н. Методологический подход к разработке концепций территориального социально-экономического развития / И. Н. Молчанов, Н. П. Молчанова // Муниципалитет: экономика и управление. – 2012. – № 1. – С. 24–37.

176. Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня : монографія / Г. Л. Монастирський. – Тернопіль : Економ. думка, 2010. – 464 с.

177. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения / Монтескье Шарль Луи ; общ. ред. и вступ. ст. М. П. Баскина. – М. : Гослитиздат, 1955. – 340 с.

178. Морозова Т. В. Социально-экономическая адаптация сельских сообществ к рынку (на примере Республики Карелия) : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / Т. В. Морозова. – М., 2005. – 341 с.

179. Мортіков В. Д. До питання про сутність локальних суспільних благ / В. Д. Мортіков // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 68–71.

180. Мухина Е. Оценка эффективности государственной поддержки агропромышленного производства / Е. Мухина // Экономист. – 2007. – № 4. – С. 89–93.

181. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности [Электронный ресурс] : обобщающий докл. для представителей власт. структур. – Режим доступа: http://www.unep.org/greeneconomy/Portals/88/documents/ger/GER_synthesis_ru.pdf. – Загл. с экрана.

182. Надоша О. В. Теоретико-методологічний аналіз сталого розвитку у контексті сучасних дослідницьких підходів [Електронний ресурс] / Надоша О. В. – Режим доступа: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=341>. – Назва з екрана.

183. Назаров В. И. Учение о макроэволюции / В. И. Назаров. – М. : Наука, 1991. – С. 96–111.

184. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України : [проект] / [Саблук П. Т., Кропивко М. Ф. та ін.] // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 3–6.

185. Нестерчук Ю. О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві / Ю. О. Нестерчук. – Умань : Видавець Сочінський, 2009. – 372 с.

186. Никитенко П. Г. Ноосферная экономика как планетарная жизнедеятельностная хозяйственная сфера цивилизационного развития / П. Г. Никитенко // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз / ИСЭРТ РАН. – 2010. – № 3 (11). – С. 127–137.

187. Нобелевские лауреаты по экономике : избр. тр. : [сочинения] : пер. с англ. В 3 т. Т. 1. Джеймс Бьюкенен: конституция экономической политики. Расчет согласия. Границы свободы / рук. проекта В. Л. Иноземцев ; Московско-Парижский Банк Фонд экономической инициативы Центр исследований постиндустриального общества. – М. : Таурус Альфа, 1997. – 1997. – 556 с.

188. Норберт Т. Управление изменениями / Т. Норберт // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 1. – С. 26-31.

189. Носонов А. М. Территориальные системы сельского хозяйства (экономико-географические аспекты исследования) / А. М. Носонов. – М. : Янус-К, 2001. – 324 с.

190. Овезгельдыев А. О. Синтез и идентификация моделей многофакторного оценивания и оптимизации / А. О. Овезгельдыев, Э. Г. Петров, К. Э. Петров. – Киев : Наукова думка, 2002. – 164 с.

191. Огляд аграрної політики. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій [Електронний ресурс] // Німецько-український аграрний діалог – 2013. – Вип. № 1, (лют.). – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Agro_review/2013/___21_02_2013.pdf. – Назва з екрана.

192. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен ; пер. с нем., общ. ред. Л. И. Цедилин, К. Херрманн-Пиллат ; [вступ. сл. О. Р. Лацис]. – М. : Прогресс, 1995. – 429 с.

193. Олійник В. Державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / Олійник В. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01%29/12_ovobzd.pdf. – Назва з екрана.

194. Онегіна В. М. Аграрна політика та сталий розвиток агросфери [Електронний ресурс] / Онегіна В. М. – Режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnuu_ekon/2011_7/pdf/01.pdf. – Назва з екрана.

195. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наук. доп. / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. – 375 с.

196. Організація управління аграрною економікою : монографія / [М. Ф. Кропивко, В. П. Немчук, В. В. Россоха та ін.] ; за ред. М. Ф. Кропивка. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2008. – 420 с.

197. Основи теорії державного управління : навч. посіб. / [В. В. Дементьєв, М. В. Гордон, Н. В. Оленцевич та ін.]. – Донецьк : ДРУК-ІНФО, 2012. – 311 с.

198. Основні пріоритети Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amdi.org.ua/uk/home/amdi-news/21-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html>. – Назва з екрана.

199. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2006. – 360 с.

200. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії / О. М. Паламарчук. – Київ, 1998. – 120 с.

201. Панкрухин А. П. Маркетинг територій / А. П. Панкрухин. – 2-е изд., дополн. – СПб. : Питер, 2006. – 416 с.

202. Парсонс Т. О структуре социального действия / Талкотт Парсонс. – Изд. 2-е. – М. : Академический Проект, 2002. – 880 с.

203. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т. В. Пепа. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 440 с.

204. Петренко В. П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах : [монографія] / В. П. Петренко. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 352 с.

205. Перу Ф. Экономическое пространство: теория и предположения / Ф. Перу // Пространственная экономика. – 2007. – № 2. – С. 77–93.

206. Петрова С. Ю. Оценка экономической эффективности работы сельскохозяйственных организаций с учетом использования государственной поддержки / С. Ю. Петрова, О. А. Фролова // Вестник Алтайского государственного университета. – 2010. – № 10 (198). – С. 126-130.

207. Петрович М. В. Управление организацией : словарь-справочник / М. В. Петрович, А. А. Брасс. – Минск, 2009. – 210 с.

208. Петрушенко М. Щороку до 17 сіл іде в небуття [Електронний ресурс] / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. – 2010. – 17 лип. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/index.php>. – Назва з екрана.

209. Петрушина Т. О. Соціально-економічна поведінка населення України в умовах інституційних змін : автореф. дис ... д-ра соціол. наук / Т. О. Петрушина. – Київ, 2009. – 28 с.

210. Підвисоцький В. Формування та впровадження програм підвищення конкурентоспроможності територій : метод. матеріали / Підвисоцький В., Ткачук Р. – Київ : Леста, 2010. – 64 с.

211. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – М., 1985. – 140 с.

212. Подолинський С. А. Вибрані твори / С. А. Подолинський ; упоряд. Л. Я. Корнійчук. – Київ : КНЕУ, 2000. – 328 с.

213. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О. Л. Попова. – Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАНУ, 2009. – 352 с.

214. Попова О. Л. Теоретичні основи стійкого розвитку агросфери та формування адекватної української стратегії / О. Л. Попова // Збірник наукових праць ННЦ «Інститут землеробства УААН». – 2010. – Вип. 3. – С. 46-52.

215. Попова О. Ю. Генезис економічних концепцій у формуванні економіки навколишнього середовища / О. Ю. Попова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2007. – Вип. 31– 32. – С. 273– 279.

216. Постникова Л. В. Учетно-аналитическое обеспечение государственной помощи в сельскохозяйственных организациях в условиях экономической интеграции / Л. В. Постникова, Н. В. Прокофьева. – М. : Изд-во РГАУ – МСХА, 2011. – 160 с.

217. Потапенко В. Г. Трансформація використання природно-ресурсної сфери України на засадах «зеленої» економіки : [монографія] / В. Г. Потапенко. – Суми : Папірус, 2013. – 383 с.

218. Потенціал ендегенного зростання економіки України : [монографія] / [М. І. Скрипниченко, Т. І. Приходько, В. Р. Сіденко та ін.] ; за ред.: М. І. Скрипниченко ; Нац. акад. наук України, Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування». – Київ : НАН України, Ін-т економіки та прогнозування, 2010. – 435 с.

219. Потенціал регіону: вектори формування та використання / [О. О. Шубин, О. М. Азарян, Д. В. Солоха та ін.] ; за ред. О. О. Шубіна. – Донецьк : СПД Купріянов В. С., 2011. – 658 с.

220. Присяжный М. Ю. Социально-географические исследования сельской местности в России / М. Ю. Присяжный // Молодой ученый. – 2011. – № 4, Т. 1. – С. 127– 133.

221. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] : постанова Каб. міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>. – Назва з екрана.

222. Про затвердження Галузевої програми соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельного проекту «Нова

сільська громада») [Електронний ресурс] : наказ м-ва аграр. політики України від 1.06.2010 р. № 2890. – Режим доступу: <http://uapravo.net/akty/postanovy-osnovni/akt8txsr2c.htm>. – Назва з екрана.

223. Про затвердження переліку об'єктів і заходів, що фінансуються у 2012 р. за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку // Розпорядження КМУ від 25 квітня 2012 р. № 243-р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1. – Назва з екрана.

224. Про затвердження критеріїв оцінки стану соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад, складу комісії та Положення про неї [Електронний ресурс] : наказ М-ва аграр. політики України від 22 червня 2010 р. № 342. – Режим доступу: <http://document.ua/prozatverdzhennja-kriteriyiv-ocinki-....-doc31253.html>. – Назва з екрана.

225. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів : постановою Каб. Міністрів України від 11.08.2010 р., №749 // Урядовий Кур'єр. – 2010. – № 172. – 17 верес.

226. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р : Закон України // Голос України. – 2005. – № 217. – 16 листоп.

227. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.02.2012, № 4391-VI // Голос України. – 2012. – № 43. – 5 берез.

228. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів : постанова Каб. Міністрів України від 11.08.2010 р., № 749 // Урядовий Кур'єр. – 2010. – № 172. – 17 верес.

229. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/. – Назва з екрана.

230. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку : [монографія] / [Л. В. Дейнеко, А. О. Коваленко, П. І. Коренюк та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – Київ : Наук. думка, 2006. – 252 с.

231. Проект «Надання послуг з управління двома ланцюгами додаткової вартості сільськогосподарської продукції в Україні» (1 січня 2010 р. – 30

червня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrolviv.com.ua/activity>. – Назва з екрана.

232. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11 (133). – С. 48–51.

233. Протокол засідання Громадської ради при Міністерстві аграрної політики та продовольства України від 26.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/communication?nid=1195>. – Назва з екрана.

234. Радченко В. П. Маркетинговый потенциал территориальных сельских систем как фактор преодоления кризисных явлений / Радченко В. П. // Национальная экономика в условиях глобализации: бизнес и общество в противостоянии кризису : коллектив. монография / под ред. А. Я. Линькова. – СПб. : РУССКИЙ ОСТРОВ, 2009. – 480 с.

235. Радченко В. П. Сельский социум как субъект регулирования аграрных систем / В. П. Радченко // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Том 6. – № 4. – С. 115–122.

236. Райзберг Б. Механизм экономической / Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. – Режим доступа: <http://www.smartcat.ru/Referat/xtiegramkc.shtml>. – Загл. с екрана.

237. Регіональні інноваційні системи України: стан формування та розвитку в умовах інтеграційних процесів : монографія / за ред. д-ра економ. наук, проф. Л. І. Федулової ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – Київ, 2013. – 724 с.

238. Регіони України. Економіко-статистичні порівняння : дод. до наук.-практ. журн. «Регіональна економіка». – 2002. – № 1. – 75 с.

239. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін.] ; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. – Київ : КНЕУ, 2011 р. – 420 с.

240. Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи : аналіт. доп. / [С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір та ін.] ; за ред. С. О. Білої. – Київ : НІСД, 2012. – 56 с.

241. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки) : монографія / [М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчак та ін.] ; за ред. М. К. Орлатого. – Київ : Укראгропромпродуктивність, 2012. – 752 с.

242. Розміщення продуктивних сил України : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / [С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2000. – 364 с.

243. Ротштейн А. П. Интеллектуальные технологии идентификации: нечеткие множества, генетичні алгоритми, нейронні мережі : монографія / А. П. Ротштейн. – Вінниця : Універсум-Вінниця, 1999. – 256 с.

244. Русан В. М. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні : аналіт. доп. / В. М. Русан, О. В. Собкевич, А. Д. Юрченко. – Київ : НІСД, 2012. – 88 с.

245. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / П. Т. Саблук. – Київ : Ін-т аграр. економіки, 2001. – 210 с.

246. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 4-12.

247. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь / Ю. Савко // Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. – 2002. – Вип. 4. – 352 с.

248. Савченко Т. Г. Генезис теорій економічної рівноваги. [Електронний ресурс] / Савченко Т. Г. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/6317/1/Genesis%20of%20economic%20equilibrium%20theories.pdf>. – Назва з екрана.

249. Семёнов Ю. И. Экономическая энтология. В 3 кн. Кн. 3 / Ю. И. Семёнов. – М. : РАН, 1993. – 240 с.

250. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір : монографія / Л. К. Семів. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 325 с.

251. Сільське господарство України. Статистичний збірник, 2012. – Київ, 2013. – 402 с.

252. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У 2 т. Т. 2. Соціальні ресурси сільських територій / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський, В. Д. Яворський. – Київ : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 466 с.

253. Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : монографія / Н. М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416 с.

254. Сиденко В. Р. Глобалізація – європейська інтеграція – економічний розвиток: українська модель. В 2 т. Т. 2 / В. Р. Сиденко ; Ін-т економіки і прогнозування НАН України. – Київ, 2011. – 488 с.

255. Сиптиц С. О. Применение программно-целевого метода для оценки эффективности инструментов государственной поддержки сельского развития [Электронный ресурс] / Сиптиц С. О. – Режим доступа:

http://www.viapi.ru/publication/full/detail.php?IBLOC_ID=45&SECTION_ID=1483&ELEMEN. – Загл. с екрана.

256. Система продовольчого маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.virtual.ks.ua/essays-term-papers-and-diplomas/598-system-of-food-marketing.html>. – Назва з екрана.

257. Скидан О. В. Інституціональні засади формування аграрної політики України : монографія / О. В. Скидан. – Житомир : Полісся, 2010. – 308 с.

258. Скидан О. В. Регіональні особливості реалізації аграрної політики / О. В. Скидан, Т. О. Зінчук // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=387>. – Назва з екрана.

259. Скрипник А. Бюджетна децентралізація як шлях до Євросоюзу / А. Скрипник, О. Синцова // Економіст. – 2005. – № 3 – С. 27–29.

260. Слава С. Місцевий економічний розвиток: сучасні концепції та методи : Вибірковий огляд досвіду США в контексті умов України / С. Слава, Г. Грін. – Ужгород ; Мадісон : Мистецька лінія, 2000. – 236 с.

261. Соловйов В. П. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики : монографія / Соловйов В. П., Кореняко Г. І., Головатюк В. М. – Київ : Фенікс, 2008. – 224 с.

262. Сонько С. П. Ринок і регіоналістика / С. П. Сонько, Кулішов В. В., Мустафін В. І. – Київ : Ельга, Ніка-центр, 2002. – 378 с.

263. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.] ; за ред. д-ра економ. наук, проф., чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – Київ, 2012. – 321 с.

264. Социэкономическая модернизация аграрного сектора Украины (концептуальные положения) / В. Геєц [и др.] // Экономика Украины. – 2011. – № 12. – С. 4–14.

265. Статистичний щорічник України за 2012 р. / за ред. Осауленка О. Г. ; Державна служба статистики України. – Київ, 2013. – 552 с.

266. Статюха Г. О. Проблеми розробки і реалізації індикаторів сталого розвитку регіону / Г. О. Статюха, Т. В. Бойко // Екологія і ресурси. – 2006. – Вип. 15. – С. 83–97.

267. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук [та ін.]. – Київ : НІСД, 2013. – 54 с.

268. Стояновський А. Методичні положення щодо організування моніторингу діяльності інноваційних структур / А. Стояновський, С. Баранов-

ська, І. Стояновська // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 1 (6). – С. 173-183.

269. Стратегічне управління конкурентоспроможністю: епістемологічні підходи та практична проблематика : монографія / [В. П. Мікловда, І. Г. Бритченко, Н. Ю. Кубіній та ін.]. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – 307 с.

270. Стратегічне планування як фактор конкурентоспроможності: теоретичний та практичний аспекти : монографія / [В. П. Мікловда, Н. Ю. Кубіній, Ф. Ф. Шандор та ін.]. – Ужгород : Закарпаття, 2011. – 201 с.

271. Стратегічні напрями розвитку сільських територій на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, О. Г. Булавки. – Київ : ІАЕ, 2013. – 72 с.

272. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – Київ : ІАЕ, 2012. – 182 с.

273. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. // Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу економістів-аграрників 16-17 жовтня 2012 р. – Київ : ІАЕ, 2013. – С. 3–33.

274. Сухарський В. Економічний словник-довідник [Електронний ресурс] / В. Сухарський. – Тернопіль, 2002. – Режим доступу: <http://www.nestor.scasow.pl/---p1328.html>. – Назва з екрана.

275. Сявавко М. Математична оптимізація в сільському господарстві на засадах теорії нечітких множин / М. Сявавко, І. Цюпко // Держава і регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя : Запоріз. Ун-т держав. та муніцип. упр. – 2004. – № 1. – С. 241–251.

276. Татаревська М. С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення : монографія / М. С. Татаревська. – Одеса, 2007. – 298 с.

277. Теоретико-методологічні основи підвищення інвестиційної привабливості інноваційного потенціалу регіону / [В. М. Гончаров, Д. В. Солоха, Є. В. Гончаров, С. О. Чирков]. – Донецьк : Схід. видавн. дім, 2010. – 282 с.

278. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра економ. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра економ. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи ; НАН України ; Ін-т економіки та прогнозування. – Київ, 2010. – 376 с.

279. Ткаченко В. Г. Кластеры в системе аграрного производства: сущность и значение в реализации инновационной политики государства / В. Г. Ткаченко, В. И. Богачёв // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 2. – С. 183–184.

280. Толокольников А. Ю. Методические основы оценки социально-экономического развития сельских территорий [Электронный ресурс] / А. Ю. Толокольников. – Режим доступа: http://www.asau.ru/files/vestnik/2012/1/Economics_Tolokolnikov.pdf. – Загл. с экрана.

281. Топсахалова Ф. М. Развитие и формирование инновационной политики в аграрно-промышленном комплексе / Ф. М. Топсахалова. – М. : Академия естествознания, 2012. – 185 с.

282. Топчиев О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О. Г. Топчиев. – Одеса : Астропрінт, 2005. – 632 с.

283. Трухачев В. И. Стратегия управления агроэкологической системой региона (на примере Ставропольского края) / Трухачев В. И. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2006. – № 7. – С. 10.

284. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуроров та ін.] ; за ред. В. М. Геєця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – Київ, 2012. – 56 с.

285. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / [Саблук П. Т., Кропивко М. Ф., Булавка О. Г. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка. – Київ : ІАЕ, 2011. – 482 с.

286. Усенко Л. Н. Аграрная экономика: единство в многообразии / Л. Н. Усенко. – Ростов н/Д. : РИНХ, 2006. – 186 с.

287. Гелбрейт Дж. Г. Усиление технологического детерминизма: Дж. Г. Гелбрейт, Р. Хейлбрунер // Всемирная история экономической мысли. В 5 т. Т. 5. – М. : Мысль, 1994. – С. 53–61.

288. Устойчивое развитие сельских территорий: региональный аспект: научные труды ВИАПИ им. А. А. Никонова / под. ред. А. В. Петрикова. – М., 2009. – 388 с.

289. Федорищева А. Безпека як розвиток і безпека як стабільність – синергетика соціоприродних систем / А. Федорищева, О. Ральчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 4. – С. 19–25.

290. Федюк В. Вплив інвестиційної політики на місцевий економічний розвиток / В. Федюк // Місцевий економічний розвиток : зб. матеріалів VIII Укр. муніцип. форуму, 12 лип. 2012 р. – Ялта, 2012. – С. 23–29.

291. Фергус О'Коннэл Как успешно руководит проектами. Серебряная пуля : пер. с англ. / Фергус О'Коннэл. – М. : Кудиц-Образ, 2003. – 288 с.

292. Филиппов Ю. В. Теории местного экономического развития / Ю. В. Филиппов, Т. Т. Авдеева, Т. Г. Лаврова. – М. : КНОРУС, 2011. – С. 87–90.

293. *Философский энциклопедический словарь* / гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М. : Совет. энцикл., 1983. – 840 с.

294. Хабармас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие : пер. с нем. / Ю. Хабармас ; под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.

295. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии / П. Хаггет ; [пер. с англ. под ред. В. М. Гохмана и Ю. В. Медведкова]. – М. : Прогресс, 1968. – 392 с.

296. Ходаківський Є. І. Методологія наукових досліджень у парадигмі синергетики : колект. монографія / Ходаківський Є. І., Данилко В. К., Цаль-Цалко Ю. С. – Житомир : Рута, 2009. – 332 с.

297. Холдейн Д. С. Философские основы биологии / Д. С. Холдейн. – М. : Дело, 1975. – 430 с.

298. Хорунжий Л. И. Вопросы анализа эффективности государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей / Л. И. Хорунжий, Н. А. Кокорев, В. А. Матчинов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2008. – № 11. – С. 14–17.

299. Чайнов А. В. Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации / А. В. Чайнов. – М., 1919. – 343 с.

300. Чапко І. Сучасна політика підтримки сільського господарства в Україні (аналіз та пропозиції) / І. Чапко, І. Кобута. – Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/brc/ua_wdp_src/strategy_support_UKR. – Назва з екрана.

301. Чеботарьов В. А. Досвід структурних перетворень в агропромисловому виробництві постсоціалістичних країн у контексті їх вступу до Європейського Союзу / В. А. Чеботарьов // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 142–148.

302. Что такое Форсайт? Форсайт-центр: Государственный комитет // Высшая школа экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://foresight.hse.ru/index.html>. – Загл. с экрана.

303. Шарапов О. Д. Економічна кібернетика : навч. посіб. / Шарапов О. Д., Дербенцев В. Д., Семьонов Д. Є. – Київ : КНЕУ, 2005. – 231 с.

304. Шарипов Ш. И. Институциональные факторы формирования многоукладной аграрной структуры / Ш. И. Шарипов // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 19 (112). – С. 49–52.

305. Шагохін А. М. Соціологія села / А. М. Шагохін. – Київ : Наук. світ, 2000. – С. 34-36.

306. Щодо розбудови механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні [Електронний ресурс] : аналіт. зап. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/910/#_ftn8. – Назва з екрана.

307. Шпикуляк О. Г. Становлення соціального капіталу в аграрній сфері трансформаційної економіки [Електронний ресурс] / Шпикуляк О. Г. – Режим доступу: <http://vadyba.asu.lt/8/28.pdf>. – Назва з екрана.

308. Шрадер Х. Экономическая антропология / Х. Шрадер. – СПб. : Петербург. Востоковедение, 1999. – 192 с.

309. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Т. Эггертссон. – М. : Дело, 2001. – 408 с.

310. Эдвинсон Л. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанная на знаниях / Л. Эдвинсон. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 314 с.

311. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / В. В. Юрчишин ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАНУ». – Київ, 2013. – 424 с.

312. Юхимчук С. В. Математичні моделі ризику для систем підтримки прийняття рішень : монографія / С. В. Юхимчук, А. О. Азарова. – Вінниця : Універсум-Вінниця, 2003. – 188 с.

313. Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : монографія / В. Д. Якубенко. – Київ : КНЕУ, 2004. – 252 с.

314. Adler P. S. Social capital: the good, the bad and the ugly [Electronic resource] / Adler P. S., Kwon S. W. // Working Paper, 1999. – Mode of access: <http://www.ssrn.com>.

315. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011: OECD Countries and Emerging Economies / OECD. – OECD Publishing, 2011. – 362 p.

316. Aghion P. A Model of Growth through Creative Destruction / Aghion P., Hewitt P. // *Econometrica*. – 1992. – V. 60. – № 2. – P. 323–351.

317. Aoki M. Endogenizing institutions and institutional changes / Aoki M. // *Journal of Institutional Economics*. – 2007. – Vol. 3. – № 1. – P. 1-31.

318. Athiyaman A. Entrepreneurship and Local Economic Development / A. Athiyaman, N. Walzer. – Hardcover : Lanham. 2007. – October 8. – 296 p.

319. Arthur W. B. Competing technologies, increasing returns, and lock-in by historical events II // *The Economic Journal*. – 1989. – № 99. – P. 116-132.

320. Arora A., Gambardella A. Bridging the Gap / In A. Aurora and A. Gambardella, eds., *From Underdogs to Tigers: The Rise and Growth of the*

Software Industry in Some Emerging Economies. – Oxford, UK: Oxford University Press, 2005. – P. 56–59.

321. Ashworth G. J., Voogd, H. Selling the city: marketing approaches in public sector urban planning. – Belhaven, London, 1990. – 178 p.

322. Barry P. J. Industrialization of US agriculture: policy, research and education needs / Barry P. J. // *Agricultural Resources Economic Review*. – 1995. – 24 (1). – P. 128–135.

323. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – N. Y., 1973. – 234 p.

324. Beers G. Chain science as an emerging discipline / Beers G., Beulens A., Van Dalen J. // *Agricultural Economics Research Institute*. – Netherlands : Working Paper 98-01, 1998. – P. 26.

325. Benger R. The Approach to Development the Human Resources Intellectual Management System. Management Procedures / R. Benger, E. Antonova // *International Journal «Information Theories & Applications»*. – 2008. – Vol.15. – P. 158–166.

326. Better Marketing at the Point of Purchase // *Harvard Business Review*. – 2007. – 11/12. – P. 162–169.

327. Bingham R. Theories of local economic development: perspectives from across the disciplines / R. Bingham, R. Mier. – Newbury Park, CA, USA : SAGE, 1993. – P. 27.

328. Blakely E. J. Planning Local Economic Development: Theory and Practice / E. J. Blakely, N. Green. – Thousand Oaks : Sage Publications, 1989. – 216 c.

329. Bourdieu P. Okonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital Soziale Ungleichheiten / P. Bourdieu // *Soziale Welt*. S. Bd 2. – 1983. – P. 30–35.

330. Bourne L. Emerging Spatial Configuration of Urban Systems: a Review of Comparative Experience / Bourne L., Korecelli P., Waarnerid O. // *Geografia Polonica*. – 1983. – № 47. – P. 23–30.

331. Brunner K. The Perception of Man and the Conception of Society: Two Approaches to Understanding Society / Karl Brunner // *Economic Inquiry* July. – 1987. – V. 25. – P. 367–388.

332. Bureau J. Agricultural productivity revisited / Bureau J. Nehring Z., Somwaru A. // *American Journal of Agricultural Economics*, 1997. – № 79 (4). – P. 1045-1063.

333. Burton J. World society / J. Burton. – Cambridge : Cambridge university press, 2002. – 354 p.

334. Campbell N. An international approach to organizational buying behavior / Campbell N. // *Understanding Business Marketing and Purchasing* / ed. By Ford D. – London : Thomson Learning, 2002. – P. 389–401.

335. Carlson G. Agricultural and environmental Resource Economics / Carlson G., Zilberman D., Miranowski J. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1993. – 500 p.

336. Chaddad F. R. Agroindustrialization of the global agrifood / Chaddad F. R. // *American Journal of Agricultural Economics*. – 1996. – (2). – P. 578–588.

337. Charles K. Wilber with Robert S. Harrison. The Methodological Basis of Institutional Economics: Pattern Model, Storytelling, and Holism / Charles K. // *Journal of economics issues*. – 1978. – Vol. XII – № I March. – P. 73.

338. Cleland D. I. Global Project Management Handbook / Cleland D. I., R. Gareis. – Chicago : McGraw-Hill Professional, 2006. – 300 p.

339. Coleman J. The Foundations of Social Theory / Coleman J. – Cambridge, MA : Belknap of Harvard UP, 1990 – 400 p.

340. Constanza R. Natural Capital and Sustainable Development / Constanza R., Daly H. // *Conservation Biology*. – 1992. – Vol. 6. – P. 37–56.

341. Cook M. L. Agroindustrialization of the global agrifood economy: bridging development economics and agribusiness research / Cook M. L., Chaddad F. R. // *Agricultural Economics*. – 2000. – № 23. – P. 207–218.

342. Dagger W. Methodological Differences between Institutional and Neoclassical Economics / Dagger W. // *Journal of Economic Issues*. – 1979. – Vol. XIII. – № 4, December. – P. 31.

343. Dawkins C. J. Regional Development Theory : Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments / Casey J. Dawkins // *Journal of Planning Literature*. – 2003. – P. 144–145.

344. Denison E. F. Accounting for Slower Economic Growth : The United States in the 1970's / Denison E. F. – Washington : Brookings Institution Press., DC, 1979. – 560 s.

345. Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition, Edited by Nigel Morgan, Annette Pritchard and Roger Pride. – Oxford, UK : Butterworth Heinemann, 2002. – P. 56.

346. Dirk B. Agriculture, Development, and Urban Bias / Bezemer Dirk, Derek Headey // *World Development*. – 2010. – P. 42–64.

347. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/research/era/docs/en/investing-in-research-european-commission-europe-2020-2010.pdf>.

348. Ecological Economics. Various Issues. – Amsterdam : Elsevier, 1995. – 527 p.

349. El Serafy S. The Environment as Capital. In: Toward Improved Accounting for the Environment: An UNSTAT-World Bank Symposium / El Serafy S. ; ed. E. Lutz. – Washington : D. C. :P The World Bank, 1993. – P. 168–175.

350. Eisenstadt S. N. Modernization: Protest and Change / by S. N. Eisenstadt ; Englewood Cliffs. – New Jersey : Prentice-Hall, 1966. – 165 p.

351. Etzioni A. The Active Society. A Theory of Societal and Political Processes / A. Etzioni. -- New York : The Free Press, 1968. – 698 p.

352. European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) : [[Electronic resource]. – Mode of access: –http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/160032_en.htm#amendingact.

353. European Evaluation Network for Rural Development [Electronic resource]. – Mode of access: http://enrd.ec.europa.eu/evaluation/whos-who/evaluation-expert-network/en/evaluation-expertnetwork_en.cfm.

354. EU rural development policy 2007-2013 [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2013/en_2013.pdf.

355. Florida R. The Rise of the Creative Class : And How It's Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life / Richard Florida. – N-Y. : Basic Books, 2003. – 464 p.

356. Freeman A. M. The Measurement of Environmental and Resource Values Theory and Methods, Second Edition / Freeman A. M. – London – N-Y. : RFF Press, 2003. – 496 p.

357. Fukuyama F. Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity / F. Fukuyama. – N.Y., 1996. – 260 p.

358. FY 2012: budget summary and annual performance plan / U. S. Department of Agriculture. – Washington, 2009. – P. 6–12.

359. Georgescu-Roegen Nicholas. The Entropy Law and the Economic Process / Georgescu-Roegen Nicholas ; Harvard University Press. – Cambridge : Massachusetts, 1971. – 457 p.

360. Goldberg R. A. Agribusiness Coordination: A Systems Approach to the Wheat, Soybean, and Florida Orange Economies. Division of Research / Goldberg R. A. – Boston : Harvard University, 1968. – 560 p.

361. Grashof J. F. Introclusion to Macro-Marketing / Grashof J. F., Kelman A. – Columbus : OH, 1973. – 506 p.

362. Grossman G. Endogenous Innovation in the Theory of Growth / Grossman G., Helpman E. //Journal of Economic Perspectives.– 1994. – V. 8, № 1. – P. 52-73.

363. Hillery G. A. Jr. Definitions of Community: Area of Agreement // Hillery G. A. // *Rural Sociology*. – 1955. – V. 20 (June), № 2. – P. 111-123.

364. Hotelling H. The Economics of Exhaustible Resources / H. Hotelling // *Journal of Political Economy*. – 1931. – April. – P. 26.

365. Jaffe A. B. Innovation Policy and the Economy. Vol. 5. National Bureau of Economic Research / Jaffe Adam B., Lerner J., Stern S. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2005. – 186 p.

366. Kotler P. Marketing Places: Attracting Investment, Industry, and Tourism to Cities, States, and Nations / Kotler P., Haider D. H., Rein I. – New York : The Free Press, 1993. – 400 p.

367. Kousholt B. Project Management . Theory and practice / Kousholt B. // *Nyt Teknisk*. – 2007 – P. 59.

368. Krackhardi D. The strength of strong ties: the importance of philosophy in organizations / Krackhardi D. // *Network and Organizations*. – Boston : Harvard University Press, 1992. – P. 216-239.

369. Light P. C. The Tides of Reform Revisited: Patterns in Making Government Work, 1945-2002 / Light Paul C. // *Public Administration Review*. – 2006. – 66 (1). – P. 6-19.

370. Local growth: realising every place's potential [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.gov.uk/government/publications/local-growth-realising-every-pla>.

371. Lucas R. On the Mechanics of Economic Development / Lucas R. // *Journal of Monetary Economics*. – 1988. – V. 22, № 1. – P. 3-42.

372. Macintosh R. W. Tourism Principles, Practices, Philosophies, Wiley / R. W. Macintosh, C. Goeldner, J. R. B. Ritchie. – N.-Y., 1995. – P. 62.

373. Marion B. IV. The Organization and Performance of the US Food System / Marion B. – Lexington, MA : Lexington Books, 1986. – 800 p.

374. Markusen A. Regions: Economics and Politics of Territory / A. Markusen. – Rowman and Littlefield Publishers, 1987. – 200 p.

375. Menard C. On Clusters, Hybrids and other Strange Forms : The Case of the French Poultry Industry / Menard C. // *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. – 1996. – Vol. 152. – P. 154-183.

376. Mier R. Social justice and local development policy / Mier R. – Sage : Newbury Park, CA, 1993. – P. 201-216.

377. Mollard A. De l'hypothese au modele du panier de biens et de services. Histoire succincte d'une recherche / A. Mollard, B. Pecqueur // *Economie rurale*. – 2007. – № 300. – P. 110-114.

378. Mundlak Y. Agricultural production functions : A critical survey / Mundlak Y. // Working paper. The Center for Agricultural Economic Research, Rehovot, Israel, 1997. – P. 25–34.

379. Myrdal G. Economic Theory and Under-developed Regions / Myrdal G. – London, 1957. – 160 p.

380. Nebon R. E. The strength of strong tier: modal networks and intergroup conflict in organization / Nebon R. E. // Academy of Management Journal. – 1989. – Ms 32. – P. 377–401.

381. New perspectives for EU rural development [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev/refprop_en.pdf.

382. O’Toole J. Leading Change. The Argument for Values-Based Leadership / J. O’Toole – New York : Ballantine Books, 1996. – 760 p.

383. Pasmore W. Creating Strategic Change : Designing the Flexible High-Performing Organization / Pasmore W. – New York : John Wiley & Sons, 1999. – 320 p.

384. Pearce D. W. Economics of Natural Resources and the Environment / D. W. Pearce, R. Turner. – New York : Johns Hopkins University Press, 2006 – 392 p.

385. Perry C. S. Economic activity and social indicators: A rural-urban discontinuum? / C. S. Perry // American Journal of Economics & Sociology. – 1984. – № 43(1). – P. 61-74.

386. Polanyi K. Origins of Our Time: The Great Transformation / K. Polanyi. – London, 1945 – P. 23.

387. Producer and Consumer Support Estimates (OECD Database 1986–2010) [Electronic resource] / Organisation for economic cooperation and development. – Mode of access: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MON2012TSE_EE.

388. Potential (Presented to Parliament by the Secretary of State for Business, Innovation & Skills by Command of Her Majesty, 28 October 2010) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.officialdocuments.gov.uk>.

389. Powell W. W. Neither market nor hierarchy: network forms of organization / Powell W. W. // Research in Organizational Behavior, 1990. – Jfe 12. – P. 295–336.

390. Public Law 110 – 234 – Food, Conservation, and Energy Act of 2008 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-110publ234/content-detail.html>.

391. Quejch J. A. Local Marketing / Quejch J. A. // Strategic Marketing Management / Ed. by R. J. Dolan. – Boston : MA, 1999. – P. 128–139.

392. Reardon T. Agroindustrialization, globalization, and international development: an overview of issues, patterns, and determinants / Reardon T., Barrett C. B. // *Agricultural Economics*. – 2000. – № 23. – P. 58.
393. Reeves T. G. Sustainable intensification of Agriculture / Reeves T. G. – Mexico : D. F. CIMMYT, 2000. – P. 67–74.
394. Rogers E.M. Diffusion of innovations (4th ed.) / Rogers E. M. – N. Y. : The Free Press, 1995. – 450 p.
395. Rocznik statystyczny rolnictwa 2009 [Electronic resource] / Główny Urząd Statystyczny. – Mode of access: <http://www.stat.gov.pl>.
396. Rumelt R. P. Strategic management and economics / R. P. Rumelt, D. E. Schendel, D. J. Teece // *Strategic Management Journal* (Winter special issue). – № 12 (4), 1991. – P. 5-29.
397. Rural Development policy 2007-2013 [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm.
398. Sauvqe L. Effectiveness, Efficiency, and the Design of Network Governance II Proceedings of the Fifth International Conference on Chain Management in Agribusiness and the Food Industry. Wageningen / Sauvqe L. – Netherlands : Wageningen University Press, 2000. – 89 p.
399. Schultz D. E. Communicating Globally : An Integrated Marketing Approach / Schultz D. E., Kitchen Ph. J. – Chicago, 2000. – 77 p.
400. Stiglitz J. E. Economic organization, information and development / Stiglitz J. E. // *Handbook of Development Economics*. North-Holland. Amsterdam, 1998. – P. 118 – 145.
401. Shami P. Public private partnership impact of public financing on private sector institutions / Pervez A. Shami, Kh. Sabir Hussain. – Islamabad : Academy of Educational Planning and Management, Ministry of Education, 2007. – P. 9.
402. Social Capital: Critical Perspectives / ed. by S. Baron, J. Field, T. Schuller. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 317 p.
403. Stokov S. Producer subsidy equivalents and evaluation of support to Russian agricultural producers / S. Stokov, W. H. Meyers. – Ames (Iowa), 1996. – V, 33 p. – 195 p.
404. The Future of Rural Development : The Role of the CAP and Cohesion Policy [Electronic resource]. – Mode of access: <http://cap2020.ieep.eu/2011/6/8/the-future-of-rural-development-the-role-of-the-cap-and-cohesion-policy>.
405. Torre A. Territorial Governance: Local Development, Rural Areas and Agrofood Systems / Torre A., Traversac J.-B. [eds.]. – Heidelberg : Physica-Verlag, 2011. – 242 p.

406. Tiebout Ch. M. A Pure Theory of Local Expenditures / Tiebout Ch. M. // *Journal of Political Economy*. – 1956. – October. – P. 416-424.
407. Victor P. Pollution Economy and Environment / Victor P. – Toronto, Ont. : University of Toronto Press, 1972. – 247 p.
408. Wallance G. J. Could municipal bonds be the next financial Titanic? [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.forbes.com/sites/forbesleadershipforum/2012/09/20/could-municipal-bonds-be-the-nextfinancial-titanic/>.
409. Weber M. The Theory of Social and Economic Organization / M. Weber. – N. Y. : The Free Press, 1947. – 446 p.
410. Weizsaecker E. Factor Four. Doubling Wealth / E. Weizsaecker, A. B. Lovins. – Halving Resource Use. L., Earthscan Publications Ltd., 1997. – P. 24.
411. Wernerfelt B. A resource-based view of the firm / B. Wernerfelt // *Strategic Management Journal*. – № 5 (2), 1984. – P. 171–180.
412. Wrong D. H. Power: Its Forms, Bases, and Uses. Oxford [Electronic resource] / Wrong D. H. – Basil Blackwell, 1995. – Mode of access: <http://www.politstudies.ru/resources/1nar.htm>.
413. Wooley H. Town centre management awareness: an aid to developing young people's citizenship / H. Wooley // *Cities*. – 2000. – Vol. 17. – P. 453–459.
414. Zylbersztajn D. Governance structure: an agribusiness coordination: a transaction cost economics based approach / Zylbersztajn D. // *Research in Domestic and International Agribusiness Management* / Goldberg, R. A. – Boston : JAI Press, 1996. – Vol. 12. – P. 245-310.

ДОДАТКИ

Еволюція теорій, в яких домінує соціальний аспект економічного, екологічного та просторового розвитку соціуму

Етап формування	Назва теорії	Кристалізна ознака	Особливості вияву у соціумі	Фундатори	Основні наукові праці
1	2	3	4	5	6
Початок XIX ст.	Теорія соціально-економічної гармонії	Соціально-економічна гармонія інтересів людей, об'єднаних спільною метою, сприяє економічному зростанню	Мета об'єднання має економічну природу (мотивація до виживання)	Ф. Бастіа, Г. Кері	«Економічні софізми» (1831 р.)
Середина XIX ст.	Теорія природного відбору	Забезпечення подолання природних та економічних проблем людьми без витрати сил на боротьбу між собою	Соціарність у діяльності, формування суспільного добробуту, моральне вдосконалення	С. По-долінський	«Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1879 р.)
Початок XX ст.	Концепція соціально-економічних формацій Теорія економічної соціології	Відтворення форм соціального життя відбувається в економічних об'єднаннях людей Роль економічних структур та інститутів у розвитку суспільства (соціуму)	Соціально-економічна взаємодія членів соціуму Формування інституційного середовища	Г. Зімел М. Вебер	«Філософія грошей» (1900 р.) «Аграрна історія древнього світу» (1923 р.); «Історія господарства: місто» (1925 р.)
Середина XX ст.	Теорія соціальної функціоналізму	Соціетальна ієрархія соціально-економічного простору	Структурування «простору відносин»	Т. Парсонс	«Структура соціальної дії» (1937 р.)
Друга пол. XX ст.	Міжпарадигмальна соціо-економічна концепція (pattern)	Економічна поведінка людей в умовах раціонального вибору з метою задоволення базових потреб	Керування власними цілями і установками при здійсненні економічної діяльності	А. Етці-оні	«Моральний вимір. До нової економіки» (1988 р.)

1	2	3	4	5	6
Друга пол. ХХ ст.	Концепція соціального простору	Розподіл різних видів капіталу (економічного, культурного, соціального) для структурування соціального простору	Вибір напрямів структурування соціального простору	Б. Бурд'є	«Деякі властивості полів» (1975 р.); «Соціологія соціального простору» (1984 р.)
	Концепція соціуму	Міждисциплінарний підхід до вивчення розвитку територіальних, галузевих, національних соціумів	Виконання алокаційної функції – розподілу обмежених ресурсів між альтернативними способами використання їх з найефективнішою комбінацією	К. Брунер	«Людина і концепція соціуму: два підходи до розуміння суспільства» (1987 р.)
	Концепція «суспільства знань»	Знання – основний фактор виробництва, поєднання економічного прогресу і соціальної гармонії	Інтелектуальні і креативні здібності є виробничою силою, а інноваційні процеси – головним джерелом виробництва	Н. Штерн, П. Дракер	«Виробництво і розповсюдження знань» (1966 р.); «Посткапіталістичне виробництво» (1999 р.)
Кінець ХХ ст.	Концепція інформаційного суспільства (пантехнологічна версія інформаціоналізму)	Інформалізація соціального управління	Соціальна інформація є субстратом і основою функціонального взаємозв'язку всіх елементів системи соціального управління	Дж. Бенігер, Т. Умсао, М. Порат, Й. Масуада, Т. Стоунер, Б. Гейтс, Дж. Мулган	«Управлінська революція: технологічні та економічні джерела інформаційного суспільства» (1986)

Закінчення додатка А 1

1	2	3	4	5	6
Кінець XX ст. – початок XXI ст.	Концепція віртуального суспільства	Мережа – матеріальна архітектура економіки, що забезпечує обмін інформацією в режимі реального часу між економічними агентами	Сучасний соціум – простір комунікацій, опосередкованих комп'ютерами	С. Берковіц, С. Вассерман, Б. Веллман, Д. Ноук, М. Кастельс	«Інформаційна епоха: економіка, суспільство, культура» (2000 Р.)

Джерело: узагальнено, систематизовано та доповнено автором на основі [206, с. 88; 140, с. 207; 199, с. 36; 29, с. 28; 3, с. 49; 44, с. 116; 336; 341, с. 31; 191, с. 144; 27, с. 207; 201, с. 365; 72, с. 53; 330, с. 372].

Еволюція теорій, в яких домінує екологічний аспект економічного, соціального та просторового розвитку соціуму

Етап формування	Назва теорії	Критеріальна ознака	Особливості вияву у соціумі	Фундатори	Основні наукові праці
1	2	3	4	5	6
Початок XX ст.	Теорія морального суспільства (холізм)	Оптимальне співвідношення у розвитку природи і соціуму	Забезпечення оптимальному природно-соціо-економічній взаємодії	Дж. Мьюір, Дж. Каглін, Ф. Паркмен, Е. Еванс А. Холлі	«Історія антропологічної думки» (1921 р.)
	Теорія соціальної екології (інвайронменталізм)	Соціально-екологічне забезпечення розвитку локальних соціумів	Детермінація екологічної поведінки впливом факторів зовнішнього середовища	Б. Фернау, Дж. Піншо Г. Холлінг	«Стійкість і стабільність екологічних систем» (1927 р.)
Середина XX ст.	Теорія екологізації економіки	Вплив екологічних чинників на соціально-економічний стан соціуму	Еколого-економічна діяльність у соціумі	А. Ендрес, Х. Хотеллінг	«Економічна теорія вичерпних ресурсів» (1931 р.)
	Вчення про ноосферу	Ноосфера – сфера взаємодії природи і суспільства, в якій розумна людська діяльність є визначальним фактором розвитку	Соціум – інтегратор взаємодії природи і економіки	В. Вернадський	«Декілька слів про ноосферу» (1944 р.)
Друга половина XX ст.	Функціоналізм	Соціо-ролі людини у взаємодії із середовищем	Людина – функціональна одиниця, що змінює середовище своїм існуванням	Л. Вірт, Р. Маккензі	«Урбанізм як спосіб життя» (1938 р.)
	Теорія ентропії економічних процесів	Економіка є каналом для перетворення природних ресурсів у товари, послуги, задоволення людей, відходи		Н. Георгеску-Роген	«Закон ентропії і економічний процес» (1971 р.)

1	2	3	4	5	6
Кінець XX ст.	Концепція сталого розвитку	Встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь	Об'єднання економічної, соціальної та екологічної складових розвитку	Конф. ООН з НС і розвитку в Ріо-де-Жанейро «Планета Земля»	«Порядок денний на XXI століття» (1992 р.)
	Теорія економіки стійкого стану	Економічне забезпечення формування добробуту, соціо-екологічної сталості	Підтримка і забезпечення стійкого розвитку у локальних соціо-економічних системах	Н. Георгеску-Роген; Г. Дейлі	«Цілі стійкого розвитку» (1995 р.)
	Екологічна економіка	Біофізичні межі економічного зростання	Забезпечення досягнення біофізичних меж економічного зростання на користь вимог сталої економіки	Р. Констанца, А. Янссон, Дж. Мартінес-Альєр	«Екологічна справедливість. Локальні і глобальні виміри» (1998 р.)

Джерело: узагальнено, систематизовано та доповнено автором на основі [199, с. 43; 29, с. 36; 3, с. 65.; 44, с. 94; 65, с. 49; 358 с. 145].

Еволюція теорій, в яких домінує економічний аспект соціального, екологічного та просторового розвитку соціуму

Етап формування	Назва теорії	Критеріальна ознака	Особливості вияву у соціумі	Фундатори	Основні наукові праці
1	2	3	4	5	6
Початок XIX ст.	Теорія гармонійних інтересів	Формування «якості існування» соціуму в його економічному забезпеченні	Соціо-економічний вплив на «вартість праці», «вартість життя», «вартість задоволення»	Г. Кері	«Принципи політичної економії» (1837 р.)
	Теорія економічної гармонії				Ф. Бастія
Друга половина XIX ст.	Теорія соціальної економіки	Модель загальної економічної рівноваги	Забезпечення врівноваження зростання соціуму	Л. Вальрас	«Елемент чистої політичної економії» (1874 р.)
Початок XX ст.	Економічна теорія добробуту	Узгодження «координат впливу» на розвиток економічного, екологічного і соціального середовищ у формуванні «загального добробуту»	Роль держави у добробуті соціуму	К. Віксель Г. Дейли	«Лекції з політичної економії» (1906 р.)
					А. Пігу К. Віксель
Перша половина XX ст.	Теорія соціальної економіки	Виділення неекономічних факторів впливу на економіку – природних, географічних, державного устрою, ступеню розвитку науки і техніки	Реалізація механізму реального спонукання локальних (місцевих) ініціатив до участі у забезпеченні загального добробуту на території існування	Г. Кассель	«Економічна історія країни» (1935 р.)

1	2	3	4	5	6
Перша половина XX ст.	Теорія «порядку»	Господарський порядок – особлива ідеологія вільної поведінки людини, що визначає законний порядок у соціумі	Формування та реалізація «правил господарського порядку»	В. Ойкен	«Основи національної економіки» (1940 р.)
	Концепція взаємозалежності економічних, соціальних, інституціональних явищ	Норми відносин між людьми у «ділових циклах»	Соціально-економічна спрямованість «ділових циклів»	Ф. Фон Хайек	«Використання знань у суспільстві» (1945 р.)
	Теорія соціо-економічної поведінки	Соціологічна модель як частина моделі економічної	Економіко-соціальні аспекти мотивів поведінки людей	Г. Беккер, Дж. Б'юкенен, А. Алчіян	«Людський капітал» (1964 р.)
			Рольова участь у забезпеченні підтримки «життєздатності»	К. Девіс, Д. Ерроу, К. Мейер	«Жива організація» (1971 р.)
Середина XX ст.	Концепція життєздатності економічних систем	Залежність «життєздатності» економічних систем від ринкових, галузевих, технологічних, соціальних змін	Вплив окремих соціальних та екологічних факторів на економічне зростання та соціально-економічне становище людських спільностей	Е. Денісон, Р. Солоу	«Аналіз економічного зростання США з 1929 по 1969 рр.» (1974 р.)
	Теорія постіндустріального суспільства	Зміни в економіці і професійній системі зумовлені новою роллю науки, техніки, освіти	Людський капітал – інтегративний фактор розвитку інноваційної економіки	Д. Белл	«Прихід постіндустріального суспільства: підприємство соціального прогнозування» (1975 р.)

1	Кінець ХХ ст.	Концепція нової соціоекономіки	Розвиток нового технологічного укладу, інтелектуалізація виробництва, вимоги до безперервної освіти	3	4	5	6
Кінець ХХ ст.	Теорія системної економіки	Компоненти системної економіки – економічні системи, економічні блага та системи цих благ	Взаємодія економічних систем, до яких відносяться фірми, регіони, ринки, країни, процеси, проекти, середовища Ціль соціуму – досягнення соціальної справедливості при здійсненні економічної діяльності	4	Якісні характеристики працівників – толерантність, інтелектуальна самодостатність	К. Мерфі, Р. Рошер, Ф. Ніксон Я. Корнаї, Г. Клейнер Дж. Роулз	«Роль керівництва підприємства у забезпеченні якості і надійності» (1990 р.) «Економічна теорія дискримінації» (1998 р.) «Шлях до вільної економіки» (1990 р.) «Теорія справедливості» (1995 р.)
Кінець ХХ ст.	Теорія раціональних рішень	Концепція договірних і конституційних основ прийняття економічних та політичних рішень	Удосконалення системи прав власності, що сприяє добровільному обміну між людьми продуктами їх праці на основі взаємовигідних контрактів і бездержавного посередництва	3	4	Дж. Б'юкенен	«Конституція економічної політики» (1997 р.)

Продовження додатка А 3

1	2	3	4	5	6
Кінець ХХ ст.	Неоінституційна економіка	Трансакційний підхід до вивчення економічних організацій	Соціально-економічна поведінка формується завдяки інституціональному впливу на діяльність та управління транзакціями	Т. Егертсон, Р. Коулз, М. Грановеттер, Н. Флігстін, Д. Коулман, В. Радаєв, Д. Норг, К. Ерроу, Д. Стиглер, Г. Демсец	«Інститути, інституціональні зміни і функціонування економіки» (1997 р.)
Кінець ХХ ст. і початок ХХІ ст.	Концепція соціо-екологічної орієнтації економічних систем	Економіка – система громадянського співробітництва, взаємодія окремих елементів якої приведе до досягнення соціального консенсусу і до створення умов «загального добробуту»	Функції створення «загального добробуту» виконуються людиною у певному середовищі існування, що зумовлює необхідність узгодження «координат впливу» на розвиток економічного, екологічного і соціального середовищ	Ф. Фукуяма, Л. Туроу, Ю. Зайдель, Р. Теммен	«Кінець історії та остання людина» (1992 р.), «Майбутнє капіталізму: як сучасні екологічні сили формують завтрашній світ» (1996 р.), «Наше постлюдське майбутнє: наслідки біотехнологічної революції» (2004 р.)

1	2	3	4	5	6
Початок ХХІ століття	Теорія раціонального вибору	Модель REMM «resourceful, evaluative, maximizing man» («людини винахідливої, оцінюючої, максимізуючої»); фактори специфічності «людського активу» у розвитку організації	Людина – «утилізагор корисності» у соціально-економічному середовищі	О. Уільямсон, В. Зеліцер	«Економічні інституції капіталізму» (2001 р.).
	Концепція соціально-економічного «укладу» (порядку) організації соціуму	Взаємозв'язок економіки зростання добробуту людей з економікою соціальної сфери, культури інтелектуальної власності		Г. Слезінгер	«Соціальна економіка» (2001 р.)
	Концепція залежності соціуму від переважачого виду виробника	Залежність продуктивності від відповідності соціально-економічних норм гарантування продуктивності	Людина – «соціально-економічний актив» продуктивності	М. Модерау	«Інститути управління та особливості життєдіяльності майбутнього суспільства» (2003 р.)

Джерело: узагальнено, систематизовано та доповнено автором на основі [202, с. 311.; 322, с. 82; 238, с. 36; 72, с. 37; 330, с. 365; 36, с. 156; 20, с. 90; 137, с. 19].

Еволюція теорій, в яких домінує просторовий аспект соціального, економічного та екологічного розвитку соціуму

Етап формування	Назва теорії	Критеріальна ознака	Особливості вияву у соціумі	Фундатори	Основні наукові праці
1	2	3	4	5	6
Друга пол. XVI ст.	Теорія розміщення провінцій	Фактори «підтримки існування» визначають просторове розселення людей	Провінції – ареали життя соціуму	Л. Гвіччардіні	«Опис Нідерландів» (1567 р.)
	Теорія суспільного простору	Відтворення ідей античних і арабських авторів до питання про вплив географічного середовища на історію соціуму	Розвиток суспільства обумовлений географічним середовищем	Ж. Боден	«Шість книг про державу» (1576 р.)
Середина XVIII ст.	Вчення про соціо-економічний ландшафт	Вплив природних факторів на суспільний розвиток; пріоритети розвитку цивілізації визначаються умовами географічного і біологічного середовища	Роль людини у зміні природи; людина – трансформатор змін середовища	Ш. Монтеск'є	«Про дух законів» (1749 р.)
	Теорія природного розміщення	Господарське освоєння природних ресурсів сприяє оптимальному розміщенню «центрів виробництва»	Розробка економічних ландкарт, атласів («лексиконів») продуктів (місце виробництва, обсяг виробництва, місцева потреба, вивіз, ціна)	М. Ломоносов	«Географічні запити» (1759 р.)
Початок XIX ст.	Теорія географічного посилення білізму	Адаптація соціуму до природних умов існування	Взаємодійності та взаємовплив природи і людської діяльності	К. Ріттер	«Історія про порівняльне землеробство» (1817 р.)

1	2	3	4	5	6
Перша пол. XIX ст.	Теорія просторової організації суспільства	Національна належність опосередковує індивіда і соціум у територіальному об'єднанні нації Соціомеханізми взаємодії	Соціум – основний ресурс соціо-економіко-територіальних комплексів	Ф. Ліст Г. фон Тюнен	«Національна система політичної економії» (1841 р.)
	Теорія природно-господарських територіальних систем	людини і природи, розвиток соціонормативної та духовної культури, що пов'язані з просторовим розміщенням територій			«Фонд товарного реалізму» (1843 р.)
Початок XX ст.	Теорія економічного використання простору	Система розміщення виробництва залежно від попиту і відстані між виробниками і споживачами	Формування «ізоделанів» – ліній, точкових витрат на відхилення від оптимального розміщення підприємств	А. Вебер	«Чиста теорія розміщення промисловості» (1909 р.)
	Теорія економічної географії	Погляд на розміщення економічного процесу у певному просторі	Реалізація місцевих (сільських) природних можливостей	Де ла Блаш	«Східна Франція» (1917 р.) «Принципи географії людини» (1922 р.)
Початок XX ст.	Теорія географії людини та географії індивіду	Характерні фактори економічної адаптації життя людей до умов географічного середовища	Економічні аспекти пристосування соціуму малих територій до середовища існування	Де ла Блаш	«Східна Франція» (1917 р.) «Принципи географії людини» (1922 р.)
	Теорія соціально-економічної географії	Територіальна організація економічного життя суспільства			
	Регіональна соціогеографія	Концепція руральних досліджень			

1	2	3	4	5	6
Початок ХХ ст.	Теорія центральних міст (економічних центрів)			В. Крісталлер	Центральні міста південної Німеччини» (1933 р.)
Середина ХХ ст.	Теорія урбанізації і соціо-географічних ареалів	Вплив урбанізації на формування центральних «точок розвитку» просторово-економічних ландшафтів	Надання точкової підтримки окремим містоутворюючим та аграрним підприємствам, що створюють «точки зростання» та арили розвитку, вирішують проблему зайнятості, формують дієві стимули для активізації економічної ініціативи, розвитку підприємництва	Ю. Саушкін	«Географічні нариси природи і сільськогосподарської діяльності населення у різних районах Радянського Союзу» (1947 р.)
	Центр –периферійна парадигма, теорія регіонального зростання	Центри прийняття рішень і генерування прибутку є полюсами зростання, які сприяють розвитку периферійних фірм, територій		Ф. Перру	«Економіка ХХ століття» (1961 р.)
Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.	Теорія економічної соціодинаміки	Логіка сучасного посткризового розвитку у соціальних, економічних, екологічних вимірах		Е.Вернерфельд, Ж. Тісс, О. Рамелт, В. Кат'яло	«Проектування соціо-економічних просторових систем» (2002 р.)
Початок ХХІ ст.	Теорія ендогенного потенціалу	Максимальне використання ендогенного соціо-економічного потенціалу для локального розвитку	Слонукання місцевих ініціатив до локального розвитку	Р. Грінберг, Я. Рубінштейн	«Результати економічних реформ в постсоціалістичних країнах» (2003 р.)
					«Європа 2020: Стратегія інтелектуального, стійкого і всеохоплюючого зростання» (2012 р.)

Джерело: узагальнено, систематизовано та доповнено автором на основі [26, с. 39; 160; 204; с. 78; 72, с. 73; 322, с. 208; 238, с. 175].

Класифікація підходів до визначення ефективності управління сільським соціумом

Вид ефективності	Показники
1	2
Виробнича продукція	загальна площа земель (га), у т.ч. площа оброблюваних земель, динаміка населення, обсяг валової продукції сільського господарства, виробництво валової продукції на одну людину, землезабезпеченість на людину, у т.ч. площа оброблюваних земель
Споживча продукція	загальний фонд споживання основних продуктів харчування (кКал); обсяг споживання продовольства в розрахунку на 1 га (кКал); обсяг площі земельних ресурсів, сільськогосподарські ресурси, обсяг споживання основних продуктів харчування рослинного походження в розрахунку на 1 га земельних ресурсів та сільськогосподарських угідь (кКал); обсяг споживання основних продуктів харчування тваринного походження в розрахунку на 1 га земельних ресурсів та сільськогосподарських угідь (кКал);
Відтворення аграрного природно-ресурсного потенціалу	індекс антропогенного навантаження на аграрні ресурси на 1 км ² території обсяги валової продукції сільського господарства на 1 га угідь; обсяги валової продукції рослинництва на 1 га ріллі; розмір валового доходу та чистого доходу на 1 га угідь; розмір валового доходу та чистого доходу рослинництва на 1 га ріллі; виробництво основних видів сільськогосподарської продукції на 1 га угідь; розмір валової продукції, валового та чистого доходу на 1 га; вихід зерно одиниць на 1 га ріллі; рівень землезабезпеченості населення; коефіцієнт інтенсивності використання землі.
Продовольча ефективність відтворення продуктивних земель	обсяги валової продукції сільського господарства на 1 га угідь; обсяги валової продукції рослинництва на 1 га ріллі; розмір валового доходу та чистого доходу на 1 га угідь; розмір валового доходу та чистого доходу рослинництва на 1 га ріллі.
Державного регулювання агропродовольчого ринку	оптимальність функціонування органів державного регулювання галузі з точки зору максимального використання ними стимулів ринкового механізму критерій ефективності відображає реальний ефект від державного впливу на соціально-економічні процеси
Агропродовольчої політики (Державних програм підтримки аграрного сектора з точки зору їх впливу на ціни с.-г. виробників)	модель – співвідношення „вихід–вихід”, що характеризує діяльність політичної системи в цілому та підсистеми управління, як її частини PSE (PSE – producer support estimate) – коефіцієнт оцінки підтримки виробника (%) $PSE_i = (P_i^d - P_i^b) + (S_i - T_i)$, де P_i^d – внутрішня ціна продукту i ; P_i^b – рівноважна ціна; S_i , T_i – прямі субсидії і податки; $(P_i^d - P_i^b) = MPS$ (Market price support) – підтримка ринкової ціни; $(S_i - T_i) = BT$ – бюджетний трансферт

1	2
Регіональних програм придбання ресурсів	NPR (nominal protection rate) – номінальна норма захисту (%), показник ефективності регіональних програм придбання ресурсів
Регіональної системи підтримки розвитку малого підприємництва	Коефіцієнт ефективності $E = \frac{\Pi_{\text{п}}(\text{ВП})}{\Sigma B}$, де $\Pi_{\text{п}}$ – валовий прибуток; ВП – об'єм виробленої продукції (робіт, послуг), ΣB – повні витрати суб'єктів господарювання; приріст коефіцієнта ефективності $\Delta E = E_1 - E_2$, де ΔE – приріст коефіцієнта ефективності; E_1, E_2 – коефіцієнти ефективності відповідно в звітному і базисному періодах
Сукупної прямої підтримки с.-г. організацій з державного та регіон. бюджетів на основі співвідношення обсягу сукуп. підтримки та її фін. результату	ефективність підтримки $EП = \Delta \text{ВП}_{\text{п}} / \text{ОП}$ або $\Delta EП = \text{ТП}_{\text{п}} / \text{ОП}$, де $\Delta \text{ВП}_{\text{п}}$ – приріст валової продукції, $\text{ТП}_{\text{п}}$ – приріст товарної продукції, ОП – обсяг підтримки
Використання державної допомоги	Коефіцієнт використання державної допомоги $K_{\text{еф}} = (P_2 - P_1) / (Y_1 - Y_0) \times 100\%$, де P_2 – значення прибутку на кінець попереднього року, грн.; Y_1 – рівень державної підтримки на кінець попереднього року, грн.; Y_0 – рівень державної підтримки на кінець року, що передував попередньому (або базового року)
Роботи сільськогосподарських організацій	Коефіцієнт економічної ефективності роботи сільськогосподарських організацій з урахуванням використання державної підтримки $K_{\text{еф}} = \Pi_{\text{п}} / \text{АПДП}$ або $K_{\text{еф}} = \Pi_{\text{п}} / (\Pi_{\text{п}}^{\text{пот}} + \Phi_{\text{п}})$, де $\Pi_{\text{п}}$ – загальний прибуток від сільськогосподарської продукції за поточний рік; $\Pi_{\text{п}}^{\text{пот}}$ – прибуток від сільськогосподарської продукції за попередній рік; $\Phi_{\text{п}}$ – бюджетні асигнування усіх рівнів, призначені для поточного року. $K_{\text{еф}} \leq 0,3$ – неефективна робота сільськогосподарських організацій; $0,3 < K_{\text{еф}} \leq 0,6$ – малоєфективна робота; $K_{\text{еф}} \geq 0,9$ – висока ефективність роботи сільськогосподарських організацій

Джерело: адаптовано за: [24, с. 38; 229, с. 81, 84-87; 4, с. 5, 6; 297, с. 16; 205, с. 128; 402, с. 178].

АНКЕТА

Експертне опитування керівників сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств для оцінки рівня інституціонального управління соціально-економічним розвитком сільських територій

Шановний респонденте, просимо Вас, використовуючи свій професійний досвід, дати відповіді на питання анкети. Отримані результати будуть використані виключно в наукових цілях.

Правила заповнення анкети. Прочитавши питання, ознайомтесь з варіантами запропонованих відповідей. Позначте галочкою (✓) ті варіанти, які найбільш відповідають Вашій точці зору (допускається вибір декількох варіантів). Якщо жоден з них Вас не влаштовує, напишіть відповідь самі, або поставте прочерк.

Загальні відомості про підприємство (господарство).

Назва підприємства (господарства) _____

Юридична адреса _____

Телефон _____

Мета діяльності та функції підприємства _____

Керівник (П.І.П.) _____

Загальна кількість працівників станом на 01.01. 2013 р. _____

2. Діяльність підприємства (господарства)

Вкажіть, будь ласка, організаційно-правову форму господарювання Вашого підприємства (господарства):

- господарське товариство;
- приватне підприємство;
- виробничий кооператив (або інший вид кооперативу) ;
- фермерське господарство;
- державне підприємство.

Вкажіть, будь ласка, період існування Вашого підприємства (господарства):

- 1-5 років;
- 6-10 років;
- понад 10 років.

Будь ласка, назвіть види діяльності Вашого підприємства (господарства):

- виробництво продукції рослинництва;
- виробництво продукції тваринництва;
- переробка продукції;
- надання послуг (вказати вид послуг).

Вкажіть, будь ласка, обсяг виробництва валової продукції (у середньому за 3 роки 2010-2012 рр.)

Продукція	Одиниці виміру	Обсяг виробництва

Вкажіть, будь ласка, обсяг товарної продукції продукції (у середньому за 3 роки 2010-2012 рр.)

Продукція	Одиниці виміру	Обсяг виробництва

Чи отримувало прибуток Ваше підприємство протягом 2010-2012 рр.?

- так, отримувало;
- періодично отримувало;
- не отримувало;

Як ви оцінюєте економічний стан Вашого підприємств (господарства)?

- достатній;
- задовільний;
- незадовільний.

Вкажіть, будь ласка, який фактор (фактори) найбільше впливає (впливають) на економічний стан Вашого підприємства (господарства)?

- фінансове забезпечення;
- техніко-технологічне забезпечення;
- державна підтримка;
- висококваліфікований досвідчений персонал;
- рівень організації виробництва і збуту продукції;
- інше (дописати).

Чи є попит на працевлаштування на Вашому підприємстві у місцевого населення?

- так;

- незначний;
- ні.

Будь ласка, вкажіть, чи є для Ваших працівників праця на підприємстві (у господарстві) єдиним джерелом доходів у структурі їх особистого сукупного доходу?

- так
- ні

Назвіть, будь ласка, основні інфраструктурні організації, за допомогою яких здійснюється реалізація продукції Вашого підприємства (господарства):

- контрактна реалізація переробним підприємствам
- кооперативи;
- посередники;
- оптові продовольчі ринки;
- роздрібні продовольчі ринки;
- мережі супермаркетів;
- заготівельні пункти;
- складське господарство
- біржі;
- виставки, ярмарки, аукціони;
- інші (вказати).

Будь ласка, вкажіть чинники, які, на Ваш погляд, є несприятливими для перспективного розвитку Вашого підприємства (господарства), виду діяльності?

- низький рівень технічно-технологічного забезпечення;
- відсутність налагоджених збутових каналів;
- низький рівень доступності до фінансових послуг (кредитування, страхування) ;
- відсутність потужностей із зберігання та первинної переробки продукції;
- непрозорість надання державної підтримки та відсутність консультаційних (дорадчих) послуг щодо порядку її отримання конкретним підприємством (господарством);
- відсутність або низький рівень надання агроконсалтингових послуг з проблем землекористування, виконання технологій сільськогосподарського виробництва, отримання кредитів, лізингу, участі у міжнародних проектах тощо;
- інші _____

3. Оцінка ендогенного потенціалу сільської території, на який знаходиться підприємство (господарство)

Назвіть, будь ласка, основні доходи Вашої сім'ї

- заробітна плата;
- дохід від ведення ОСГ
- дохід від підприємницької діяльності;
- дохід від самозайнятості;
- дохід від власності;
- дохід від оренди паю;
- пенсія;
- соціальні допомоги.

Оберіть, будь ласка, умови, які, на Ваш погляд, є найсприятливішими для проживання у Вашому населеному пункті

- працевлаштування на сільськогосподарському підприємстві;
- здійснення підприємницької діяльності;
- ведення особистого селянського господарства;
- наявність особистого житлового будинку;
- гарні соціально-побутові умови проживання;
- отримання доходу від оренди;
- доброзичливі люди;
- розвиненість транспортного сполучення;
- гарні природні умови;
- можливість само зайнятості.

Вкажіть, будь ласка, які чинники Ви вважаєте несприятливими для розвитку агробізнесу на сільських територіях?

- економіко-політична ситуація;
- недосконала нормативно-правова база;
- неефективна фінансово-кредитна політика щодо розвитку агробізнесу;
- рівень організації середовища агробізнесу;
- інше _____

Будь ласка, вкажіть наявність на території сільської ради (назва населеного пункту) _____ діючих торговельних закладів:

- продовольчих товарів;
- непродовольчих товарів;
- закладів громадського харчування (кафе, місця відпочинку, обладнані для приймання їжі) ;
- організацій з надання побутових послуг (перукарні, пральні, оренда побутових приладів та приміщень, ремонтні роботи, вивезення сміття тощо) ;
- фельдшерсько-акушерських пунктів;
- навчальних закладів (шкіл);
- закладів культури (клубів, бібліотек, інтернет-кімнат, місць дозвілля і відпочинку, туристичних об'єктів) ;

– інше.

Назвіть, будь ласка, елементи побутового забезпечення, що має Ваша родина

- газове (електричне) опалення;
- дров'яне опалення
- джерело водопостачання (криниця, свердловина, інше) ;
- каналізація;
- автоматизоване водопостачання (насос) ;
- підігрів води.

Чи є у користуванні Вашої родини:

- земельна ділянка, площею _____;
- господарські приміщення (льох, сарай, сінохвище) ;
- міні-сільськогосподарська техніка (міні-модулі) ;
- автомобіль;
- мотоцикл.

Будь ласка, вкажіть, чи є у Вас (членів Вашої родини) можливість додаткового працевлаштування на території проживання

- так;
- у якій галузі?
- ні.

Будь ласка, вкажіть Вашу думку з приводу економічного забезпечення розвитку сільської території

- має забезпечуватись за рахунок сільськогосподарських підприємств, діяльність яких здійснюється на цій території;
- має забезпечуватись за рахунок держави на основі міжбюджетного фінансування
- має самозабезпечуватись за рахунок фондів розвитку громади;
- має забезпечуватись на засадах державно-приватного партнерства;
- інше (вказати) _____

Вкажіть, будь ласка, чинники, які, на Ваш погляд, суттєво знижують якість дорадчих (консультаційних) послуг

- невідповідність запитам клієнтів;
- моно спрямованість с.-г. дорадчих служб на навчально-просвітницькому консультуванні;
- невідповідність запитами клієнтів;
- відсутність зафіксованих цін на надання консультаційних послуг;
- відсутність розробленої форми подачі результатів (бізнес-план, алгоритм заходів, кредитно-лізингова угода тощо);
- інше (вказати) _____

Які з перерахованих консультаційних послуг, на Ваш погляд, мають бути пріоритетом пропозицій консультаційних (дорадчих) організацій:

- відносини землекористування;
- підвищення якості продукції;
- збутова діяльність;
- механізм отримання державної фінансової допомоги;
- кредитування;
- екологічна безпека;
- технологічні інновації у сільському господарстві;
- енергозберігаючі технології;
- вхід у міжнародні проекти, гранти;
- інше (вказати) _____

Будь ласка, вкажіть, які на Ваш погляд форми подачі результатів дорадчих (консультаційних) послуг є перспективними для підвищення попиту на них

- бізнес-плани;
- технологічне обґрунтування;
- економічне обґрунтування;
- алгоритм дій;
- правила, інструкції;
- професійний консультативний супровід;
- інше (вказати) _____

4. Оцінка мотивації сільського населення щодо життя і праці в селі або Оцінка інституціонального забезпечення розвитку сільського соціуму

Які чинники на Ваш погляд є основними для забезпечення належного рівня життя сільського населення?

- наявність умов працевлаштування на сільській території;
- державна підтримка сільськогосподарського виробництва;
- наявність земельної ділянки;
- можливість поєднання різних видів зайнятості із веденням особистого господарства
 - розвинена транспортна інфраструктура, що дозволяє працювати сільському населенню в межах району і проживати у сільській місцевості;
 - наявність власного будинку і господарських приміщень;
 - соціально-побутове облаштування території населеного пункту;
 - можливість здійснювати інші види підприємницької діяльності на сільських територіях (обробка каменю, виготовлення виробів з деревини та її обробка, надання послуг, у т. ч. туристично-рекреаційних, природоохоронна діяльність);

– інше

Загальні відомості про респондента

Ваша стать

- чоловік;
- жінка.

Ваш вік

- до 20 років;
- 21-30 років;
- 31-40 років;
- 41-50 років;
- 51-60 років;
- більше 60 років.

Ваша освіта

- початкова загальна;
- базова загальна середня;
- повна загальна середня;
- професійно-технічна;
- неповна вища;
- базова вища;
- повна вища;
- дві вищі, науковий ступінь.

Карта соціологічного опитування керівників сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств груп районів із різним ступенем ендеогенного потенціалу сільських територій

Характеристики досліджуваного поля соціологічного опитування	Рівень ендеогенного потенціалу сільської території										
	Високий			Середній					Низький		
	Поліпшан- ський	Любарський	Андрушівський	Житомирський	Врусливський	Малинський	Черняхівський	Чуднівський	Овруцький	Коростенський	Волинський
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Кільк. СНП	32	47	39	87	36	101	54	56	135	108	77
Кільк. насел, тис. осіб	33,1	28,0	34,8	69,8	15,6	19,9	30,4	36,6	59,5	28,5	35,6
Кількість діюч с.-г. підприємств	90	30	62	87	61	14	69	42	41	51	41
Частка економічно активного сільського населення у загальній кількості сільського населення району, %	71,6	76,2	93,2	39,2	48,0	89,7	69,4	88,1	77,5	35,3	81,3
Частка економічно активного сільського населення, що зайнята у с.-г. виробництві, %	62,7	44,3	51,6	67,2	38,1	25,4	69,8	44,7	32,5	31,0	43,7
Частка економічно активного сільського населення, що зайнята у інших видах діяльності на території району, % у т.ч. – добувній промисловості – переробній промисловості	12,3	0,3	–	–	8,6	9,2	0,4	4,0	16,5	7,4	16,2
– торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	2,4	0,3	5,7	4,2	3,8	5,6	4,0	7,7	5,6	0,3	5,6
	2,6	2,8	4,2	5,7	3,0	5,5	2,8	5,6	0,4	1,6	0,3

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Кількість респондентів, осіб, у т.ч.:	70			70			70			
- в розрізі районів	20	30	20	15	10	10	15	10	10	40	30
Сільські населені пункти, населення яких увійшло до вибірки респондентів	Червоне, Воля, Гальчин, Іванків, Івниця, Нехворощі, Стара Котельня, Яроповичі, Березівка, Веселівка, Коростівки, Мотовилів, Нова Чорторія, Юрївка, Андрушківці, Василівка, Єрчики, Жовтневе, Липки, Макарів, Миролубівка, Новоселиця, Ставище			Водогіївка, Дивин, Нова Озерянка, Покришкі, Ставище, Василівка, Верторківка, Висока Піч, Глибочок, Глибочиця, Дениші, Заможне, Іванківці, Левків, Лушин, Луки, Миролубівка, Озерянка, Олівка, Садики, Тетерівка, Троянів, Голівківці, Йосипівка, Луки, Малинівка, Скураги, Федорівка, Великофоснянське, Гладківці, Ігнатпіль, Можари, Нововелидівка, Норинці, Словечани, Головино, Видибор, Городище, Кошелів, Мартинівка, Очеретянка, Великі Коровенці, Іванопіль, Вільшанка, Галівка, Дригтівка, Дубище, Карпівці, Турчинівка, Тютюнники			Іршанськ, Нова Борова, Грушки, Кропивня-ки, Рижани, Поромавка Топорище, Ягодин, Бехів, Білки, Дідківці, Купище, Ставище, Ушомир				

Джерло: власні дослідження.

Вихідні дані для розрахунку прогнозу економічного розвитку сільського соціуму Житомирської області на 2015-2020 рр. з урахуванням використання ендегенного потенціалу сільських територій

№ з/п	Райони	1. Вироб-во с.-г. продукції (у постійних цінах 2010 року), млн грн		2. Виробництво зернових культур, тис. т		3. Виробництво цукрових буряків (фабричних), т		4. Виробництво картоплі, тис. т (без урах. міст)	
		розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.
	Житомирська обл.	7945	8536	1694	1800	552916	560	1344	1380
1	Андрушівський	525	535	153	160	130569	744	744	80
2	Баранівський	243	248	27	35	200	230	52	55
3	Бердичівський	469	475	103	110	30302	30350	61	63
4	Брусилівський	320	325	155	180	7	10	41	45
5	Вол.-Волинський	152	156	10	15	- ¹	-	26	27
6	Ємільчинський	311	320	38	50	- ¹	-	61	65
7	Житомирський	497	550	56	65	9487	10000	121	125
8	Коростенський	206	220	14	17	9	10	32	35
9	Коростишівський	202	210	34	40	70	80	31	33
10	Луїтинський	117	120	17	20	- ¹	-	23	25
11	Любарський	484	502	139	150	6807	8000	58	62
12	Малинський	170	180	12	15	- ¹	-	33	36
13	Народицький	90	95	17	20	-	-	11	13
14	Нов.-Волинський	539	560	117	118	76	90	78	80
15	Овруцький	358	370	35	40	- ¹	-	79	82
16	Олевський	358	365	11	12	- ¹	-	52	55
17	Поліп'янський	215	230	239	245	150831	20000	90	93
18	Радомишльський	284	320	36	40	- ¹	-	99	100
19	Романівський	280	290	37	40	18289	20000	33	33
20	Ружинський	650	680	177	185	184970	200000	68	70
21	Червоноармійський	187	195	24	30	- ¹	-	27	28
22	Черняхівський	300	320	40	45	483	500	61	63
23	Чуднівський	606	630	202	220	20820	25820	106	108

¹ Інформація конфіденційна відповідно до Закону України «Про державну статистику».

Продовження додатка Д

№ з/п	Райони	5. Виробництво м'яса, (у забійній вазі), т		6. Виробництво молока, тис. т		7. Виробництво яєць, (млн шт.)		8. Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах), тис. грн	
		розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.
	Житомирська обл.	50252	51850	595	645	519	540	864656	920600
1	Андрушівський	2755	2900	25	25	31	33	-	-
2	Баранівський	1744	1900	27	28	19	21	-	-
3	Бердичівський	2302	2400	25	27	20	21	-	-
4	Брусилівський	972	1000	14	16	12	13	125	128
5	Вол.-Волинський	1274	1300	19	21	15	16	-	-
6	Смілянський	2512	2550	37	40	24	26	56825	58800
7	Житомирський	1873	1900	23	25	30	32	56251	57900
8	Коростенський	2469	2600	21	23	18	19	44668	46000
9	Коростишівський	1142	1200	13	15	12	14	53016	54000
10	Лугинський	1137	1200	13	15	11	12	40364	42000
11	Любарський	3618	3650	38	40	22	23	-	-
12	Малинський	1010	1050	12	14	12	13	53246	55300
13	Народичський	698	750	9	12	7	8	47013	48000
14	Нов.-Волинський	3754	3900	47	47	59	61	103764	105700
15	Овруцький	3413	3500	34	35	25	27	146089	160500
16	Олевський	2597	2800	29	31	18	20	104416	120800
17	Попільнянський	3347	3600	34	36	35	36	-	-
18	Радомишльський	1275	1350	20	22	17	18	35275	40300
19	Романівський	1785	1900	27	30	17	19	-	-
20	Ружинський	3908	4200	41	44	33	35	-	-
21	Червоноармійський	1613	1750	25	27	15	17	-	-
22	Черняхівський	1612	1800	21	24	16	16	-	-
23	Чуднівський	2550	2600	34	37	32	33	-	-

¹ - інформація конфіденційна відповідно до Закону України «Про державну статистику».

Продовження додатка Д

№ з/п	Райони	9. Капітальні інвестиції, (у фактичних цінах), тис. грн		10. Прийняття в експлуатацію житла, збудованого фізичними особами, тис. м ² загальної площі		11. Оптовий товарооборот, тис. грн		12. Роздрібний товарооборот підприємств, млн грн	
		розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.	розрахов.	скорегов.
	Житомирська обл.	2892558	3150340	158,6	163,4	5641038	6917203	7222	
1	Андрушівський	60321	70000	2,6	2,8	-	-	34	36
2	Баранівський	51862	53500	2,5	2,8	9561	11008	66	69
3	Бердичівський	43299	45400	4,1	4,5	7430	9300	53	56
4	Брусилівський	27542	30000	4,3	4,5	-	-	61	71
5	Вол.-Волинський	151192	160200	2,1	2,6	8327	9400	59	63
6	Ємільчинський	28894	32500	0,8	1,1	-	-	62	67
7	Житомирський	147248	153600	36,1	37,8	363884	420017	346	380
8	Коростенський	67673	70400	0,4	0,8	24063	26803	75	85
9	Коростишівський	84029	90700	7,1	8,2	1452	20017	217	280
10	Луцький	4952	5700	0,2	0,6	-	-	32	40
11	Любарський	20179	22200	0,7	0,9	-	-	83	91
12	Малинський	108007	120600	0,3	0,5	315306	330008	40	44
13	Народичський	5060	6200	-	-	-	-	10	12
14	Нов.-Волинський	112488	116900	0,8	1,1	989316	1200340	139	145
15	Овруцький	132168	140000	3,5	3,8	3118	3216	195	200
16	Олевський	39485	42000	3,5	3,8	50776	53200	114	120
17	Попільнянський	113812	118000	3,9	4,1	44520	46600	52	55
18	Радомишльський	63130	65130	3,2	3,5	2546	23100	145	160
19	Романівський	34216	36200	2,3	2,5	1565	1900	38	45
20	Ружинський	28452	30500	2,1	2,3	-	-	48	60
21	Червоноармійський	17156	20150	0,4	0,8	-	-	40	45
22	Черняхівський	27392	30250	1,7	1,9	67695	69300	64	656
23	Чуднівський	27209	32100	1,8	2,0	-	-	56	50

Джерело: власні дослідження.

Додаток Ж
Вартість основних засобів суб'єктів підприємницької діяльності* у районах Житомирської області*
млн грн

№ з/п	Райони	Сільське госп-во, мисливство, лісове господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля, послуги з ремонту	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку
1	Андрушівський	160	81	2,7	14,9	16,8	1,3
2	Баранівський	67	98	21,4	7,4	–	3,6
3	Бердичівський	74	34	2,3	9,1	2,2	3,6
4	Брусилівський	90	17	2,4	3,0	0,8	8,1
5	Вол.-Волинський	51	657	7,3	10,0	1,7	0,5
6	Ємільчинський	70	51	4,1	15,3	1,3	5,8
7	Житомирський	109	168	48,3	209,6	6,8	10,0
8	Коростенський	84	270	0,3	12,1	–	10,9
9	Коростишівський	60	188	6,1	8,6	0,6	4,7
10	Лугинський	41	77	6,5	2,9	1,0	6,0
11	Любарський	61	8	1,0	2,9	0,8	5,7
12	Малинський	56	223	–	135,8	0,3	0,1
13	Народичський	51	2	1,6	1,9	0,2	–
14	Нов.-Волинський	179	1303	149,1	30,0	4,4	16,6
15	Овруцький	192	254	8,3	14,0	2,9	533,7
16	Олевський	89	119	13,4	13,2	1,3	6,3
17	Попільнянський	321	93	3,8	3,2	0,9	9,8
18	Радомишльський	72	706	3,1	6,8	1,7	1,5
19	Романівський	45	48	2,1	2,0	0,2	6,2
20	Ружинський	121	67	1,2	0,9	–	5,2
21	Червоноармійський	97	28	2,8	5,5	0,5	2,2
22	Черняхівський	68	151	2,9	12,9	0,5	3,1
23	Чуднівський	200	39	2,9	3,3	2,2	7,5

* у фактичних цінах, на кінець року

Джерело: [85].

**Прогноз економічного розвитку сільського соціуму
з урахуванням ендогенного потенціалу сільських територій**

А	1		2		3		4		5		6	
	Вир-во с.-г. прод. (у пост. цінах 2010 р.), млн грн		Виробництво зернових культур, тис. т		.Виробництво картоплі, тис. т (без урах. міст)		Виробництво м'яса, (у забійній вазі), т		Виробництво молока, тис. т		Виробництво яєць, (млн шт.)	
Групи за показник. ендог. потенц.	розр.	скорег.	розр.	скорег.	розр.	скорег.	розр.	скорег.	розр.	скорег.	розр.	скорег.
1	469	487	177	185	73	76	3410	3588	34	34	30	32
2	341	357	56	73	53	55	1968	2057	26	28	22	24
3	185	191	14	17	29	31	1635	1730	18	20	14	15
Регіон. показн.	329	343	74	81	57	60	2146	2252	26	28	22	21

А	7		8		9		10		11	
	Обсяги прод., робіт та посл. іс. госп. (у факт. цінах), тис. грн		Капітальні інвестиції, (у фактичних цінах), тис. грн		Прийняття в експлуат. житла, збудов. фіз. особ., тис. м ² заг. площі		Оптовий товарооборот, тис. грн		Роздрібний товарооборот підприємств, млн грн	
Групи за показник. ендог. потенц.	розр.	скорег.	розр.	скорег.	розр.	скорег.	розр.	скорег.	розр.	скорег.
1	-	-	55691	60175	2,3	2,5	11129	11650	54	60
2	36042	38045	64617	69073	4,9	5,3	125848	134871	108	161
3	47292	51360	53627	56900	1,2	1,5	16633	17880	57	64
Регіон. показн.	37594	40026	50685	64879	3,6	4,0	82154	96735	88	123

Джерело: власні дослідження.

Наукове видання

КРАВЧУК Ірина Ігорівна
**ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ:
ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ**

Монографія

ISBN 978-966-655-767-7

В авторській редакції

Технічний редактор – *Т. М. Безверха*

Підписано до друку 02.12.2014
Папір друкарський. Друк офсетний.
Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 20,21. Формат 60x84/16.
Наклад 300 примірників. Зам. 552.

Віддруковано у Житомирському комунальному
книжково-газетному видавництві «Полісся».
10008, м. Житомир, вул. Шевченка 18-а.
*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:
серія ЖТ № 5 від 26.02.2004 р.*